

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

PREMISELE PROCLAMĂRII INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI VASILE MACIU

CONTRIBUȚIA MAȘELOR POPULARE LA SUSTINEREA RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ N. ADĂNILOAI

FRĂMÎNTĂRI ȚĂRĂNEȘTI ÎN ROMÂNIA ÎN PRAJMA RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ C. CORBU

INTELECTUALUL ÎN SOCIETATEA ITALIANĂ DIN CINQUECENTO ȘI SEICENTO R. ROMANO și A. TENENTI

MANIFESTĂRI DE "SIMPATIE" ȘI SOLIDARITATE ALE MAȘELOR POPULARE DIN ROMÂNIA CU POPORUL CEHOSLOVAC (SEPTEMBRIE 1938 - MARTIE 1939)

I. BABICI

STUDII DOCUMENTARE

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

INSEMĂRI

TOMUL 20 — 1967

3

COMITETUL DE REDACTIE

Acad. A. OȚETEĂ (*redactor responsabil*); VASILE MACIU, membru
correspondent al Academiei (*redactor responsabil adjunct*); acad.
P. CONSTANTINESCU-IAȘI; acad. C. DAICOVICIU; M. BERZA,
ȘT. PASCU, membrii corespondenți ai Academiei; L. BĂNYAI;
MIRON CONSTANTINESCU; AL. ELIAN, M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA;
EUGEN STRĂNESCU, ȘT. ȘTEFĂNEȘCU, (*membri*); VASILE NEȚEA
(*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament anual este de 90 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, agențiile
poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

Comenzile de abonamente din străinătate (numere izolate
sau abonamente) se fac prin CARTIMEX, căsuța poștală 134—135,
București, Republica Socialistă România, sau prin reprezentanții
săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile și revistele
pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa
Comitetului de redacție al revistei „Studii” —
revistă de istorie. Apare de 6 ori pe an.

Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
Telefon : 18.25.86

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM 20 1967 Nr. 3

S U M A R

	<u>Paș.</u>
VASILE MACIU, Premisele proclamării independenței României	411
N. ADĂNILOAIE, Contribuția maselor populare la susținerea războiului de independență	439
C. CORBU, Frământări țărănești în România în preajma războiului de independență	457
N. CIACHIR, Unele materiale inedite privind participarea României la războiul din 1877—1878	469
VASILE NETEA, Înființarea agenției diplomatice române de la Viena și recunoașterea independenței României de către Austro-Ungaria	475

★

R. ROMANO și A. TENENTI, Intelectualul în societatea italiană din Cinquecento și Seicento	497

★

MATEI IONESCU, Momente din lupta iredentei române transilvane în anii 1884 — 1887	511

★

I. BABICI, Manifestări de simpatie și solidaritate ale maselor populare din România cu poporul cehoslovac (septembrie 1938 — martie 1939)	523

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

Probleme ale documentării în istoriografie (Premise pentru o discuție) (I. Chiper și Fl. Constantin)	539

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea de comunicări științifice consacrată aniversării a 90 de ani de la cucerirea independenței de stat a României (12 mai 1967) (An. Iordache); Adunarea generală a Academiei Republicii Socialiste România (P. Opreșcu); Sesiunea științifică a Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R. (N. Petreanu); A V-a reuniune a Biroului A.I.E.S.E.E. și a reuniunii Comisiei A.I.E.S.E.E. pentru arhivele otomane din Turcia și alte țări (N. Fotino)	547

RECENZII

* * * *Pașini din lupta poporului român pentru independența națională 1877—1878. (Documente și texte social-politice)*, Edit. politică, București, 1967, 420 p.

	<u>Pag.</u>
Lucrarea a apărut sub îngrijirea prof. N. Adăniloae, Matei Ionescu, Traian Lungu (Gh. Cazan)	559
ION M. OPREA, <i>Nicolae Titulescu</i> , București, Edit. științifică, 1966, 406 p. + 21 ilustr. (acad. P. Constantinescu-Iași)	563
* * * <i>Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea</i> , vol. II, <i>Moldova</i> , sub redacția lui V. Mihordea (redactor responsabil), Ioana Constantinescu și Corneliu Istrate, București, Edit. Academiei, 1966, 794 p. (Institutul de istorie „N. Iorga” din București și Institutul de istorie și arheologie din Iași) (Gh. Platon)	567
A. I. PUȘKAȘ, <i>Венгрия в годы второй мировой войны</i> , Moscova, 1966, 527 p. (A. Lazea)	575
* * * <i>Documents diplomatiques français 1932—1939</i> , 2 ^e série (1936—1939), t. I (1 ^{er} janvier — 31 mars 1936); t. II (1 avril — 18 juillet 1936), Paris, Imprimerie Nationale, 1963—1964, 756 p. + 764 p. (I. Chiper)	579

REVISTA REVISTELOR

„Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza » din Iași” (Seria nouă), Secțiunea a III-a Istorie, t. X (1964), t. XI (1965), t. XII (1966) (I. Toderășcu)	587
„Revue d’Histoire Diplomatique”, Paris, Edition A. Pedone, 1965, nr. 1—4, 383 p.; 1966, nr. 1—3, 288 p. (Beatrice Marinescu)	591

INSEMNĂRI

Istoria României — N. ADĂNILOAE — I. GH. CUPȘA, <i>Războiul pentru independența națională a României; 1877—1878</i> , Edit. politică, București, 1967, 108 p. (Gh. C.); DAN BERINDEI, <i>Din începuturile diplomației românești moderne</i> , București, Edit. politică, 1965, 182 p. (D.V.); GEORGETA TUDORAN, <i>1 iunie 1916</i> , București, Edit. politică, 1966, 106 p. (I.A.) Istoria Universală. — JOSEF MACÛREK, <i>K dějinám česko-rumunských vztahů v národně osvobozenském hnutí 19 století</i> (Contribuție la istoria relațiilor ceho-române în perioada mișcării de reînnoțire națională în secolul al XIX-lea), în „Slovanské historické studie”, Praha, 1966, VI, p. 187—205 (Tr. I.-N.); I. I. SMIRNOV, A. G. MANKOV, E. P. PODIAPOLSKAIA și V. V. MAVRODIN, <i>Крестьянские войны в России XVII — XVIII вв.</i> , Moscova-Leningrad, 1966, 327 p. + 4 h. (C.Ș.); KONSTANTYI GRZYBOWSKI, <i>Mille ans. I. Les Débuts</i> , (extras din „Perspectives Polonaises”, 1966 nr. 3—5 Varșovia, 31 p. + 5 clișec (D. A. L.); V. I. POPOV, <i>Дипломатические отношения между СССР и Англией (1929—1939 гг.)</i> Moscova, 1965, 516 p. (A.L.); CHARLES HOWARD CARTER, <i>The Secret Diplomacy of the Habsburgs 1598—1625</i> , New York and London 1964, 321 p. (S.C.); DAVID B. DAVIS, <i>The Problem of Slavery in Western Culture</i> , New York, Cornell University Press, 1966, 480 p. (C.J.) Bizantinologie — ANDREAS N. STRATOS, <i>Τὸ Βυζάντιον στο Ζ’ αἰῶνα</i> (Bizanțul în secolul al VII-lea), t. I 602—626, t. II, 626—634, Atena, Librăria Estia, 1965, 960 p. (Gh. C.); N. ADONTZ, <i>Etudes arménobyzantines</i> , Lisabona, 1965, 440 p. (E.Fr.) Bibliografie, Arhivistică, Muzeografie. — „. Bibliografia Historii Polski, t. I, Do roku 1795 , sub redacția lui Heleny Madurówicz Urbanskiej, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965; partea I: <i>ptnă la 1454</i> , XX + 759 p.; partea a II-a: <i>1454 — 1795</i> , 399 p.; partea a III-a, <i>indice</i> , 269 p. + erata (Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk) (Ș.P.); SASHEGYI OSZKÁR, <i>Az abszolútizmuskori levéltár</i> (Arhiva perioadei absolutismului), Budapesta Akadémiai Kiado, 1965, 552 p. + 1 pl. (L.D.) 597.

PREMISELE PROCLAMĂRII INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI

DE

VASILE MACIU

Proclamarea independenței României la 9/21 mai 1877 nu poate fi înțeleasă numai prin cercetarea evenimentelor din primăvara anului în care a avut loc, nici chiar prin analiza redeschiderii chestiunii orientale în anii 1875—1876. Rădăcinile acestui act istoric de mare importanță în viața poporului român sînt mai adînci și se leagă de apariția, cu mai mult de un secol în urmă, a germenilor societății moderne în țara noastră. Actul proclamării independenței este deci rezultatul unui lung și complex proces istoric, în care s-a manifestat în forme noi voința de libertate a poporului român, exprimată, potrivit intereselor de clasă ale promotorilor lor și situațiilor obiective ce s-au succedat pe plan european din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea pînă la 1877.

Moldova și Țara Românească își pierduseră independența în prima jumătate a secolului al XVI-lea, devenind vasale Imperiului otoman, dar ele și-au păstrat autonomia, strîmtoară numai după 1711 și 1716 prin impunerea de Poartă a regimului fanariot cu scopul de a le împiedica să se răscoale.

Accentuîndu-se în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ca urmare a descompunerii feudalității otomane și a lovirilor primite de Poartă din partea Austriei și a Rusiei, decăderea Imperiului otoman trezea speranțele de eliberare ale românilor din Principate. Întrucît forțele armate ale acestora fuseseră în cea mai mare parte desființate de fanarioți, muntenii și moldovenii, invocînd vechile raporturi cu Poarta, au recurs deocamdată la sprijinul celor trei puteri creștine din centrul și răsăritul Europei: Rusia, Austria și Prusia, și în special la acela al Rusiei, a cărei acțiune antiotomană era mai perseverentă.

Primul moment l-a oferit războiul ruso-turc din anii 1769—1774, la care au participat și grupuri de voluntari români. În ajunul congresului ce urma a se ține la Focșani în vara anului 1772 între reprezentanții Porții, ai Rusiei, Austriei și Prusiei în vederea încheierii păcii, exponenții boierimii din Țara Românească au solicitat sprijinul Rusiei, Austriei și Prusiei pentru înlăturarea suzeranității otomane.

În memoriul înaintat reprezentanților celor trei puteri creștine, ei arătau că scopul lor era să asigure viitoarea soartă a poporului român¹ și sperau să obțină vechea slobozenie și înnoirea vechilor lor privilegii². Adresându-se ambasadorului austriac într-un memoriu deosebit, aceiași boieri exprimau „dorința de-a scutura pentru totdeauna vrednicul de plângere jug”³ sub care au gemut atîta timp. Într-un nou memoriu adresat aceluiași ambasador, ei considerau împrejurările din acel moment „ca foarte priincioase pentru a cere din nou vechile noastre drepturi și a ne pune într-o stare de neatîrnare, către care tind toți aceia ce au apucat a-i gusta o dată dulceața”⁴. Adresându-se ambasadorului Prusiei aceiași boieri exprimau speranța că pacea ce urma a se încheia prin mijlocirea regelui Prusiei „va avea de izbîndă desăvîrșita mîntuire a patriei noastre”⁵. În acest timp, pentru a demonstra *învoielile*, adică tratatele, care ar fi fost făcute între Poartă și Țara Românească pentru asigurarea drepturilor acesteia din urmă, s-au alcătuit⁶ documentele intitulate : 1. *Supunerea Țării Românești la Turc* și 2. *A doua supunere sau închinare*. Aceste documente au fost înmîinate ambasadorului rus Orlov pentru a le folosi în tratativele ce urmau a fi duse cu reprezentanții Porții. Și hațișerifele ce s-ar fi dat lui Bogdan cel Orb și lui Vasile Lupu de Poartă pentru drepturile Moldovei s-au alcătuit probabil cu acel prilej⁷. Aceste documente, alcătuite pe baza datelor din cronică și a tradiției, dar și pe baza stării de fapt trecute și, în parte, prezente, sînt „tractatele” sau „capitulațiile” invocate de atunci pînă în ajunul războiului din 1877—1878 în sprijinul lărgirii pînă la independență a autonomiei Principatelor Române.

Pacea între Rusia și Imperiul otoman nu a fost încheiată la Focșani în 1772, ci la Kuciuc-Kainargi în 1774 printr-un tratat care cuprinde și prevederi referitoare la Principate, între altele ca muntenii și moldovenii să se bucure de aceleași avantaje de care s-au bucurat în timpul domniei sultanului Mehmet al IV-lea (1648—1687). Poarta, se arăta în tratat, „permet aux princes de ces États d'avoir auprès d'elle un chargé d'affaires, pris d'entre les chrétiens de la communion grecque, lesquels veilleront aux affaires concernat les dites principautés, et seront traités avec bonté de la Poarte et, nonobstant leur peu d'importance, considérés comme personnes jouissant du droit des gens, c'est-à-dire à l'abri de toute violence”⁸. Totodată Poarta consimte ca reprezentanții Rusiei să poată eventual să intervină în favoarea Principatelor⁹. Autonomia Principate-

¹ *Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihail Cantacuzino*. Publicată și adnotată de N. Iorga, București, 1902, p. 483.

² *Ibidem*, p. 486.

³ *Ibidem*, p. 488.

⁴ *Ibidem*, p. 489.

⁵ *Ibidem*, p. 491.

⁶ *Ibidem*, p. 497. Vezi și Const. Giurescu, *Capitulațiile Moldovei cu Poarta otomană*. Studiu istoric. București, 1908, p. 24—25; vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, *Reformatorii*, București, 1938, p. 280—282.

⁷ Cf. Const. Giurescu, *op. cit.*, p. 28—29 după textul originalului italian publicat în *Storia dell'Anno 1772*. Traducerea franceză a lui Martens, reproducă de Dimitrie A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. I, București, 1906, p. 132, este incompletă.

⁸ Dimitrie A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 132.

⁹ *Ibidem*.

lor a fost recunoscută de altfel și prin acte ale guvernului otoman, cum este, de pildă, *hatiseriful* din 1802¹⁰.

Frământările pentru lărgirea autonomiei ale unei părți a boierimii și ale burgheziei ce se forma au făcut ca „tractatele” sau capitulațiile Țării Românești cu Poarta să fie publicate ca documente autentice, în lucrarea lui Dionisie Fotino, *Ἱστορία τῆς παλαιᾶς Δακλίας, τὰ νῦν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας*, apărută la Viena în trei tomuri în anii 1818—1819¹¹, și de W. Wilkinson, la Londra, în 1821, în lucrarea *A historical and statistical account of the Principalities of Wallachia and Moldavia*, apărută în același an la Paris în traducere franceză cu titlul *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*.

Necesitatea înlăturării dominației otomane și a reorganizării statului a provocat mișcarea revoluționară din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu. După dezavuarea ei de Rusia, Tudor Vladimirescu s-a mulțumit, cum declara la 20 martie în proclamația către locuitorii județelor, cu „cererea dreptăților țării”¹², adică cu lărga autonomie vecină independenței, cum apărea în vechile tractate proaspăt publicate de Dionisie Fotino, unul din boierii care au recunoscut la 23 martie prin jurământ că „pornirea d-lui slugerului Theodor Vladimirescu nu este rea și vătămătoare patriei, nici în parte fieșcăruia, nici patriei, ci folositoare și izbovitoare și norodului spre ușurință”¹³.

După înfrângerea mișcării, boierii reformatori munteni și moldoveni au cerut prin memorii adresate Porții sau guvernului țarist întărirea autonomiei Principatelor. Astfel, în memoriul din 1821 al boierilor din Brașov către Rusia, după ce se arăta că Țara Românească s-a supus Imperiului otoman „cu legături în scris”¹⁴ să-i plătească un tribut, dar să nu aibă Poarta „niciun fel de amestec în pământul nostru, cîtוש de puțin, ci să să stăpînească țara de domni pămînteni, cu toate obiceiurile ce au avut pã deplin”¹⁵, se revendică restituirea cetăților ocupate de turci pe malul stîng al Dunării, țara să se împărtaşească de „toate acele folosințe de care ne împărtaşeam pe vremea împăratului othomanicesc sultan Mehmet al patrulea, la leat 1641, cînd în Valahia domnea Matei Vodă Basarab”¹⁶, să se desființeze monopolul asupra comerțului exterior al țării¹⁷, pămîntenii să aibă deplină putere legislativă¹⁸, pentru paza țării „iar mai virtos a hotarului și a marginii despre Țara Turcească, ca să nu mai îndrăznească turcul a călca pã pãmîntul țării, cu nici un fel de picinã. . .

¹⁰ *Ibidem*, p. 264—289; vezi și Traian Ionescu, *Hatiseriful din 1802 și începutul luplei pentru asigurarea pieței interne a Principatelor dunărene*, în *Studii și articole de istorie*, I, S. S.I.F., București, 1956, p. 43 sqq.

¹¹ Vezi Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țerii Muntenesti și a Moldovei* . . . , traducere de George Sion, tomul III, București, 1859, p. 216—219.

¹² *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*. Documente interne, vol. I, Edit. Academiei R.P.R. (București), 1959, p. 386: „Iar, cea mai de temeie hotărîre a mea, însoțită cu glasul norodului, iaste ca nici într-un chip să nu încetez din cererea dreptăților țării, pre care și de nu le voi vedea dobîndite printr-acele destoinice cuvînte care s-au făcut cunoscute pînă acum pã unde s-au convenit vã fãgãduiesc sufleteste că să vor dobîndi negreșit prin vãrsare de sine împotriva vericãrnia vrãjmaș să va arãta cãlcãtoriu acestor dreptãți . . .”.

¹³ *Ibidem*, p. 237 și 238.

¹⁴ Emil Virtosu, *1821. Date și fapte noi*, București, 1932, p. 119.

¹⁵ *Ibidem*, p. 119—120.

¹⁶ *Ibidem*, p. 125.

¹⁷ *Ibidem*, p. 125—126.

¹⁸ *Ibidem*, p. 129.

să să alcătuiască miliție de ostași pămînteni îndestui, ca să poată sprijini și a zădărnici orice sălbatică năvălire, avînd comandirii lor cei trebuincioși și artilerii pe la cetăți”¹⁹.

Ca urmare a mișcării revoluționare din 1821 Poarta a consimțit să numească domni pămînteni, ceea ce a constituit un progres însemnat pe calea dezvoltării autonomiei Principatelor. O bună parte din vechile „dreptăți”, revendicate în diferitele memorii adresate Rusiei sau Austriei, au fost satisfăcute prin convenția de la Akkerman din 1826 și mai ales prin tratatul ruso-turc de la Adrianopol din 1829 încheiat în urma războiului început cu un an înainte, la care au participat și importante unități militare române. Tratatul prevedea că Moldova și Țara Românească, puse sub suzeranitatea Porții, Rusia garantîndu-le prosperitatea, „conserveront tous les privilèges et immunités qui leur ont été accordés, soit par les capitulations, soit par les traités conclus entre les deux empires, ou par les hattî-chérifs émanés en divers temps”²⁰. Precizînd drepturile Principatelor, tratatul arată că acestea „jouiront du libre exercice de leur culte, d’une sûreté parfaite, d’une administration nationale indépendante et d’une pleine liberté de commerce”²¹.

Punerea în valoare a „capitulațiilor” și a hatîșerifurilor care exprimau starea de fapt în raporturile dintre Poartă și Principate crea o cale de legalitate internațională pentru obținerea independenței acestora sau cel puțin pentru dezvoltarea autonomiei lor. Invocarea „legalității” internaționale, în lipsa unei considerabile forțe armate proprii, putea să dea rezultate însă numai în cazul cînd se găseau una sau cîteva mari puteri ale căror interese, într-un anumit moment, să coincidă pe deplin cu acelea ale Principatelor, ceea ce cu greu se putea întîmpla.

Maturizarea procesului formării națiunii române în prima jumătate a secolului al XIX-lea, bazată pe ascensiunea capitalismului, impunea revendicarea înfăptuirii unui stat național unitar și independent al poporului român întemeiat pe o orînduire burgheză. Întreaga mișcare ideologică inițiată de Școala Ardeleană în ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea și continuată de generația revoluției din 1848 a avut ca scop suprem tocmai realizarea acestui program. Glorificînd lupta pentru independență a vechilor voievozi români din secolele XIV—XVI — în special pe aceea a lui Ștefan cel Mare și a lui Mihai Viteazul — istoricii acestor generații îndemneau, de fapt, pe cititorii lor să revendice independența țării. În lucrarea sa apărută în 1837 la Berlin cu titlul *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, M. Kogălniceanu utilizează pentru a afirma drepturile politice ale Principatelor Române vechile „tractate” ale Țării Românești cu Poarta, tratatele ruso-turce de la Kuciuc-Kainargi (1774), Iași (1792) și Adrianopol (1829), precum și documentele prin care Poarta confirma privilegiile și imunitățile celor două principate ²².

¹⁹ *Ibidem*, p. 138. A se vedea și conținutul memoriului din februarie-martie 1822 al lui Al. Vilara în Ioan C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 89—90.

²⁰ Dimitrie A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, p. 321.

²¹ *Ibidem*.

²² Mihail Kogălniceanu, *Opere*, tomul I. *Scrieri istorice*, ediție critică adnotată cu o introducere și note de Andrei Oțetea, Iași, 1946, p. 51, 129—130, 157—158, 477, 480—486, 488—489, 502—503.

Cum ediția tipărită în 1832, în timpul guvernării lui Pavel Kiselev, a Regulamentului Organic nu limita dreptul de legiferare al Țării Românești, Adunarea obștească a acestui principat s-a opus în 1837 cererii consulului țarist P. Rucman de a se introduce în Regulament un „act adițional” care prevedea că modificările ulterioare aduse acestuia nu vor fi aplicate decât cu autorizația Porții și a Curții protectoare²³. În jurul lui Ioan Cîmpineanu, capul împotrivirii Adunării Obștești, s-a format o grupare națională compusă din boieri liberali și burghezi, care a militat pentru unirea țărilor române și pentru lărgirea autonomiei țării în conformitate cu prevederile vechilor „tractate” încheiate cu Poarta. Colaborînd cu emigrația polonă, al cărei centru se afla la Paris, și avînd sprijinul lui Félix Colson, atașat al consulatului general al Franței la București, Ioan Cîmpineanu a întreprins în 1839 o călătorie la Paris și Londra spre a convinge guvernele francez și englez să-l ajute în acțiunea lui de unire și eliberare a Principatelor Române. Pentru a-l sprijini, Félix Colson, desigur cu ajutorul lui și al grupării naționale române, a publicat în 1839 trei lucrări: 1) *Coup d'œil rapide sur l'état des populations chrétiennes de la Turquie d'Europe*; 2) *Précis des droits des Moldaves et des Valaques fondé sur le droit des gens et sur les traités*; 3) *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de la Valachie suivi des traités de la Turquie avec les Puissances Européennes et d'une carte des Pays Roumains*. În toate aceste trei lucrări, întemeindu-se pe vechile „tractate”, autorul (sau grupul de autori) militează pentru apărarea desăvîrșitei autonomii a Principatelor Române și contra protectoratului țarist, susținînd chiar că „Moldo-Valahia” forma un „état souverain”, întrucît „a le droit de se gouverner, de se donner des lois, de faire des traités, la paix et la guerre, et même de se faire représenter à l'extérieur”²⁴. În prefața lucrării *Précis des droits* . . . , se opune chiar aplicării în Principate a noilor tratate comerciale încheiate de Poartă cu puterile străine²⁵, iar în cap. I susține că „tratatele” Principatelor cu Poarta „rentrent dans les alliances inégales qui ne portent aucune atteinte à la souveraineté, puisqu'il n'y est question que d'une concession honorifique et d'un tribut, et que les différences qui y sont stipulées n'altèrent en rien la juridiction absolue et l'indépendance des Principautés”²⁶.

În cap. IV, intitulat *De la position des moldo-valaques vis-à-vis de l'Europe*, se combate regimul juridic consular în Principate și se exprimă speranța „que l'Europe n'hésitera plus à faire entrer dans le droit commun une nation [națiunea română] qui a éveillé la sympathie par ses progrès”²⁷. Ultima din cele trei lucrări menționate e și cea mai întinsă, căci cuprinde III + 462 pagini și o hartă a celor trei țări române. Reproducînd unele din capitolele din *Précis des droits* . . . , insistă asupra intereselor Franței de a elibera Polonia „qui joue le premier rôle dans cette question d'Orient

²³ A. D. Xenopol, *Istoria partidelor politice în România*, vol. I, *De la origini pînă la 1866*. București, 1910, p. 163–168, și Ioan C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834–1848*, București, 1915, p. 38–64.

²⁴ [Félix Colson] *Précis des droits des Moldaves et des Valaques fondé sur le droit des gens et sur les traités*, Paris, 1839, p. 11–12.

²⁵ *Ibidem*, p. 6.

²⁶ *Ibidem*, p. 12.

²⁷ *Ibidem*, p. 26.

avec la Moldo-Valachie, Serviens et Grecs, tributaires de la Turquie, et des populations chrétiennes opprimées”²⁸.

În anexa intitulată *Recueil des traités et de pièces importantes* se dau, sub titlul *Traités entre les Moldo-Valaques et la Sublime Porte*, textele vechilor „tractate” cu Poarta, apoi tratatele și convențiile Porții cu Rusia, inclusiv tratatul de la Adrianopol din 1829, cele cu Austria, cu Marea Britanie și cu Franța privind direct sau indirect Principatele Române.

Vechile „tractate” muntene, cunoscute și din manuscrise românești, au fost tipărite în limba română, în 1842, de G. Rucăreanu²⁹, iar cele moldovenești elaborate tot în 1772 și aflate în manuscris încă dinainte de 1823, au fost tipărite de M. Kogălniceanu în 1845³⁰. O variantă a „tractatului” lui Baiazid al II-lea cu Bogdan cel Orb a fost publicată în 1840 de „Gazeta de Transilvania”, care o reproducea din *Courrier français* din 22 noiembrie 1839³¹. Tipărirea în românește a „tractatelor” sau „capitulațiilor” turco-române a folosit, prin conținutul lor, dezvoltării luptei poporului român pentru independență.

Problema independenței a fost pusă și în unele scrieri istoriografice din aceiași ani. Tudor Vladimirescu, care luptase pentru „dreptățile țării” în felul cum ele apăreau în „tractate”, este glorificat ca un erou al independenței naționale. „Tudor Vladimirescu, scrie M. Kogălniceanu în *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană rostit în 24 noiembrie 1843*, ridică... steagul național, vestind românilor că vremea venise pentru ca țara să scuture stăpînirea străinilor”³². În anul următor, în prima sa lucrare tipărită, N. Bălcescu lăsa să se întrevadă că „țeara românilor” putea să devină cîndva independentă, ca și celelalte state ale Europei³³.

Rezultat al dezvoltării social-economice interne, revoluția românească din 1848 deschidea pentru poporul român nu numai posibilitatea răsturnării orînduirii feudale, dar și calea către deplina unitate și independența națională, cu condiția ca lupta revoluționară să cuprindă întreg răsăritul Europei și să se adincească prin ridicarea la conducere a exponenților direcți ai maselor. În așteptarea împlinirii acestor condiții, primii pași ai revoluției românești au fost prudenți în raporturile cu Poarta. Petiția proclamațiune din 28 martie 1848 a revoluționarilor moldoveni

²⁸ Félix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie suivies des traités de la Turquie avec les Puissances Européennes et d'une carte des Pays Roumains*, Paris, 1939, p. 299.

²⁹ G. Rucăreanu, *Adunare de cele dintâi hatiumaniuri (firmame) ce s-au dat după vremi de către Poarta oțomană Țării Românești, de la cea dintâi capitulație a sa, subț Mircea V. v. cel mare, la anul 1393 după Hristos și pînă în veacul cest de pe urmă în feluri de pricinii*, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 15 și 16 din 13 și 20 aprilie 1842. Vezi și N. Bălcescu, *Opere*, tomul I, partea a II-a. *Scrieri istorice, politice și economice*, ediție critică adnotată cu o introducere de G. Zane, București, 1940, p. 232.

³⁰ Mihail Kogălniceanu, *Tractaturile vechi ce au avut Moldova cu Poarta otomană*, în „Arhiva românească”, vol. II, Iași (1845), p. 347—364. Vezi și Const. Giurescu, *op. cit.*, p. 3—4.

³¹ „Gazeta de Transilvania” nr. 5 din 28 ianuarie 1840. Vezi și Const. Giurescu, *op. cit.*, p. 37—38.

³² Mihail Kogălniceanu, *Opere*, tomul I, *Scrieri istorice*, ediție critică adnotată cu o introducere și note de Andrei Oțetea, București, 1946, p. 652.

³³ N. Bălcescu, *Puterea armată și arta militară de la întemeierea Principatului Valahiei pînă acum*, Iași 1844, în *Opere*, tomul I, partea I, ed. G. Zane, București, 1940, p. 44 : „... țeara românilor de își va lua vro dată rangul ce l-ave cu vînt între popoarele Europei...”.

nu face nici o aluzie la independență. Programul revoluționar de la Islaz al muntenilor începea cu revendicarea independenței administrative și legislative „pe temeiul tractatelor lui Mircea și Vlad V., și neamestec al niciunei Puteri din afară în cele din întru ale sale”³⁴. *Dorințele partidei naționale în Moldova*, programul publicat de M. Kogălniceanu în septembrie 1848 din însărcinarea Comitetului Revoluționar Moldovenesc din Cernăuți, începea și el cu o revendicare similară³⁵. Numai legământul secret din 12/24 mai al revoluționarilor moldoveni, între care Costache Negri, Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Gheorghe Sion, Zaharia Moldovanu și N. Ionescu, intitulat *Prințipiile noastre pentru reformarea patriei*, cuprinde și unirea Moldovei și Țării Românești „într-un singur stat neatârnat, românesc”³⁶. Revoluționarii români din Transilvania au revendicat în Adunarea națională de la Blaj din 3/15—5/17 mai, în *Petițiunea națională*, pentru națiunea română „independența sa națională” în cadrul principatului autonom al Transilvaniei și au cerut „ca națiunea română să-și aibe reprezentanții săi la dieta țării în proporțiune cu numărul său, să-și aibe dregătorii săi în toate ramurile administrative, judecătorești și militari în aceiași proporțiune, să se servească cu limba sa în toate trebile ce se ating de dinsa atît în legislațiune cît și în administrațiune”³⁷. Unirea cu Principatele, revendicată de mase la Blaj, și independența statului național unitar urmau a fi înlăptuite numai de aici înainte prin dezvoltarea revoluției.

Deși programele oficiale ale revoluționarilor români — moldoveni și munteni — se limitau la revendicarea independenței administrative și legislative, adică a unei depline autonomii, Rusia țaristă căuta să împiedice izbucnirea revoluției în Moldova și să înlătore guvernul revoluționar din Țara Românească. În acest scop la 19 iulie 1848 cabinetul țarist a trimis reprezentanților săi de pe lângă puterile europene o notă în care acuza pe revoluționarii moldoveni că urmăreau „la réunion des deux Principautés en un seul État sans liens quelconques avec la Russie ou la Porte ottomane”³⁸. Sub presiunea Rusiei țariste, Poarta a trimis în Țara Românească pe Soliman-Pașa cu o armată pentru a restabili ordinea regulamentară.

Față de pericolul ca Poarta să reinstaleze cu forța cîrmuirea boierească, știrbind autonomia țării, așa cum fusese proclamată în programul revoluționar de la Islaz, N. Bălcescu a publicat anonim la 2 și 6 august 1848 în gazeta „Poporul suveran” articolul *Drepturile românilor către înalta Poartă*³⁹, în care susține că raporturile Țării Românești cu Imperiul otoman erau stabilite de „tractatul” din 1460 al lui Vlad al IV-lea (sic!) încheiat cu Poarta prin respectarea suveranității Țării Românești. Documentul menționat, care-și are rădăcina în alcătuirile din 1772, „nu poate fi privit, scrie N. Bălcescu, ca un tractat de supunere, ci numai ca un

³⁴ *Anul 1848 în Principatele Române*. Acte și documente . . . , tomul I, București 1902, p. 495.

³⁵ *Ibidem*, vol. IV, București, 1903, p. 97.

³⁶ Gheorghe Ungureanu ș.a. *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, București, 1960, p. 226.

³⁷ A. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, tomul II, Viena, 1852, p. 294.

³⁸ *Anul 1848 în Principatele Române*. Acte și documente . . . , tomul II, București, 1902, p. 610.

³⁹ „Poporul suveran”, I (www.dacoromania.ro) august.

tractat de protecție, ca o alianță neegală, căci supremația, care este numai un drept de onoare, și tributul, singurele drepturi ce are Poarta, nu ating întru nimic suveranitatea nației române⁴⁰. În concluzia articolului, N. Bălcescu apreciază însă că timpul n-a sosit ca românii să dobândească „o independență absolută”. După „tractate” poziția lor „este încă bună”, scria el, cu condiția ca Poarta s-o respecte și să fie „sprijinită cu statornicie de noi”. Dacă vom fi nevoiți, să nu uităm „că sîntem datori a apăra naționalitatea și drepturile noastre... chiar vărsînd sîngele nostru”⁴¹.

Limitîndu-se la înscrierea independenței administrative și legislative a Principatelor, în conformitate cu vechile „tractate”, în programele lor publicate, majoritatea revoluționarilor munteni și moldoveni, în frunte cu N. Bălcescu și M. Kogălniceanu, urmăreau în 1848 să înfăptuiască mai întîi răsturnarea orînduirii feudale și să organizeze orînduirea burgheză și numai în urmă să treacă la unirea celor trei țări române într-un singur stat și la cucerirea independenței lui. Această strategie a schițat-o N. Bălcescu la 4 martie 1850 în scrisoarea sa din Paris adresată lui A. C. Golescu. Dezvoltare progresivă a „revoluției” din 1821, scrie el, revoluția din 1848 trebuia să organizeze democrația și să elibereze pe țărani⁴². Țara avea dreptul la revoluție. „Notre droit pour faire la révolution c'était notre droit d'autonomie, qui nous avait été reconnue, afirma N Bălcescu forțînd textele tratatelor ruso-turce, par les deux puissances, [Rusia și Imperiul otoman], quoique voilé de temps en temps, et même dans le Règlement. Nous en réclamâmes l'observation sans vouloir nous affranchir des traités”⁴³. Imediat însă după organizarea noii orînduiri, trebuia să se treacă la revoluția pentru unitatea națională și, mai tîrziu, la o revoluție pentru cucerirea independenței „pour faire rentrer de cette manière la nation dans la plénitude de ses droits naturels”⁴⁴. Era însă cu puțință, într-o împrejurare favorabilă, subliniază N. Bălcescu, ca revoluția pentru unitatea națională „soit en même temps une révolution d'indépendance”⁴⁵.

Chiar în 1848 însă N. Bălcescu și M. Kogălniceanu doreau în secret și independența și considerau necesară menținerea legăturilor cu Poarta, pe baza respectării „tractatelor”, numai pînă cînd schimbările provocate de revoluție în Europa centrală și răsăriteană ar fi permis unitatea națională și „independența absolută”. În cuvîntarea la banchetul din 2/14 mai 1851 pentru a treia aniversare a Adunării naționale de la Blaj din 3/15—5/17 mai 1848, organizat de societatea „Junimea română” a studenților români din Paris, N. Bălcescu a spus, referindu-se la năzuința românilor către independență în timpul revoluției din 1848, că : „era scris în fundul inimii fiecărui român : *mîntuirea de orice domnire străină prin unitatea națională*”⁴⁶.

⁴⁰ Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente . . . , tomul III, București, 1902, p. 178.

⁴¹ *Ibidem*, p. 179.

⁴² N. Bălcescu, *Opere IV, Corespondență, Scrisori, Memorii. Adrese, Documente. Note și materiale*, ediție critică de G. Zane, Edît. Academiei R.P.R. (București), 1962, p. 277.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 278.

⁴⁶ N. Bălcescu, *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*, în *Opere*, tomul I, partea a II-a, *Scrieri istorice, politice și economice*, ediție critică adnotată cu o introducere de G. Zane, București, 1940, p. 127.

Dorind independența, C.A. Rosetti o cerea însă pe față încă din 1848. Gazeta sa „Pruncul român” avea cutezanța să publice în nr. 13 din 13 iulie 1848 articolul *Unirea cu Moldova*, în care revendica unirea Țării Românești cu Moldova ca o condiție a eliberării desăvârșite⁴⁷. În continuare, subliniindu-se necesitatea unirii și a independenței, se spune moldovenilor: „... vom alcătui un singur stat, o singură nație, o singură Românie liberă, mare și puternică...”⁴⁸.

Înăbușirea revoluției prin intervenția armatelor otomane și țariste, care n-au respectat autonomia Principatelor Române, așa cum o înțelegeau revoluționarii români, a impus celor mai avansați dintre aceștia revendicarea deschisă a independenței și a unității naționale. Numai foștii locotenenți domnești — I. Heliade-Rădulescu, Cristian Tell și N. Golescu — și grupul adversarului lor Ion Ghica, rămas mulți ani la Constantinopol, căutau în continuare să nu supere Poarta. „Eu sînt partizanul cel mai mare și mai sincer, scria la 17 decembrie 1848 din Paris lui Ion Ghica prietenul său A.G. Golescu, al unei nedespărțite uniri a Principatelor cu Turcia pe temeiul capitulațiilor”⁴⁹. Și Ioan Maiorescu, agent diplomatic al Țării Românești în timpul revoluției pe lângă dieta germană din Frankfurt, se situa pe o poziție similară. La 7 februarie 1849 el scria din Viena lui N. Bălcescu, apărîndu-se de învinuirea că ar „izbi interesele Turciei !”, arătînd că, adresîndu-se lui I. Heliade-Rădulescu, lui Cristian Tell, fraților D. și I.C. Brătianu, lui C.A. Rosetti și lui I. Voinescu II, precum și lui V. Alecsandri și altora, le-a cerut „să nu lase din vedere *singurul principiu de legitimitate* pe care s-a urzit toată revoluțiunea și pe care numai se poate trata astăzi cauza; adică întărirea relațiunilor cu Poarta Ottomană...”⁵⁰. Acest punct de vedere implica menținerea suzeranității otomane și, deci, amînarea cuceririi independenței, unul din țelurile secrete ale revoluției.

Grupul condus de C.A. Rosetti, aflat în exil în Franța, fără să țină seama de „legitimitate”, milita însă pentru cucerirea grabnică a independenței și a unității naționale, pe o bază socială avansată. La 20 aprilie 1849 C.A. Rosetti scria din Passy lui Ion Ghica, la Constantinopol, exprimîndu-și speranța în grabnica eliberare a țării de sub ocupația militară străină. „Socot însă că cerul va fi drept, scria el, și că peste o lună două îi vom gonî cu toții din România și vom proclama Republica română independentă și socială”⁵¹. Speranța lui se întemeia pe ipoteza că în Franța și în Europa Centrală va triumfa democrația și prin lupta revoluționară se va ajunge și la eliberarea țării sale de sub ocupația străină⁵². Într-o a treia scrisoare adresată lui Ion Ghica, din Paris la 16 octombrie 1849, C.A. Rosetti declara că accepta colaborarea cu turcii — la care ținea grupul condus de Ion Ghica — cu condiția ca ei să recunoască deplină independența a țării. „Turcii să se înțeleagă cu noi, scria el, mai în toate; să ne dea firman întărînd anticele tratate și recunoscînd întregă-ne și deplină

⁴⁷ *Unirea cu Moldova*, în „Pruncul român”, I (1848), nr. 13 din 13 iulie, în *Anul 1848 în Principatele române. Acte și documente* . . . , tomul II, București, 1902, p. 484: „Ca România să fie liberă cu desăvîrșire, ca să fie mare și puternică, trebuie neapărat să se unească cu Moldova”.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 485.

⁴⁹ Ioan Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*. Noi scrisori către V. Alecsandri . . . Comentate de Olimpiu Boitoș, vol. I, Scrisul românesc, Craiova (1940), p. 89.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 160.

⁵¹ *Ibidem*, p. 74.

⁵² *Ibidem*, p. 77, scrisoarea din 11 noiembrie 1849 către Ion Ghica.

independență. Apoi să ne dea bani și arme, să ne înlesnească să intrăm incognito 4, 5 în țară... țara să-și aleagă de bună voie oamenii ce va voi s-o cirmuiască și modul guvernului ce-i va plăcea ei, chiar și Republică...⁵³.

Creșterea mișcării democratice în Franța și organizarea în 1850 a Comitetului democratic european la Londra sub conducerea lui Giuseppe Mazzini au mărit în anii 1850—1851 speranțele exilaților români din Paris, care înființaseră încă din 2 decembrie 1849 o organizație intitulată „Asociația română”, în al cărei comitet fuseseră aleși Ion Ghica, Gh. Magheru, N. Bălcescu, C.A. Rosetti și D. Brătianu⁵⁴. Deși „Asociația română” n-a funcționat mult timp, din cauza opoziției lui Ion Ghica, exilații români din Paris au putut scoate în septembrie 1850 revista „România viitoare”, sub conducerea unui comitet de redacție compus, între alții, din N. Bălcescu, C.A. Rosetti și V. Mălinescu. În această publicație a apărut articolul lui N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, un adevărat program al mișcării revoluționare române pentru anii ce urmau. Acum, spre deosebire de vara anului 1848, N. Bălcescu condiționa schimbările revoluționare interne de „libertatea din afară [a țării], libertatea de supt domnirea streină”, adică de independență⁵⁵. Pentru a da poporului român o imagine clară de felul cum trebuia să ajungă la independența și unitatea națională, el a început să scrie cea mai întinsă din lucrările sale, *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, care, deși neterminată și tipărită în întregime târziu, în 1878, a exercitat o puternică influență asupra generațiilor care au înfăptuit independența României (prin capitolele publicate în anii 1861—1863 în „Revista română pentru științe, litere și arte”) și au desăvârșit statul român unitar.

Sub influența lui N. Bălcescu a apărut în mai și iunie 1851 la Paris revista „Junimea română”, redactată de un comitet compus, între alții, din G. Cretzianu, A. Odobescu și Dimitrie Berindei. În articolul program, *Scopul nostru*, din fruntea primului număr, se cere cititorilor, în afară de război contra apăsătorilor și solidaritate cu cei apăsați, să lupte atît pentru unirea tuturor românilor și organizarea „adevăratei democrații”, cît și pentru cucerirea independenței.

În iunie 1851 s-a lansat și manifestul Comitetului democratic european din Londra către români, semnat de Ledru Rollin, Giuseppe Mazzini, Arnold Ruge și Darasz, tradus în românește și tipărit cu litere mici pe foită pentru a putea fi cu ușurință introdus clandestin în țară⁵⁶ și cuprinzînd îndemnul: „Nu despărțiți niciodată chestia libertății d-a neatîrnării”⁵⁷.

Neînțelegîndu-se cu grupul condus de C.A. Rosetti și agravîndu-se starea sănătății sale, N. Bălcescu s-a retras de fapt din activitatea politică în toamna anului 1851, concentrîndu-și eforturile spre a-și elabora lucrarea privind pe Mihai Viteazul. Lupta pentru cucerirea independenței și unității politice a românilor a dus-o mai departe, pe calea revoluționară, în acord cu Comitetul democratic european de la Londra, grupul din jurul lui C.A. Rosetti, numit Comitetul național român, care a scos în acest scop

⁵³ *Ibidem*, p. 83.

⁵⁴ *Ibidem*, vol. III, p. 160—161.

⁵⁵ N. Bălcescu, *Opere*, tomul I, partea a II-a, p. 106—107.

⁵⁶ Alexandru Marcu, *Conspirații și conspirații în epoca renașterii politice a României 1848—1878*, București, 1930, p. 44.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 46.

în noiembrie primul număr al revistei „Republica română”⁵⁸, la Paris, în format mic, de buzunar, avînd 128 de pagini, pentru a putea fi introdusă cu ușurință în țară. În programul revistei, semnat de Ion C. Brătianu în numele redacției, publicat în capul primului număr, se afirma necesitatea independenței viitorului stat național român în acești termeni: „Voină să aibă [românul] o patrie independentă și liberă; o patrie cu zece milioane de români, cari să aibă toți aceleași drepturi și aceleași datorii; o parte întreagă și deopotrivă la suveranitatea națională”⁵⁹. „Republica română” a militat pentru cucerirea independenței pe calea revoluționară și în nr. 2 al ei apărut la Bruxelles în 1853, într-un format aproape identic și avînd 338 de pagini, la Paris „Republica română” nemiaputînd să fie tipărită din cauza asprului regim de cenzură impus în urma loviturii de stat din 2 decembrie 1851 al lui Ludovic Bonaparte, devenit peste un an împăratul Napoleon al III-lea. Studiile — cel mai întins, *Rusia*, al lui C.A. Rosetti, cuprinzînd paginile 55—288 —, articolele și versurile publicate sînt pătrunse de un viu spirit revoluționar. C.A. Rosetti respinge, în studiul menționat, sprijinirea pe vechile „tractate” cu Poarta și îndeamnă la lupta cu armele în mîini pentru independența și unitatea națională. „Inimă putredă, minte rătăcită și gură de iad, scrie el cu asprime, va fi aceea care va mai sfătui pe român a crede-n liberarea sa prin tratate, prin diplomație, prin condei și prin semnul crucii numai...”⁶⁰.

Izbucnirea războiului dintre Rusia și Împériul otoman în octombrie 1853, extins în anul următor prin intervenția Angliei și Franței în ajutorul Porții, a determinat gruparea din jurul lui C. A. Rosetti să încerce a provoca o insurecție în Oltenia. Opoziția lui I. Heliade-Rădulescu a făcut ca Poarta să împiedice însă această curajoasă acțiune din primăvara și vara anului 1854, ceea ce a determinat Comitetul național român din Paris să recurgă la cointeresarea lui Napoleon al III-lea însuși la înfăptuirea, într-o primă etapă, a unirii Moldovei și Țării Românești într-un singur stat și apoi la desăvîrșirea unității politice a românilor și independenței statului unitar român. Simțînd nevoia de a explica noua orientare a luptei poporului român pentru unitate și independență, probabil în noiembrie 1854 (nu la „sfîrșitul anului 1855”), Comitetul național român din Paris a adresat un apel către „naționali” din București. Deși ținta exilaților este întreaga „Rumânie”, se arăta în apel, ea nu i-a împiedicat să nu țină seama de limitele impuse de împrejurările politice ale timpului, adică de reacțiunea care domina toată Europa continentală. „*Este de mult de cînd știm că fiecare zi își are lucrarea sa proprie*. Preocupăția dar, scriau autorii apelului, și lucrarea noastră din toate zilele a fost chestia particulară a Prințipatelor...” căci, continuă ei, „...nu numai nu făcărăm nimic care să compromită cauza particulară de astăzi pentru cea generală a viitorului, ci din contra ne silîrăm a arăta importanța Prințipatelor, demonstrînd că ele reprezentează în realitate o nație de căpetenie care interesează Europa întreagă”⁶¹. Siliți să se situeze pe poziția guvernelor timpului, într-o adresă

⁵⁸ Vezi și Dan Simonescu, *Din istoria presei românești: Republica română. Paris, 1851 — Bruxelles, 1853*, București, 1931, p. 9.

⁵⁹ „Republica română”, Paris, noiembrie 1851, p. 17 — 18. Vezi și Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 18.

⁶⁰ C.A. Rosetti, *Rusia*, în „Republica română”, II (1853), Bruxelles, nr. 2, p. 276.

⁶¹ George Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești*. Scrisori adnotate și publicate de *www.dacoromanica.ro*, vol. 1, V, 1853 — 1871, București, 1939, p. 126.

către Napoleon al III-lea i-au spus, cu o lună înainte, c-ar voi să-și vadă țara independentă⁶², dar ei cer ca Poarta să repună în aplicare „tractatele noastre”, care nu-i dau asupra Principatelor decât un drept de suzeranitate⁶³, căci Principatele nu sînt decât o anexă a Imperiului otoman, nicidecum o simplă provincie⁶⁴. „Naționali” din București să știe că i-au spus lui Napoleon al III-lea „că sîntem destul de înțelepți ca să nu cerem decât *pe cît împrejurările iartă a ne da*”, dar i-am „dovedit totdeauna c-ar fi o utopie periculoasă de n-ar da satisfacție unor trebuințe naționale ce sînt mai scumpe decât viața și la înființarea cărora nimic nu se împotrivește”⁶⁵. Constituirea unui stat românesc între Carpați, Dunăre și Marea Neagră, continuă autorii apelului expunerea modului de a-l cointeresa pe Napoleon al III-lea, „este singura întocmire a Orientului care poate deschide Occidentului Marea Neagră și-i da o preponderență sigură pentru totdeauna. Căci, se subliniază în apel, fraților, fără interes nimeni nu te ajută în ziua de astăzi, cu atît mai puțin împărații”⁶⁶. Se condamnă adresul „mișel” făcut în numele bucureștenilor către Omer Pașa la intrarea lui în București, după retragerea armatei ruse (august 1854), „adres” în care sultanul e numit nu „suzeran”, cum îl numește ministrul Afacerilor Externe al Franței, ci „suveran”⁶⁷.

Convocarea congresului de la Paris în 1856 pentru încheierea păcii în urma războiului Crimeii, în care trebuia să se dezbată și revendicările Principatelor Române, puse în discuție și cu un an înainte în conferința de la Viena, a determinat pe mulți dintre români, mai ales pe exilați, să elaboreze memorii adresate guvernelor puterilor participante la congres, broșuri, studii și chiar lucrări pentru a demonstra necesitatea unirii Moldovei și Țării Românești într-un singur stat. În unele din aceste materiale se revendică în afară de unire și independența viitorului stat român înfăptuit prin Unire.

În ajunul deschiderii congresului, arăta A.C. Golescu vărului său A.G. Golescu la 7 februarie 1856, românii din Paris erau preocupați să elaboreze un memoriu pentru a-l distribui membrilor congresului cu scopul să scoată în evidență că unirea și constituirea în stat liber a celor două principate române convenea atît Imperiului otoman cît și puterilor occidentale⁶⁸.

În februarie 1856 același A.C. Golescu a scris, desigur colaborînd cu alți exilați români din Paris, trei texte cu însemnări pentru Paul Bataillard, vechiul și devotatul prieten al românilor, spre a-i servi la elaborarea unui memoriu ce trebuia prezentat congresului. Într-unul din aceste texte se demonstrează necesitatea înfăptuirii unirii Principatelor Române într-un stat independent sub un principé străin. „L'Union simple des deux Principautés ne remédierait qu'en partie à cet état de choses ; le seul vrai remède, scrie el, c'est l'Union avec l'Indépendance et un Prince étranger”⁶⁹.

⁶² *Ibidem*, p. 127.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 128.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 141.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 149.

Memoriul lui Paul Bataillard a apărut în timpul congresului sub titlul *Premier point de la question d'Orient. Les Principautés de Valachie et de Moldavie devant le Congrès*, par Paul Bataillard, archivist paléographe⁷⁰. Autorul declară că a cunoscut „Moldo-Valahia” nu numai prin studii, ci și prin îndelungate legături cu un mare număr dintre cei mai demni reprezentanți ai acestei „nefericite” țări, și că a crezut să poată aduce câteva lumini în principala chestiune pe care o vor dezbate delegații marilor puteri europene. „Tel a été, du moins, précisează el, le sentiment des amis roumains qui m'ont engagé a prendre la plume”⁷¹. Mai departe Paul Bataillard arată că în această scriere „J'ai la certitude d'être l'interprète des vœux et des espérances du peuple Moldo-Valaque”⁷². După ce critică suzeranitatea Porții asupra Principatelor, în cap. III „*Première solution — L'indépendance*”, pledează pentru a se lua hotărârea de a se face din „Moldo-Valahia” un stat independent. „La conséquence forcée de tout ce qui précède... c'est que, pour faire une Moldo-Valachie vraiment forte, vraiment abritée contre les invasions diplomatiques et militaires, il faudrait, pour première condition de la faire indépendante”⁷³. În capitolul „IV Seconde solution, — L'union sous la suzeraineté conforme aux traités”, ipoteză pentru cazul când independența ar întâlni obstacole de netrecut⁷⁴, adică aplicarea vechilor „tractate” în sensul cel mai favorabil Principatelor.

Și direct exponenții poporului român au alcătuit memorii în care au cerut unirea Moldovei și Țării Românești într-un stat *independent*. În martie 1856 fostul locotenent domnesc din timpul revoluției din 1848, N. Golescu, care aderase la Comitetul național român din Paris, a adresat în numele românilor un memoriu lui Napoleon al III-lea, în care-l solicita să sprijine unirea celor două principate și dotarea lor cu instituții capabile să le ușureze dezvoltarea forțelor lor morale și materiale. „Mais ce qui comblerait pleinement leurs vœux, insiste N. Golescu, ce serait la création d'un Etat entièrement indépendant et souverain de ces deux Principautés...”⁷⁵. Cam în același timp, la 6 martie⁷⁶, el a prezentat un alt memoriu plenipotențiarilor Franței, Angliei și Sardiniei la congres, în care pleda pentru unirea și independența celor două principate române. Invocând vechile „tractate” cu Poarta el cere ca Principatele să conserve „tous les droits d'un Etat libre et indépendant”⁷⁷. Un alt memoriu, din 8 martie, semnat de 119 români stabiliți la Paris, adresat congresului, revendică unirea celor două principate ca o condiție a independenței lor⁷⁸. Mai sînt

⁷⁰ Paris, Ch. Labure, 1856.

⁷¹ Paul Bataillard, *Premier point de la question d'Orient. Les Principautés de Valachie et de Moldavie devant le Congrès* . . . , Paris, Ch. Labure, 1856, în Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, publicate de . . . , vol. II, București, 1889, p. 372.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, p. 389.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 392.

⁷⁵ *Ibidem*, vol. VIII, București, 1892, p. 1386.

⁷⁶ N. Corivan, *Din activitatea emigranților români în Apus (1853 — 1857)*. Scrisori și memorii. Publicate cu un studiu introductiv, București, 1931, p. 37.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 96.

⁷⁸ Ghenadie Petrescu ș.a., *op. cit.*, vol. V, București 1890, p. 895: „. . . mais sans l'union on ne saurait jamais espérer de leur voir acquerir la force défensive qui exigent leur indépendance et celle de l'Empire ottoman”.

și alte memorii, lucrări și articole semnate de români sau de prieteni ai românilor care cer independența statului ce trebuia creat prin unirea Moldovei și Țării Românești.

Congresul de la Paris, după ce a desființat protectoratul Rusiei țariste înlocuindu-l cu garanția colectivă a puterilor semnatare ale tratatului din 18/30 martie 1856, n-a înfăptuit nici unirea Principatelor, nici independența lor cerută de români. Poarta a fost însă obligată să mențină în Principate „une administration indépendante et nationale, ainsi que la pleine liberté du culte, de législation, de commerce et de navigation”⁷⁹. Pentru a li se revedea legile și statutul în vigoare, congresul a hotărât ca puterile să alcătuiască o comisie specială cu sarcina „de s'enquerir de l'état actuel des Principautés et de proposer les bases de leur future organisation”, în care scop se va convoca în fiecare principat câte o Adunare ad-hoc⁸⁰.

Adunările ad-hoc convocate în toamna anului 1857 au putut să exprime nu numai dorința de unire a moldovenilor și muntenilor, ci și pe aceea a independenței viitorului lor stat comun. În propunerea semnată de el și de încă 19 deputați și prezentată în ședința din 7/19 octombrie 1857 a Adunării ad-hoc a Moldovei, M. Kogălniceanu afirma „că dritul de staturi suverane, Principatele pururea și l-au asigurat prin tratatele ce vechii noștri Domni au încheiat cu regii de Polonia, de Ungaria și alți domnitori, și în care suveranitatea Principatelor este scrisă cu litere mari”⁸¹. Sprijinind propunerea prezentată de M. Kogălniceanu, C. Hurmuzaki a susținut că Principatele Române au exercitat atât suveranitatea internă cât și „deplina suveranitate din afară”⁸². Tot la 7/19 octombrie Adunarea ad-hoc a Moldovei a votat și cererea de a se respecta drepturile Principatelor, în special autonomia lor „în cuprinderea vechilor lor capitulații, încheiate cu Înalta Poartă, în anii 1393, 1460, 1511 și 1634”⁸³. În virtutea „capitulațiilor” Adunarea moldoveană peste câteva zile a cerut și desființarea jurisdicției consulare, libertatea pentru Principate de a încheia convenții și tratate comerciale cu alte state și dreptul de a-și organiza forțe armate naționale, „în privirea sistemului de apărare”⁸⁴.

La rîndul ei, Adunarea ad-hoc a Țării Românești a votat la 9/21 octombrie 1857 cererea de a se asigura autonomia și drepturile „internationale” ale Principatelor Române în conformitate cu vechile capitulații încheiate cu Poarta⁸⁵. Actul dezvoltător al votului din 9/21 octombrie al Adunării ad-hoc muntene precizează însă că vechile tratate „constituent l'existence des Principautés comme États pleinement souverains”⁸⁶, și, ca urmare a suveranității lor, „toutes les relations internationales des

⁷⁹ *Ibidem*, vol. II, București, 1889, p. 1082.

⁸⁰ *Ibidem*. În lucrarea sa apărută în urma închiderii congresului, cu titlul *La Roumanie après le Traité de Paris du 30 mars*, Paris, 1856, tînărul jurist român V. Boerescu scrie: „Les Roumains auraient naturellement préféré voir leur patrie déclarée absolument indépendante par les Puissances occidentales” (*op. cit.*, p. 19).

⁸¹ Dimitrie A. Sturdza și C. Colescu-Vartic. *op. cit.*, vol. VI, partea I *Divanul ad-hoc al Moldovei din 1857*, București, 1896, p. 65.

⁸² *Ibidem*, p. 70.

⁸³ *Ibidem*, p. 74.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 87.

⁸⁵ *Ibidem*, vol. VI, partea a II-a, București, 1896, p. 44.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 270.

Roumains ne peuvent être réglées que par des conventions directement conclus entre les Principautés et d'autres États" ⁸⁷. Dacă autenticitatea textului capitulațiilor ar fi contestată — cum făcea Poarta — „nous répondrions, déclaraient députés Adunării, que ce texte existe en grande partie dans les hattichérifs même de la Sublime Porte; et d'ailleurs quelle qu'ait été la véritable forme et l'exacte teneur des originaux, il est évident que cette forme et cette teneur reconnaissent aux Principautés un territoire à elles propre et une souveraineté absolue, ainsi que le prouvent plusieurs actes diplomatiques et une foule de faits postérieurs à ces capitulations" ⁸⁸. În concluzia memorandum-ului citat se cere ca drepturile suverane intacte „dans toute leur intégrité" ale Principatelor să fie recunoscute „d'une manière formelle, bien définie"... ⁸⁹. În raportul său final, Comisia europeană de informare, analizând actul dezvoltător votat de Adunarea ad-hoc munteană, atrage atenția că „le Mémoire tend à établir que les rapports entre les Principautés et la Sublime Porte étaient plutôt ceux qui existent entre deux États indépendants, dont l'un s'engage au tribut en échange d'une protection, que de liens de vassal à suzerain" ⁹⁰.

Apărind punctul de vedere că Principatele erau state neatârinate, la 22 februarie 1858 un număr de 24 de deputați munteni au protestat în scris contra dizolvării Adunării ad-hoc și a afirmației din firmanul de închidere că Țara Românească era „provincie și parte integrantă a Imperiului otoman" ⁹¹.

Dacă independența și suveranitatea nu erau revendicate cu aceeași fermitate de elemente izolate ale marii boierimi și de I. Heliade Rădulescu, chiar și fostul domn regulamentar Mihail Sturdza se bucura, în memoriul său înaintat la 3/15 aprilie 1857 lui Pavel Kiselev, ambasadorul Rusiei la Paris, că puterile garante asigurau Principatelor „le maintien de leur existence politique, sous la suzeraineté de la Porte, et la neutralité de leur territoire" ⁹². Deși în condițiile timpului, considera independența periculoasă pentru existența Principatelor, el dorea ca acestea să obțină un statut similar celui al Elveției și al Belgiei, ceea ce era mult! ⁹³.

Conferința de la Paris din 1858 a reprezentanților puterilor semnatare ale tratatului de la Paris din 18/30 martie 1856 n-a format din cele două țări române un singur stat, ci o federație de state cu numele de Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești, cu o deplină autonomie și o organizație burgheză uniformă, lăsînd-o sub suveranitatea Porții, căreia trebuia anual să i se plătească tribut, dar cu garanția colectivă a puterilor semnatare ale convenției de la Paris din 7/19 august 1858, statutul internațional al țării pînă la tratatul de la Berlin din 1/13 iulie 1878. Conferința se întemeiază, în aprobarea deplinei autonomii, pe „capitulațiile" și hatiserifele date celor două principate de diverși sultani, în

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 271.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 273.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 560.

⁹¹ *Ibidem*, vol. VII, București, 1892, p. 81.

⁹² Vasile Maciu, *Un proiect din 1857 al lui Mihail Sturdza pentru organizarea Principatelor Române*, în „Studii", tomul 19 (1966), nr. 1, p. 76.

⁹³ *Ibidem*, p. 76: „Il est à désirer qu'elles soient placées, à cet égard, dans les mêmes conditions de droit public que la Suisse et la Belgique, sauf la prérogative incontestée de la Sublime Porte".

special pe hatîșeriful din 1834, și pe articolele 22 și 23 ale tratatului de la Paris din 18/30 martie 1856⁹⁴. În caz de „tulburări” Poarta putea lua măsuri, în înțelegere cu celelalte puteri, pentru restabilirea ordinii. Ca și în trecut — de fapt numai de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea — „les traités internationaux qui seront conclus par la Cour suzeraine avec les Puissances étrangères, seront applicables aux Principautés dans tout ce qui ne portera pas atteinte à leurs immunités”⁹⁵. Menționăm că prin această prevedere, puterile europene erau cointeresate la menținerea Principatelor Române în dependență față de Poartă.

Unii dintre români au acceptat convenția de la Paris, dîndu-i o interpretare favorabilă Principatelor. Astfel, V. Boerescu, într-un lung studiu⁹⁶, se declara satisfăcut că vechile „tractate” ale Principatelor cu Poarta au fost recunoscute de puterile garante și astfel „intră în dreptul public european și devin obiectul garanției promise de Europa”⁹⁷, căci serie el, convenția acordă suveranitatea internă a Principatelor⁹⁸. Un alt jurist, Gh. Costaforu, într-un lung studiu închinat aceleiași probleme, susține că, în conformitate cu Convenția din Paris, Principatele Unite erau suverane⁹⁹.

O atitudine mai fermă au, ca și mai înainte, liberalii radicali grupați acum în jurul ziarului „Românul”, redactat de C. A. Rosetti. Într-un articol din 13/25 octombrie 1858 intitulat *Declaraarea*, I. C. Brătianu cere alegătorilor viitoare Adunări electivă să asigure „independența României”¹⁰⁰. Într-un alt articol, *Apel alegătorilor*, publicat tot în „Românul” la 16/26 octombrie 1858, același autor regretă că românii nu s-au folosit de ocazia dată de congresul de la Paris de a-și exprima dorința că „timpul a sosit și pentru noi de a lua un loc în rîndul staturilor ce formează confederația independentă a Europei. . .”¹⁰¹. C. A. Rosetti s-a pronunțat și el încă și mai categoric pentru independență, în articolul *Principiile iar nu oamenii*, apărut în suplimentul ziarului „Românul” din 15/27 octombrie 1858, unde serie : „. . . noi am crezut și credem că națiunea română de nu mai mult, este cel puțin în stare de a trăi cu propria viață și a se apăra ea singură, ca și Spania, ca și Piemontul, ca și Elveția și mai mult decît Grecia și Serbia”¹⁰². Mai departe, învinovățește pe Gh. Bibescu că la 1848 n-a sunat „toxinul independenței”¹⁰³.

⁹⁴ Ghenadie Petrescu ș.a., *op. cit.*, p. 307.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 308. Vezi Ioan C. Filitti, *România față de capitulațiile Turciei*. Extras din „Analele Academiei Române”. Seria II—Tom. XXXVIII „Memoriile Secțiunii Istorice”, București, 1915, p. 4, care spune, cu drept cuvînt, că vechile prerogative ale Principatelor „au fost serios amenințate de cînd cu instalarea de consuli străini în Principate”. Acestea, adăugăm noi, au impus și jurisdicția consulară și aplicarea tratatelor comerciale ale Porții în Principate.

⁹⁶ V. Boerescu, *Convențiunea relativă la organizarea Principatelor*, în „Naționalul”, București, I (1858), nr. 84, 86—89 și 91—95 din 29 sept/11 oct., 5/17, 9/21, 12/24, 16/28 oct. și 23, 26, 30, oct./4, 7, 11 nov. și 2/14 și 6/18 nov. 1858.

⁹⁷ Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, *op. cit.*, p. 409.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 411.

⁹⁹ Gh. Costaforu, *Convențiune pentru organizarea Principatelor Unite încheiată la Paris la 7/19 august 1858*, în „Magazinul judecătoresc”, p. 422.

¹⁰⁰ I. C. Brătianu, *Declaraarea*, în „Românul” I (1858), nr. 81 din 13/25 oct. (Ghenadie Petrescu ș.a., *op. cit.*, p. 512).

¹⁰¹ I. C. Brătianu, *Apel alegătorilor*, în „Românul” I (1858), nr. 83 din 16/28 oct. (*ibidem*, p. 548).

¹⁰² C. A. Rosetti, *Principiile iar nu oamenii*, în „Românul”, I (1858), nr. 82 din 15/27 oct. (*ibidem*, p. 522).

¹⁰³ *Ibidem*, p. 527.

Călcînd prevederile Convenției din Paris, muntenii au ales la 24 ianuarie/5 februarie 1859 tot pe Alexandru Ioan Cuza, domnul ales ceva mai înainte de moldoveni, înfăptuindu-se astfel unirea politică a Principatelor, urmată apoi în noimebrie 1861 de recunoașterea unirii lor administrative într-un singur stat.

În timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, întemeindu-se pe recunoașterea de Convenție a vechilor „tractate” și a autonomiei administrative și legislative depline, Principatele Unite au dus o politică de cvasi independență¹⁰⁴. Formînd un singur stat, Moldova și Țara Românească dispuneau de aici înainte de o forță economică, politică și militară mai mare, pe care, dezvoltînd-o, puteau s-o utilizeze în vederea cuceririi deplinei independențe și suveranități, garantată, în felul Belgiei și Elveției, de marile puteri europene. În acest sens se rostea încă din februarie 1859 C. Negri către H. Bulwer, ambasadorul britanic la Constantinopol¹⁰⁵.

Pentru a-și crea organe diplomatice, după numirea lui C. Negri ca agent al ambelor Principate la Constantinopol, Cuza a obținut de la guvernul francez dreptul de a înființa, în septembrie 1860, o agenție diplomatică la Paris, dar numai cu un caracter oficios. La 28 februarie 1863 Serbia, care avea o situație similară Principatelor Unite, a înființat agenția sa diplomatică la București, urmată la 13/25 martie de înființarea agenției diplomatice române la Belgrad¹⁰⁶.

Afirmarea Principatelor Unite ca stat deosebit de Imperiul otoman s-a făcut și prin semnarea unor convenții cu diferite state independente, cum a fost convenția din 16 iunie 1862 de la Timișoara dintre Austria, Imperiul otoman, România și Serbia¹⁰⁷ pentru reglementarea serviciului telegrafic internațional sau convenția din 10/22 mai 1865 din Viena și București cu Austria pentru reglementarea serviciului telegrafic¹⁰⁸ și cea din 29 mai/6 iunie 1865 tot cu Austria pentru extrădarea răufăcătorilor, dezertorilor și vagabonzilor¹⁰⁹.

Secularizarea averilor mănăstirilor închinată a constituit încă un pas pe calea cuceririi independenței. Actul adițional la Convențiunea din 4/19 august 1858, semnat la 16/28 iunie 1864 de reprezentanții puterilor participante la congresul din Paris din 1856, prin care Principatele Unite puteau să-și modifice și schimbe legile privind guvernarea internă „cu concursul legal al tuturor puterilor statului și fără nicio intervenție externă”¹¹⁰, constituia un succes personal al lui Cuza, dar nu depășea pre-

¹⁰⁴ Dan Berindei, *Lupta diplomatică a Principatelor Unite pentru desăvârșirea Unirii*, în *Studii privind Unirea Principatelor*, Edit. Academiei R.P.R. (București), 1960, p. 414. Vezi și G. G. Florescu, *Aspecte privind dezvoltarea relațiilor internaționale ale Principatelor Unite (1859 - 1866)*, în „*Studii*”, XVII (1964), nr. 1, p. 69 : „În perioada formării statului național român și a organizării și dezvoltării unui sistem de organe de stat corespunzător, Principatele și-au axat relațiile internaționale pe legătura indisolubilă dintre statul național și independența sa”.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 73.

¹⁰⁶ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, Edit. științifică, București, 1966, p. 143.

¹⁰⁷ „Archives diplomatiques. Recueil de diplomatie et d'histoire”. Paris, 1863, tomul IV, p. 155 și M. Mitileneu, *Colecțiune de Tratatete și Convențiunile României cu puterile străine de la anul 1368 pînă în zilele noastre*, București, 1874, p. 110—111.

¹⁰⁸ M. Mitileneu, *op. cit.*, p. 114—116.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 116—118.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 260.

vederile convenției de la Paris, rămasă de aici înainte numai un act exclusiv internațional ¹¹¹.

Punerea în aplicare a codului penal și a codului de procedură penală, întemeiate pe legislația corespunzătoare occidentală, a subminat regimul jurisdicției consulare, încît ambasadorul francez din Constantinopol, marchizul de Moustier, a protestat în februarie 1865 printr-o notă trimisă lui Cuza ¹¹², iar consuliile generali ai puterilor străine au făcut la palatul domnesc un protest colectiv în ziua de 19/31 martie același an ¹¹³. În vederea desprinderii Principatelor Unite de Imperiul otoman, printr-un decret din 19/31 octombrie 1865, Cuza a concesionat unor capitaliști anglo-francezi înființarea la București a Băncii României cu dreptul de a emite monedă națională ¹¹⁴. Acțiunile lui Cuza în vederea creării condițiilor necesare proclamării independenței țării au provocat îngrijorarea Porții și a unora din puterile garante ¹¹⁵. Abdicarea lui forțată la 11/23 februarie 1866 n-a convenit însă Porții și nici Austriei, căci lui Cuza îi putea urma un principe străin, așa cum ceruseră Adunările ad-hoc și cum s-a și întîmplat.

Proclamarea ca domn și înscăunarea lui Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen în mai 1866 constituia încă o încălcare a convenției de la Paris. Înfrîngerea Austriei de Prusia, țara de unde venea noul principe, înrudirea acestuia cu Napoleon al III-lea și cu regele Prusiei, precum și acceptarea vasalității de Carol I au determinat Poarta, după o rezistență de cîteva luni, să-l recunoască pe acesta ca principe cu titlu ereditar al Principatelor Unite, printr-un firman din 11/23 octombrie 1866 al sultanului ¹¹⁶. În schimbul recunoașterii, Poarta a căutat să stăvilească acțiunile pregătitoare ale proclamării independenței României, cum se numeau Principele Unite în constituția ce-și dăduse țara în vara anului 1866. Firmanul menționa deci că Principele Unite — guvernul otoman n-a acceptat numele de România pînă la congresul de la Berlin din 1878 — „fac parte integrantă” din Imperiul otoman, interzicea mărirea forțelor armate permanente române peste 30 000 de oameni fără o înțelegere prealabilă cu Poarta, oprea să se emită „o monedă specială” fără autorizația otomană, tratatele și convențiile încheiate de Imperiul otoman cu alte state să fie considerate obligatorii în Principate, dar acestea aveau dreptul, ceea ce nu se stipula în convenția de la Paris, ca „înțelegerile” de interes local „între două administrațiuni mărginașe și neavînd nicidecum forma de tractat oficial și nici cu caracter politic” să continue a rămîne în afara acestor restricțiuni ¹¹⁷. Nu se va putea însă încheia de-a dreptul nici un tratat sau vreo convenție cu puterile străine. Nu se va putea crea vreun ordin sau vreo decorație — drept al statelor independente — confe-

¹¹¹ G. G. Florescu, *op. cit.*, p. 83 și T. W. Riker, *Cum s-a înfiptuit România*. Studiul unei probleme internaționale 1856—1866. Traducere de Alice L. Bădescu (f.a.), p. 563.

¹¹² A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, vol. II, Iași, 1903, p. 25. Vezi și Ioan C. Filitti, *op. cit.*, *passim*, și T. W. Riker, *op. cit.*, p. 576—577.

¹¹³ *Ibidem*, p. 26.

¹¹⁴ G. Zane, *Politică economică a Principatelor în epoca Unirii și capitalul străin*, în „Studii”, XII (1959), nr. 1, p. 247.

¹¹⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 28—31 și T. W. Riker, *op. cit.*, p. 568—569.

¹¹⁶ Dimitrie A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I. Fapte — Cuvîntări — Documente*, tomul I, 1866—1876, București, 1906, p. 359.

¹¹⁷ *Ibidem*.

rite în numele Principatelor Unite. Firmanul impunea respectul suzeranității sultanului, mărirea tributului în înțelegere cu Poarta, interzicea „ca teritoriul Principatelor-Unite să servească ca punct de întrunire urzitorilor de turburări de natură a aduce atingere liniștei” celorlalte părți ale Imperiului otoman sau statelor vecine, și impunea acordarea de ajutor și protecție supușilor otomani, care „din celelalte părți” ale imperiului vor merge în Principatele Unite spre a exercita comerțul¹¹⁸.

Conținutul firmanului fusese stabilit printr-un schimb de scrisori între Carol I și marele vizir, primul angajându-se la 8/20 octombrie 1866 în sensul prevederilor menționate ale firmanului¹¹⁹. Constituția României nu menționa dependența țării față de Imperiul otoman, însă prevedea (art. 92, al. 2) că „Niciun act al domnului nu poate avea tărie dacă nu va fi contrasemnat de un ministru care prin aceasta chiar devine răspunzător de acel act”¹²⁰. Întrucît scrisoarea lui Carol I către marele vizir nu era contrasemnata de nici unul din ministrii în funcțiune, angajamentele luate în ea și prevederile firmanului analizat n-au fost considerate de români ca avînd vreo legalitate oarecare.

Mergînd pe calea deschisă în timpul domniei lui Cuza, România a acționat mai departe pentru cucerirea treptată a independenței. La 22 aprilie/4 mai 1867 a fost promulgată *Legea pentru înființarea unui nou sistem monetar și pentru fabricarea monetelor naționale*, fără să se prevadă imprimarea pe monede a unui semn convenit cu Poarta, iar la 17/29 iulie 1868 a fost promulgată *Legea pentru organizarea puterii armate*, care dădea posibilitatea înarmării tuturor bărbaților în stare de a purta armele prin dezvoltarea în afară de armata permanentă, cu rezervele ei, a corpului dorobanților și a corpului grănicerilor, crearea milițiilor, înglobarea gărzilor civice și înarmarea gloatelor¹²¹. S-au făcut comenzi de armament în Prusia, în Belgia și indirect chiar în Statele Unite ale Americii. Sub președinția lui V. A. Urechia s-a înființat, cu sprijinul guvernului liberal-radical prezidat de N. Golescu, *Societatea română de arme, gimnastică și dare la țintă*, în vederea deprinderii cetățenilor cu folosirea armelor. Încă cu un an înainte se înființase la 3/15 mai 1867 la București, societatea „Transilvania” sub președinția istoricului A. Papiu Ilarian¹²², care, cu tot scopul ei limitat la „strîngerea legămintelor de frăție între junimea studiosă din toate părțile României, venind în ajutorul studenților români din Transilvania și părțile ei”¹²³, a constituit un puternic mijloc de agitare pentru eliberarea și unirea Transilvaniei cu România într-un stat independent. Începînd să apară la 5/17 martie 1867, cîteva zile după formarea guvernului dominat de liberali-radicali, ziarul „Perseverența”,

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 358—359.

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 342—344.

¹²⁰ Dionisie Ioneșcu, Gheorghe Țuțui, Gheorghe Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, Edit. științifică, București, 1957, p. 477.

¹²¹ Ședința din 18/30 martie 1868 a Adunării deputaților, depunerea proiectului de „lege pentru înarmare”, în „Monitorul oficial al României” nr. 67 din 21 martie/2 aprilie 1862, p. 448.

¹²² Cf. V. Curticăpeanu, *Societatea „Transilvania” din București pentru sprijinirea studenților și elevilor meseriași români din Austro-Ungaria* („Studii”, tomul 19 (1966), nr. 1), care crede (p. 96—97) că alegerea momentului întemeierii societății „Transilvania” (3/15 mai 1867), „este cauzată în parte și de încheierea în același an a pactului dualist austro-ungar, în urma căruia soarta românilor transilvăneni avea să devină deosebit de grea”.

¹²³ *Acele Societăți Transilvania pentru ajutorul studenților români din Transilvania și părțile ei*, cartea I, București, 1867, p. 5. Vezi și V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 97.

al cărui redactor era Alexandru Candiano Popescu, șef de cabinet al ministrului Afacerilor Interne, Ion C. Brătianu, a dus în anii 1867 și 1868 o campanie puternică împotriva încorporării Transilvaniei la regatul Ungariei, motiv pentru care în noiembrie 1868 i s-a interzis intrarea în Austro-Ungaria¹²⁴. Însuși redactorul „Perseverenței”, dar și alți intelectuali din România, între care și istoricul B. P. Hasdeu, au mers în Transilvania spre a încuraja pe românii de acolo la rezistență contra asupririi naționale. Alexandru Candiano Popescu a și fost arestat și apoi expulzat.

Și împrejurările din sud-estul Europei păreau a deschide calea independenței României. În 1866 se răsculară grecii din Creta contra dominației otomane și guvernul Greciei, pe lângă care România trimisese ca agent diplomatic pe Ioan Bălăceanu, căuta să antreneze România și Serbia contra Porții¹²⁵. În aprilie 1867 prințul Mihail al Serbiei, întorcându-se de la Constantinopol, s-a oprit și la București, unde, primit cu multă simpatie de oficialități și de popor¹²⁶, a propus lui Carol I înlăturarea în comun a vasalității față de Poartă¹²⁷. În urma tratatelor duse trei sferturi de an, la 20 ianuarie 1868 s-a semnat la București un tratat de alianță româno-sirb¹²⁸, fără angajamente precise.

Asasinarea peste câteva luni a prințului Mihail a făcut ca tratatul să cadă în desuetudine. În martie 1868, o misiune română condusă de episcopul Melhisedec a mers la Petersburg pentru a trata desființarea jurisdicției consulare ruse în România¹²⁹, dar opoziția conservatoare internă și Poarta împreună cu Franța și Anglia bănuiau că avea și sarcina de a obține sprijinul Rusiei contra Imperiului otoman în vederea proclamării independenței. Ziarul oficios „Românul” relatează în editorialul numărului său din 9/21 mai 1868 că în ajun peste 800 de copii au manifestat în grădina palatului, strigând între altele și „Trăiască România unită și liberă”¹³⁰. Manifestația organizată, evident la îndemnul guvernului, pregătea terenul în vederea proclamării independenței. Pentru a slăbi Poarta, guvernul român sprijinea trecerea cetelor de bulgari înarmați peste Dunăre cu scopul de a provoca o răscoală generală în Balcani. Expresie a luptei comune a românilor și a popoarelor din Balcani contra dominației otomane

¹²⁴ *Perseverența persecutată*, în „Perseverența”, II (1868), nr. 46 din 13 noiembrie, p. 2.

¹²⁵ *Memoriile regelui Carol I al României* (De un martor ocular), vol. III, Edit. Universul, București (1912). În februarie 1867 ministrul grec Trikupis i-a spus lui Ioan Bălăceanu (p. 29): „O alianță a statelor balcanice creștine ar fi cel mai bun mijloc d-a se da impuls năzuințelor lor naționale”. Vezi și Grgur Iakși și Voislav I. Vuciković, *Спољна политика Србије за впаде кнезод Михаила (Први балкански савез)*, (Politica externă a Serbiei sub domnia prințului Mihail — Prima alianță balcanică), Belgrad, 1963, p. 550.

¹²⁶ N. Ciachir, C. Bușe, *Cu privire la tratatul de alianță româno-sirb din 1868*, în „Revista arhivelor”, București, IX (1966), nr. 1, p. 193.

¹²⁷ *Memoriile regelui Carol I al României*, vol. III, Edit. Universul, București (1912), p. 38 — 39.

¹²⁸ N. Ciachir, C. Bușe, *op. cit.*, p. 194—195, textul tratatului la p. 200—201.

¹²⁹ *Memoriile regelui Carol I . . .*, vol. IV, București (1912), p. 23.

¹³⁰ „Românul”, XII (1868), nr. din joi 9/21 mai, p. 1. Vezi și Savva N. Șoimescu, *Politica domnului Rosetti-Brătianu și Politică ce ar trebui să urmăim. Vederi-retrospective*, București 1869, p. 2—3. Învinovățește „Românul” că, în 1868, „punea la ordinea zilei atît prin dese articole de fond cît și prin gurile cele agere ale „amicilor constituțiunii”, care formau o a doua edițiune, evenimente mari, precum independența absolută a României, luarea Transilvaniei, a Banatului etc., și ne legăna pre attea visuri încît ne făcea uneori să pierdem cumpătul și să uităm realitatea lucrurilor”.

este și lucrarea apărută în același an, 1868, a lui Savva N. Șoimescu, *Cestiunea Orientului în fața dreptului public european și a tratatului din Paris*, în care independența României e prezentată ca o necesitate imediată ^{130 bis}.

În toamnă Rusia a încetat sprijinul său, căci guvernului țarist nu-i convenea izbucnirea unei revoluții democratice în Balcani. Campania Porții, a Austro-Ungariei, a Franței și Angliei contra acțiunilor îndrăznețe ale guvernului român s-a intensificat. După votarea concesiunii Strousberg, Prusia și-a retras și ea sprijinul dat pînă atunci. La 11/23 noiembrie contele Keyserling, consulul general al Prusiei la București, transmite de la Berlin lui Carol I „că o rămînere mai departe a lui Brătianu în minister ar avea drept urmare greutăți serioase, și că Prusia n-ar mai putea să sprijinească politica urmărită de ministrul de pînă acum” ¹³¹. La 12/24 noiembrie, marchizul Pepoli, ambasadorul Italiei la Viena, îl sfătuiește pe Carol I, al cărui unchi era, „să urmeze o politică prevăzătoare, căci România este expusă celor mai mari primejdii”. „Prin scrisoare — continua el — nu poate să-i spună decît că cea mai bună politică pentru România, ar fi o apropiere de Austro-Ungaria” ¹³².

Calea revoluționară de obținere a independenței a fost părăsită și înlocuită cu calea desprinderii lente de Poartă. Guvernul liberal radical prezidat de N. Golescu a fost înlocuit cu un guvern conservator-liberal moderat prezidat de Dimitrie Ghica, care s-a angajat să nu sprijine revoluționarii din țările vecine și să ducă o politică de înțelegere față de Poartă. S-a ajuns curînd la apropiere de Austro-Ungaria, la Viena fiind acceptat în 1869 ca agent diplomatic oficios Ludovic Steege ¹³³. Peste doi ani și la Berlin s-a putut trimite un agent diplomatic oficios în persoana lui P. P. Carp ¹³⁴, transferat în aprilie 1873 la Roma; iar în ianuarie 1874 un agent diplomatic român oficios la Petersburg ¹³⁵, în timp ce P.P. Carp era înlocuit cu un alt agent la Roma ¹³⁶. Dintre puterile garante numai Anglia nu voia să primească un agent român, pentru a nu jigni Poarta.

Încă din 1866 se continuase încheierea de convenții și aranjamente între România și unele state independente. Astfel la 3/15 decembrie 1866 fusese semnată la București cu Austria și Rusia convenția relativă la navigația pe Prut ¹³⁷, la 9/21 iulie 1868 s-a încheiat la Viena convenția telegrafică cu Germania de Nord, Austro-Ungaria, Franța, Belgia, Spania ș.a. ¹³⁸. Au urmat în același an trei convenții poștale, cu Germania de Nord, cu Austro-Ungaria, cu Rusia ¹³⁹. La 22 noiembrie 1869 s-a încheiat

^{130 bis} Savva N. Șoimescu, Doctor în științele politico-administrative. *Cestiunea Orientului în fața dreptului public european și a tratatului din Paris*. Diversele școale și sorginți ale dreptului public internațional. Echilibrul european, principiul naționalităților și cestiunea Orientului. Tratatul din Paris și scopul său final. Confederațiunea balcano-danubiană. Situațiunea politică a României. Armarea națională. — Concluziune. București, 1868, p. 126.

¹³¹ *Memoriile regelui Carol I . . .*, p. 77.

¹³² *Ibidem*, p. 78.

¹³³ N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866—1880)*, Deuxième édition, Bucarest, 1938, p. 35.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 80.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 110.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 158.

¹³⁷ M. Mitilineu, *op. cit.*, p. 124 — 128.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 132—159.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 179—204.

la București o convenție consulară între România și Rusia, care desființa regimul jurisdicției consulare, lovind astfel într-una din prevederile convenției de la Paris din 1858¹⁴⁰.

Carol I, cărui nu-i convenea situația de vasal al sultanului, încercase în toamna anului 1870 să convingă puterile garante (cu excepția Franței republicane) să-i permită să modifice constituția țării și să se proclame independent, dar Bismarck s-a opus¹⁴¹. Crezând că se poate sprijini pe alianța celor trei împărați, alcătuită cu puțin înainte, în 1873 Carol I a reluat încercarea de a proclama independența țării, care i-ar fi consolidat mult atât poziția internă, cât și pe cea externă. În acest scop l-a introdus în aprilie în guvern pe juristul V. Boerescu, un vechi partizan al obținerii independenței prin acțiuni diplomatice, ca ministru al Afacerilor Externe. În ședința din 13/25 mai Carol I a și pus în discuția Consiliului de Miniștri proclamarea independenței, dar n-a obținut „o aderare unanimă”¹⁴². Era nevoie de consimțirea, cel puțin, a Austro-Ungariei și a Rusiei la un act de mare importanță pentru raporturile politice din sud-estul Europei. În consecință, Carol I a căutat mai întâi sprijinul Vienei.

În iunie 1873, vizitând expoziția universală din capitala monarhiei habsburgice, însoțit de ministrii V. Boerescu și de P. Mavrogheni, el a discutat în două rânduri, la 12/24 iunie și la 13/25 iunie, cu ministrul de externe austro-ungar, contele Iulius Andrassy. În a doua discuție, i-a spus acestuia că relațiile României cu Poarta „încep să fie de nesuferit prin meschinăria cu care i se creează în toate împrejurările greutatea la Constantinopol” și că „el plănuiește serios să proclame neatârnrarea țării”. Pentru a înlătura obiecțiile lui Andrassy, care spunea „că se teme ca România independentă să nu rămâie în aer”, Carol I i-a propus încheierea unui tratat comercial româno-austro-ungar care „ar avea d-asemena pentru România o însemnătate politică, fiindcă astfel s-ar accentua neatârnrarea țării”¹⁴³. Cu puțin înainte Andrassy îi făgăduise lui Gh. Costaforu, agentul diplomatic român la Viena, „sprijinul cel mai desăvârșit al Austro-Ungariei, dacă România ar avea dorința de a întări și dezvoltă relațiile amicale cu Imperiul și n-ar lăsa influența rusă să se întindă”¹⁴⁴. În anul următor tratativele pentru încheierea unei convenții comerciale, vamale și de navigație au început între guvernul român și cel austro-ungar.

Pentru că sprijinul austro-ungar nu era ferm, s-a cerut lui Bismarck „un sfat”¹⁴⁵, dar cancelarul german n-a răspuns la scrisoarea prin care Carol I îi cerea o întîlnire în acest scop. Nici cancelarul rus Gorceakow, întrebat de P. Mavrogheni, ce părere avea despre proclamarea independenței României, nu și-a dat consimțămîntul¹⁴⁶. Reluînd în discuție la 24 august/5 septembrie proiectul de declarare a independenței, Consiliul de Miniștri a hotărît s-o amîne din nou, nefiind sigur de consimțămîntul Rusiei¹⁴⁷.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 241.

¹⁴¹ *Memoriile regelui Carol I . . .*, vol. V, București (1912), p. 133 — 134.

¹⁴² *Ibidem*, vol. VII, București (1912), p. 27, 33.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 33.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 30.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 40.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 41 și 45.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 145.

Exista în țară și o împotrivire la proclamarea independenței, întemeiată pe teama că, pierzând garanția primită prin tratatul de la Paris, din partea marilor puteri europene, România și-ar fi primejduit existența. Încă la 1 ianuarie 1871, Cezar Bolliac cerea: „Să nu se permită cu niciun chip, cu nicio promisiune, cu nicio asigurare, măcar de unde ar veni ea, să se dizlocheze România, în această epocă mai ales, de unde au așezat-o tratatul de la Paris”¹⁴⁸. La 12/24 ianuarie 1874 N. Ionescu, conducătorul Frațiunii liberale și independente, a cărei influență se făcea simțită în rândurile burgheziei moldovene, a interpelat guvernul în Adunarea deputaților asupra raporturilor României cu Poarta, exprimând părerea că „proclamarea neatîrnării la care guvernul lucrează prin toate mijloacele și chiar prin articole provocatoare ar fi pieirea desăvîrșită a României”¹⁴⁹. Părerii similare aveau și Ion Ghica și D. A. Sturdza, conducătorii unei grupări de liberali moderati.

După începerea tratativelor cu Austro-Ungaria pentru încheierea convenției comerciale, vamale și de navigație (iulie 1874), guvernul român a întreprins o acțiune diplomatică și publicistică în scopul de a i se recunoaște dreptul să încheie asemenea documente, pe care convenția de la Paris din 1858 i le interzicea. Însuși V. Boerescu a publicat, anonim, în 1874 broșura *Les droits de la Roumanie basés sur les traités*, în care demonstrează necesitatea proclamării independenței României¹⁵⁰, iar, M. Mitilineu, secretar general și director al Ministerului Afacerilor Străine, a tipărit lucrarea *Colecțiune de Tratatete și Convențiunile României cu puterile străine de la anul 1338 pînă în zilele noastre*, menită să dovedească dreptul României de a încheia tratate cu statele independente.

Încheierea convenției menționate cu Austro-Ungaria întîmpina rezistența burgheziei interne, lovită de condițiile defavorabile industriei românești ce cuprindea, din care cauză chiar o parte din miniștrii conservatori se opuneau, rezistența lor fiind înlăturată de Carol I, prin afirmarea, în Consiliul de Miniștri, la 26 mai/7 iunie 1875, că dacă „România încheie un tratat cu una din puterile garante e un pas pe care-l face către independența sa”¹⁵¹. Convenția comercială, vamală și de navigație încheiată la 22 iunie/4 iulie 1875 și pusă în aplicare pentru zece ani la 1/13 iulie 1876 era întemeiată pe aplicarea tarifului acordat națiunii celei mai favorizate și scutea de taxe vamale o serie de produse industriale austro-ungare la intrarea în România, precum și cerealele și animalele din România exportate în Austro-Ungaria¹⁵².

Tot în scopul de a eluda prevederea din convenția de la Paris din 1858 ca Principatele Unite să aplice tratatele și convențiile încheiate de Poartă cu puterile străine, la 15/27 martie 1876 România a încheiat pe zece ani o convenție comercială și de navigație cu Rusia (interesată în desființarea tratatului de la Paris din 1856) întemeiată pe principiul egalității de tratament între cele două state.

¹⁴⁸ *Al 9-lea an al Trompetei*, în „Trompeta Carpaților”, nr. din 1 ianuarie 1871.

¹⁴⁹ *Memoriile regelui Carol I . . .*, vol. VII, p. 54.

¹⁵⁰ [B. Boeresco], *Les droits de la Roumaine basés sur les traités*, par un ancien diplomate, Bucarest, 1874.

¹⁵¹ *Memoriile regelui Carol I . . .*, vol. VIII, București (1912), p. 12–13.

¹⁵² *Lege și convențiune de comerț între România și Austro-Ungaria împreună cu anexele ce o însoțesc*, București, 1876, passim. Vezi și *Istoria României*, vol. IV, *Formarea și consolidarea ordinii capitaliste (1848–1878)*, Edit. Academiei R.P.R. (București), 1964, p. 478.

Semnind convențiile menționate, Austro-Ungaria și Rusia recunoșteau *de fapt* existența României ca stat de sine stătător. Ele nu-i recunoșteau și independența *de jure*, nu de teama celorlalte puteri semnatare ale tratatului de la Paris din 1856, ci pentru a scoate noi foloase din îndeplinirea acestei măsuri.

Anglia era nemulțumită de acțiunea întreprinsă de România în vederea desprinderii pașnice de Imperiul otoman. Cu toate acestea, a încheiat și ea cu România, ca și Franța și Italia, un aranjament comercial în noiembrie 1876, nevrind să accepte semnarea unei convenții. Chiar și semnarea aranjamentelor anula însă clauza defavorabilă României din convenția de la Paris din 1858, deschizând calea independenței.

Convențiile și aranjamentele comerciale, vamale și de navigație, încheiate în anii 1875—1876 de România cu majoritatea puterilor garante aveau scopul să le asigure pe acestea că ea nu se va grăbi să le aplice, îndată după proclamarea independenței, un tarif vamal protecționist cum cereau exponenții burgheziei românești încă din 1868¹⁵³. Convenția cu Austro-Ungaria ținea mai departe, să cointerezeze marea industrie austriacă la existența României.

Curînd s-au creat și împrejurările politice internaționale care puteau fi utilizate pentru ca România să-și cucerească „independența absolută”.

Răscoala țărănimii creștine din Herțegovina și Bosnia contra feudalității otomane, în iulie 1875, agravată de bancruta financiară a Porții în octombrie 1875, a redeschis chestiunea orientală, pe care alianța celor trei împărați a folosit-o pentru interesele — deși diferite — ale celor trei imperii componente. Către mijlocul lui noiembrie 1875, consulul general rus la București, I. Zinoviev, a întrebat guvernul român „ce atitudine va avea România în viitoarea criză orientală?”¹⁵⁴. Discutată în multe consilii de miniștri, întrebarea n-a găsit un răspuns unanim. „A predominat, scrie Titu Maiorescu, pe atunci membru al guvernului, vechea idee a neutralității”¹⁵⁵. Ar fi greșit însă să se creadă că guvernul conservator prezidat de Lascăr Catargiu nu voia independența. La 4/16 ianuarie 1876, ca ministru ad-interim al Afacerilor Străine, Lascăr Catargiu a trimis agenților diplomatici români de pe lângă guvernele puterilor semnatare ale tratatului din Paris din 1856 o notă, în care arăta că guvernul român se va opune cu armele unei ocupații armate străine și că România era un stat deosebit de Imperiul otoman, din care nu făcea „în niciun fel *parte integrantă*”¹⁵⁶. Mai departe Lascăr Catargiu regreta că în 1856 puterile „nu și-au desăvîrșit opera... cum parte din ele au făcut altădată pentru Belgia”, creînd „la porțile Orientului”, „... un stat puternic și complet independent”¹⁵⁷. Acest remarcabil document trasa întreaga orientare a politicii externe dusă de aici înainte de România pînă în 1878 în vederea cuceririi independenței sale complete. El stă, în primul rînd, la baza convenției româno-ruse din 4/16 aprilie 1877.

¹⁵³ La 15 27 februarie 1868 D. Simu ruga într-o petiție Adunarea Deputaților „să elaboreze un proiect de lege pentru încurajarea industriei naționale” („Monitorul oficial al României” (1868), nr. 38 din 15 27 februarie, p. 234).

¹⁵⁴ Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866—1900)*, București, 1925, p. 82.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

¹⁵⁶ *Documente privind Istoria României. Războiul pentru independență* (în continuare: *Doc. Răzb. Ind.*), vol. I, partea a II-a, Edit. Academiei R.P.R. (București), 1954, p. 65.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 65.

Condițiile social-politice interne nu permiteau însă guvernului conservator prezidat de Lascăr Catargiu să susțină o asemenea acțiune politică. Lipsiți de sprijinul majorității zdrobitoare a poporului, în aprilie 1876 conservatorii au fost siliți să se retragă de la conducere, în locul lor venind la 27 aprilie/9 mai o coaliție de grupări liberale sub conducerea lui Em. Costake Epureanu, tocmai în timpul când avea loc răscoala bulgară din aprilie.

Căutînd să cîștige timp pentru consolidarea sa internă, guvernul coaliției liberale, în care M. Kogălniceanu era ministru al Afacerilor Străine, s-a declarat pentru „neutralitate”, considerînd însă în programul publicat că tratatele internaționale asigurau României independența¹⁵⁸.

Detronarea sultanului Abdul-Aziz la 18/30 mai agrava criza Imperiului otoman, care părea gata să se prăbușească¹⁵⁹. Întemeindu-se pe această situație, M. Kogălniceanu a trimis la 16/28 iunie agenților diplomați români de pe lîngă puterile semnatare ale tratatului de la Paris din 1856 o notă însoțită de un lung memoriu explicativ, în care, în esență, se cerea recunoașterea *de fapt* a independenței statului român¹⁶⁰. Peste două zile, Serbia a pornit război contra Porții, urmată apoi de Muntenegru. Cu toate că situația ei părea a se agrava, Poarta a tergiversat răspunsul la nota trimisă de guvernul român, Rusia considera revendicările românești premature, Anglia le privea cu ostilitate, iar celelalte puteri ezitau să dea răspunsuri precise¹⁶¹.

Întîlnirea din 26 iunie/8 iulie 1876 dintre Francisc Iosif, însoțit de Andrassy, și țarul Alexandru al II-lea, însoțit de Gorceakow, la Reichstadt împingea la limpezirea situației internaționale, Rusia și Austro-Ungaria căutînd, sub îndemnul lui Bismarck, să se înțeleagă în privința rezolvării chestiunii orientale. Grăbit să obțină independența înainte de a se ajunge la aplicarea acordului de la Reichstadt, M. Kogălniceanu a trimis la 20 iulie/1 august agenților diplomați români o notă și mai amenințătoare față de Poartă¹⁶². Armatele acesteia obțineau însă victorii pe frontul sîrbesc, așa încît acțiunea de intimidare pe care conta M. Kogălniceanu n-a avut efect asupra guvernului otoman.

La 24 iulie/5 august guvernul prezidat de Em. Costake Epureanu a fost silit să cedeze locul unui guvern dominat de liberali-radicali, care dominau și Adunarea deputaților, sub prezidenția lui I. C. Brătianu. Declarîndu-se pentru neutralitate, acesta a căutat să se asigure de Austro-Ungaria și să se înțeleagă cu Rusia. La sfîrșitul lui august, o delegație guvernamentală română condusă de I. C. Brătianu a făcut „o vizită de curtoazie” lui Francisc Iosif la Sibiu, cel mai important centru românesc din Transilvania, pentru a-l convinge de bunele intenții ale României, iar peste o lună, o altă delegație guvernamentală, condusă tot de I. C. Brătianu, a vizitat pe țarul Alexandru al II-lea la Livadia, unde țarul se sfătua cu demnitarii săi în vederea pregătirii politice a războiului proiectat contra Imperiului otoman. Pentru trecerea armate-

¹⁵⁸ D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 785.

¹⁵⁹ Vasile Maciu, *Comment la Roumanie a conquis son indépendance*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tomul IV (1965), nr. 3, p. 530.

¹⁶⁰ *Doc. Răzb. Ind.*, vol. I, partea a II-a, p. 192—194 și 195—208.

¹⁶¹ Vasile Maciu, *op. cit.*, p. 531 și *Doc Răzb. Ind.*, 268, 274—276, 287.

¹⁶² *Ibidem*, p. 292—294.

lor ruse prin România, delegația română a cerut semnarea unei convenții care să-i garanteze României integritatea teritorială și instituțiile. Numai după plecarea delegației consiliul de la Livadia a ajuns la concluzia că „înainte de trecerea frontierei trebuie încheiată o convenție cu România”¹⁶³. În noiembrie 1876, diplomatul rus Nelidow, însoțit de colonelul M. Cantacuzin, a elaborat la București, împreună cu I. C. Brătianu, un proiect de convenție și o anexă a acesteia¹⁶⁴, dar pînă la 25 decembrie 1876/6 ianuarie 1877 agentul diplomatic rus la București, baronul N. Stuart, nu primise încă instrucțiunile de la Gorceakow în privința celor două documente¹⁶⁵. Cauza era conferința de la Constantinopol din decembrie 1876—ianuarie 1877 a reprezentanților puterilor semnatare ale tratatului de la Paris din 1856, prin care Rusia spera să obțină satisfacerea cererilor sale fără a fi nevoită să facă război. Eșecul conferinței de la Constantinopol și al celei din martie 1877 de la Londra permiteau Rusiei să înceapă războiul, după ce semnase o convenție de neutralitate cu Austrō-Ungaria.

Nereușita însușirii cererilor României de conferința de la Constantinopol¹⁶⁶ și prevederea în constituția acordată imperiului său de sultan la 11/23 decembrie 1876, conform căreia țara noastră făcea parte din Imperiul otoman, au convins majoritatea opiniei publice românești că independența nu putea fi obținută decît prin înfrîngerea militară a Porții. Încă de la începutul anului 1876 guvernul român luase măsuri de întărire a forțelor sale armate, deși criza financiară care bintuia țara îi crea mari greutăți. În septembrie se mobilizaseră, sub pretextul manevrelor de toamnă, cele patru divizii permanente cu rezervele lor. Ulterior, au fost organizate încă 8 regimente de dorobanți, în afara celor 8 existente, iar în martie 1877 s-au creat două noi regimente de artilerie. Nu erau însă destule puști moderne și nici suficiente proiectile de tun. Liberalii moderați din guvern, în special D. A. Sturdza, frînau pregătirile de război. Ion Ghica și N. Ionescu, demisionat numai la sfîrșitul lui martie 1877, au publicat broșuri potrivnice colaborării cu Rusia, considerată periculoasă¹⁶⁷.

Cînd, la sfîrșitul lui martie, guvernul rus a anunțat că s-a hotărît pentru război și a cerut semnarea proiectului de convenție, guvernul român a convocat la 1/13 aprilie un consiliu lărgit, la care au fost convocați și foștii prim-miniștri, fără de Lascăr Catargiu și I. Em. Florescu puși sub urmărire judiciară, cu scopul de a se ajunge la un acord larg în privința colaborării cu Rusia. Carol I, membrii guvernului și C. A. Rosetti, președintele Adunării deputaților, s-au rostit fără ezitare pentru semnarea convenției. Ceilalți participanți s-au opus sau au avut ezitări, printre aceștia din urmă fiind și M. Kogălniceanu¹⁶⁸.

¹⁶³ *Дневник Д. А. Милютинa*, vol. II, Moscova, 1949, p. 76.

¹⁶⁴ Nelidow, *Souvenirs d'avant et d'après la guerre de 1877—1878*, in „Revue des deux mondes”, LXXXV, tome 28, 2e livraison (15 Juillet), Paris, 1915, p. 247—248, passim, și *Memoriile regelui Carol I*, vol. IX, București (1912), p. 5—8.

¹⁶⁵ Neildow, *op. cit.*, p. 253.

¹⁶⁶ Vasile Maciu, *La Roumanie et la Conférence de Constantinople de décembre 1876—janvier 1877*, in „Revue Roumaine d'Histoire”, tomul I (1962), nr. 2, p. 332.

¹⁶⁷ Ion Ghica, *O cugetare politică*, București, 1877; [N. Ionescu] Frédéric Damé, *Essai d'Histoire politique. L'Etat roumain et la paix d'Orient. Neutralisation de la Roumanie*, Bucarest, 1877.

¹⁶⁸ Vasile Maciu, *Condițiile interne ale proclamării independenței României*, București, 1955, p. 57—62.

Intrat înadată în guvern în locul lui N. Ionescu, M. Kogălniceanu totuși a semnat la 4/16 aprilie convenția cu Rusia, prin care se permitea trecerea prin România a armatelor ruse, tratate ca prietene, guvernul țarist angajându-se să respecte „drepturile politice ale statului român, astfel cum rezultă din legile interioare și tratatele existente, precum și a menține și apăra integritatea actuală a României”¹⁶⁹. S-a decretat peste două zile mobilizarea armatei permanente și a celei teritoriale cu rezervele lor, gărzile civice au fost însărcinate cu ordinea în orașe, iar milițiile au fost anunțate că vor fi la nevoie mobilizate și ele. Două divizii au primit misiunea să ocupe poziții la sud de București, pentru a respinge un eventual atac otoman asupra Capitalei, și două divizii au fost plasate în jurul Calafatului pentru a împiedica numeroasele trupe otomane din Vidin să invadeze Oltenia. Peste o lună armata română mobilizată pentru război dispunea de 58 700 de oameni și de 190 de tunuri. Au fost convocate pentru 14/26 aprilie Corpurile legiuitoare spre a discuta și vota convenția cu Rusia.

La 12/24 aprilie guvernul rus a declarat război Porții și armatele lui au început să treacă frontiera română, îndreptându-se către Dunăre. Comandamentul rus a dat și o proclamație către români, ceea ce a nemulțumit guvernul țării, singurul în drept de a se adresa poporului român prin asemenea documente.

După votarea convenției, Poarta, convigîndu-se că România s-a ridicat împotriva ei, a ordonat bombardarea orașelor românești de pe malul Dunării, începînd cu Brăila, ceea ce a determinat guvernul român să ordone și el, la 26 aprilie/8 mai, bombardarea Vidinului. Între România și Imperiul otoman se ajunsese la o stare de război de fapt.

Sub influența vechiului partizan al independenței, C. A. Rosetti, președintele său, Adunarea deputaților a votat, la 29 aprilie/11 mai 1877, după lungi discuții, o moțiune în care se constata starea de război cu Imperiul otoman și se recomanda guvernului „să pună toată stăruința și să ia toate măsurile spre a apăra și a asigura existența statului român, astfel ca la viitoarea pace România să iasă cu o pozițiune politică bine definită și națiunea de sine stătătoare să poată împlini misiunea sa istorică”¹⁷⁰. Senatul a votat a doua zi o moțiune similară. Intenția lui C. A. Rosetti de a se vota imediat independența „absolută” fusese modificată la stăruința lui M. Kogălniceanu, care căuta să păstreze ceva din garanția dată de tratatul de pace din 1856, și în urma neintervenției lui I. C. Brătianu. Acesta, de acord cu domnul, voia ca proclamarea independenței să se facă în așa fel încît să întărească poziția lui Carol I.

C. A. Rosetti a criticat în zilele următoare ezitățile guvernului, provocînd la 9/21 mai interpelarea lui N. Fleva în Adunarea deputaților asupra punerii în lucrare a moțiunii votate anterior. Răspunzînd în numele guvernului, M. Kogălniceanu a declarat că „sîntem independenți, sîntem o națiune de sine stătătoare”¹⁷¹. A fost votată, în mijlocul unei

¹⁶⁹ *Doc. Răzb. Ind.*, vol. II, București, 1952, p. 112.

¹⁷⁰ „Monitorul Oficial al României” (1877), nr. 110 din 15/27 mai, p. 3 264.

¹⁷¹ *Ibidem*, nr. 118 din 27 mai/8 iunie, p. 3 452.

mari însuflețiri, a deputaților și a mulțimii adunate în jurul clădirii Adunării, o nouă moțiune care proclama „independența absolută a României”¹⁷². Senatul a votat în aceeași zi o moțiune similară.

Independența dorită fără întrerupere de români, care luptaseră pentru ea, în timpurile noi, încă de la 1772, era acum proclamată oficial. La ea nu se putuse ajunge prin bunăvoința puterilor europene, care n-o dăduseră în 1856 și 1858 și i se împotrăviseră la 1868. Independența nu fusese cucerită nici prin revoluție, aceasta fiind înăbușită prin intervenția armatelor străine, dar fusese înfăptuită în numele ideologiei revoluționare de oameni care luptaseră la 1848 în fruntea revoluției. Unirea Moldovei și Țării Românești într-un singur stat, reformele burgheze din anii 1863—1865, dezvoltarea economiei capitaliste care a urmat acestora, creșterea forței politice și militare a României au creat condițiile interne pentru proclamarea independenței. Decăderea Imperiului otoman, convențiile și aranjamentele comerciale cu puterile garante, înțelegerea cu Austro-Ungaria și Rusia pentru ușurarea rezolvării chestiunii orientale redeschisă în anii 1875—1876 au creat condițiile externe necesare proclamării independenței României. Independența proclamată la 9/21 mai 1877 trebuia însă consfințită și de concertul european, care nu putea consimți la ea decât în urma înfrângerii forțelor militare ale Imperiului otoman pe câmpul de război, sarcină pentru împlinirea căreia poporul român era pregătit.

¹⁷² *Ibidem*, p. 3 453. www.dacoromanica.ro

CONTRIBUȚIA MASELOR POPULARE LA SUSȚINEREA RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ

DE

N. ADĂNILOAIE

Războiul purtat de România la 1877, împotriva jugului otoman, a fost un război drept, de eliberare națională, de înlăturare a unei dominații străine care frâna dezvoltarea poporului nostru. Independența națională fiind un deziderat al întregului popor, era firesc ca la obținerea ei să contribuie toate clasele și păturile sociale românești, ca greutățile și victoriile ostașilor noștri de pe front să găsească un larg ecou în rîndul românilor de pretutindeni. Și în adevăr—făcînd abstracție de anumite elemente provenite din rîndurile claselor dominante (în special moșieri și arendași)—poporul român a răspuns cu entuziasm la sprijinirea morală și materială a luptei pentru cucerirea independenței de stat a țării. În timpul războiului pentru independență națională — ca de altfel și în anii Unirii Principatelor — s-a accentuat încă o dată unitatea întregului nostru popor, în pofida frontierelor impuse de vitregia vremurilor. Războiul de la 1877 a oferit un nou prilej poporului român de pe ambele versante ale Carpaților pentru a-și reliefa conștiința unității naționale, solidaritatea și aspirațiile comune.

Unitatea românilor din toate provinciile s-a observat în campania dusă de presă spre a demonstra Europei necesitatea și legitimitatea independenței naționale, în încurajarea armatei, în acțiunea de colectare a fondurilor și a ofrandelor pentru trebuințele ostașilor de pe front, în participarea de voluntari etc. Transilvănenii, bănățenii și bucovinenii considerînd că lupta pentru scuturarea jugului otoman este o cauză națională, scumpă întregului popor român, s-au solidarizat cu grijile și bucuriile fraților lor de peste Carpați și au contribuit prin trimiterea de voluntari, de fonduri și de numeroase ofrande la susținerea campaniei militare din 1877, la alinarea suferințelor ostașilor răniți. În acest sens, „Gazeta Transilvaniei” (care apărea la Brașov sub redacția lui Iacob Mureșan) scria la 2 iunie 1877 următoarele : „Cauza ostașului român e o cauză generală română, victoria lui e a întregii națiuni, fie aceea risipită în oricare parte a lumii”. Ziarul vienez „Der Osten” arăta că „milioanele de

români din Transilvania, Banat și Bucovina urmăresc cu simțăminte frățești lupta glorioasă a fraților lor... care combat, alături cu rușii, pe barbarii semilunei... Pretutindeni — continuă ziarul — în provinciile române din Austria se rostesc rugăciuni către cer ca să binecuvinteze armele române”¹.

După cum se știe, în primăvara anului 1877 armata nu avea suficiente muniții, echipament, nici serviciu de intendență, iar statul nu avea credite. Cu toate acestea, datorită contribuției masive a maselor populare, armata a fost pusă în scurt timp pe picior de război. Primul ministru recunoștea la 18 ianuarie 1878 că România „fără să fi avut munițiuni de rezel, nici mantale, nici intendență, nici serviciu de spitale, nici nimic, a pus deodată o armată atât de numeroasă pe picior de rezel și le-a făcut toate într-un moment și cu mijloace atât de restrânse... , fără nici un împrumut, într-o stare financiară din cele mai grele” și cu „creditul sleit în străinătate”. Numai Franța — spunea el — a putut face un război, la 1793, în condiții asemănătoare. Arătând că armata a ridicat „prestigiul țării în fața Europei”, primul ministru sublinia că la 1877 „poporul român în întregul său și-a făcut datoria”².

Bineînțeles că fără sprijinul moral și material al populației civile din spatele frontului, armata nu și-ar fi putut face datoria în aceleași condiții. Acest sprijin a fost acordat și în privința înzestrării ostașilor cu armament modern.

Nevoia de arme moderne s-a făcut simțită mai ales după luptele de la Grivița. Cu ocazia acestor lupte s-a constatat din nou că puștile armatei noastre, pe lângă faptul că se defectau ușor, bătînd și la o distanță mică, permiteau inamicului (care avea armament modern) să se apropie foarte mult de pozițiile românilor. La 7 septembrie, Kogălniceanu, subliniind că „avem brațe,” dar „nu avem puști”, face un apel călduros către întregul popor pentru a contribui benevol la cumpărarea armelor necesare frontului. Apelul acesta — în care Kogălniceanu ținea să sublinieze că „patriotismul român va birui chiar sărăcia” — a fost afișat prin sate și orașe³. În fiecare județ s-au organizat comitete de cetățeni care să lanseze listele de subscripții, să adune fonduri de la populație și să le înainteze guvernului. De altfel, masele populare au determinat și mai înainte de primirea apelului oficial înființarea unor comitete cetățenești care s-au ocupat cu strângerea banilor necesari cumpărării de arme. Astfel, la 2 septembrie se anunță că cetățenii din orașul Buzău, într-o întrunire spontană, s-au hotărît să subscrie suma necesară pentru cumpărarea a 2 000 de puști⁴, iar pînă la 6 septembrie la Turnu Severin se și adunase suma de 1 000 de lei pentru același scop.

Subscripțiile pentru cumpărarea de arme au luat o mare amploare după afișarea apelului venit din partea guvernului. Încă din prima săptămîină s-a constituit în orașul Bacău un comitet pentru a aduna prin subscripții suma necesară în scopul cumpărării a 2 000 de puști, iar în comunele județului Prahova „în mai puțin de două zile” s-a strîns o sumă

¹ Vezi „Românul” din 13 mai 1877.

² Ion C. Brătianu, *Acte și cuvîntări*, vol. III, București, 1930, p. 154 — 155 (publicat de C.C. Giurescu).

³ „Resboiul”, din 10 septembrie 1877; cf. „Românul”, din 11 septembrie 1877.

⁴ „Românul”, din 2 septembrie 1877.

cu care se puteau cumpăra 700 de puști. Comitetul permanent al județului Birlad s-a înscris să cumpere tot 2 000 de arme, cel de Roman 120, iar primăria capitalei 1 000 de puști „Peabody”. La Brăila, primăria a oferit 30 000 de lei, comitetul permanent județean 10 000 de lei și unele „persoane de bunăvoință” 6 000 de lei⁵. În zilele următoare, subscripțiile pentru cumpărarea de arme se intensifică și la sate. De pildă, pînă la 6 octombrie țărani din 15 comune ale județului Brăila strînseseră 4 660 de lei pentru cumpărare de arme, iar pînă la 28 octombrie locuitorii din 14 comune ale județului Vilcea oferă 9 959 de lei în același scop⁶. La 8 octombrie, prefectul județului Ilfov comunica Ministerului de Interne că, „în urma apelului făcut de guvern pentru cumpărarea de arme”, deplasîndu-se în plășile Mostiștea, Negoești și Oltenița, a adunat de la diferite categorii de locuitori ai comunelor suma de 29 745 de lei, iar comitetul permanent județean a oferit și el 5 000 de lei⁷.

Pentru cumpărarea de arme au subscris — după cum se observă din documente — atît persoane particulare cît și comunele urbane și rurale din bugetele lor. În total s-a adunat (conform cifrelor oficiale) pentru cumpărare de arme suma de 1 639 798 de lei⁸. Cu această sumă se puteau cumpăra circa 50 000 de puști.

S-a menționat că, lipsindu-i fondurile necesare, guvernul a decis ca atît alimentele necesare trupelor cît și furajele pentru cai să se procure numai pe bază de rechiziție. Cele mai multe produse s-au rechiziționat de la țărani. Transporturile militare au fost de asemenea efectuate prin rechiziționarea căruțelor țărănești. Rechizițiile pentru trebuințele armatei se făceau uneori în mod arbitrar. În timp ce clasele avute se eschivau adesea de la rechiziție, țăranilor li se lua ultimul sac de mălai. Legea prevedea că numai o treime din cantitatea produselor poate fi rechiziționată. Dar, cum unii moșieri, arendași și negustori bogați — atunci cînd nu întrevedeau posibilitatea unui cîștig imediat — se împotriveau efectuării rechizițiilor sau își treceau vitele și cerealele lor pe numele supușilor străini care erau scutiți, majoritatea greutăților cădeau pe umerii țăranilor⁹. Chiar și arendașii moșiilor statului, cu toate că valoarea produselor rechiziționate li se scădea din arenda ce o datorau, se împotriveau adesea, căutînd să obțină beneficii cît mai mari. Singuri țăranii n-au protestat niciodată împotriva evaluării produselor rechiziționate, deși de la ei se luau cantități mari în raport cu veniturile lor modeste.

Rechiziții masive avea de suportat și populația orășenească: negustorii și comercianții. Ordinele în privința rechiziționării produselor alimentare pentru necesitățile trupelor se dădeau fie prin intermediul Ministerului de Interne, fie direct de Ministerul de Război. Prefecții, conformîndu-se ordinelor primite, dădeau, la rîndul lor, dispoziții de executare primarilor. De pildă, la 31 mai 1877 prefectul județului Brăila ordona

⁵ Ibidem, din 13, 16 și 28 septembrie 1877.

⁶ Ibidem, din 28 octombrie 1877.

⁷ *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. VI, Editura Academiei, 1953, p. 593—594 (prescurtat în continuare *Doc. răzb. indep.*).

⁸ Al. Pencovici, *Rechizițiunile și ofrandele pentru trebuințele armatei române în resboiul din 1877—1878*, București, 1878.

⁹ N. Adăniloale, *Unele probleme privind războiul de independență 1877—1878*, în „Studii”, 1957, nr. 6, p. 126—127.

primarului din localitate să ia „prin rechiziție a treia parte din fasolea, linte și pastrama aflată în oraș... spre a se putea înainta la Craiova pentru îndestularea armatei”¹⁰. În toamnă, când nevoia de alimente era mai mare pe front, ordinele erau mai categorice și, de multe ori, nu se mai specifica să fie rechiziționată numai o treime din produse. Astfel, la 14 octombrie, conformându-se ordinului telegrafic al Ministerului de Război, prefectul județului Covurlui obliga pe primarul orașului Galați „a rechiziționa și trimite grabnic ori câtă cantitate de brânză și fasole se poate”¹¹.

În total, s-au rechiziționat — după datele guvernului — 11 619 900 litri grâu, 1 816 200 litri porumb, 19 548 100 litri orz, 1 192 445 kg mălai, 1 383 641 kg alimente diverse (brânză, carne etc.), 66 387 vite (vacii, oi, cai), 631 100 litri fasole și alte legume, 952 700 litri ovăz, 19 181 274 kg fin etc. Valoarea globală a rechizițiilor înregistrate oficial s-a ridicat la suma de 11 227 098 lei¹².

Căile ferate fiind slab dezvoltate, s-a recurs la rechiziționarea vitelor și căruțelor țărănești pentru tot felul de transporturi militare. Unele s-au rechiziționat pe o durată nelimitată, iar altele pe termene anumite. În total s-au rechiziționat 264 394 care țărănești, prestându-se cu ele 1 045 747 zile de lucru.

Comparativ pe județe, cele mai multe care țărănești cu boi pentru transporturile armatei au dat județele din apropierea frontului: Doljul 80 753 de care, Romanații 36 920 de care etc. Pe lângă transporturile necesare trupelor române, țărani au dat o mulțime de care cu boi și pentru transportarea proviziilor armatei ruse. Menționăm doar două documente. La 20 iunie 1877 generalul Nepocoiciți, șeful statului major al armatei operative ruse, anunța pe Al. Plagino, comisarul general român, că are nevoie: „la Frățești 320 care de transport”, la Slatina 462 de care și 108 „perechi boi fără căruțe”, la București „1 280 care de transport în curs de trei zile”, iar „peste câteva zile” în plus încă un număr de 2 416 care și 1 098 perechi de boi. Comunicându-i aceste lucruri, Nepocoiciți îl ruga pe comisarul român să propună „autorităților competente” să ia măsurile de rigoare pentru a se aduna „pe la punctele arătate” numărul de care cerut¹³. În lunile următoare, cererile de care au fost și mai mari. În decembrie 1877, județul Buzău, la ordinul Ministerului de Interne, a trebuit să dea 2 400 de care țărănești pentru transportarea proviziilor necesare armatelor, au murit mii de vite. De exemplu, din convoiul de 2 400 de care plecat de la Buzău, pînă la întoarcere, au murit 80 de boi¹⁴.

Cartiruirile militare, în zonele de deplasare a trupelor române și ruse, au fost suportate de asemenea de populație. Dacă s-au înregistrat și cazuri când marii proprietari din orașe căutau să se eschiveze de la această sarcină impusă de război, trebuie să subliniem că populația de la sate, unde de regulă erau cantonate unitățile în marș, s-a dovedit a fi foarte ospitalieră. De multe ori țărani aveau de găzduit, săptămîni în șir, un număr impresionant de trupe. Cînd se făcea cantonarea unui

¹⁰ Arh. st. Brăila, fond. Primăria, dos. 70/1877, nepaginat.

¹¹ Arh. st. Galați, fond. Primăria, pachet 8/1877, neinventariat.

¹² Al. Pencovici, *op. cit.*

¹³ *Doc. răz. indep.*, vol. IV, p. 125.

¹⁴ Arh. Ist. Centrală, Min. Int., Div. Com. dos. 5073, f. 274.

batalion într-un sat oarecare, erau adesea repartizați — spun documentele — și câte 30—40 de soldați la o gospodărie țărănească, iar sătenii înțelegând situația, nu protestau. Citeodată chiar guvernul recomanda ca soldații să nu fie cartiruiți „decît în casele din sate”¹⁵.

Lupta pentru cucerirea independenței — creînd un adevărat entuziasm național în rîndurile țărănimii, muncitorimii, intelectualității și amiciei burghezii — a devenit cu totul populară. Alături de ostași, populația civilă de la orașe și sate a dat dovadă de un adînc patriotism în munca de ajutorare a frontului. Cei rămași acasă au contribuit la ducerea războiului, în afară de rechiziții, transporturi, subscripții pentru cumpărare de arme, și prin donații în bani sau diferite ofrande (alimente, îmbrăcăminte etc.) pentru armată.

În toată țara s-au format comitete și societăți care să adune fonduri și ofrande pentru armată. Astfel au fost: „Crucea roșie”, „Independența”, „Providența”, „Societatea tinerimii” din Bacău, „Comitetul clerical Dolj”, „Societatea de binefacere pentru ostașii răniți” din Iași, „Comitetul pentru ajutorul armatei în timpul campaniei” din Mehedinți, „Comitetul asociațiunii doamnelor din Focșani”, „Societatea femeilor române”, „Comitetul doamnelor” din Iași; de altfel comitete sau societăți ale femeilor s-au instituit în primăvara anului 1877 în majoritatea județelor din țară. În total s-au organizat circa 40 de astfel de asociații de binefacere în timpul războiului. Unele din acestea: „Crucea roșie”, „Independența”, „Societatea izraelită”, „Comitetul doamnelor din Iași” ș. a. strîngeau de la populație fonduri, îmbrăcăminte, lenjerie, scamă etc., numai pentru răniți; din fondurile adunate, aceste societăți au înființat ambulante și spitale proprii în care au îngrijit răniții. Alte comitete adunau bani și ofrande pe care le vărsau guvernului pentru echiparea și aprovizionarea armatei.

O mulțime de locuitori, din proprie inițiativă, au făcut numeroase ofrande pentru trebuințele armatei și înainte de a se organiza comitetele județene și comunale în acest sens. Asemenea manifestări spontane ale cetățenilor, dornici de a sprijini cu donațiile lor modeste susținerea campaniei militare, au avut loc chiar înainte de a se declara starea de război între România și Poarta otomană. În luna aprilie 1877, locuitori din județele Vlașca, Ilfov, Roman, Putna, Bacău, Buzău, Covurlui, Fălciu ș. a. au oferit cai și vite pentru armată, iar consiliile comunale ale orașelor Bîrlad, Iași, Roman au trimis 70 000 de pîini¹⁶. Din inițiativa unor cetățeni patrioți, la Craiova a apărut un apel călduros prin care orășenii erau invitați să facă donații pentru armată: pîine, bani, îmbrăcăminte, scamă; „ceea ce nu poate face statul să facem noi... timpul vorbelor a trecut, timpul faptelor a venit” preconizează apelul craiovenilor¹⁷. În adevăr, faptele craiovenilor s-au observat în scurt timp. Ei au făcut ofrandă 22 000 de pîini, 100 de cai, fonduri, pînză ș. a. Din numărul menționat de pîini, 15 000 au fost oferite de comercianții craioveni¹⁸.

În memoriile lui Carol I se arăta la 20 aprilie că „din toată România sosesc ajutoare mari și donațiuni pentru armată. Toate județele con-

¹⁵ Ibidem, dos. 5 585, f. 37.

¹⁶ *Doc. răz. indep.*, vol. II, p. 144.

¹⁷ „Românul” din 16 aprilie 1877.

¹⁸ Ibidem din 22 aprilie, 5, 8 și 18 mai 1877.

tribuiesc cu sume de bani și un mare număr de particulari pun caii la dispoziția administrației armatei”¹⁹. Guvernul a trimis fiecărei prefecturi de județ câte un „registru cu matcă” pentru înscrierea ofrandelor. Mai târziu s-a hotărât să se înființeze în fiecare reședință de județ „câte o comisiune ad hoc pentru a constata în mod oficial numărul și natura ofrandelor” ce se primesc lunar, de la locuitori²⁰.

Începînd din luna mai — o dată cu înființarea comitetelor și a diferitelor societăți — stringerea donațiilor de la populație s-a generalizat în toată țara.

Vom ilustra numai prin câteva exemple această susținută atmosferă de ajutorare a frontului în care simțăminte generoase și patriotice ale poporului român și-au reliefat noblețea la 1877. La 1 mai — raportează prefectul de Teleorman —, cu ocazia trecerii unui escadron de călărași prin Roșiorii de Vede, „mai mulți orașeni și alți cetățeni d-afară ce se găsesec veniți în acel oraș au făcut ofrandă cu abundență, toate îndesăturile de hrană și furaje, pentru 120 oameni și 102 cai, ce formau escadronul”²¹. Peste două săptămîni se menționează că sătenii din comunele Doftana, Bosești, Bucsești, Solonțul, Măgurești, Valea Arinilor și Bobneșeni din județul Bacău au dat „în folosul armatei române” suma de 926 lei²², iar alți țărani din județele Covurlui, Brăila, Putna, Teleorman au oferit cantități mari de cereale și numeroase vite.

Uneori donațiile și ofrandele țăranilor sînt anunțate pe comune, dar, în majoritatea cazurilor, prefectii comunică Ministerului de Interne numai suma globală adunată pînă la data expedierii. Astfel documentele menționează că locuitorii din comuna Boldu, județul Rîmnicu Sărat, au colectat și trimis în folosul armatei 483 lei, cei din Pietroșița (Dimbovița) 365 lei, Pogoanele (Buzău) 400 lei, Dărăști (Ilfov) 88 lei, Mănăstireni (Botoșani) 242 lei etc²³. Intrucît veniturile țăranilor erau foarte mici și sumele donate vor fi modeste, dar numeroase. Spre ilustrarea situației menționăm câteva comune din județul Covurlui. În comuna Rogojeni 210 persoane au donat 339 lei, Măstăcani de la 84 locuitori s-a colectat 146 lei, Foltești 85 persoane au donat 170 lei, Frumușița 77 persoane 329 lei, Oancea 56 persoane 169 lei etc.²⁴ Cei mai mulți dau cîte 2 lei (de altfel 2 lei reprezenta plata unui muncitor agricol pe o zi). Țăranii din Băltătești și Petricani, județul Neamț, au donat 32 de oi, iar sătenii din 23 de comune din județul Ilfov au „oferit 5550 oca fasole pentru armata română”²⁵. Prefectul de Buzău anunță că locuitorii au făcut ofrandă 277 de oca brînză și 5 butoaie cu vin, cel de Fălciu relatează despre ofrandele de brînză și fasole²⁶, iar cel de Putna despre mai multe colecte de bani prin satele județului pentru Crucea roșie²⁷.

Au fost numeroase ofrande la sate și de lenjerie și îmbrăcăminte groasă. Țăranii din comuna Răucești (Neamț) — în afară de vite — au

¹⁹ *Memoriile regelui Carol I al României* (de un martor ocular), vol. IX, București¹ p. 67.

²⁰ Arh. Ist. Centrală, Min. Int., Div. Com, dos. 4 898, f. 180.

²¹ *Doc. răzb. indep.*, vol. III, p. 72.

²² *Ibidem*, p. 136.

²³ *Ibidem*, vol. V, p. 612; vol. VI, p. 89; vol. IX, p. 235; vezi și „Românul” din 25 mai 1877.

²⁴ „Monitorul oficial” din 23 decembrie 1877.

²⁵ Arh. Ist. Centrală, Min. Int., Div. Conr., dos. 4 903, f. 275.

²⁶ *Doc. răzb. indep.*, vol. VI, p. 97, 168, 169 și 303.

²⁷ Arh. st. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 24/1877, f. 20, 24, 32, 34, 41, 67, 101.

dat 34 de cămăși, 42 de ștergere și 140 de coți de pînză, iar mai mulți săteni din Muscel au oferit 59 de cămăși și 1 048 de coți de pînză²⁸. Din satele județului Roman s-au colectat 300 de cămăși, 77 de mintene și cantități mari de pînză, prosoape, ciorapi și altă lenjerie de corp²⁹. Locuitorii din Dorohoi, Neamț, Vlașca și Roman au dat pentru armată, pe lângă alte ofrande, și o mulțime de cojoace, flanele și altă îmbrăcăminte groasă, iar țărancele din Gorj au confecționat scamă pentru răniți³⁰.

Țăranii făceau ofrande din toată inima; uneori însoțeau depunerile lor, la președintele comitetului sâtesc însărcinat cu colectarea fondurilor și produselor, cu declarații patriotice. De pildă un bătrîn moldovean spunea: „Dacă copilul meu, care este soldat, va fi hotărît de Dumnezeu țării noastre a vărsa sîngele său pentru țara lui, na și de la mine domnule președinte, atît cît pot da, pentru a se cumpăra, dacă va fi trebuință, doctorii și orice le va mai trebui pentru dînsul și frații lui”³¹.

Dacă țăranii au oferit pentru armată fonduri, îmbrăcăminte groasă și mai ales produse alimentare, muncitorii și meseriașii au donat bani și lenjerie. De exemplu, muncitorii de la fabrica de băuturi gazoase din București au trimis Mariei Rosetti, președinta ospiciului „Independența”, suma de 158 de lei, menționînd „produs al subscripțiilor noastre”³², iar cei de la fabrica și depozitul timbrelor, pe lângă bani, au trimis 28 de perne și 56 de fețe de perne pentru răniți; fiecare muncitor a contribuit benevol la aceasta de la 2 lei în sus, după posibilități³³.

Societatea lucrătorilor din tipografia Thiel și Weiss a trimis Crucii roșii 100 de lei³⁴. La 25 ianuarie 1878 „Societatea de binefacere a meseriașilor și comercianților din Iași” oferă, „din partea unora din membrii ei”, suma de 133,75 lei comitetului de doamne din localitate pentru îngrijirea soldaților români răniți³⁵.

Intellectualitatea și mica burghezie în genere au contribuit, de asemenea, foarte mult la trebuințele mari ale luptătorilor de pe front. Mii de învățători, profesori și mici funcționari administrativi au oferit fie cîte o parte din salariul lor pe toată durata războiului, fie leașa integrală pe anumite luni. Comercianții, negustorii și alte categorii de orășeni au donat de asemenea fonduri sau diferite ofrande.

Epitropia spitalelor brîncovenesti s-a oferit să îngrijească pe tot timpul războiului un număr de 100 de soldați răniți; iar epitropia spitalului Spiridon din Iași s-a angajat să trateze în diferite orașe din Moldova 180 de răniți³⁶. Unii farmaciști s-au declarat dispuși să dea medicamente în mod gratuit pentru răniți³⁷.

Locuitorii din Galați și din împrejurimi au adunat fonduri și au construit un spital cu 60 de paturi pentru a fi îngrijiți soldații răniți; trei doctori din localitate și-au oferit concursul gratuit pentru tratarea

²⁸ *Doc. răzb. indep.*, vol. V, p. 26; vol. VI, p. 624—625.

²⁹ *Ibidem*, vol. VI, p. 495.

³⁰ *Ibidem*, vol. VII, p. 500; vol. IX, p. 87; vezi și „Românul” din 25 septembrie 1877.

³¹ „Telegraful” din 25 mai 1877.

³² „Românul” din 13 septembrie 1877.

³³ *Ibidem*, din 27 iulie 1877.

³⁴ „Resboiul” din 6 septembrie 1877.

³⁵ *Doc. răzb. indep.*, vol. IX, p. 144—145.

³⁶ *Ibidem*, vol. III, p. 170; vol. VI, p. 103—104.

³⁷ *Ibidem*, vol. VI, p. 301 www.dacoromanica.ro

celor ce vor fi internați în spital³⁸. Vasluienii s-au hotărât să întrețină 24 de răniți, prahovenii un spital cu 35 de locuri; la Turnu Severin s-au instalat 240 de paturi cu toată lenjeria necesară numai prin ofrande, iar la Drăgășani și Rîmnicu Vilcea 201 răniți „au fost foarte bine primiți de cetățeni, foarte bine nutriți, li s-au oferit și pături, rufărie, acopereminte”, relatea la 15 septembrie prefectul județului³⁹. Tot în septembrie, prefectul de Muscel raporta Ministerului de Interne că „orașenii cîmpulungeni animați de sentimente patriotice... au oferit gratis” obiectele necesare spitalelor „astfel că în 24 ore s-au instalat și completat două spitale de 200 paturi... Pe fiecare zi se procură soldaților obiecte de așternut, îmbrăcăminte, tutun, rachiu și altele. Am fost adînc mișcat — continuă prefectul — văzînd sollicitudinea cu care orașenii au îmbrățișat pe acești fii ai patriei”⁴⁰.

O mulțime de răniți au fost îngrijiți la 1877 în ambulanțele și spitalele societăților de binefacere care, la rîndul lor, primeau fonduri prin subscripția cetățenilor de pretutindeni. La 4 august 1877 Maria Rosetti, într-un apel patriotic adresat publicului, cere ca toți să se strîngă „lîngă răniți” și să ajute „pe cei care combat”. Dînd pentru armată, cetățenii trebuie să știe că dau „pentru asigurarea independenței țării... pentru existența națiunii și a statului român”. S-a hotărît lansarea unor liste de subscripții „în bani sau în efecte” pentru deschiderea unui spital la Turnu Măgurele⁴¹. O mulțime de cetățeni din toate clasele sociale au făcut donații în acest scop, asigurînd astfel funcționarea neîntreruptă a spitalului „Independența” de la Turnu Măgurele în care au fost îngrijiți 606 răniți⁴². Comitetul doamnelor din Iași și Crucea roșie au primit, de asemenea, tot prin subscripții, o mulțime de fonduri și ofrande de la românii de pe ambele versante ale Carpaților; cu ajutorul acestora au putut funcționa spitale pentru răniți la Iași, București, Pitești și Turnu Măgurele și mai multe ambulanțe militare în apropierea frontului. Numai din Moldova, Comitetul doamnelor din Iași a adunat prin subscripții suma de 108 760 de lei și o mare cantitate de ofrande⁴³. Muncitorii, meseriașii, țărani, intelectualii, preoții, comercianții și alte categorii de cetățeni, chiar și unii cetățeni străini, au susținut permanent cu fonduri ambulanțele și spitalele acestor societăți pe toată durata războiului. Subscripțiile publicate în „Monitorul oficial” ori în ziarul „Românul” totalizau zilnic sume variînd între 3000 și 10 000 de lei.

Un comerciant din Brăila, Gherasim Antippa, supus elin, a oferit pentru armata română 3 000 de ocale făină, iar președintele tribunalului, D. B. Olteanu, din același oraș, a adunat prin colectă publică 1 565 de lei⁴⁴. Societatea „Economia” din Rîmnicul Sărat donează pentru armată 1 800 de lei, Comitetul israelit din Huși 1 800 lei, iar cel din Pitești 1 000 de pîni⁴⁵. Personalul administrativ din cîteva plăși ale județelor Mehedinti și Muscel și primarii și notarii din județul Ilfov s-au oferit să dea

³⁸ *Ibidem*, p. 22.

³⁹ *Ibidem*, p. 128, 225; vezi și „Resboiul” din 9 septembrie 1877.

⁴⁰ *Doc. răzb. indep.*, vol. VI, p. 130.

⁴¹ „Românul” din 4 august 1877.

⁴² *Ibidem* din 5 februarie 1878.

⁴³ Biblioteca Academiei, Serviciul Manuscrise, ms. nr. 3 270, f. 399.

⁴⁴ *Doc. răzb. indep.*, vol. III, p. 57 și 546.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 135 și 38; vol. II, p. 244.

pentru armată, lunar, sume variind între 4 și 13 lei⁴⁶. Salariații oficiului telegrafic-poștal din Piatra Neamț au hotărât să ofere și ei lunar, pe timp de jumătate de an, diferite sume variind între 5 și 15 lei din leafa lor⁴⁷. Comitetul comercianților din capitală a donat 1 958 lei, călugării de la mănăstirea Neamț 1 200 lei, iar Clubul tinerimei 6 500 lei, plus câte 500 lei lunar pînă la sfîrșitul războiului⁴⁸.

Gh. Cezar, un modest funcționar bucureștean, declarînd că „în gravele împrejurări de astăzi este de datoria fiecărui cetățean să vină potrivit cu mijloacele în ajutorul patriei”, oferă ca un „ajutor din parte-i câte 20 lei pe fiecare lună”, din salariul ce-l primește „ca intendent la Imprimeriile Statului”, pînă „la încheierea păcii”⁴⁹.

Un număr de 47 de învățători din județul Gorj, subliniind că țara noastră se află în război „pentru a-și asigura independența externă” și că trebuie făcute sacrificii „de tot cetățeanul” pentru susținerea ostașilor, decid, într-o întrunire din 25 august, să li se rețină la fiecare cîte o parte din salariul trimestrial și suma respectivă, care se urcă la 830 lei, să fie dată „pentru întreținerea armatei române”⁵⁰. În aceeași lună, 92 de învățători doljeni au dat pentru armată 2 584 lei⁵¹.

În decembrie 1877 un număr de 13 învățători din județul Argeș scriu revizorului școlar că oferă tot salariul lor pe o lună „pentru trebuințele armatei române”. Reproducem, pentru frumusețea ideilor exprimate, un fragment din scrisoarea lor: „Domnule revizor, ca români, văzînd că mulți dintre confrății noștri sunt duși la hotarele țării, și chiar dincolo de hotare, ca să lupte pentru cauza cea mai sîntă... pentru independență, lege și drepturile noastre naționale. Avînd în vedere că bravii ostași români au răspuns cu devotament la apelul ce le-a făcut țara, lăsînd cămine, soții și copii, au luat arma” și prin eroismul său „juna noastră armată” a „probat lumii că vitejii lui Mihai și a lui Ștefan viețuiesc încă”. Luînd în considerare „marile greutăți în care se găesc finanțele” ei sînt conștienți că suma oferită „este mică” față de „scopul pentru care este destinată”, dar sînt „împăcați în conștiință” că au făcut ceea ce le-a „fost posibil”⁵².

Unii învățători au dus o acțiune susținută pentru a aduna fonduri ori ofrande în comunele lor. Relatăm un singur exemplu. În luna mai, învățătorul Ilarie Marian din comuna Poiana, județul Dolj, într-un apel călduros către locuitori, sublinia că „frații noștri și-au lăsat casă, părinți, femei și copilași și au alergat... cu arma în mînă ca să-și facă datoria către mama noastră a tuturor și să ne apere de primejdia și focul vrăjmașului”. Datoria celor rămași acasă „bogați și săraci” este „să dea cît pot și să-și trimită banul lor pentru Crucea Roșie care are să îngrijească de răniți”. În urma apelului, acest învățător a adunat din comună suma de 214 lei; el a dat 20 lei, un comerciant tot 20, preotul 5 lei, iar majori-

⁴⁶ *Ibidem*, vol. VI, 143 și 293.

⁴⁷ *Ibidem*, vol. V, p. 201—202.

⁴⁸ Arh. Ist. Centrală, Min. Int., Div. Com. dos. 4 901, f. 440 și dos. 4 903, f. 115; vezi și I. C. Brătianu, *op. cit.*, p. 79.

⁴⁹ *Doc. răzb. indep.*, vol. III, p. 224.

⁵⁰ *Ibidem*, vol. V, p. 607.

⁵¹ *Ibidem*, p. 273—274.

⁵² *Ibidem*, vol. VIII, p. 116. www.dacoromanica.ro

tatea țăranilor între 1 și 3 lei⁵³. În afară de cazurile semnalate sînt o mulțime de învățători din județele Dorohoi, Bacău, Tutova, Putna, Tecuci, Covurlui, Ialomița, Prahova, Olt, Romanaiți, Vlașca, Vilcea ș.a. care, prin adrese colective ori individuale, scriu către organele administrative că oferă, sau renunță, în beneficiul armatei, la o parte din salariul lor lunar pe toată durata războiului; sînt și unii care cer să li se rețină salariul pe o lună sau parțial pe un trimestru, majoritatea însă oferă o cotă parte „pînă la finele războiului”⁵⁴.

Alături de învățători și profesorii de la licee și gimnazii au contribuit eficient la susținerea cheltuielilor militare provocate de război. De pildă, profesorii de la gimnaziul din Bacău au oferit 1 376 lei, cei de la seminarul din Huși 342 lei, iar cei de la Ploiești 175 lei⁵⁵. Profesorii de la liceul Matei Basarab din capitală au cerut să li se rețină cîte 10 % din salariile lor „în folosul armatei”, cu începere din luna iulie „pînă la finele războiului”⁵⁶. Exemplul lor e urmat și de profesorii de la liceul Sf. Sava, de la gimnaziul Gh. Lazăr și de la școala centrală de fete⁵⁷.

La Craiova, profesorii și profesoarele de la școala centrală de fete se decid la 31 mai să ofere cîte 20 de lei pe lună cu începere de la 1 iunie și pînă la sfîrșitul războiului⁵⁸. Peste o săptămînă profesorii de la liceul din localitate, arătînd că e „o datorie patriotică” a lor să contribuie pentru „multiplele necesități ale armatei naționale”, iau hotărîrea de a oferi fiecare cîte o parte din salariu „pînă la terminarea rebelului”. Unii oferă jumătate din leafă, alții o treime, iar cîțiva cîte 10 % pe lună⁵⁹. La 21 octombrie 1877, profesorii de la gimnaziul Mihai Bravu din București oferă 500 de lei cu mențiunea „pentru cumpărare de arme” necesare în „rebelul ce românii susțin pentru independență”⁶⁰.

Au fost și multe cazuri de donații individuale: Silvestru Bălănescu de la seminarul central oferă jumătate din salariu, D. Moisescu de la gimnaziul din Alexandria se angajează să doneze lunar cîte 20 de lei⁶¹.

Studentii ieșeni au colectat și au donat 106 lei în folosul răniților⁶². Elevii de la liceele din București, Craiova, Iași, Tecuci ș.a. adunau și ei fonduri, iar elevele strîngeau sau confecționau scamă pentru bandaje⁶³.

Cei mai reprezentativi oameni de cultură ai țării — M. Kogălniceanu, M. Eminescu, Gh. Barițiu ș.a. — au făcut apeluri călduroase în presa vremii către populație pentru a sprijini prin fonduri, alimente și îmbrăcăminte trebuințele armatei care lupta pe front. Eminescu, vizînd în special clasele avute, scria: „Suprimați plăcerile, lipsiți-vă de surplus și dați-l pentru sărmanii noștri frați cari au dat pentru noi . . . singele și-l vor mai da încă”⁶⁴. Pictorii N. Grigorescu, Carol Popp de Szathmary, Sava Henția

⁵³ „Romănul” din 25 mai 1877.

⁵⁴ *Doc. răzb. indep.*, vol. II, p. 438; vol. III, p. 131, 132, 171, 204; vol. IV, p. 135, 212—213, 332; vol. V, p. 566; vol. VI, p. 326, 352, 368, 378, 507, 576, 577; vol. VII, p. 96 ș.a.

⁵⁵ *Ibidem*, vol. VII, p. 179; vol. V, p. 612.

⁵⁶ *Ibidem*, vol. V, p. 372—373.

⁵⁷ *Ibidem*, vol. VI, p. 34.

⁵⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 453.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 564.

⁶⁰ *Ibidem*, vol. VII, p. 95.

⁶¹ *Ibidem*, vol. III, p. 473; vol. V, p. 332.

⁶² *Ibidem*, vol. VI, p. 669.

⁶³ *Ibidem*, vol. III, p. 129; vezi și „Romănul” din 5 iulie, 11 și 20 octombrie 1877.

⁶⁴ N. Iorga, *Răsboiul pentru independența României. Acțiuni diplomatice și stări de spirit*, București, 1927, p. 138.

au întovărășit armatele pe front pentru a ilustra la fața locului eroismul „curcanilor” noștri de la 1877.

Locotenent-colonelul Papazoglu, care a trăit ca ostaș epopeea războiului de independență, a lucrat în anul 1877 un mare număr de compoziții despre luptele din Bulgaria; acestea au fost litografiate și vândute, cu concursul autorităților, instituțiilor și particularilor, urmînd ca jumătate din venit să fie destinat Crucii roșii pentru îngrijirea răniților. La 20 septembrie, Ministerul de Interne, într-o adresă circulară către prefecți, arăta că „D. Papazoglu inspirat de sentimentul de patriotism și doritor de a veni în ajutorul răniților soldați români, a făcut un tablou litografic cu asaltul dat de oștirea română mării redute turcești Grivița în ziua de 30 august unde bravul căpitan Valter [Mărăcineanu] s-a distins prin bravura și datoria sa de militar”. Precizînd că jumătate din preț e „destinat pentru societatea Crucea Roșie”, Ministerul recomanda prefecților să facă în județele lor „abonați iar banii adunați împreună cu listele de subscrieri” să le trimită la București spre a putea primi apoi tablourile ⁶⁵.

Într-o altă circulară către prefecți, Ministerul înștiința că „cunoscutul poet român” G. Sion „inspirat de situațiunea în care se găsește țara noastră, a cugetat și aranjat două imnuri” pe care, imprimîndu-le, le vinde „în profitul societății Crucea Roșie”. Li se trimite prefecților cîte „100 exemplare” și li se cerea să dispună vînzarea lor în județe ⁶⁶. Fiînd recomandate oficial, atît litografiile cît și „imnurile patriotice” s-au cumpărat prin județe; aceasta a dus la mărirea fondurilor pentru îngrijirea ostașilor răniți.

Poetul Vasile Alecsandri, în afară de versurile sale nemuritoare închinare vitejiei ostașilor noștri — a curcanilor, cum îi numea el pe dorobanți — a contribuit cu diferite ofrande și a ținut conferințe publice în orașele Iași, Bacău, Galați, P. Neamț, Birlad ș.a. în beneficiul răniților. La 26 noiembrie 1877, trimițînd comitetului de doamne din Iași un număr de 75 de exemplare din poemul *Dumbrava roșie*, spre a se vinde în folosul răniților, V. Alecsandri scria: „aș fi prea fericit dacă ofranda mea ar produce un rezultat cît de mic, care să contribuie la ușurarea suferințelor a bravilor noștri ostași” ⁶⁷. De altfel, peste cîteva luni diviziile trimiteau regimentelor un mare număr „de broșuri, versuri militare, elaborate de poetul Alecsandri spre a se distribui proporționat soldaților” ⁶⁸. E vorba de volumul *Ostași noștri* în care se publicau poeziile lui Alecsandri despre eroismul „curcanilor” noștri în războiul pentru independență.

Profesorul V. A. Urechia a ținut și el mai multe conferințe și a făcut donații și ofrande pentru armata română, inclusiv salariul de la Universitate pe timp de o lună (444 lei) ⁶⁹. Artiștii C.G. Robescu și D. M. Serrea au dat o mulțime de reprezentații în orașele moldovene, oferînd pentru trebuințele frontului banii încasați. E adevărat că sumele încasate nu erau prea mari dar erau binevenite pentru răniți. La o „reprezentatie teatrală”, dată la 25 august la Tecuci, s-a adunat suma de 100 lei, la a doua, în același oraș peste trei săptămîni s-au obținut 192 de lei, iar în orașul Panciu

⁶⁵ Arh. st. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 21/1877, f. 84.

⁶⁶ Ibidem, f. 34.

⁶⁷ *Doc. răzb. indep.*, vol. VII, p. 650.

⁶⁸ Arh. Ist. Centrală, M. St. M., dos. 542 b, f. 243.

⁶⁹ „Românul”, din 9 august 1877.

s-au încasat 52 de lei ⁷⁰. Actorul M. Pascaly dă, de asemenea, reprezentații teatrale la București, oferind sumele încasate „Ospiciului Independența” pentru îngrijirea răniților ⁷¹.

În provinciile de peste Carpați, după cum s-a menționat, războiul pentru independența României a avut un ecou deosebit. În urma publicării apelurilor pentru ajutorarea frontului, s-au înființat în luna mai 1877 comitete pentru colectarea ofrandelor în Sibiu, Brașov, Făgăraș, Săliște, Timișoara, Lugoj, Alba-Iulia, Cluj, Abrud, Oradea, Năsăud, Cernăuți, Suceava ș.a. Primul comitet alcătuit cu scopul adunării fondurilor pentru ostașii români răniți a fost al femeilor din Sibiu, care a luat ființă la 5 mai. Peste două zile, Gh. Barițiu, lăudînd inițiativa sibiencelor, redacta și publica în „Gazeta Transilvaniei” o frumoasă *Epistolă respectoasă către femeile noastre*, în care își exprima credința că exemplul de la Sibiu va fi urmat în orașele și satele Transilvaniei. Barițiu sublinia necesitatea ca femeile transilvănene să spele și să lege „rănille acelor ostași români, frați ai noștri” care „se bat și-și varsă sîngele nu din vreo vanitate și trufie, ci în sensul cel mai strîns al cuvîntului pentru existența patriei și a națiunii”. Exemplul sibiencelor, apelul lui Barițiu și, mai ales, conștiința de unitate națională au determinat ca în zilele imediat următoare să se înființeze o mulțime de comitete și să înceapă o campanie de masă pentru adunarea și trimiterea fondurilor destinate ostașilor români. Guvernul maghiar, îngrijorat de accentuarea manifestărilor de solidaritate națională a românilor transilvăneni și bănățeni, a ordonat dizolvarea acestor comitete.

În urma interzicerii comitetelor de către guvernul maghiar, colectarea s-a continuat, cu aceeași intensitate, prin acțiuni individuale ale multor românce vrednice de toată lauda: Iuditha Măcelariu la Sibiu, Sevastiana I. Mureșanu și Haretia Stănescu la Brașov, Natalia Hurmuzaki și Elena Popovici în Bucovina, Emilia Rațiu la Turda, Iulia Rotariu și Ana Mărgineanu în Banat, Elisabeta Pop Păcurariu la Năsăud, Veturia Roman la Oradea, E. Cîrlea și E. Pîposiu la Alba-Iulia etc. Ele au expediat numeroase fonduri și ofrande pentru ostașii români.

La Brașov, comitetul pentru colectarea de ofrande, care avusese în frunte pe comerciantul Diamandi Manole și pe prof. I. Al. Lapedatu, a fost de asemenea dizolvat. Fostul președinte — ca de altfel și președinții celorlalte comitete transilvănene — a publicat apeluri către români, anunțînd că strîngerea fondurilor continuă pe cale individuală. În *Apel la români*, publicat la 16 iunie în „Telegraful român” din Sibiu, se menționa că se pot dizolva comitetele, dar iubirea către „frații noștri din România” care se jertfesc „pentru gloria și viitorul neamului românesc” și „legătura de sînge nu se va dizolva decît o dată cu viața”. Gh. Barițiu, într-un articol intitulat *Spre folosul românilor răniți*, a justificat necesitatea și legitimitatea strîngerii ofrandelor. Luînd atitudine față de aserțiunile ziarului maghiar „Kelet”, care condamna strîngerea ofrandelor pentru ostașii români, Barițiu arată că „femeile române vor merge înainte cu pași siguri pe calea ce le arată inima lor, voința națională și exemplul Europei luminate”. În acest articol el apără guvernul de la București de criticile șoviniste

⁷⁰ Arh. st. Focșani, fond. Prefectura Putna, dos. 21/1877, f. 116; *Doc. răzb. indep.*, vol. V, p. 633—634; vol. VI, p. 295.

⁷¹ „Românul” din 19 iulie 1877.

maghiare și-i felicită pe „bărbații de stat ai României” pentru politica lor curajoasă, menită să aducă independența națională ⁷². Pentru acest articol, Barițiu a fost persecutat, intentându-i-se chiar un proces de către autoritățile maghiare ⁷³.

În toate provinciile românești, majoritatea ofrandelor au venit din partea oamenilor muncii : țărani, muncitori și intelectuali. Ziarul „Telegraful român” din Sibiu scria în acest sens, la 23 iunie 1877, că suma oferită de cetățenii Brașovului este „caracterizatoare, pentru că ea provine, cu puține excepții, de la acea clasă a societății noastre care este avizată a-și hrăni familia cu două brațe”. Un martor ocular, referindu-se la donațiile din București, scria de asemenea : „Am văzut femei sărace aducînd scamă, am văzut scriitorasi de la osebite autorități oferind jumătate din leafă lor, am văzut pînă și străini trecători, care nu se opreau decît o zi în capitală, contribuind pentru răniți” ⁷⁴.

Atît documentele, cît și presa vremii consemnează aportul deosebit al maselor populare, prin donații numeroase, pentru susținerea trebuințelor războiului de independență ; nu lipsesc nici criticile adresate unor exponenți ai claselor dominante, a căror contribuție nu este proporțională cu veniturile lor însemnate. La 22 iunie, ziarul „Telegraful” (din București), ocupîndu-se pe larg de campania de masă pentru adunarea fondurilor și a ofrandelor, analiza oarecum și compoziția socială a miilor de donatori. După ce arată că în această acțiune de colectare a ofrandelor s-a constatat un spectacol „într-adevăr grandios” și „un mare avînt patriotic din partea mai tuturor claselor de oameni din societatea română” — țărani, industriași, comercianți, intelectuali, proprietari, funcționari inferiori —, ziarul precizează următoarele : „Dar dacă am observa cu de-amănuntul tabloul foarte instructiv al acestor ofrande, am putea vedea că patriotismul ocupă un mai mare loc în inimile poporului decît în ale boierilor mari, că tot cei de jos plătesc mai mult și cu mai mare abnegație datoria lor către patrie decît cei avuți, acei care au milioane ori sute de mii de franci. Proportia ofrandelor nu este cituși de puțin dreaptă ; unii care au averi mici au oferit tot atît, dacă nu mai mult, decît cei care au capital înzecit ; un nenorocit de țăran oferă statului doi din patru boi ai săi, pe cînd un mare proprietar face multă gălăgie cînd comisiunea de rechiziție vine să-i ceară două vite. De ce oare să vedem această diferență de avînt patriotic între bogați și clasa noastră muncitoare ? De ce tot poporul este mai darnic pentru țară ? . . . G. Cantacuzino, G. Vernescu, Gherman și alții de talia d-lor nu ar putea să ofere statului ceva sume mai respectabile decît cele oferite de meseriași sau de micii noștri proprietari ? ” se întreba, pe bună dreptate, autorul articolului din acest ziar. „Noi credem — continuă el — că bogații noștri ar fi putut face mai mult . . . în fața nevoilor în care se află țara azi”.

Peste un deceniu, fostul aghiotant al lui Carol, T. C. Văcărescu, în cartea sa despre războiul din 1877 — interesantă de altfel —, ocolind asperitățile sociale, susține însă că și clasele dominante au contribuit

⁷² „Gazeta Transilvaniei”, 1877, nr. 39.

⁷³ Vezi Vasile Netea, *George Barițiu, viața și activitatea sa*, București, Editura științifică, 1966, p. 275 — 277.

⁷⁴ „Resboiul” din 13 septembrie 1877.

la susținerea campaniei militare. El scria : „ . . . Toți cetățenii, fără deosebire, puneau toate silințele, răspundeau la toate apelurile, erau gata la cele mai grele servicii pentru a ușura și înlesni sarcina armatei noastre” ; în altă parte continuă în același sens : „Mari și mici își deschiseseră inimile, auți și neavuți își deznodară pungile și ca imbelșugate izvoare curgeau din toate părțile concursuri iubitoare, sprijine darnice și mărinimoase . . . nu numai clasele culte și luminate din orașe, dar încă și marea clasă a muncitorilor de pământ lua parte însemnată în acest concurs de cugete și pörniri patriotice” ⁷⁵. Era o încercare tardivă de reabilitare a claselor dominante față de criticile ce i se aduseseră în timpul războiului.

Spre deosebire de ofrandele adunate de societățile de binefacere, cele primite direct de guvern au fost înregistrate. Din statistici rezultă că s-au primit de guvern, în afară de bani, și cantități însemnate de ofrande : porumb 376 900 de litri, orz 125 600 de litri, fasole 252 600 de litri, brinză 47 244 de kg, apoi cojoace, flanele, scamă etc. În total, numai ofrandele înregistrate de guvern înglobează importanta sumă de 9 247 000 de lei ⁷⁶. Cu această sumă, întreaga noastră armată operativă putea fi alimentată timp de peste 300 de zile, adică pe toată durata războiului. Valoarea ofrandelor reprezenta mai mult de 2/3 din bugetul afectat Ministerului de Război pe anul 1877.

Dacă unele elemente moșierești au manifestat nepăsare față de înzestrarea, echiparea și aprovizionarea armatei, masele populare, în schimb, înțelegând că războiul pentru scuturarea jugului otoman este cauza lor proprie, că obținerea victoriei în război are o mare însemnătate în viața și libertatea lor, au avut o atitudine patriotică, identificându-se cu aspirațiile naționale și făcând cele mai mari sacrificii pentru reușita campaniei. Dragostea de patrie, ura împotriva jugului otoman și speranța într-o viață mai bună au determinat masele țărănești și orășenești să plece pe cîmpul de luptă și — în pofida mizeriei, frigului și foamei — să dea dovadă de adevărate pilde de eroism.

Însuflețiți de aceleași sentimente patriotice, un mare număr de tineri din toate colțurile țării, părăsindu-și ocupațiile zilnice, s-au înrolat voluntari și au plecat pe front. Pe lângă studenții mediciști — din care mulți erau membri ai cercurilor socialiste, plecați voluntar pe front cu ambulanța militară, impulsionați de entuziasmul profesorului lor Carol Davila — un mare număr de medici cu renume — Sergiu, Felix, Fialla, Danielopolu, Marcovici ș.a. —, afirmînd că nu vor „a rămîne spectatori sacrificiilor ce trebuie să facă fiecare cetățean”, se pun la dispoziția Ministerului de Război pentru a servi în spitalele militare ⁷⁷. Militantul socialist Nicolae Zubcu-Codreanu, care în 1877 era medic de plasă la Puești (Tutova), subliniind că vrea să arate că e „vrednic de un adevărat fiu al națiunii române”, pleacă și el pentru a servi la ambulanța Crucii roșii ⁷⁸.

Unii mici funcționari și-au luat concediu de la serviciile lor pe tot timpul războiului, pentru a putea să se înroleze voluntari în armata română ⁷⁹.

⁷⁵ T. C. Văcărescu, *Luptele românilor în reșbetul din 1877—1878*, București, 1886, vol. I, p. 230 ; vol. II, p. 229—230.

⁷⁶ Al. Pencovici, *op. cit.*, p. VII.

⁷⁷ C. Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. I, București, 1927, p. 177.

⁷⁸ *Doc. răzb. indep.*, vol. I, p. I, p. 529—530.

⁷⁹ *Ibidem*, vol. VI, p. 295. www.dacoromanica.ro

Sergentul-major Țintilă Gh. — la care se referă și V. Alecsandri în *Peneș curcanul* — a înaintat trei petiții la Ministerul de Război, cerind să fie încorporat. Repartizat în Regimentul 13 Dorobanți, el face la 3 septembrie, împreună cu câțiva soldați, o recunoaștere, îmbărbătind trupele sub ploaia de gloanțe⁸⁰. Fiind rănit, el moare la ambulanță. Ștefan Georgescu, un tânăr cu idei revoluționare, la 16 ani pleacă voluntar pe front, unde luptă cu mult eroism, fiind rănit la asaltul Griviței⁸¹. Ioan Nenițescu, plin de entuziasm, cere să participe activ la război. După fiecare luptă el face câte o poezie, în care preamărește vitejia soldaților. E rănit și el la Grivița⁸².

Și din Bucovina trece clandestin granița un grup de elevi de liceu din jurul Sucevei pentru a se înrola voluntari în armata română. Dar, după ce au îndurat multe peripeții (venind pînă în Oltenia mai mult pe jos), îndată după înrolare, unii din ei, la protestele guvernului austro-ungar, au trebuit să fie scoși din armată și trimiși îndărăt acasă. Unii studenți bucovineni, membri ai societății „Arboroasa”, au participat ca voluntari în armata română la luptele de la Plevna și Smîrdan. Alexandru Chibici Rîvneanu (prietenul lui Eminescu), tot ca voluntar, s-a distins în luptele din jurul Vidinului⁸³.

Din Transilvania, de asemenea clandestin, sosesc, pe cărări de munte grupuri de tineri voluntari să ia parte la război. Ofițerul Moise Grozea (ginerele lui Iacob Mureșanu), care părăsise mai înainte armata austro-ungară, se înrolează voluntar la noi, dînd dovadă de multă bărbăție și inițiativă în conducerea unor unități la asaltul Griviței, în ziua de 30 august 1877⁸⁴.

E caracteristic de asemenea cazul ciobanului Badea Cîrțan din „Țara Oltului”, care, fiind în acel timp cu turma pe Bărăgan, își vinde oile și se înscrie voluntar, deși nu făcuse încă armata. După cîteva luni de instrucție în batalionul de rezervă, războiul terminîndu-se, el rămîne amărit că n-a putut participa la luptă⁸⁵.

Numărul mare de voluntari care, pentru a contribui la cucerirea independenței naționale, și-au oferit serviciile lor armatei române e o mărturie în plus a urii maselor populare împotriva jugului otoman.

În afară de însemnatele contribuții materiale oferite pentru susținerea campaniei militare, populația civilă rămasă acasă, prin diverse alte acțiuni, s-a dovedit a fi sufletește alături de ostașii de pe front : i-a încurajat în lupte, a împărtășit cu ei grijile, neajunsurile și bucuriile izbînzilor acestora. La sfîrșitul lui aprilie 1877, cînd au început bombardamentele turcești pe malul Dunării, un număr de 53 de cetățeni din Tîrgoviște au trimis o telegramă colonelului Cerchez, pentru a-l îmbărbăta atît pe el, cît și pe fiecare „brav oștean”, să lupte împotriva unei eventuale incursiuni turcești. Cerchez, mulțumind tîrgoviștenilor pentru „salutul încurajator”,

⁸⁰ Gh. Calmuțchi, 1877—78, *Eroii morți*, p. 28.

⁸¹ Vezi St. Georgescu-Sergent, *Memorii din timpul războiului pentru independență 77 78*, București, 1891, p. 33—75.

⁸² Ioan Nenițescu, *Pui de lei*.

⁸³ Ioan I. Nistor, *Consecințele războiului pentru neatrănare asupra românilor din Bucovina și Basarabia*, în „Războiul neatrănării 1877—78”, București, 1927, p. 174—177.

⁸⁴ Sextil Pușcariu, *Douăzeci scrisori ale lui Moise Grozea din războiul de la 1877*, București, 1927.

⁸⁵ Octavian Metea, *Viața de basm a lui Badea Cîrțan*, Timișoara, 1939.

declară că „năvălitorii și jefuitorii țării noastre” vor fi primiți „altfel decât cu pline și cu sare”⁸⁶.

Studentii domiciliați la Craiova au trimis la 13 mai un drapel Regimentului 7 Dorobanți pentru a-l îmbărbăta la luptă, iar 70 de cetățeni din Iași, entuziasmați de eroismul Regimentului 13 Dorobanți în bătălia de la Grivița, au considerat că este o datorie de onoare pentru ei să felicite, prin intermediul lui M. Kogălniceanu, pe ostașii din menționatul regiment, care, în mare parte, erau de prin satele județului Iași⁸⁷. La 7 septembrie ziarele relatează că soldatul Grigore Ioan din batalionul 2 vânători, care capturase în lupta de la Grivița un drapel turcesc, a fost primit și condus pe străzile capitalei „în aclamațiile entuziaste ale poporului . . . pînă la cazarma din Dealul Spirei”, unde și-a depus trofeul; peste tot populația l-a întâmpinat cu „buchete de flori” pe viteazul luptător⁸⁸.

Oamenii simpli de la țară, soțiile și prietenii celor plecați pe front, îi îmbărbătează de asemenea pe ostași. De pildă, unele femei din Vrancea scriu soților lor în finalul scrisorii: „Să vă dea d-zeu vitejia străbunilor pentru a apăra patria și vetrele noastre cu bărbăție”, iar altele din Birlad, deși arată că o duc greu, își încurajează soții militari: „Să izbutiți la ce sînteți chemați”⁸⁹. Prietenii unui ostaș din comuna Boteni, județul Dîmbovița, îi scriu acestuia, la 2 iulie, să fie „cu curaj, căci românul n-are teamă”. „Așteptăm răspuns la trecerea românilor peste Dunăre și luptă-te cu bărbăție pentru țara ta”, așa se încheie răvașul de îmbărbătare adresat prietenului lor⁹⁰.

De altfel, documentele demonstrează că în vara anului 1877, indiferent dacă erau sau nu încurajați de cei de acasă, soldații în genere ardeau de dorința de a trece Dunărea, pentru a intra cît mai repede în lupta împotriva forțelor militare otomane și pentru a consfinți astfel independența României. „Fiecare zi care trece în neacție ne mărește nerăbdarea — scria Moise Grozea la 13 iunie 1877 într-una din scrisorile sale — Voinicii românași, plini de abnegație, oftează pe malul Dunării, dorindu-și momentul în care să realizeze speranțele națiunii . . . Dar această neacție nu cred că va mai putea dura mult, de aceea așteptăm ca fiecare moment să dea semnalul” de luptă, pentru „a ne vedea liberi și independenți . . . Victorie sau moarte este deviza fiecărui soldat român, să dăm tot ce avem pentru bravii noștri soldați este deviza fiecărui cetățean român . . . În tabăra română nu auzi decît sunete de veselie și cîntece de război și nu vezi decît hore întinse și jocuri entuziasmte”⁹¹. Cînd s-a aflat, în sfîrșit, că se va trece Dunărea, povestește un alt martor ocular, „entuziasmul era la culme”, soldații jucînd brîul, bătuta și căzăceasca⁹². Cu un moral atît de ridicat

⁸⁶ *Doc. răzb. indep.*, vol. II, p. 450; vezi și „Românul” din 4 mai 1877.

⁸⁷ *Ibidem*, vol. III, p. 92; „Românul” din 6 septembrie 1877.

⁸⁸ „Resbelul” din 7 septembrie 1877.

⁸⁹ „Românul” din 29 mai 1877.

⁹⁰ *Doc. răzb. indep.*, vol. IV, p. 365.

⁹¹ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 231.

⁹² St. Georgescu-Sergent, *op. cit.*, p. 11.

și bucurându-se de sprijinul întregului popor român, era și firească ca ostașii noștri să înscrie pagini de eroism deosebit în luptele din Bulgaria.

Dacă ținem seamă de aportul ostașilor și al voluntarilor, veniți majoritatea din sate, dacă adunăm la valoarea rechizițiilor pe aceea a transporturilor, a cartiruirilor militare, a ofrandelor primite și înregistrate oficial de guvern și pe cele care s-au dat direct societăților de binefacere (care, după cum afirmă funcționarul însărcinat de guvern cu evidența lor, „au fost cu mult mai numeroase decât ofrandele înscrise prin registrele statului”⁹⁸), putem trage concluzia că masele largi populare de la orașe și sate au contribuit efectiv și au dus tot greul războiului pentru independență.

⁹⁸ Al. Pencovici. *op. cit.*, p. VII.

FRĂMÎNTĂRI ȚĂRĂNEȘTI ÎN ROMÂNIA ÎN PREAJMA RĂZBOIULUI DE INDEPENDENȚĂ

DE

C. CORBU

Continuitatea de luptă se vedește pregnant de-a lungul întregii istorii a bătăliilor purtate de țărănime pentru ameliorarea situației sale economice, iar mai târziu și pentru dreptul la viața politică. Orice mișcare, orice ridicare a satelor trebuie să fie privită ca parte a unui lung șir de acțiuni, desfășurate pe fundalul unor cauze esențiale — de fapt, aceleași în timpul regimului burghezo-moșieresc —, lăsînd să se întrevadă, la rîndul lor, noi confruntări cu exploatatorii. Prin caracterul lor spontan, mișcările țărănești se afirmă pe arena țării și în momente de aparentă acalmie, și în cursul unor evenimente sau chiar etape de luptă de mare importanță a maselor populare, influențînd, într-o măsură sau alta, evoluția imediată sau de perspectivă a procesului istoric. După afirmarea clasei muncitoare pe arena vieții social-politice a țării, principalele răscoale se apropie și, uneori, se integrează în frontul de luptă condus de aceasta. Pînă în acel moment însă, țărănimea reprezintă principala forță socială de împotrivire față de exploatatori, iar lupta sa este expresia dominantă a opoziției sociale din țară.

Frămîntările țărănești din preajma izbucnirii războiului de independență a României depășesc, prin semnificația lor, cadrul unor acțiuni izolate de împotrivire față de moșieri, arendași și administrația de stat, ridicîndu-se la nivelul unei lupte cu implicații largi asupra situației sociale și politice a țării. Fundalul acestor lupte îl formează agitațiile politice și sociale care au punctat primul deceniu de dominație a dinastiei de Hohenzollern și la care au participat, într-o formă sau alta, toate categoriile sociale din România, țărănimea situîndu-se în primele rînduri.

Mai ales în 1875 și 1876, problema țărănească a constituit un important teren al luptei pentru putere dintre partidele și grupările politice ale burgheziei și moșierimii. Coaliția de la Mazar-pașa (1875) tindea să antreneze cît mai multe forțe sociale, printre care și țărănimea, împotriva guvernării conservatoare și, pe alocuri, împotriva moșierilor. Această situație, susținută prin promisiuni demagogice vizînd împrumutarea unor categorii de țărani și, în genere, îmbunătățirea situației țărănimii, a conti-

nuat pînă în aprilie 1876, cînd conservatorii au căzut de la putere, între altele și datorită nemulțumirilor și agitațiilor țărănimii¹. Preluînd puterea, fosta opoziție a manifestat o anume preocupare pentru țărănime. Programul prezentat la 28 aprilie 1876 în fața Senatului și Adunării deputaților de președintele guvernului, Em. Costache Epureanu, conținea și unele prevederi relative la țărani. „Soarta populațiilor rurale, îngenunchiate sub lipsuri și abuzuri — se arăta în program — trebuie să atragă ca o necesitate de întîiul ordin, toată binevoitoarea îmbrațisare a Corpurilor Legiuitoare, toată îngrijirea guvernului”². Mai tîrziu, ziarul „Românul”, oficiosul fostei opoziții liberale, preciza și direcțiile în care socotea a fi necesare îmbunătățiri în viața țărănimii „ajunse la o stare de mizerie”³. Erau luate în considerare modificarea sau desființarea unor legi apăsătoare ca : legea băuturilor spirtoase și a licențelor, legea monopolului tutunului, ameliorarea învoielilor agricole etc.⁴. În urma victoriei fostei opoziții în alegerile parlamentare la începutul lunii iunie 1876, în atenția guvernanților au intrat și alte aspecte privind îmbunătățirea stării țăranilor. Mesajul domnesc prezentat în ziua de 20 iunie la deschiderea sesiunii extraordinare a corpurilor legiuitoare anunța, printre altele, că va fi supus spre dezbatere proiectul de lege pentru transformarea zilelelor de prestație într-o sumă de bani⁵. Era vorba de zilele de prestație la șoselele județene, care, în realitate, se ridicau la un număr mult mai mare decît cele 3 zile prescise⁶.

Promisiunile făcute țărănimii de fosta opoziție în 1875 și în prima jumătate a anului 1876, după victoria în alegerile parlamentare, au fost uitate cu desăvîrsire. Mai mult, noii guvernanți, care au agitat intens problema țărănească numai cu scopul de a prelua puterea, au sprijinit chiar și cu forța armată pe moșieri și arendași împotriva sătenilor.

Pe plan economic și social, aplicarea legii tocmelilor agricole, unul dintre principalii factori ai conflictelor din satul românesc în timpul regimului burghezo-moșieresc, avea să alimenteze mari nemulțumiri și să sporească tensiunea provocată de abuzurile care au însoțit aplicarea legii rurale din 1864^{6bis}. După promulgarea acestei legi, țăranul român, care sperase o ameliorare a condiției lui materiale încă de la înfăptuirea Unirii, se vedea din ce în ce mai ruinat, supus atîtor nedreptăți venite simultan din partea exploataților și a administrației de stat. Plîngerile țăranilor în 1876 către autoritățile județene, centrale și chiar către domnitor nu puteau constitui o formulă general salvatoare. Cele mai multe dintre aceste plîngeri dezvăluiau însă abuzurile pe care le comiteau autoritățile la sate în legătură cu executarea anumitor obligații. La 4 februarie, țăranii din comuna Colibași (jud. Muscel) adresau domnitorului o telegramă cu următorul conținut : „Nu îndestul mulțimea dărilor ce ne-a sărăcit dară ne mai apucă contra legii prin execuții și urmărire să plătim restul zilelor de pres-

¹ *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 568, 572.

² „Monitorul Oficial al României”, nr. 94, 29 aprilie 1876, p. 2 370.

³ „Românul” din 14 — 15 mai 1876.

⁴ *Ibidem*.

⁵ „Monitorul Oficial al României”, nr. 136, 20 iunie 1876, p. 3242.

⁶ „Românul” din 4 iulie 1876.

^{6 bis} Vezi în această privință și V. Maciu, *Cu privire la situația țărănimii din România în ajunul Războiului de independență*, în „Studii”, 1955, nr. 3, p. 31 și urm.; *Istoria României*, vol. IV, p. 503 și urm.

tațiune pe 1875 ce n-am putut face din cauza iernii timpurii”⁷. La 15 mai, mai mulți locuitori din Holbănești (jud. Putna) reclamau printr-o telegramă trimisă ministrului de interne că au lucrat la șoseaua județeană cu atelaje proprii mai multe zile decât pretinde legea și, cu toate acestea, erau „executați”⁸. În august 1876, locuitorii din Carpenul (jud. Dolj) adresează aceleiași minister o telegramă, conținând de asemenea plângeri directe: „... Sîntem executați la facerea zilelor comunale în transportarea bolovanilor din pădurea Seaca la poșta Bucovăț, departe peste 20 kilometri cînd comuna și-a achitat zilele județene în bani și cele comunale în natură”⁹.

O altă categorie de plângeri vizează samavolnicile autorităților cu prilejul aplicării legii rurale din 1864 și încălcarea proprietăților țărănești de către moșieri, sprijiniți, în cele mai dese cazuri, de administrația locală. La 8 aprilie 1876, mai mulți locuitori din Dimitrești (jud. Rîmnicu-Sărat) înștiințează pe ministrul de interne despre situația lor: „Ne vedem depozedați de către un D.G. Petrescu de răzeșiile noastre, stăpînite din neam în neam de noi. Subprefectura, în loc a ne ține statu-quo, a pus forța armată la dispoziția d-lui G. Petrescu spre a ne expropia...”¹⁰. Peste 100 de țărani din Dăbuleni (jud. Romanați) se plîngeau, la rîndul lor, că subprefectura Balta sprijină proprietarul în intenția lui de a le acapara produsele de pe pămîntul pe care l-au primit prin legea rurală și pentru care plăteau răscumpărare¹¹.

Evenimentele politice din 1876 nu au dus la slăbirea pozițiilor economice ale moșierilor și arendașilor la sate. Samavolnicile acestora la adresa țărănimii erau întreținute adesea de către administrația de stat, gata să întreprindă măsuri categorice pentru spolierea satelor. Nici victoria politică a burgheziei și moșierimii liberale asupra moșierimii conservatoare instalate la cîrma țării încă din 1871 nu avea să înlesnească o îmbunătățire a situației țărănilor. Contrar articolului 7 din legea rurală votată în 1864 și articolului 133 din Constituție, care prevedeau că pămînturile date țăranilor în 1864 sînt inalienabile timp de 30 de ani, cazurile de urmărire a țăranilor îndatorați fîscului și vînzarea de către autorități a pămînturilor acestora s-au înmulțit. Se adăugau la aceasta măsurile drastice pentru neplata dărilor și contribuțiilor. Ziarul „Românul” din 13 februarie 1876 notează că țăranii sînt urmăriți cu înverșunare, iar cruzimile față de ei nu mai au margini. Lipsiți de unelte de muncă și de un minimum necesar traiului, în aceste momente de criză, ei nu mai erau în stare să plătească nici un fel de contribuție. În consecință, mijloacele întrebunțate împotriva lor au rămas fără efect. „Execuțiunile cele mai barbare, biciul, tortura chiar au ajuns să nu mai poată nimic în contra acestei nefericite populațiuni, sărăcite de biruri și îngenunchiată de injustiții” — scrie ziarul „Românul”¹². În fața acestei situații, guvernul a îndoit rigorile sale. Pentru a încasa totuși contribuțiile a recurs la o măsură — vinderea la mezat a căminului și pămîntului, dat țăranilor prin legea rurală din 1864¹³.

⁷ Arh. ist. centr., Min Int. Div. Adm., dos. 57/1876, f. 3.

⁸ Ibidem, f. 33.

⁹ Ibidem, f. 155.

¹⁰ Ibidem, dos. 43/1876, f. 51.

¹¹ Ibidem, f. 202.

¹² „Românul” din 13 februarie 1876.

¹³ Ibidem.

Campania de pregătire a alegerilor parlamentare din 1876 influențează tactica guvernanților, care speră să-și păstreze pozițiile politice prin înblinzirea măsurilor administrative aplicate la sate. În acest scop, se încearcă menținerea aparențelor de legalitate în aplicarea legii rurale din 1864. La 20 februarie 1876, Ministerul de Interne emite o circulară către prefectii de județe, destinată să prevină creșterea agitațiilor țărănești: „Domnul ministru de finanțe, prin adresa nr. 3 615, îmi comunică că în contra dispozițiilor art. 7 din legea rurală care privește înstrăinarea sau ipotecarea pământurilor pe care s-au împroprietărit foștii clăcași, s-a interpretat pe alocurea ca unele consilii comunale să ceară și să pună în urmărire pământuri pentru achitarea dărilor fiscale, iar Trib. respective au făcut publicații prin Monitor spre a se vinde”. Sub amenințarea pedepselor judiciare, Ministerul de Interne ordonă prefectilor să pună în vedere subalternilor sistarea unor asemenea încălcări¹⁴. Manevra guvernanților este mai mult decît transparentă, ea fiind, de altfel, precedată de măsuri cu caracter militar, considerate în stare să preîntîmpine răbufnirile țărănești în decursul evenimentelor politice care se anunțau. În cursul pregătirii alegerilor parlamentare, prefectii cereau insistent Ministerului de Interne să aprobe concentrarea unui număr însemnat de călărași și dorobanți necesari menținerii ordinii în județele lor. La 28 ianuarie 1876, prefectul județului Mehedinți anunța pe ministrul de interne că pentru „menținerea ordinii publice la caz de trebuință cu ocazia alegerilor . . . am cerut de la d-nul comandant al garnizoanei să concentreze 200 oameni pentru 3 zile”¹⁵. Prefectul județului Dolj raporta aceluiași ministru că pentru zilele de 1 și 2 februarie a solicitat o sută de călărași care, în caz de nevoie, să ajute poliția în prevenirea unor conflicte¹⁶. Ministerul de Interne a emis apoi mai multe circulare către prefecti, prin care îi asigura că vor primi ajutoarele cerute¹⁷.

Unul dintre principalele motive ale panicii care a cuprins guvernanții a fost eventualitatea unei ridicări ample a țărănimii împotriva organelor de stat. Se exprima temerea că țărani ar putea ocoli urna de vot, făcîndu-și singuri dreptate. Exista și presupunerea că satele ar fi incitate la răscoală de către opoziție. La 20 ianuarie 1876, ministrul de interne cerea ministrului de război să aprobe concentrările de călărași și dorobanți necesari prefectilor de județe, motivînd că guvernul se găsește în „ajunul alegerilor și că opozițiunea a făcut a se răspîndi știrea că au a răscula pe țărani în contra guvernului și autorităților constituite”¹⁸.

Agravarea regimului aplicat țărănimii a mărit starea de efervescență la sate. În lunile de primăvară și vara anului 1876, atmosfera de tensiune care domnea în rîndurile țărănimii a atins punctul maxim. Ziarul „Timpul”, care în acea perioadă reprezenta punctul de vedere al unui partid în opoziție, s-a ocupat pe larg de situația țărănimii, evident în scopuri propagandistice. De aici, și exagerările inerente. Cu toate acestea, din paginile ziarului transpar multe din vicisitudinile care apăsau țărănimea. La 4 iunie 1876, ziarul relatează că s-a manifestat din partea țărani-

¹⁴ Arh. ist. centr., Min. Int., Div. com. dos. 4 773/1876, f. 6.

¹⁵ Ibidem, dos. 47/1876, f. 38.

¹⁶ Ibidem, f. 40.

¹⁷ Ibidem, f. 8, 63 bis.

¹⁸ Ibidem, f. 20.

lor „în mai multe rînduri nesupunerea la învoielile agricole, deja porumbul arendașilor și proprietarilor a început să fie înăbușit de bălării, deja percepătorii nu mai au curajul să pășească pragul țaranului de frica parului. Numai subprefecții și agenții electorali mai pot să intre în vorbă cu țaranul, și aceștia numai pînă cînd va crede țaranul c-a venit timpul să se împlinească făgăduielile pentru care a votat”¹⁹. Dacă, totuși, nu a avut loc atunci o ridicare generală, aceasta se datorește faptului că țaranul a trebuit să înlocuiască sapa și coasa, arme specifice răscoalelor, cu arma de foc, pe care avea s-o îndrepte împotriva dușmanului din afara țării. Țărănimea vedea în independența națională posibilitatea modificării vieții sale materiale și sociale, dreptul de a se afirma în viața politică a țării, și de a-și spune cuvîntul în problemele care vizau situația ei.

Începuturile mișcărilor din 1876 au fost marcate de nesupuneri și împotriviri deschise față de moșieri, arendași și autorități, ele fiind mai puternice în spre vară. Potrivit ziarului „Timpul”, în luna iunie țărăniile au alungat cu parul pe percepători, pe agenții regiei și pe întreprinzătorii axizurilor²⁰.

Se manifestă acum curajos și acțiuni de mare anvergură contra autorităților și legilor statului burghezo-moșieresc. Potrivit aceluiași ziar, atacarea conacelor și a orașelor, respectiv a instituțiilor administrative, părea iminentă. Evenimentele petrecute la Copăceni (jud. Ilfov), scria „Timpul”, dădeau indicii că „siguranța publică nu mai există... că într-o zi apropiată populațiile rurale înarmate se vor arunca ca niște torente asupra orașelor”²¹. Mai multe moșii și-au dezorganizat activitatea, proprietarii și arendașii ascunzîndu-se din calea țaranilor. În această privință, ziarul „Timpul” din 18 iunie relatează că mai mulți arendași „și-au abandonat toate interesele și au alergat în capitală. Între aceștia unii sînt arendași ai statului”. Îndîrjirea sătenilor îi împiedica nu numai de a da curs contractelor, ci chiar de a strînge recolta. „Se lipsesc de rodul ostanelilor dintr-un an — scria ziarul — numai să-și asigure viața”²².

Formele acțiunilor țărănești au fost variate. De la manifestarea deschisă a conflictului cu moșierii pentru „limite despărțitoare”, cum s-a întîmplat, de pildă, pe moșiile Piscul Leurzii și Homoricul din județul Prahova²³, și pînă la încălcarea și ocuparea pămînturilor moșierești. La 15 mai, moșierul din satul Rotari, același județ, se plîngea Ministerului de Interne că mai mulți locuitori „au cotoplit pămînt după proprietatea mea” și cerea să ia măsuri necesare împotriva lor²⁴. În procesul-verbal întocmit de primarul comunei Ceptura (jud. Prahova) în legătură cu plîngerea proprietarului, se arăta că unii dintre săteni au susținut dreptul de proprietate asupra pămîntului primit prin legea rurală din 1864²⁵. La 24 iulie, ministrul de interne cere prefecturii județului Prahova să ia măsuri în vederea menținerii „vechii stăpîniri a ambelor părți, pînă la o definitivă sentință judecătorească”²⁶. Ministrul de interne atrăgea aten-

¹⁹ „Timpul” din 4 iunie 1876.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ Arh. ist. centr., Min. Int., Div. Adm., dos. 43/1876, f. 12.

²⁴ Ibidem, f. 232.

²⁵ Ibidem, f. 231.

²⁶ Ibidem, f. 233.

ția prefectului județului Ilfov asupra petiției proprietarului D. Ghica „în privința locuitorilor din cătunul Cîmpurile, care încalcă proprietatea cu vitele stricînd orice le iese înainte și mai cu seamă pădurea, și că acum de curînd de către numitul îngrijitor găsindu-se zece locuitori din cătunul Berceni cu vitele în grînele proprietății cărora făcîndu-le întrebarea cu ce drept se găsesc acolo, dîșii au voit să-l bată”²⁷. În luna septembrie, același minister trimitea prefectului județului Vlașca plîngerea moșierului M. Grădișteanu, prin care acesta reclama încălcarea proprietății sale de către locuitorii din comuna Strîmba²⁸.

Cele mai frecvente conflicte au fost generate de învoielile agricole oneroase, pe care țărani, lipsiți de pămînt, bani și alimente, erau nevoiți să le accepte. Moșierii și arendașii, avînd de multe ori sprijinul direct al autorităților, comiteau abuzuri care agravau ruinarea celor învoiți. În unele locuri, exploataorii întrebunțau orice mijloc pentru a-i constrînge pe țărani să accepte învoielile. Prefectul județului Buzău raporta Ministerului de Interne, la 14 aprilie 1876, că arendașul moșiei Lucia intenționează să închidă drumul pe care aveau acces și sătenii. În încheierea raportului, prefectul ruga Ministerul de Interne să dispună deschiderea aceluia drum pentru evitarea unor agitații și chiar ridicări²⁹.

Amînarea dijmuii era un alt procedeu care a contribuit la amplificarea agitațiilor țărănești³⁰. La 5 noiembrie, locuitorii din comuna Piatra (jud. Romanați) telegrafiau Ministerului de Interne că „administratorul moșiei Piatra nici pînă azi nu voiește a dijmui porumbul, am reclamat onor subprefecturii locale și nu ni se face dreptate, ajunge atîta suferință, iarna a venit, porumbul pe cîmp, birurile ni se cer, lipsa vedem că ne amenință, rugăm respectuoși binevoiți ordona imediata dijmuire”³¹.

Numeroase conflicte au izbucnit cu prilejul luării dijmelor de la țărani. În luna septembrie, prefectul județului Buzău informa Ministerul de Interne despre un conflict între locuitorii din Gherăseni și arendaș, care pretindea o dijmă de una din cinci, față de una din patru în anii precedenți³².

Violența riposteii țărănimii avea să fie determinată, în mare măsură, tocmai de agravarea învoielilor agricole de către moșieri și, mai ales, de către arendași. În februarie 1876, mai mulți locuitori din comuna Branovăț (jud. Romanați), se plîngeau că arendașul „nu se ține de învoielile formate între dîșii, că-i nedreptățește în socoteli...”³³. La 9 aprilie, țărani din comuna Valea Danului (jud. Argeș) aduceau la cunoștință Ministerului de Interne că arendașul le „pretinde silnice și grele învoieli”³⁴.

Acolo unde țărani refuzau să accepte învoielile, exploataorii îi obligau, în cele din urmă, cu concursul autorităților, să se supună condițiilor impuse de ei. Se apela, în acest scop, la forța baionetelor. Într-o telegramă a locuitorilor din comuna Galicea-Mare (jud. Dolj) către Ministerul de Interne se spune: „...Primarul și subprefectul au concentrat 60 de doro-

²⁷ Ibidem, f. 175.

²⁸ Ibidem, f. 328.

²⁹ Ibidem, f. 58—59.

³⁰ Ibidem, dos. 70/1876, f. 113.

³¹ Ibidem, f. 260.

³² Ibidem, f. 157.

³³ Ibidem, dos. 69/1876, f. 15.

³⁴ Ibidem, f. 49.

banți, execuție să muncim siliți arendașului ce nu sintem datori, maltratări și jafuri nemaipomenite, vă rugăm popriți aceste nelegiuiri”³⁵. La 22 iunie, prefectul județului Romanați cerea consimțământul de a concentra călărași sau dorobanți în comuna Cilieni, unde țărani au refuzat să iasă la muncile agricole pe moșie, pentru „scoaterea lor în lucru muncii cu plata (călărașilor — *n.n.*) în contul vinovaților”³⁶.

Creșterea opoziției față de învoielile agricole se datora și propagandei pe care o desfășurau țărani mai înaintați. O parte din locuitorii comunei Slătioara (jud. Romanați) se ridică, în luna aprilie, împotriva intenției arendașului de a-i obliga să muncească pe moșie fără a se fi încheiat contracte de învoieli. Potrivit raportului prefectului de județ, doi dintre țărani „fac propagandă printre locuitori vătămătoare intereselor particulare pentru care fapt s-au dat judecății”³⁷. La 14 mai 1876, arendașul moșiei Brăniștari (jud. Vlașca) se plîngea Ministerului de Interne că „instigatori oculte, pe la începutul acestui an, au făcut ca parte din ei (țărani — *n.n.*) să tăgăduiască veracitatea socotelilor și însuși existența actului de creanță ce mi-au eliberat”³⁸.

Împotrivirile unui număr tot mai mare de sate față de învoielile agricole au determinat Ministerul de Interne să emită, la 22 iunie, o circulară către prefecți, prin care le ordona a însărcina pe subprefecți să se deplaseze în toate comunele și, împreună cu primarii, să stăruiască și să îndemne pe locuitori a-și îndeplini angajamentele luate către arendași sau proprietari. În caz contrar, autoritățile aveau mîna liberă „să execute pe locuitori la muncă îndată ce primind reclamații s-ar convinge că dinșii se opun a îndeplini tocmelile agricole”³⁹. Dar și după această circulară, opunerea țăranilor la efectuarea muncilor agricole a continuat. La 1 iulie, prefectul județului Vlașca raporta Ministerului de Interne că i s-a promis de către Ministerul de Război concentrarea de „călărași pentru stăruința execuțiunii învoielilor agricole”, dar că n-a primit acest ajutor, cu toate că „necesitatea este simțită”⁴⁰. În aceeași zi, Ministerul de Interne intervenea pe lângă Ministerul de Război pentru soluționarea cererii prefectului de Vlașca: „Dacă dintr-o cauză sau alta promisiunea dv. nu se va îndeplini, administrație nu se mai poate face”⁴¹. La începutul lunii iulie, arendașul moșiei Cușmiru (jud. Mehedinți) informa Ministerul de Interne că locuitorii „cu care am învoieli agricole în regulă nu voiesc a ieși la seceratul grîului. Am reclamat neconținut primarului și subprefectului — spune el mai departe —, dar cu toate ordinele date văd că sătenii nu vin la lucru... Învoielile cu locuitorii stau literă moartă. Eu sper că veți face ca contractele să fie sacre și proprietatea respectată și ocrotită”⁴².

Semnele unei ridicări curajoase a țărănimii au determinat autoritățile județene să rămînă în stare de alarmă, în mai tot cursul anului 1876, iar ministerele însărcinate cu asigurarea ordinii publice să țină permanent

³⁵ Ibidem, f. 64.

³⁶ Ibidem, f. 141.

³⁷ Ibidem, f. 94.

³⁸ Ibidem, f. 80.

³⁹ Ibidem, dos. 55/1876, f. 109.

⁴⁰ Ibidem, dos. 47/1876, f. 221.

⁴¹ Ibidem, f. 222.

⁴² Ibidem, dos. 69/1876, f. 167.

legătura. Prefecții de județe trimiteau Ministerului de Interne cereri tot mai insistente pentru aprobarea concentrărilor de călărași. Încă la 8 ianuarie, prefectul județului Dolj solicita Ministerului de Interne concentrarea de soldați pentru diverse servicii, printre care și „executarea de tocmeli agricole”⁴³. În aceeași perioadă, a intervenit prefectul județului Ilfov, călărașii fiindu-i necesari în vederea executării „cu grăbnicie a diferitelor afaceri, precum: împlinirile, executarea tocmelilor agricole, lucrarea șoselelor...”⁴⁴. La 13 ianuarie, prefectul județului Dolj raporta Ministerului de Interne că îi sînt necesari călărași pentru constrîngerea țaranilor din comuna Coșoveni, „care se opun a transporta grîul și porumbul d-lui arendaș după învoieli”⁴⁵. La 15 iunie, prefectul județului Mehedintși se plîngea că numărul de călărași este mic și cerea sporirea efectivului pentru perceperea impozitelor și efectuarea muncilor agricole⁴⁶. Prefectul județului Romanați telegrafia Ministerului de Interne, la 2 iunie: „Acum fiind timpul pentru executarea tocmelilor agricole și neavînd îndeștute mijloace, serviciul administrației suferă într-un mod simțitor, rog binevoii a mijloci cît de îndată adausul cerut de călărași”⁴⁷. La 5 iulie, prefectul județului Vlașca revenea cu cererea sa către Ministerul de Interne, insistînd să aprobe concentrarea călărașilor pentru executarea învoielilor agricole și „trebuința de executare pentru bani, ca să nu mi se mai zică că nu mai activez împlinirile. Ieri convocat pe toți primarii pentru a le vorbi însumi despre energia încasărilor și toți mi-au cerut călărași”⁴⁸.

Ofensiva țărănimii împotriva moșierilor, arendașilor și autorităților cu greu putea fi stăvilită. Se înregistrează și unele acțiuni extrem de ascuțite, care prezintă toate elementele pentru a fi considerate printre cele mai puternice ridicări cunoscute între 1864 și 1888. La 5 martie, prefectul județului Prahova informa Ministerul de Interne că în seara zilei de 28 spre 29 februarie, un grup de aproximativ 100 de locuitori din comuna Singeru, cătunul Salcia, s-au răscolat împotriva primarului care venise să facă constatări privind călcarea de pămînt, l-au ținut arestat 18 ore, pînă în momentul cînd au intervenit forțe armate din comună. Cei șapte capi ai răscoalei au fost arestați și înaintați parchetului, dar judele de instrucție i-a eliberat, „astfel că primarul și administrația comunală e amenințată”. Prefectul cerea „a se pune în prevenție capii turburărilor, căci astfel se încurajează anarhia în comunele rurale”⁴⁹. La 6 martie, Ministerul de Interne își arăta indignarea față de funcționarii judiciari și ruga Ministerul de Justiție să ia „măsuri în contra impiegaților care păzesc asemenea urmare și totodată să dați ordin ca culpabilii să fie arestați și dați judecării”⁵⁰.

În iunie, sătenii din Ungureni (jud. Bacău) care aveau învoieli cu arendașul „nu se supun la munci. Delegații și vătășeii comunei, executo-

⁴³ Ibidem, dos. 47/1876, f. 3.

⁴⁴ Ibidem, f. 5.

⁴⁵ Ibidem, dos. 69/1876, f. 2.

⁴⁶ Ibidem, dos. 47/1876, f. 216.

⁴⁷ Ibidem, f. 25.

⁴⁸ Ibidem, f. 250.

⁴⁹ Ibidem, f. 70.

⁵⁰ Ibidem, f. 71.

rii muncilor agricole au fost și sînt amenințați cu muchia sapei”⁵¹. În aceeași lună, primarul comunei Paraipan (jud. Vlașca) „a fost bătut și rănit cumplit de vreo treizeci de țărani, pentru că se dusese cu un agent al regiei tutunurilor să desființeze o plantare nepermisă”⁵². Țăranii de pe moșia Vartina-Baldovinești (jud. Romanai), au opus o dirză rezistență față de abuzurile comise împotriva lor cu prilejul delimitării moșiei de proprietățile pe care le aveau. La 30 iunie, autoritățile au găsit la fața locului țărani „armați cu topoare, sape și pari”, gata să se răscoale⁵³.

Cele mai puternice acțiuni ale țărănimii în preajma războiului de independență au avut loc în plasa Sabaru (județul Ilfov). Întîlnim aici forme de luptă care aveau să se manifeste mai larg la sfîrșitul secolului al XIX-lea și să se generalizeze în timpul mării răscoale din 1907. Este vorba de ridicarea concomitentă a mai multor comune învecinate, de un centru al răscoalelor, care stimulează, prin propagandiști, acțiunile celorlalte sate. Răscoalele sînt orientate acum și împotriva autorităților locale. În unele locuri, țărani ocupă primăriile și cancelariile notarilor, îi molestează pe primari și notari, îi destituie chiar, înlocuindu-i cu oameni de încredere. Răsculații tindeau, în egală măsură, la desființarea monopolului și a licențelor, anularea îndatoririlor contractate prin învoieli către proprietari, reducerea impozitelor, desființarea serviciului caraulor etc.⁵⁴. În fața acestei situații, unii arendași și moșieri au părăsit proprietățile, refugiindu-se în capitală⁵⁵.

Începutul răscoalei din plasa Sabaru este marcat de evenimentele desfășurate în comuna Copăceni. La 23 mai, comandantul escadronului de călărași din județul Ilfov raporta Ministerului de Interne că la cererea prefectului județului a concentrat „24 călărași care împreună cu d-nul subprefect Oprîșan, d-nul prefect de Ilfov și cu d-nul procuror au pornit în comuna Vîrteju, plasa Sabaru, unde s-a ivit dezordine din partea locuitorilor... ”⁵⁶. La cîteva zile, Ministerul de Interne trimitea prefectului județului Ilfov o petiție a proprietăresei M. Manu, domiciliată în localitatea Vîrteju, care se referea la acțiunile de împotrivire ale locuitorilor din satele Nefliu, Chirca și Vîrteju. Ministerul de Interne cerea măsurile cele mai eficace, pentru restabilirea ordinii publice și trimiterea în judecată a instigatorilor, cît și a acelor care „și-au permis să desființeze cu putere de la sine autoritățile comunale menționate în petiție și să instaleze altele în locul lor”⁵⁷. Petiția conține amănunte concludente privind atmosfera creată în unele localități rurale în preajma războiului de independență. La 22 mai, se spunea în plîngere: „La orele 8¹/₂ seara, locuitorii satelor Nefliu, Chirca și Vîrteju, adunîndu-se la localul primăriei, siliră sub amenințări pe primar și pe notar să le predea cancelaria și localul primăriei, declarîndu-i destituiți și instalînd din propria lor autoritate ca primar pe unul din consilieri, anume Dumitru Olarul din cătunul Cornețul”⁵⁸. Pentru concentrarea unui număr cît mai mare de răsculați, țărani

⁵¹ Ibidem, dos. 69/1876, f. 133.

⁵² „Timpul” din 18 iunie 1876.

⁵³ Arh. ist. centr., Min., Div. Adm., dos. 47/1876, f. 219.

⁵⁴ Ibidem, f. 148.

⁵⁵ „Timpul” din 18 iunie 1876.

⁵⁶ Arh. inst. centr., Min. Int. Div., Adm., dos. 47/1876, f. 134.

⁵⁷ Ibidem, f. 150.

⁵⁸ Ibidem, f. 148.

au recurs la o manevră dibace. În dimineața zilei de 23 mai, sub pretextul convocării milițienilor rurali la un exercițiu, în Copăceni, s-au adunat locuitorii din satele și cătunele aparținătoare, motivînd că sînt chemați de către proprietari⁵⁹. Din Copăceni, centrul răscoalei, plecau „neîncetat emisari însărcinați a răspîndi printre țărani felurite instigațiuni, periculoase pentru ordinea publică și vătămătoare chiar lor”⁶⁰.

Acțiunea răsculaților a fost încununată de un succes răsunător. Actul de „rebeliune” — cum denumea acea proprietăreașă ridicarea țăranilor din plasa Sabaru — a dus, în unele localități, la „răsturnarea autorităților constituite”⁶¹.

Amploarea ridicărilor din plasa Sabaru a fost atît de puternică, încît se întrevedea „repetirea unor asemenea împrejurări, care pot lua proporțiuni mai mari și care pot expune la voia întîmplării nu numai averea noastră (a moșierilor și arendașilor — C.C.), dară chiar siguranța noastră personală”⁶².

În lunile următoare, recoltele de pe unele moșii aveau să constituie, mai ales în județul Teleorman, obiectul direct al răfuieiilor țăranilor cu exploatatorii. În august și septembrie, potrivit știrilor din ziarul „Timpul”, sătenii au dat foc stogurilor de grîu de pe mai multe proprietăți ale moșierilor și statului. Furia țăranilor s-a abătut și asupra unor primari, percepatori sau a altor funcționari de stat care îi oprimaseră în timpul guvernării conservatoare. Ziarul „Timpul” din 18 septembrie 1876 informa, în articolul: „Foc și pîrjol în județul Teleorman”, că „de o săptămînă, nu este noapte să nu se dea cîte două — trei focuri, atît la proprietari, cît și la locuitorii cei mai bogați... mai ales care au fost primari sau percepatori în timpul trecut”. Începînd de la 22 august, au ars stogurile de pe moșiile Simu, Cervenia, Storobăneasa, Pielea, Grosu. Pe moșia Dorobanțul, proprietate a statului, „au ars nouă șiri de grîu în arie”. S-a dat foc, de asemenea, produselor de pe moșiile Călinești, Măgurele, Rădoiești, Brînceni⁶³.

Încălcăările repetate ale moșiilor în cursul anului 1876, numeroasele cereri de pămînt ale țărănimii, mai ales din partea însurățeilor, în cele mai multe cazuri adresate direct autorităților centrale, dovedeau setea de pămînt care cuprinsese, în genere, țărănimea nevoiașă, în preajma izbucnirii războiului de independență. Efervescenta din lumea satelor și evenimentele internaționale care aveau să ducă la războiul ruso-românoturc din 1877—1878, au determinat guvernării să emită, la 27 octombrie 1876, o circulară către prefecți, prin care aceștia erau solicitați să pregătească lucrările în vederea împrumutării unor categorii de țărani care nu fuseseră împrumutați în urma legii din 1864 sau nu primiseră suprafețele prevăzute⁶⁴.

În contextul social-politic al perioadei care a precedat declanșarea războiului de independență, acțiunile țărănești din 1876 îmbracă semnifi-

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ Ibidem, f. 181.

⁶² Ibidem.

⁶³ „Timpul” din 18 septembrie 1876.

⁶⁴ „Monitorul Oficial al României”, nr. 242, 30 octombrie 1876, p. 5 818.

cații multiple. Se remarcă, în primul rînd, tendința accentuată a țărănimii de a riposta energic prin formele luptei deschise în fața oricărei încercări de apăsare a situației sale. În faza inițială a răbufnirii nemulțumirilor de la sate din 1876, se înregistrează manifestări deschise și plîngeri curajoase adresate guvernanților și însuși domnitorului, ceea ce lasă să se întrevadă iminența unor ridicări violente. Neluarea în seamă a dezideratelor țărănimii avea să mărească tensiunea de luptă la sate. Deși satele răzvrătite se găseau sub supravegherea forțelor armate, au avut loc acțiuni de încălcare și de ocupare a unor pămînturi moșierești, se înregistrează, pe scară largă, încercări de respingere și de anulare a învoielilor agricole. Folosirea armatei pentru a forța țărani „învoiți” să execute lucrări agricole pe moșii nu a dat rezultatele scontate. De altfel, intervenția autorităților în conflictul dintre țărani, moșieri și arendași a mărit opoziția deschisă a satelor nu numai față de exploatatorii direcți, ci și față de guvernanți. Această opoziție și-a pus amprenta asupra vieții politice din țară, producînd derută, mai vizibilă cu prilejul campaniilor electorale. Ca urmare, se crease terenul favorabil pentru ca acțiunile țărănești să se îndrepte atît împotriva moșierilor și arendașilor, cît și a organelor de stat. Împletirea caracterului social cu cel politic a imprimat luptelor țărănimii din preajma izbucnirii războiului de independență o mare vigoare și ascuțime, punînd în lumină, cu multă claritate, rolul țărănimii în acea perioadă ca principalul și cel mai puternic factor de împotrăvire socială în țară.

Momentele culminante ale luptei țărănimii se concretizează în tendința răsculaților de a înlătura primari și notari, de a anula taxele de stat la care erau impuși și de a numi în administrația locală de stat persoane care manifestau înțelegere față de situația lor. Asemenea forme de luptă aveau să capete dezvoltare în cursul răscoalelor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea.

Cadrul nemulțumirilor din lumea satelor și violența unor acțiuni țărănești erau de natură să conducă cursul evenimentelor spre o ridicare de mai mare amploare. Acest lucru nu s-a întîmplat totuși. Promisiunile făcute țărănilor în cursul anului 1876, unele ameliorări ale prevederilor referitoare la prestațiile pentru șoselele județene și, mai ales, circulara din 27 octombrie cu privire la împrăștierea unor categorii de țărani au contribuit la calmarea spiritelor atît de agitate în acel an. Precipitarea evenimentelor în jurul izbucnirii războiului pentru cucerirea independenței de stat a contribuit, la rîndul ei, la estomparea frămîntărilor sociale la sate. Țărănimea îmbrăca haina militară și pleca să lupte cu dușmanul multisecular, iar cei rămași acasă făceau totul pentru susținerea frontului. Jertfele date de țărănimie în războiul din 1877—1878 alături de întregul popor român, patriotismul cu care s-a dăruit cauzei scuturării dominației otomane, înscriu o pagină de glorie în istoria țărănimii din România, a poporului român. Lumea satelor a luptat atunci pentru o viață mai bună și prin intermediul războiului de independență. Ea spera că o dată cu încheierea acestuia va avea o altă viață. Evoluția evenimentelor din mediul rural arată că între războiul de neatîrnare și răscoalele țărănești din acei ani a existat o legătură evidentă. Dacă agitațiile și ridicările mai violente desfășurate în 1876 au scăzut ca număr și intensitate în decursul războiului, în anii care au urmat ele aveau să răbufnească cu o vigoare și mai pronunțată.

UNELE MATERIALE INEDITE PRIVIND PARTICIPAREA ROMÂNIEI LA RĂZBOIUL DIN 1877—1878

DE

N. CIACHIR

Războiul din 1877—1878 a reprezentat cea mai importantă etapă în lupta popoarelor din Peninsula Balcanică împotriva dominației otomane. Trupele române trec la sud de Dunăre, alături de cele rusești, și participă la acțiuni militare importante. Efortul statului român a contribuit la înfrângerea Imperiului otoman în acest război, avînd ca rezultat independența de stat a României, Serbiei, Muntenegrului și eliberarea poporului bulgar de sub jugul otoman sub care stătuse cinci secole.

În articolul de față, ne propunem să aducem unele informații din materiale inedite găsite în arhiva Institutului de istorie de pe lângă Academia de Științe din Belgrad, precum și din documente aflate în Arhiva istorică centrală, fondul „Casa regală”.

După cum se știe, criza orientală a reizbucnit în 1875. Semnalul a fost dat de răzcoalele din Bosnia și Herțegovina, apoi s-a răscolat poporul bulgar în septembrie 1875 și aprilie 1876. În iunie 1876, Serbia și Muntenegru declară război Turciei, dar operațiile militare se desfășoară nefavorabil pentru Serbia, care este nevoită să încheie pace pe baza statu-quo-ului cu Turcia în februarie 1877¹. Evenimentele precipitîndu-se, Rusia epuizînd toate mijloacele pașnice în relațiile cu Poarta, intervine pe calea armelor. cu cîteva zile înainte de începerea războiului, Rusia semnează cu România o convenție.

Pe baza convenției româno-ruse din 4 aprilie 1877, guvernul român „... asigură armatei ruse care va fi chemată a merge în Turcia libera trecere prin teritoriul României și tratamentul rezervat armatelor amice”². Prințul Milan al Serbiei trimite pe unchiul său, colonelul Gh. Catargi³,

¹ Arhiv istoriceski institut, Beograd, fond. I. Ristić, Sign. XIX/1, doc. 465.

² *Documente privind istoria României* (Războiul pentru independență), vol. II, București, Edit. Academiei, 1952, doc. 191, p. 112.

³ Gheorghe Catargi era frate al mamei lui Milan, care își făcuse studiile la Saint-Cyr, fusese ofițer în armata română, înaintînd pînă la gradul de locotenent-colonel, fiind cîtva timp adjutant al domnitorului Al. Cuza. (Generalul R. Rosetti, *Din corespondența inedită a principelui Milan al Serbiei cu colonelul Gh. Catargi în timpul războiului din 1877—78*, „Acad. română. Mem. sec. istorice”, seria II, tab. XVII mem. 3, București, 1935); vezi și *Anuarul militar al armatei române pe anul 1865*, p. 12. Apoi a servit în armata sîrbă fiind colonel în timpul războiului din 1877—78. „El nu și-a pierdut totuși cetățenia românească și a fost ulterior prefect și senator la noi” (G-ral Rosetti, *op. cit.*, p. 4).

la cartierul general al armatei ruse să discute cu țarul intrarea din nou în război a Serbiei. Generalul Radu Rosetti, în 1935, a publicat corespondența prințului Milan către colonelul Catargi⁴. La Belgrad am găsit rapoartele colonelului Catargi adresate guvernului sîrb și prințului Milan, din care prezentăm în paginile următoare ceea ce se referă la România. Colonelul Gh. Catargi sosește la Chișinău la 18 aprilie 1877, fiind primit în aceeași zi în audiență de generalul Ignatiev, fostul ambasador al Rusiei la Constantinopol. Gh. Catargi arată că sîrbii vor trece granița cu un efectiv de 40 000 de soldați și 144 de tunuri, dar cer spre a putea face mobilizarea, o subvenție premergătoare de 3 000 000 de ruble pentru echiparea armatelor sîrbești și apoi subvenții lunare de cîte 1 000 000 de ruble⁵. În plus cere lămuriri asupra atitudinii pe care o va lua Austro-Ungaria, căci numai asigurată de neutralitatea acesteia armata sîrbă putea păși granițele sale⁶. Ignatiev îi răspunde că suma de 3 000 000 de ruble pentru echiparea armatei este exagerată, dar vor da Serbiei 1 000 000 de ruble pentru primele cheltuieli, iar pentru rest armata sîrbă va fi subvenționată atît cît va trebui, o dată ieșită din granițele sale⁷. În legătură cu atitudinea Austro-Ungariei, Ignatiev îi răspunde că aceasta nu se va opune „...dacă Rusia lua îndatorirea că Serbia nu va întinde operațiile sale în Bosnia și Hertegovina, adică peste Drina și Lim”⁸. A doua zi, Gh. Catargi este primit în audiență de țar, care accepta cooperarea sîrbă și intrarea lor în acțiune „...numai după ce trupele rusești vor fi trecut Dunărea”⁹. Ulterior, colonelul Gh. Catargi va urma comandamentul suprem rus la Ploiești și pe teatrul de operații la sud de Dunăre, de unde va trimite numeroase rapoarte, iar practic Serbia va reintra în război la începutul lunii decembrie 1877, adică după căderea Plevnei, cînd trupele române se grăbeau să înainteze spre Vidin și Belogradjik.

În prima fază a războiului, diplomația rusă nu dorea cooperarea efectivă a armatei române, considerînd că armata rusă singură și fără prea mari eforturi va putea zdrobi pe turci, „...pe cînd marele duce Nicolae ne îmbia a coopera și noi, țarul și Gorceacov refuzau orice cooperare românească”¹⁰.

Prințul Carol, în convorbirile sale cu marele duce Nicolae — comandantul șef al trupelor rusești de pe frontul dunărean — și cu șeful Marelui Stat-Major rusesc, arăta că marele duce cerea împăratului sporirea forțelor militare, dar „...însărcinarea ce i s-a dat nu e cîtuși de puțin ușoară, cu atît mai mult că în contra acțiunii militare ce urmează a se dezvolta lucrează diferite curente : astfel, diplomația se amestecă pînă și în conducerea războiului... ; de aceea el este nevoit să se sprijinească cel puțin

⁴ Corespondența pe care a publicat-o generalul Rosetti din fondul generalului Gh. Catargi s-a aflat în arhiva lui René Bogdan din Onești. Ea constă din scrisorile adresate de principele și apoi regele Milan și de soția sa Natalia lui Gh. Catargi.

⁵ Generalul R. Rosetti, *op. cit.*, p. 4.

⁶ *Ibidem*, p. 4.

⁷ *Ibidem*, p. 5.

⁸ *Ibidem* (exista între Austro-Ungaria și Rusia o convenție scrisă, iscălită la Budapesta la 15 ianuarie 1877).

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 7; vezi și generalul R. Rosetti, *Corespondența generalului Iancu Ghica (2 aprilie 1877 — 8 aprilie 1878)*, București, 1930, p. 74 — 75.

pe armata română, care să ocupe malul stîng al Dunării, pînă ce trupele sale vor fi terminat desfășurarea strategică”¹¹.

În instrucțiunile trimise colonelului Gh. Catargi în iunie 1877, prințul Milan socotește că ar fi de mare importanță a se hotărî ca România să coopereze cu Serbia, adăugîndu-se totuși că forțele Serbiei sînt suficiente pentru a ține în loc armata turcă dislocată la Vidin și pe Timoc¹². Aceeași idee de cooperare a corespuns, probabil, proiectului de trecere a Dunării în regiunea Vidinului de către armata română, precum și recunoașterile făcute de Statul-Major român în același sector, la 3-4 iulie 1877¹³. Încă în mai 1877, Gh. Catargi raporta „... că prințul Carol ridică diferite pretenții față de comandamentul rus și că marele duce Nicolae, deși avea suma de 3 000 000 de ruble pe care s-o pună la dispoziția României, va rezerva această sumă pentru Serbia, cînd aceasta va participa la operațiunile militare”¹⁴.

Într-o telegramă din 14/26 mai 1877, Gh. Catargi raporta din sursă sigură că marele duce Nicolae a primit dispoziții din partea împăratului să suspende toate operațiunile militare pînă la venirea sa, a lui Gorceacov, Jomini și Giers. Consulii pretind că Turcia este hotărîtă să accepte deciziile protocolului de la Londra, dar în schimb armata rusă murmură¹⁵.

La 10 iulie, colonelul Catargi raporta din București că ministrul afacerilor externe al României, Mihail Kogălniceanu, pleacă la Viena și l-a rugat să comunice prințului Milan dorința guvernului român de a se consulta cu cel sîrb în vederea unei cooperări comune, cerută de marele duce Nicolae și aprobată de prințul Gorceacov¹⁶. Într-o scrisoare aflată în aceeași arhivă, scrisă de o persoană care a călătorit prin țara noastră, se raportează că în România prințul Serbiei și primul ministru Jovan Ristić se bucură de mare popularitate și că românii vor să lupte alături de sirbi. Că în armata rusă este o disciplină severă, rușii plătesc pe loc pentru toate produsele luate, în schimb ofițerii ruși se poartă arogant față de ofițerii români, nici nu-i salută¹⁷.

Colonelul Catargi, la 14 iulie 1877, se găsea la Tîrnova, de unde trimitea un raport confidențial, că orice amînare a Serbiei de a intra în război îi compromise în fața țarului¹⁸. În arhiva institutului mai sînt o serie de materiale care se referă la operațiunile militare, la cererile Serbiei de a primi ajutor din partea Rusiei și care nu se referă direct la România¹⁹.

Agentul diplomatic al Serbiei din București, Petroniević, raporta la 18/30 iulie 1877 că Kogălniceanu pleacă la Viena să sondeze terenul asupra atitudinii Austro-Ungariei în cazul trecerii armatei române la sud de Dunăre. În același timp se arată că marele duce Nicolae s-a plîns bulgari-

¹¹ Carol, I, *Cuvîntări și scrisori, 1877-1886*, vol. II, p. 10.

¹² Generalul Radu Rosetti, *op. cit.* p. 8-9 și p. 37 (doc. nr. 6 de la anexă este planul de operații al armatei sîrbești, care prevedea, între altele, cooperarea detașamentelor sîrbești de pe Timocul de jos, cu tupele române, p. 9); vezi și Arh. Inst., Fond. Ristić, Sign. XIX, doc. 2.

¹³ Generalul R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877-78*, p. 36.

¹⁴ Arh. Inst. Beograd, fond. Ristić, Sign. XXII/3, doc. 288.

¹⁵ *Ibidem* Sign. XXII/3,

¹⁶ *Ibidem*, Sign. XIX/1, doc. 56.

¹⁷ *Ibidem*, Sign. XXVI/13, doc. 752.

¹⁸ *Ibidem*, Sign. XIX/1, doc. 55.

¹⁹ *Ibidem*, Sign. XIX/1, doc. 4 (într-o telegramă cifrată din Kraguevac din 18 iulie 1877 către agentul Serbiei la București, se arată că dacă banii acordați de ruși vor fi trecuți prin România și vor fi în aur, totul să fie ținut secret).

lor că românii n-au vrut să trimită trupe la Nicopole și se dau pierderile rușilor în sectorul Plevna ²⁰.

Același Petroniević raporta lui Ristić, la 12/24 august 1877, că M. Kogălniceanu i-a comunicat că s-a ajuns la un acord cu rușii și că foarte curînd armata română, cu un efectiv de 35 000 de soldați, va trece Dunărea sub comanda personală a prințului Carol ²¹. Colonelul Catargi îi comunica lui Milan din București la 21 august/2 septembrie 1877 că Serbia trebuie să urmeze exemplul României și să participe cît mai repede la operațiile militare ²². În fondul Ristić se păstrează copia scrisorii marelui duce Nicolae către prințul Milan, expediată din Gorni Studen la 21 august/1 septembrie 1877, în care cere cooperarea armatei sîrbe, „... care îi este extrem de utilă în momentul actual” ²³.

La 2/14 septembrie 1877, adică după a treia bătălie pentru cucerirea Plevnei, la care a participat și armata română, colonelul Catargi raportează amănunte de pe front, arătînd că situația este gravă, iar țarul supărat pe sîrbi. Probabil acest lucru se datorește rezistenței acerbe a turcilor la Plevna. Pierderile au fost mari, rușii au pierdut peste 10 000 de oameni și românii 3 000 ²⁴. Gh. Catargi roagă ca prințul Milan să țină în mare secret tot ce-i comunică. După patru zile, la 6/18 septembrie 1877, colonelul Catargi raporta că a participat la un dineu, unde împăratul, scoțînd în evidență aportul României, a vorbit de independența României ²⁵, l-a luat pe Catargi de o parte și i-a spus că îl stimează pe prințul Milan, dar Serbia pierde momentul dacă nu va intra imediat în război ²⁶.

La 9/21 septembrie 1877, Gh. Catargi raporta prințului Milan că țarul și marele duce Nicolae cer ca Serbia să maseze imediat la frontiera de sud-est a țării 30 000 de soldați din trupele cele mai bune, ca diversiune, adică fără să declare război Turciei ²⁷. Catargi cerea ca guvernul sîrb, pentru a se reabilita, să întreprindă imediat această acțiune. În plus, el îl informa pe Milan că marele duce Nicolae l-a anunțat că în Serbia se pregătește o conspirație care are ca scop să-l aducă pe tron pe Petre Carageorge, că acesta i-a telegrafiat țarului de ziua lui, dar țarul, din considerație pentru Milan, nu i-a răspuns ²⁸.

În cîteva instrucțiuni redactate la 30 septembrie 1877 de Milan cu creionul și adresate lui Catargi se cer, printre altele, știri despre proiectele României, dacă campania militară va continua și iarna ²⁹.

Colonelul Catargi raporta la 1/13 octombrie 1877 că marele duce Nicolae este mulțumit de concentrarea trupelor sîrbești la frontiera de sud-est a Serbiei și că 3 000 de unguri, în scop de diversiune, au vrut să treacă în sectorul Baia de Aramă, dar au fost respinși de pichetele românești ³⁰.

²⁰ Ibidem, Sign. XIX/1, doc. 6.

²¹ Ibidem, Sign. XIX/1, doc. 36.

²² Ibidem, Sign. XIX/1 doc. 35 (tot în acest document sînt și referiri la misiunea lui Lascăr Catargi ca agent diplomatic al României în Serbia).

²³ Ibidem, Sign. XIX/1, doc. 27.

²⁴ Ibidem, Sign. XIX 1, doc. 37.

²⁵ Ibidem, doc. 40.

²⁶ Ibidem, doc. 40.

²⁷ Ibidem, Sign. XIX/1, doc. 41.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem, doc. 44 (probabil această notă nu a fost expediată).

³⁰ Ibidem, Sign. XIX/1, doc. 43.

În arhiva Iovaș Ristić se păstrează și ciorna scrisorii lui Milan către prințul Carol din 27 octombrie 1877. Ea se referă la numirea lui L. Catargiu ca agent diplomatic la Belgrad și speră ca prin venirea acestuia reprezentant al României „relațiile noastre să devină și mai cordiale”³¹. El arată că este sensibil la sacrificiile făcute de România pentru Serbia și în general pentru binele creștinătății din Balcani, iar Serbia se va strădui, pe măsura posibilităților, să-și aducă contribuția sa³².

La 17 noiembrie 1877, prințul Milan îl informează pe marele duce Nicolae că a ordonat mobilizarea generală a trupelor sârbești și n-a intrat pînă atunci în luptă numai din cauza situației grele economice³³. Arată că în Serbia „...recolta a fost proastă, iar apropierea iernii face dificilă aprovizionarea, mai ales că resursele au fost epuizate în războiul din 1876. Sînt obligați să se aprovizioneze din afară și mai ales din România”³⁴.

Între timp, în sectorul Pleșna, Osman-pașa, văzînd că prelungirea războiului este fără perspectivă, a încercat la 28 noiembrie 1877 să spargă încercuirea, dar eșuînd a dat ordin de capitulare pentru întreaga armată³⁵. Epopeea sîngeroasă de la Plevna s-a terminat. Ea a costat pe turci: 6 000 de morți și răniți, 77 de tunuri capturate și 34 000 de prizonieri, în frunte cu Osman-pașa³⁶.

După căderea Plevnei, armata rusă înainta pe 3 grupări, căutînd să ajungă cît mai repede la Adrianopol. În cadrul acestui plan general, armata română primea o serie de misiuni: să încercuiască cetățile Vidin și Belograd-gic; cetățile Nicopole, Rahova, Lom-Palanca și Arcer-Palanca să fie păzite numai de garnizoane românești, dîndu-se posibilitatea trupelor rusești din aceste cetăți să participe la operațiile din Balcani și să escorteze o parte din prizonierii turci peste Dunăre³⁷.

La 2 decembrie 1877 intră în război și Serbia. Într-o telegramă din 2/14 decembrie, prințul Milan îl informează pe Carol „...că Serbia va declara război Porții și va lupta pentru același țel nobil pentru care luptă viteaza armată română”³⁸. El arată în continuare că „...cele două popoare, din cele mai vechi timpuri prietene, iau parte comună la lupta întreprinsă pentru eliberarea creștinilor asupriți”³⁹. În proclamația de război a Serbiei, printre altele, se spune: „Vom găsi pe cîmpul de luptă viteaza armată rusă acoperită de glorie eroică; vom găsi pe frații muntenegreni și pe vitejii noștri vecini, românii, care, trecînd Dunărea, s-au dus să se lupte pentru independența și libertatea creștinilor asupriți”⁴⁰. Cooperarea între armatele română, sîrbă și rusă a avut loc o dată cu intrarea Serbiei în război⁴¹. La 14/26 decembrie 1877, Milan îi telegrafiază prințului Carol

³¹ Ibidem, Sign. XXII/3, doc. 344.

³² Ibidem.

³³ Ibidem, Sign. XIX/1, doc. 52.

³⁴ Ibidem.

³⁵ I. Focșeneanu și N. Ciachir, *Acțiuni militare ruso-române-bulgare în 1877*, București, Editura Militară, 1957, p. 164.

³⁶ N. Ciachir, *Unele informații privind contribuția României la eliberarea Bulgariei (1877-78)*, în „Romanoslavica”, X, p. 240.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Arh. ist. fond. „Casa regală”, dos. 33/1866/f. 58.

³⁹ Ibidem, f. 58.

⁴⁰ *Documente privind istoria României (Războiul pentru independență)*, vol. VIII, București, Edit. Academiei, 1954, p. 43.

⁴¹ I. Focșeneanu și N. Ciachir, *op. cit.*, p. 186.

că vor acționa în comun în direcția Vidin, fiind „...bucuros că armata sîrbă va putea întinde o mîină frățească vitejilor soldați ai alteței-voastre”⁴².

Operațiunile din jurul Vidianului și mai ales asaltul redutelor de la Smîrdan constituie una din glorioasele fapte ale armatei române din istoria războiului de la 1877. Într-o singură zi de ofensivă, armata română a reușit să pună stăpînire pe întreaga centură exterioară a cetății Vidin, constituită din numeroase redute și șanțuri. După încheierea convențiilor pentru predarea Vidinului și Belogradicului, trupele române au intrat în aceste două cetăți. O serie de materiale din fondul I. Ristić se referă la intrarea trupelor române în aceste două cetăți⁴³.

La 16/28 martie 1878, Mihail Kogălniceanu îl informă pe agentul diplomatic al României la Belgrad despre atitudinea guvernului român față de tratatul de la San Stefano, tratat de pace la care România n-a fost invitată să participe și că nu era de acord cu o serie de clauze⁴⁴. În arhiva de la Belgard se păstrează scrisoarea originală a lui Mihail Kogălniceanu către ministrul Ristić, în care mulțumește pentru marele cordon al ordinului Takovo, care i-a fost conferit de guvernul sîrb⁴⁵. În scrisoare se amintește de tradiționala prietenie dintre cele două popoare și de participarea celor două armate la evenimentele din Balcani în perioada 1876—1878⁴⁶. De asemenea, Milan îl decorează pe Carol cu aceeași decorație, primind în schimb Steaua României⁴⁷. Prințul Milan, care era comandantul onorific al regimentului 6 de linie românesc, decorează în august 1879 drapelul regimentului care a luptat cu vitejie pe cîmpul de luptă cu medalia sîrbă „Pentru bravură”⁴⁸.

Materialele de arhivă inedite pe care le-am folosit în articolul de față aduc unele precizări sau informații noi⁴⁹ despre contribuția țării noastre la războiul din 1877—1878, la cucerirea, prin eforturile depuse de întregul popor român, a independenței de stat a României.

⁴² Arh. ist. centrală, fond. „Casa regală”, dos. 33/1866, f. 59.

⁴³ Arh. ist. Institut, Sign. XXII/3 doc. 395, 318 și 388.

⁴⁴ Ibidem, Sign. XXII/2, doc. 173.

⁴⁵ Ibidem, doc. 173.

⁴⁶ Arh. ist. centrală, fond. „Casa regală”, dos. 33 (1866), f. 83.

⁴⁷ Ibidem, f. 63.

⁴⁸ Ibidem, f. 65.

⁴⁹ *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964; vezi și N. Adănoaie, *La participation de l'armée roumaine à la guerre russo-turque de 1877—1878*, în „Revue roumaine d'histoire”, I (1962), nr. 1, p. 149.

ÎNFIINȚAREA AGENȚIEI DIPLOMATICE ROMÂNE DE LA VIENA ȘI RECUNOAȘTEREA INDEPENDENȚEI ROMÂNIEI DE CĂTRE AUSTRO-UNGARIA

DE

VASILE NETEA

Una din principalele preocupări ale guvernelor române îndată după alegerea și recunoașterea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al ambelor Principate a fost stabilirea de relații diplomatice directe, ocolindu-se oficiile Porții otomane, cu toate statele europene considerate utile dezvoltării politice și economice a poporului român.

Printre acestea, prin calitatea sa de mare putere și prin vecinătatea sa imediată, un loc de seamă în atenția diplomației românești îl ocupa Austria. Deși guvernul austriac se împotrivise cu tărie atît dorinței de unire exprimate prin Divanurile Ad-boc, cît și alegerii și recunoașterii lui Cuza, totuși, paralel cu acțiunea pentru înființarea unor agenții diplomatice la Paris, Londra și Torino, guvernul de la București a căutat să ajungă la o înțelegere și cu Austria, pentru a se pune capăt vechilor fricțiuni și pentru a se stabili bazele unor relații de colaborare și prietenie. La 24 mai 1860, în calitate de ministru de externe al Țării Românești, Vasile Alecsandri se adresa astfel consulului Austriei la București, baronul Karl von Eder, rugîndu-l, în numele domnitorului, să intervină pe lângă guvernul său pentru a accepta înființarea unei agenții similare și la Viena¹. Conte I. B. Rechberg, cancelarul Austriei, a respins însă propunerea guvernului, recomandînd ca interesele Principatelor în Austria să fie susținute de unul din reprezentanții puterilor străine sau de către delegații români în Comisia riverană a Dunării care își avea sediul la Viena². Cuza, dornic de a afirma pe plan politic extern existența juridică a statului român și ținînd seama de faptul că guvernul francez la 7 septembrie 1860 acceptase înființarea agenției

¹ R. V. Bossy, *L'Autriche et les Principautés-Unies*, București, 1938, p. 262 (anexa LXXXVII).

² *Ibidem*, p. 67.

solicitate³, a respins însă ambele soluții ale lui Rechberg, menținându-și punctele de vedere anterioare.

O apropiere între domnul român și diplomația austriacă se va produce în toamna anului 1860, cu prilejul vizitei acestuia la Constantinopol, când, datorită onorurilor acordate de guvernul turc, investițiilor obținute și manifestațiilor de simpatie arătate de ambasadorii Franței și Angliei, contele Ludolf, însărcinatul cu afaceri al Austriei, s-a văzut nevoit să adopte față de Cuza aceeași atitudine de curtenie și considerație.

Sperînd că printr-un contact personal cu împăratul Francisc Iosif I problemele aflate în discuție ar putea dobîndi o soluționare mai rapidă, în primăvara anului 1861 Cuza își destăinuie consulului austriac intenția de a face o vizită la Viena, o intenție asemănătoare avînd și pentru Paris și Londra. Atît consulul Austriei la București cit și cancelarul Rechberg, în speranța obținerii unor concesiї politice și economice, se aratără favorabili unei asemenea inițiative și asigurară pe domnitor că va fi primit la Viena cu toată cordialitatea⁴. Împrejurări de politică internă îl împiedicară însă pe Cuza să părăsească țara, așa încît vizita proiectată nu s-a putut produce.

Hotărîrea lui Cuza, mărturisită lui Ludolf la Constantinopol, de a a proclama cit mai grabnic Unirea Principatelor într-un singur stat, a provocat însă la Viena un sentiment de neliniște și nemulțumire. Rechberg, avînd în vedere consecințele acestei uniri, care, în mod firesc, urma să pună în discuție drepturile noului stat și asupra provinciilor românești cotoprite de Habsburgi, a încercat prin toate mijloacele diplomatice să împiedice realizarea dorinței lui Cuza și a poporului român. Diplomația austriacă nu va putea împiedica însă proclamarea unirii definitive, așa cum nu putuse împiedica nici alegerea și recunoașterea lui Cuza. Disponînd de concursul Franței și al Angliei și avînd asigurări că Poarta însăși va accepta soluția sa, la 5 mai 1861 Cuza anunță pe Eder că „de acum înainte nu va mai exista nici Moldova, nici Valahia, ci o singură Românie unită”⁵. La 20 septembrie 1861, dîndu-și seama de mersul evenimentelor, guvernul austriac a încercat să promoveze o nouă formulă, comunicînd la Constantinopol că „*Moldova și Valahia ar putea să se contopească temporar sub numele de Moldo-Valahia, dar niciodată sub acela de România*”⁶.

La 7 decembrie 1861, Poarta a recunoscut însă unirea propusă de Cuza, iar la 21 decembrie 1861 acesta anunța constituirea *României*. Numele adoptat de noul stat a fost considerat la Viena ca o adevărată lovitură îndreptată împotriva Austriei, Rechberg afirmînd într-o notă adresată ambasadorului austriac de la Londra că existența României va exercita o „influență contagioasă” asupra provinciilor orientale ale imperiului (Banatul, Transilvania, Bucovina) și că „populațiile românești din Austria” vor fi tentate să participe la „mișcarea politică ce se înfăptuiește la Dunărea de Jos”⁷.

³ Cf. Dan Berindei, *Înființarea agenției Principatelor Unite Paris*, în „Studii”, 1960, nr. 6, p. 99–120

⁴ R. V. Bossy, *op. cit.*, p. 68.

⁵ *Ibidem*, p. 40.

⁶ *Ibidem*, p. 51.

⁷ *Ibidem*, p. 61.

Deși angajată într-o acțiune diplomatică cu așa de puține șanse de izbândă, Austria, dându-și seama de lipsa de eficacitate a suzeranității otomane, s-a văzut totuși constrinsă în acești ani să trateze și să semneze cu guvernul român diferite convenții bilaterale, consacrand astfel, din punct de vedere juridic, existența statului pe care, ca entitate politică, îl combătea cu atâta zel.

Între 1859 și 1865, prin intermediul consulilor săi de la București și Iași — Karl Eder și Gödel Lannoy —, guvernul Austriei a tratat și semnat cu guvernul român următoarele acte :

— convenția reciprocă cu privire la gratuitatea tratamentului bolnavilor și nebunilor (1 noiembrie 1859)⁸ ;

— convenția cu privire la succesiunile din Austria ale supușilor moldo-valahi (12 ianuarie 1864)⁹ ;

— convenția pentru reglementarea serviciului telegrafic (22 mai 1864)¹⁰ ;

— convenția de extrădare (6 iunie 1865)¹¹ ;

— autorizația moldo-valahilor creștini domiciliați în Austria de a cumpăra — pe temeiul reciprocității — proprietăți în Austria (28 iunie 1865)¹² ;

— convenția cu privire la navigația pe Prut (15 decembrie 1866)¹³.

Răsturnarea lui Cuza la 11 februarie 1866 și urcarea pe tron a succesorului său, prințul Carol de Hohenzollern, au ridicat noi dificultăți în calea normalizării raporturilor româno-austriece. Profitând de evenimentele de la București, guvernul austriac, alarmat de perspectivele domniei unui prinț prusian, cu a cărui dinastie Austria se afla în pragul războiului, a încercat, alături de guvernul otoman, să determine marile puteri la o acțiune care să readucă Principatele la situația anterioară alegerii de la 24 ianuarie 1859. Tatonările făcute pe lângă guvernele de la Moscova și Londra îi întăriră speranțele într-o izbândă ușoară. La 31 martie 1866 în conferința de la Paris, chemată să se pronunțe asupra succesorului lui Cuza, reprezentantul francez respinse însă ideea separației preconizate de guvernul austriac, și admise urcarea unui prinț străin pe tronul României¹⁴. Sosit la București, în timp ce războiul se desfășura între Austria și Prusia, aliată cu Italia, noul domn, paralel cu eforturile întreprinse pentru a obține recunoașterea sultanului, s-a arătat intens preocupat de a câștiga și asentimentul guvernului austriac. La 22 mai 1866, el trimise la Viena pe fostul ministru Dimitrie Ghica, pentru a asigura pe Francisc Iosif I că „România nu va provoca neplăceri puternicului său vecin”¹⁵. La 23 octombrie, Carol I a dobândit recunoașterea tuturor noilor puteri, punându-se astfel capăt crizei deschise prin detronarea lui Cuza.

⁸ F. C. Nano, *Condica tratatelor și a altor legăminte ale României 1354—1937*, vol. I, București, 1938, p. 79. Textul convenției în Neumann și Plason, *Recueil des traités et conventions coclus par l'Autriche*, II, p. 259.

⁹ F. C. Nano, *op. cit.*, p. 96. Textul în Neumann-Plason, III, p. 437.

¹⁰ F. C. Nano, *op. cit.*, p. 96, Textul în *Monitorul oficial*, 1865, 9/21 dec. nr. 272 și în N. Mitileneu, *Tratatele și convențiile României*, București, 1874, p. 114.

¹¹ F. C. Nano, *op. cit.*, p. 97. Textul în *Monitorul oficial*, 1865, 14/26 iulie nr. 153; N. Mitileneu, *op. cit.*, p. 116 și în Neumann-Plason, IV, p. 211.

¹² F. C. Nano, *op. cit.*, p. 17. Textul în Neumann-Plason, IV, p. 183.

¹³ F. C. Nano, *op. cit.*, p. 105.

¹⁴ D. A. Sturdza, *Charles I Roi de Roumanie*, vol. I, București, 1899, p. 59.

¹⁵ N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, București, 1916, p. 33.

Sub domnia acestuia problema înființării unei agenții diplomatice românești la Viena a fost reactivată cu toată stăruința. La începutul lui februarie 1867, primul ministru Ioan Ghica trimise la Viena pe ministrul de externe Gheorghe Știrbei, fiul fostului domnitor, pentru a relua cu Beust, noul cancelar al Austriei, vechile discuții începute sub Cuza. El ducea în același timp și o scrisoare din partea domnitorului, prin care se mulțumea lui Francisc Iosif I pentru „concursul” dat de Austria recunoașterii sale¹⁶.

Știrbei propunea guvernului austriac : 1) stabilirea unei înțelegeri cu privire la extrădarea celor vinovați de crime ; 2) o convenție relativă la comerțul direct și de tranzit, în condiții de reciprocitate, pe baza libertății schimbului de mărfuri, precum și reglementarea tarifului vamal și reducerea taxelor pentru unele articole ; 3) racordarea liniilor ferate proiectate ale celor două state ; 4) modificarea jurisdicției consulare în punctele care împiedicau libertatea de acțiune a guvernului român ; 5) înființarea unei agenții diplomatice similare celor de la Paris și Constantinopol¹⁷.

Guvernul austriac a primit cu simpatie noile propuneri românești, Beust, ca și Rechberg cu șapte ani mai înainte, cu gândul la anumite avantaje economice și politice, dând asigurări de apropiată rezolvare a tuturor chestiunilor discutate.

Înlocuirea guvernului Ghica, la 1 martie 1867, cu un guvern prezidat de C.A. Kretzulescu, avînd ca ministru de externe pe Ștefan Golescu, nu a împiedicat continuarea tratativilor începute. Pentru încheierea cît mai grabnică a acestei înțelegeri militau nu numai oamenii politici, ci și exponenții vieții comerciale și industriale românești. La 8/20 martie 1867 un important grup de negustori bucureșteni și craioveni, aflați la Viena, înaintau guvernului român un amplu memoriu, subliniind necesitatea imperioasă a semnării unei convenții diplomatice și comerciale cu Austria. Considerînd Viena ca „punctul principal al comerțului nostru și trecătoare între celelalte țări unde interesul nostru vital ne povățuiește a călători”, negustorii arătau „situația foarte vătămătoare și păgubitoare” de a nu avea în acest oraș „nici o protecție” care să-i apere în „daraverile” lor cu fabricanții și negustorii locali, care adeseori nu respectau condițiile stabilite pentru predarea mărfurilor comandate. Lipsa unei „protecții” oficiale făcea ca reclamațiile lor la autoritățile austriece să se soldeze de cele mai multe ori cu eșecuri și refuzuri jignitoare. Sugerînd guvernului că pînă la numirea unui agent diplomatic să încerce a obține cel puțin numirea unui agent comercial onorific, negustorii afirmau în încheierea memoriului : „Ajutați comerțul, faceți-ne toate înlesnirile... destupați izvoarele comerțului și ale industriei cu grăbirea cea mai mare”.

Ca agent comercial negustorii propuneau pe comerciantul român G.B. Popovici, stabilit la Viena, care și pînă atunci le apăraseră interesele și îi ajutase în „daraverile” cu industriașii austrieци.

Importanța unei agenții românești la Viena negustorii o motivau și prin numărul studenților români aflați în capitala Austriei, care aveau

¹⁶ N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866 — 1880)*, Paris, 1923, p. 14.

¹⁷ *Archives diplomatiques. Recueil de diplomatie et d'histoire*, Paris, 1867—1876, 8e année, 1868, tome deuxième, p. 525.

și ei nevoie de „protecție”, precum și al călătorilor cu pașaport românesc pe căile Apusului¹⁸.

La 23 mai 1867, Consiliul de Miniștri asculta raportul lui Ștefan Golescu asupra discuțiilor purtate pînă atunci în această chestiune și lua hotărîrea de a înființa o agenție diplomatică cu reședința la Berlin, care să reprezinte interesele României și pe lângă guvernele de la Viena și Petersburg. Jurnalul consiliului prin care se concretiza hotărîrea luată purta semnăturile lui C.A. Kretzulescu, Ștefan Golescu, D. Brătianu și I.C. Brătianu. În ziua următoare, jurnalul a fost prezentat spre aprobare domnitorului, ministrul de externe primind autorizația de a face demersurile necesare¹⁹.

Proclamarea dualismului austro-ungar și încoronarea lui Francisc Iosif I ca rege al Ungariei la 8 iunie 1867, sacrificîndu-se autonomia Transilvaniei pentru care românii transilvăneni luptaseră cu atîta eroism la 1848, au dus la o nouă încordare în raporturile dintre cele două țări. Guvernul român s-a considerat dator să ia apărarea românilor din Transilvania, iar oficiosul său „Perseverența”, a deschis o îndrăzneată campanie împotriva dualismului. Guvernul austriac, la rîndul său, profitînd de unele măsuri luate de guvernul de la București, exagerîndu-le importanța, împotriva unor cetățeni austrieci intrați pe teritoriul român fără pașaport, precum și de votarea legii din martie 1868 pentru organizarea armatei și de comenzile de armament făcute în Prusia, deschise și el o campanie de presă împotriva României — considerată ca element agresiv și provocator —, urmată și de anumite proteste diplomatice, la care a căutat să asocieze și alte guverne. În noiembrie 1868 el scoase și o *Carte roșie* împotriva tînărului stat român, prezentîndu-l ca tulburător al păcii și vrăjmaș declarat al frontierelor Austro-Ungariei²⁰. „Austria rămăsese — după sublinierea lui N. Iorga — timp de zece ani absolut neîmpăcată față de noi”²¹. Raporturile româno-austriece constituiau o preocupare și a diplomației prusiene. În 1866 și 1867, aceasta, prin Bismarck, îndemna la o categorică atitudine antiaustriacă, pentru a slăbi rezistența guvernului de la Viena față de presiunile Prusiei, așa cum îndemna și pe unguri. După victoria de la Sadova și după proclamarea dualismului austro-ungar, Bismarck, care pregătea acum războiul împotriva Franței și căuta o apropiere față de monarhia habsburgică, își schimbă însă orientarea și deveni un fervent susținător al Austro-Ungariei. Consulul prusian la București, von Keiserling, dete deci sfaturi de moderație și arăta domnitorului necesitatea unei schimbări de guvern și a apropierii grabnice față de monarhia combătută pînă în ajun.

La 28 februarie 1868 s-a constituit astfel un nou guvern, prezidat de Dimitrie Ghica, cunoscut pentru simpatia sa față de Austria, avînd la interne și apoi la externe pe M. Kogălniceanu, cu misiunea de a pune

¹⁸ *Arhiva Ministerului Afacerilor Externe* (în continuare prescurtat Arhiva M.A.E.), dos 174, f. 1—3. Memoriul era semnat de Anton Buklie, Dimitrie Archimandrescu (Craiova), Mihai Leoveanu (Craiova), Gh. Rădulescu (București), Andrei Pop (București), G. Kălinescu (București), Ioan Christescu (București), D. C. Conda (Craiova), M. Kitzu (Craiova), I. Ghenovits (Craiova), Ioan Constandescu (Craiova).

¹⁹ Arh. M.A.E., dos. 174, f. 8.

²⁰ *Istoria României*, vol. IV, București, Edit. Academiei, 1964, p. 576.

²¹ N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, p. 58.

capăt neînțelegerilor existente. Printr-o scrisoare adresată lui Francisc Iosif I, Carol de Hohenzollern îl informa pe acesta despre dorința unei înțelegeri cordiale cu imperiul său și „îndeosebi cu Ungaria”, care începuse a juca rolul principal în alcătuirea dualistă. Împăratul răspunse mesajului de la București arătându-și „solicitudinea” pentru interesele statului român, pe care continua totuși să-l numească Moldo-Valahia²². La 24 decembrie 1868 se admise înființarea mult-doritei agenții, care fu încredințată lui Ludovic Steege cu misiunea de a reprezenta interesele României și pe lângă guvernele de la Berlin și Moscova²³.

Noua agenție, ca și cea de la Paris, din cauza dependenței statului român față de Imperiul otoman, nu avea caracter oficial, ci oficios. Personalul ei se compunea dintr-un agent diplomatic, un secretar de categoria I și unul de a II-a²⁴. Ludovic Steege (1813—1872) era o figură bine cunoscută la Viena, unde făcuse strălucite studii medicale și juridice și unde reprezentase Moldova între 1856 și 1858 și apoi Principatele Unite în calitate de delegat în Comisia riverană a Dunării. Avea vechi și bune relații cu fostul cancelar Buol-Schauenstein și cu alți diplomați austrieci. Calitatea de german (sas), profunda cunoaștere a limbii și culturii germane, ca și a manierelor și relațiilor sociale vieneze, aveau să-i înlesnească în mod simțitor misiunea diplomatică încredințată. Ca fost ministru de finanțe în diferite guverne (1863, 1864, 1867), Steege poseda apci și o remarcabilă cunoaștere a problemelor economice, care va contribui de asemenea la ușurarea sarcinii sale.

Beust, care de altfel nu voise să admită desființarea jurisdicției consulare din România, îl primi totuși cu o accentuată rezervă și cu o evidentă neîncredere. În audiența acordată la 26 ianuarie 1869 i s-a vorbit astfel cu o nereținută severitate despre comenzile de armament făcute de guvernul român în Prusia în anul anterior și despre atitudinea luată față de situația românilor din Ungaria. În raportul înaintat la București asupra acestei audiențe, Steege comunica răspunsul său la observațiile neînduplecatului cancelar. „O țară care n-ar putea, la nevoie, să-și apere măcar douăzeci și patru de ore neutralitatea cu armele în mână n-ar avea nici o șansă de a se vedea respectată”²⁵. Hotărîrea lui Carol de a bate monete cu inscripția „Carol domn al românilor” a fost combătută de asemenea de către guvernul austriac, care nu admitea decît titulatura de „domn al României”.

În aprilie 1869 s-au produs apoi unele încălcări de frontieră la Cheia, Brusturoasa, Poiana și în alte părți, pe care guvernul maghiar, cu toate protestele guvernului român, le lăsase nesancționate, acuzînd în același timp România de concentrări de trupe la graniță. „Aceste acte — scria M. Kogălniceanu, contelui Andrásy, primul ministru al Ungariei — sînt de natură a excita dintr-o parte și din alta susceptibilitățile populațiilor și, prin urmare, a face dificilă situația miniștrilor față de țară”²⁶. Afectat de cele întîmplate a fost nu numai Kogălniceanu, ci însuși Andrásy,

²² *Aus dem Leben König Karls*, p. 337—339.

²³ N. D. Popescu, *Schiță istorică relativ la înființarea și organizarea Ministerului Afacerilor Străine*, București, 1890 (ms. litografiat, Bibl. Acad., III, 108 749, p. 246).

²⁴ *Ibidem*, p. 247.

²⁵ N. Iorga, *Corespondance diplomatique sous le roi Charles I-er*, p. 34.

²⁶ N. Iorga, *Politica externă...*, p. 75, 76.

care, după raportul lui Steege din 29 aprilie, s-ar fi arătat „furios” față de provocatori²⁷. Lucrurile luară o întorsătură mai favorabilă abia după vizita pe care domnitorul român în decursul călătoriei sale în occident a făcut-o în 29 august la Viena. Călătoria domnitorului, pe plan diplomatic, fusese precedată de un memoriu al lui Kogălniceanu către Beust, prin care acesta era informat despre „dorința guvernului român de a păstra cele mai bune raporturi cu guvernul imperial”, ca și despre hotărîrea lui Carol de a da cea mai mare atenție relațiilor dintre cele două țări²⁸. Deși primit de împărat și de Beust mai mult ca prinț prusian, călătorul atinse totuși în convorbirile cu aceștia punctele nevralgice ale raporturilor româno-austro-ungare și în primul rînd chestiunea înarmărilor și a amestecului în viața românilor din Transilvania. Domnitorul respinse învinuirile aduse guvernului său și dete asigurări de liniște și bună vecinătate. El a cerut totodată joncțiunea la Vîrciorova și cu căile ferate maghiare, pentru a asigura comerțului românesc o legătură directă cu Europa centrală²⁹. După plecarea lui Carol, împăratul a primit în audiență pe Steege, care se grăbi să raporteze la București că acesta i-a făcut „o foarte grațioasă primire” și că „a binevoit să-l asigure de simpatiile sale pentru România și pentru prinț”, adăugînd totodată că „noua stare de lucruri din România îl face să spere într-o perfectă înțelegere între cele două țări”³⁰.

Împăratul se găsea la acea dată în preajma călătoriei sale în Egipt, la inaugurarea canalului de Suez, călătorie care urma să înceapă pe Dunăre, atingîndu-se astfel teritoriul românesc. În călătoria sa, Francisc Iosif I avea să fie însoțit atît de Beust, primul ministru al Austriei, cît și de Andrassy, primul ministru al Ungariei. În drum, după planul elaborat de Beust, împăratul urma să fie salutată la Baziaș de prințul Milan al Serbiei, iar la Rusciuc, pe teritoriul turcesc, de către reprezentanții guvernului român. Kogălniceanu, aflînd de proiectul lui Beust, îi ceru însă lui Steege să intervină pentru modificarea lui și să determine pe împărat să consimtă la un scurt popas pe însăși teritoriul românesc, pentru a obține astfel, în această formă, recunoașterea României ca stat aparte. „Ne-ar fi dezagreabil — scria Kogălniceanu — și chiar ofensator de a fi siliți să salutăm pe împărat pe teritoriul turc”. Steege, diplomat stăruitor, izbuti să obțină modificarea cerută, iar la 23 octombrie 1869, după o convorbire cu celele Andrassy, telegrafia la București că împăratul se va opri „în tot cazul la Turnu-Severin” pentru a primi salutul guvernului român³¹. La 6 noiembrie 1869, Francisc Iosif I împreună cu suita sa fu întîmpinat de Kogălniceanu la punctul de frontieră de la Vîrciorova, iar de aici pînă la Gura Văii a făcut drumul cu trăsura, străbătînd astfel cîțiva kilometri de pămînt românesc. Pînă la Rusciuc, unde aștepta D. Ghica, M. Kogălniceanu a călătorit apoi pe vasul imperial, avînd prilejul unor conversații directe cu Beust și Andrassy. Popasul lui Francisc Iosif I la Vîrciorova dădea diplomației române satisfacția pe care aceasta o aștepta³².

²⁷ Arh. M.A.E., dos. 174, f. 84.

²⁸ N. Iorga, *Correspondance diplomatique sous le roi Charles I-er*, p. 43.

²⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 105.

³⁰ N. Iorga, *Correspondance diplomatique...*, Paris, 1923, p. 45.

³¹ Arh. M.A.E., dos. 174, f. 107.

³² N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 107.

La întoarcerea lui Carol din apus, însoțit acum și de soția pe care și-o aducea de la Wied, el se opri din nou la Viena, din care lipsea însă împăratul, și făcu o vizită și la Pesta, unde se afla împărăteasa Elisabeta, dând și aici asigurări de bună vecinătate³³.

Calea convențiilor bilaterale, începută sub Cuza, recunoscându-se astfel deplina autonomie a României, s-a continuat și sub domnia lui Carol, necesitățile de ordin economic făcând să se treacă peste divergențele politice. În 1868, la 5 iunie, s-a semnat astfel convenția referitoare la concensionarea și prelungirea căii ferate Lemberg, Cernăuți, Suceava, Iași, aceasta oferind industriașilor și negustorilor austrieci posibilitatea de a-și desface mărfurile cu prețuri avantajoase în nordul Moldovei³⁴. În același an, la 24 iulie, s-a semnat și o convenție poștală, care a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1869³⁵, preluându-se de la consulatele Austro-Ungariei serviciile de poștă internaționale. Mai puțin succes a avut dorința guvernului român, exprimată la 5/17 mai 1869, de a obține aprobarea guvernului austriac — cerută și guvernelor de la Berlin și Petersburg — pentru „cotarea la bursa Vienei a valorilor române” și îndeosebi ale acțiunilor companiei Strusberg, constituită în acel an³⁶. La 3 iulie 1869, consulul Austriei de la București răspundea însă că „piața austriacă este inundată de o cantitate enormă de valori și de acțiuni de tot felul”, acțiunile Strusberg — asupra cărora vom reveni — bucurându-se de un comerț „puțin apreciat în Austro-Ungaria”³⁷. Ideea unui împrumut solicitat unor bancheri din Viena de primăria orașului București „pentru îmbunătățirea și înfrumusețarea orașului” a fost primită însă cu simpatie, la 20 iunie 1869 secretarul agenției, Trăsnea, raportând la București că Beust „nu se va opune” împrumutului preconizat³⁸.

În legătură cu dorința Austriei de a investi anumite capitaluri în România, Steege raporta în anul următor, la 8/20 iunie, și intenția Institutului de geologie din Viena de a trimite la București câțiva specialiști în exploatarea miniere, cu misiunea de a întocmi un raport asupra resurselor din acest gen ale României. Susținând proiectul institutului, agentul român arăta că o asemenea lucrare, de care se interesa îndeosebi consilierul ministerial de mine Franz Facterle, ar putea atrage în țară numeroase capitaluri străine, dând un puternic avânt economiei naționale³⁹.

Relațiile româno-austro-ungare erau însă mult stânjenite de jurisdicția consulară exercitată de Austro-Ungaria în România pe baza vechilor acorduri dintre guvernul austriac și Imperiul otoman. La 28 martie 1870, ministerul de externe român cerea lui Steege să intervină pe lângă guvernul austriac pentru ridicarea acestei jurisdicții pe care guvernul rus o desființase la 29 decembrie 1869. „Relațiile noastre internaționale — se arăta în nota ministerului — se sprijină pe o bază confuză, care dă

³³ N. Iorga, *Politică externă...*, p. 79.

³⁴ F. C. Nano, *op. cit.*, vol. I, p. 97. Textul convenției în *Monitorul Oficial*, 1868, nr. 214 — 216.

³⁵ F. C. Nano, *op. cit.*, vol. I, p. 17. Textul în *Monitorul oficial* din 1869, 5/17 august, nr. 181 și în M. Mitilineu, *op. cit.*, p. 188.

³⁶ Arh. M.A.E., dos. 174, f. 125.

³⁷ *Ibidem*, f. 133.

³⁸ *Ibidem*, f. 140 și 149.

³⁹ *Ibidem*, f. 210—211.

adesea loc la discuții și conflicte provenind din greutatea de a concilia tratatele și capitulațiile între Puteri și Poartă, conform articolului 8 al Convenției de la Paris⁴⁰. Rivalitatea dintre capitaliștii prusieni, sprijiniți de Carol I, și capitaliștii austrieci relativ la construirea și exploatarea rețelei de căi ferate, a dat naștere la noi divergențe politice, care vor întârzia soluționarea problemei jurisdicției. Noile divergențe au fost determinate de faptul că grupului de financiari austrieci, reprezentat prin Offenheim, nu i s-a acordat decât construirea a 224 km, în timp ce consorțiului prusian condus de Strusberg, care avea să ajungă la un răsunător faliment, i s-au concesionat 914 km și 800 m⁴¹. În audiența acordată de Beust lui Steege la începutul lunii mai 1870, cancelarul și-a manifestat cu toată sinceritatea nemulțumirea față de guvernul de la București⁴². Nemulțumită se arăta Austro-Ungaria — și circulara lui Beust de la 23 noiembrie 1870 o arăta în mod categoric — și cu privire la opoziția pe care România o făcea tendinței sale de a-și asigura dominația asupra navigației pe Dunăre, aceasta urmînd să producă o nouă criză în raporturile dintre cele două state. La adîncirea acesteia contribuiau și unele ziare vieneze ca „Wanderer”, „Die Presse”, „Neue Freie Presse”, care, făcîndu-se ecoul nemulțumirilor grupului de financiari, au revărsat asupra României, după cum raporta Steege la 4 iulie 1870, „un adevărat val de aprecieri și de insinuări rău-voitoare, denigrînd și detestînd rînd pe rînd țara, locuitorii săi, instituțiile și guvernul său”⁴³. Protestînd pe lîngă guvernul austriac împotriva informațiilor date de aceste ziare, Steege raporta în același timp la București lui P.P. Carp, ministrul de externe, arătînd că „noi am neglijat prea mult presa din Viena, care este o sursă de informație nu numai pentru austrieci, ci și pentru ziarele franceze, germane, engleze”. Din acest punct de vedere, sublinia Steege, tot atît de importantă era și presa din Budapesta. În încheiere, agentul sfătuia ministerul să intervină cît mai grabnic pentru a face ca atacurile calomnioase să înceteze⁴⁴.

Războiul franco-prusian izbucnit la 18 iulie 1870 a creat, de teama unei conflagrații mai largi, noi motive de neliniște atît la București, cît și la Viena, ambele guverne luînd în considerare ipoteza unei denunțări din partea Rusiei a tratatului de la Paris și a intervenției acesteia în România. La 19 iulie 1870, P.P. Carp îi telegrafia astfel lui Steege pentru a-i cere să-l vadă imediat pe premierul Ungariei, Andrásy, care se afla la Viena, spre a-l sonda asupra atitudinii Austro-Ungariei față de o asemenea eventualitate. Răspunsul avea să-i vină peste trei zile, Steege obținînd de la Andrásy, într-o audiență care a durat o oră și jumătate, mărturisirea că și el, în urmă cu șase săptămîni, ceruse precizări asupra acestei probabilități de la Gortceakoff, cancelarul rus, primind însă asigurarea că Rusia va rămîne neutră față de războiul franco-prusian și că, respectînd tratatul din 1856, nici „vorbă nu poate fi de o intervenție unilaterală în România”. Totuși, adăuga Andrásy, dacă o asemenea intervenție s-ar produce, „Austro-Ungaria nu va ezita de loc a se opune cu toată puterea”⁴⁵.

⁴⁰ Arh. M.A.E., dos. 174, f. 210—211.

⁴¹ *Istoria României*, vol. IV, p. 463.

⁴² N. Iorga, *Correspondence diplomatique...*, Paris, 1923, p. 56.

⁴³ Arh. M.A.E., dos. 174, f. 217.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 218—220.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 222—223.

În încheierea raportului său, Steege adăugă că Andrassy se arătase „foarte dispus a încheia cu noi o convenție consulară separată”⁴⁶, satisfăcând astfel vechea dorință a guvernului român.

La 1 august 1870, Steege înainta ministerului un alt raport asupra unei noi discuții cu Andrassy, arătînd că acesta îl asigurase pentru a doua oară că Rusia nu intenționează să intervină în România, dar că „în cazul unor tulburări, de care Dumnezeu să vă ferească”, n-ar putea spune același lucru și despre intențiile guvernului otoman⁴⁷.

În vara aceluiași an, la 6 august, din motive familiare, Steege își înaintă demisia, care nu-i va fi însă primită decît la 10 februarie 1871, dată la care preda ministerului un număr de 21 de piese confidentiale, precum și dicționarul cifrului⁴⁸.

Pînă la numirea unui nou titular, agenția avea să fie girată de secretarul Jean Ghica. Acestuia, la 8 martie 1871, după cunoscutele incidente de la București, îi ceru Beust precizări „dacă prințul Carol dorește într-adevăr să abdice”⁴⁹, abdicarea sa fiind de natură să producă noi complicații politice. La 11 martie, aceleași precizări i-au fost cerute într-o audiență specială de către însuși Francisc Iosif I, împăratul Austro-Ungariei arătîndu-se personal interesat de situația domnitorului român⁵⁰.

Intervenția lui Lascăr Catargiu a pus însă capăt impasului în care ajunsese domnitorul, iar guvernul constituit sub președinția sa la 11 martie, avînd la externe pe George Costaforu, și-a îndreptat privirile înspre Austro-Ungariei, socotînd că ar putea dobîndi în aceasta un sprijinitor pentru declararea independenței României.

La 20 martie a fost numit ca agent la Viena și Berlin P.P. Carp. Misiunea sa era de a lichida, pe de o parte, neînțelegerile provocate de concesiunea căilor ferate, iar pe de alta de a acționa în sensul întăririi relațiilor româno-austro-ungare și româno-germane⁵¹. În momentul numirii sale în fruntea agenției de la Berlin, Carp (29 iunie 1837—dec. 1919) nu avea decît 34 de ani. În viața politică, în calitate de șef al grupului „Junimea”, se afirmase însă de timpuriu. În 1866 fusese secretar al Locotenenței domnești instituite după răsturnarea lui Cuza și trimis într-o misiune pe lângă Napoleon al III-lea. În același an a fost numit secretar al agenției de la Paris, iar la 20 aprilie 1870 i s-a încredințat portofoliul externelor în cabinetul prezidat de Manolaki Kostaki Epureanu. În această calitate a funcționat pînă la 18 decembrie 1870. Pretutindeni dăduse dovadă de fermitate și de o inteligență scînteietoare. Înclinarea sa spre sarcasm și aforisme îl făcuse remarcat și ca un excelent om de spirit. Deși cunoscut îndeobște, din cauza atitudinii avute în timpul primului război mondial, ca germanofil, Carp fusese în tinerețe un înfocat aderent al Franței și al latinității. La 5 iulie 1870, în preajma declanșării războiului franco-prusian, el declarase de pe banca ministerială, în calitate de

⁴⁶Arh. M.A.E., dos. 174, f. 225.

⁴⁷Ibidem, f. 233.

⁴⁸Ibidem, f. 238, 239 și 254.

⁴⁹Ibidem, f. 255.

⁵⁰Ibidem, f. 257.

⁵¹C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. I, București, 1936, p. 147—150.

ministru de externe, că „acolo unde sînt gințile latine, acolo va fi și inima României”⁵².

Prin studiile sale făcute la Berlin și Bonn, Carp era însă un adînc cunoscător al culturii germane și avea întinse relații atît la Viena cît și la Berlin. Energia și experiența sa politică îl indicau astfel pentru unul din cele mai dificile posturi ale diplomației române. Personalitatea sa, în cadrul corpului diplomatic din capitala Austriei, s-a impus cu repezi-ciune. La 13/26 iunie 1871, el raporta la București că ambasadorul Turciei l-a invitat personal la banchetul oferit cu prilejul aniversării urcării pe tron a sultanului Abd-ul Aziz, banchet la care nu fuseseră invitați decît șefii misiunilor acreditați și membrii cabinetului austriac. „E pentru prima oară — scria Carp — că un ambasador turc recunoaște unui agent român rangul de șef de misiune”⁵³.

Succese tot atît de remarcabile a avut Carp și pe lîngă guvernul austriac, izbutind la 17 iulie 1871 să încheie o convenție privitoare la procedura de urmat în materie de falimente ale supușilor austro-ungari de pe teritoriul României⁵⁴, precum și o învoială, semnată la 1 septembrie, prin care hotărîrile definitive în materie civilă, comercială, maritimă și de schimb erau considerate executorii pe bază de reciprocitate, în ambele țări⁵⁵. În aceeași perioadă s-a încheiat și o nouă convenție telegrafică, abrogîndu-se cea din 1865, care a intrat în vigoare la 15 mai 1872⁵⁶.

Activitatea lui Carp în capitala Austriei a fost și mai mult ușurată prin înlocuirea rigidului Beust, la 7 noiembrie 1871, cu contele Andrassy, care, mai ales la începutul lungului său cancelariat, s-a arătat în mod special preocupat de a atrage România în orbita politică a Austro-Ungariei.

Efortul principal al activității lui P.P. Carp ca șef de agenție s-a îndreptat însă în direcția rezolvării mult discutatei și dăunătoare afaceri Strousberg. În locul consorțiului Strousberg, al cărui contract în urma falimentului a fost anulat de către tribunalul de arbitri, s-a constituit la 14 februarie 1872, preluînd toate drepturile și obligațiile consorțiului, *Societatea drumurilor de fier din România*, în numele căreia, sprijiniți de guvernul de la Berlin, urmau să lucreze bancherii germani Bleichröder și Husemann. Noul aranjament, acceptat de guvernul român în urma presiunilor politice ale guvernului de la Berlin, dădea satisfacție și capitaliștilor austrieci, cărora, prin societatea *Staatseisenbahngesellschaft*, li se acorda construirea liniei ferate Pitești—Vîrciorova, unde avea să se facă joncțiune cu căile ferate austro-ungare⁵⁷.

Atacurile ziarelor austriece împotriva României, susținînd interesele bancherilor, s-au continuat însă și în perioada șederii lui Carp la Viena, în fruntea lor aflîndu-se acum „Neue Freie Press”. Corupția presei vieneze e sever înfățișată de Carp într-un raport din 30 august 1871, prin care se arăta că majoritatea ziarelor austriece se susțin din subvențiile acordate

⁵² C. Gane, *op. cit.*, p. 135.

⁵³ Arh. M.A.E., dos. 174, f. 287.

⁵⁴ F. C. Nano, *op. cit.*, vol. I, p. 98. Textul convenției în Neumann-Plason VII, p. 320.

⁵⁵ F. C. Nano, *op. cit.*, p. 98. Textul în Neumann-Plason, VII, p. 331, 340, 710.

⁵⁶ F. C. Nano, *op. cit.*, p. 98. Textul în *Monitorul oficial*, 1872, nr. 99 și în M. Mitileneu, *op. cit.*, p. 254.

⁵⁷ *Istoria României*, vol. IV, p. 468-469. www.dacoromanica.ro

de diferitele grupuri de bancheri și industriași și că nici un contact cu ele nu se poate stabili decât pe această bază⁵⁸. La 24 iunie 1872 el raporta ministerului că a obținut, pentru problemele de presă ale României, concursul corespondentului ziarelor franceze D. Silas, care se angaja să țină legătura între agenție și ziarele locale⁵⁹. O importanță remarcabilă pentru clarviziunea sa politică prezintă raportul lui Carp din 14/2 februarie 1873. Comunicînd la București prevederile noii legi electorale menite să restrîngă dreptul de reprezentare al provinciilor locuite de cehi și polonezi, agentul român afirma : „*Forța de rezistență pasivă a provinciilor (acestora) este imensă... Nu trebuie să se uite că Austria va fi într-adevăr puternică numai în ziua în care ea va concilia unitatea de stat cu autonomia diferitelor naționalități*”.

Neînțelegînd această necesitate, Austro-Ungaria va avea în 1918 soarta cunoscută.

Caracterul autoritar și demn al lui Carp a dat naștere în timpul funcționării sale la Viena și unui incident cu Ministerul de Externe de la București, al cărui titular era George Costaforu. Cum agentul de la Viena îndeplinea aceeași funcție și pe lângă guvernul de la Berlin, se întîmpla uneori ca el să nu poată fi găsit cu ușurință, deplasările între cele două capitale răpindu-i o bună parte din timp. Considerînd că nu toate aceste deplasări sînt determinate de interesul agenției, la 11/23 august 1871 ministerul adresa agentului o notă de reproș, acuzîndu-l de absențe neîngăduite și de neglijarea agenției. Iritat de conținutul notei, Carp își înaintă telegrafic demisia, iar la 21 august îi arăta lui Costaforu, printr-o lungă scrisoare, că, fiind acuzat de „neglijență în serviciu și de indiferență față de demnitatea suveranului său, ceea ce are mai bun de făcut este de a se retrage și de a lăsa altora mai demni apărarea țării sale”⁶⁰. Costaforu a socotit însă inoportună demisia înaintată și a rugat pe Carp să treacă peste incident și să-și continue activitatea. Carp rămase deci la locul său pînă la 17 aprilie 1873, cînd a fost transferat în aceeași calitate la Roma, agenția de la Viena urmînd a fi ocupată la 1 mai, după ieșirea din guvern — unde a fost înlocuit prin Vasile Boerescu —, de însuși George Costaforu.

Interregnumul între plecarea lui Carp și sosirea lui Costaforu a fost ținut de secretarul agenției, Ioan Al. Florescu.

Noul agent (26 iunie 1871 — 28 noiembrie 1876) făcuse strălucite studii juridice la Paris și se remarcase ca avocat și profesor de drept civil la Facultatea de drept din București. A fost primul rector al Universității bucureștene (1864—1871). La constituirea guvernului Catargiu (11 martie 1871) a fost numit ministru al afacerilor externe, calitate în care a urmărit cu insistență politica de apropiere față de Austro-Ungaria dorită de domnitor și primul ministru. Prin numirea ca agent a lui G. Costaforu, această politică va lua un caracter din ce în ce mai accentuat, ajungîndu-se în 1875 la semnarea cunoscutei convenții comerciale în care guvernul român va vedea însuși preludiul politic al recunoașterii independenței României.

În primul an al funcționării sale ca agent, Costaforu a avut ca sarcină organizarea participării României la expoziția universală ce avea să

⁵⁸ Arh. M.A.E., dos. 174, f. 313.

⁵⁹ Ibidem, dos. 175, f. 60.

⁶⁰ Ibidem, dos. 174, f. www.dacoromanica.ro

se deschidă în capitala Austriei la 1 mai 1873, expoziție care a adus din nou la Viena pe domnitorul Carol însoțit de Vasile Boerescu, ministrul de externe, și Petre Mavrogheni, ministrul de finanțe. Pregătirile României pentru expoziție începuseră încă din toamna anului 1871, în timpul ministeriatului său, când în urma invitației făcute de guvernul austriac, la 12 septembrie, Costaforu răspunsese la 22 septembrie că guvernul român „se simte foarte măgulit de grațioasa invitare ce i s-a făcut de a participa la această mare operă de pace și civilizațiune”⁶¹. La 13 noiembrie s-a numit de către Ministerul Agriculturii, Comerțului și Lucrărilor Publice comisia însărcinată cu adunarea și selecționarea exponatelor românești⁶², iar la 18 ianuarie 1872 s-a anunțat numirea lui Grigore Bengescu în calitate de comisar al guvernului român⁶³. Ulterior, Bengescu a fost înlocuit cu Emanoil Kretzulescu⁶⁴. Invitația adresată României de a participa la această expoziție a fost considerată de guvernul român ca un gest amical al guvernului din Viena, fiindcă ea nu s-a făcut prin intermediul Ministerului de Externe otoman, ci *direct* prin agentul austriac de la București, baronul Schlehta⁶⁵. Tot atât de amical a fost considerat și gestul de a se coopta în juriul internațional de premiere și doi reprezentanți ai României: P. S. Aurelian și dr. Carol Davilla⁶⁶. Exponatele românești reprezentând diferite soiuri de cereale, fructe, vinuri, produse alimentare și obiecte de artă populară s-au bucurat la Viena de aprecieri măgulitoare, un număr de 71 de agricultori, comercianți și meseriași români primind medalii și diplome de onoare⁶⁷. După închiderea expoziției, la 10 noiembrie 1873, guvernul austriac, dorind a da relațiilor comerciale cu România „o dezvoltare imensă”, a intervenit la București pentru a-i fi cedate în scopuri de studiu și reclamă o parte din colecțiile prezentate la expoziție⁶⁸.

Expoziția de la Viena a fost folosită însă de guvernul român nu numai pentru a înfățișa potențialul și calitatea produselor sale economice, ci totodată și pentru a sonda cercurile conducătoare ale Austro-Ungariei asupra atitudinii pe care aceasta ar avea-o în ipoteza proclamării independenței României. Costaforu tatonase terenul chiar de la primul contact cu contele Andrassy, dar își dăduse repede seama de puțină simpatie a cancelarului austro-ungar pentru un asemenea proiect. Constatarea făcută l-a determinat să adopte în această privință o atitudine de prudență, punându-și speranțele în eficacitatea unei acțiuni de persuasiune, urmată cu multă meticulozitate și răbdare. Domnitorul și cei doi miniștri sosiți la Viena pentru expoziție se arătară însă cu mult mai îndrăzneți și mai grăbiți. În convorbirea pe care prințul o avu cu Andrassy, el îi mărturisii acestuia că „legătura sa cu Poarta începe a fi insuportabilă” și că singura soluție pentru rezolvarea problemei ar fi declararea independenței statului român.

⁶¹ Arhiva M.A.E., dos. 175, f. 143.

⁶² Ibidem, f. 147. Din comisie făceau parte: Aurelian S. Petre, Atanasie Const. (Gubler), Bengescu Grigore, Bolliac Cezar, Esarcu Const., Ganea Nicu, Iorciuanu Spiridon, Iosif Ștefan (bancher), Negruți Al., Odobescu Al., Poenaru Petre, Pogor Vasile, Ștefănescu Grigore, Suțu Gheorghe, Stăncescu Const. (pictor).

⁶³ Arh. M.A.E., dos. 175, f. 180.

⁶⁴ Ibidem, f. 263.

⁶⁵ Ibidem, f. 140.

⁶⁶ Ibidem, f. 347.

⁶⁷ Ibidem, f. 343.

⁶⁸ Ibidem, f. 277.

Andrássy, așa cum constatase Costaforu, era însă departe de a se entuziasma pentru un asemenea proiect și răspunse domnitorului că un astfel de stat, nesprijinit de nimeni, „ar rămîne în aer”, pierzînd și ceea ce cîștigase pînă atunci⁶⁹. Boerescu și Mavrogheni, hotărîți să obțină cu orice preț concursul Austro-Ungariei, propuseră atunci lui Andrásy încheierea unei convenții comerciale prin care produsele agricole de export ale României să fie oferite acesteia, asigurîndu-se totodată un larg debușeu pentru produsele industriale austro-ungare. În fața acestei ispititoare oferte, cancelarul deveni mai concesiv, asigurînd pe cei doi miniștri că, indiferent de raporturile României cu Poarta, el va susține și semna convenția propusă de ei⁷⁰. Misiunea de a purta tratativele respective fu încredințată lui Costaforu⁷¹. Ele, datorită circularii Turciei adresată la 24 septembrie 1873 marilor puteri, prin care se interzicea României de a încheia astfel de convenții, au fost foarte anevoioase și bogate în peripeții diplomatice, guvernul turc sesizînd în mod clar că recunoașterea independenței economice a statului român nu făcea decît să accelereze proclamarea independenței politice.

Asigurarea dată de Andrásy a încurajat guvernul român în politica sa de rezistență față de Poartă. La 22 iunie/4 iulie 1874, Boerescu trimitea astfel lui Costaforu textul proiectului de convenție și îi cerea „să intervină pentru începerea cît mai grăbnică a tratativelor”⁷². Agentului i se recomanda totodată, pentru a se evita complicațiile nedorite, ca negocierile să fie duse cu „tactul, inteligența și prudența cunoscute ale domniei sale”⁷³. Graba pusă în vedere agentului se explica prin dorința lui Boerescu de a încheia convenția cu Austro-Ungaria pînă la data de 29 aprilie 1875, la această dată expirînd tratatele comerciale ale Turciei cu Franța și Anglia, tratate care se refereau și la România, guvernul român voind astfel să pună Poarta în fața unui fapt împlinit, spre a se putea eschiva pe această cale de la obligațiile anterioare.

Deși ferm hotărît să încheie convenția propusă de statul român, Andrásy, pentru a nu indispuie Poarta, voia totuși ca înainte de a începe tratativele oficiale cu guvernul de la București să obțină din partea Turciei recunoașterea dreptului României de a încheia astfel de convenții, drept pe care cancelarul austro-ungar îl voia confirmat și de celelalte Puteri. La 23 iunie/5 iulie 1874, agentul României la Constantinopol, generalul Ioan Ghica, raporta guvernului român că ambasadorul Austro-Ungariei pe lângă Poartă, contele Zichy, îi comunicase în ajun că, potrivit instrucțiunilor primite de la Viena, informase guvernul otoman de intențiile guvernului său, motivîndu-le prin prevederile tratatului de la Paris din 1858⁷⁴. Punctul de vedere al guvernului austro-ungar a fost acceptat și de către cabinetele de la Berlin și Moscova, așa încît la 5 octombrie 1874 cele trei Puteri comunicau Turciei că ele se cred „în drept a încheia cu Principatele vasale Porții convenții directe și speciale de vamă, de tranzit și de

⁶⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 132.

⁷⁰ Arh. M.A.E. dos. 18 (Convenții încheiate cu Austro-Ungaria), f. 209.

⁷¹ Ibidem, f. 212.

⁷² Ibidem, f. 212.

⁷³ Ibidem, f. 212.

⁷⁴ Ibidem, f. 215.

comerț”⁷⁵. La 1/13 noiembrie 1874 agentul României la Roma, Constantin Exarcu, raporta, în urma unei întrevederi avute cu ministrul de externe al Italiei, Visconti-Venosta, că și guvernul italian a adoptat o atitudine similară, cu remarcă justificată că relațiile comerciale româno-italiene se află „în scădere”⁷⁶. O vie opoziție față de intențiile Austro-Unagriei s-a manifestat însă din partea Angliei, al cărei ambasador la Viena, Buchanan, în întrevederea avută cu Andrásy asupra acestei chestiuni, i-a declarat acestuia, după cum raporta Costaforu la 18/30 ianuarie 1875, că semnarea unei astfel de convenții cu guvernul de la București însemna în realitate însăși recunoașterea *emancipării* României⁷⁷, emancipare considerată periculoasă pentru integritatea Imperiului otoman. În același fel, susținut de colegul său englez, s-a pronunțat și ambasadorul Turciei la Viena, Raschid Pașa, care a făcut un stăruitor demers pe lângă Andrásy pentru a-l determina să renunțe la susținerea dreptului României de a semna convenția proiectată⁷⁸. Ambilor ambasadori, raporta la București Costaforu, Andrásy le-a răspuns că, avînd și asentimentul Rusiei și Germaniei, „el va rămîne neștrămutat în hotărîrea sa și că este convins de dreptul ce-l are România de a încheia tratate comerciale”⁷⁹.

Obstacolele diplomatice nu erau singurele care se ridicau în calea încheierii convenției româno-austro-ungare. Voci ostile, raporta Costaforu la 18/30 ianuarie 1875, se auzeau și din partea marilor proprietari de moșii din Ungaria, care, prin importul cerealelor și vinurilor românești își vedeau amenințate desfacerea și prețurile produselor lor. Motivul, ținînd seama și de lipsa unei industrii de care să beneficieze, era destul de puternic pentru a-i face să combată din răspuțeri proiectul convenției⁸⁰. Datorită stăruințelor cancelarului, care i-a asigurat, el însuși fiind mare producător de cereale, că interesele lor nu vor fi lezate, lucru ce se va vedea la redactarea convenției, opoziția proprietarilor a fost înlăturată, putîndu-se trece, după o pregătire de șase luni, la discutarea textului propus de Vasile Boerescu.

Fermitatea arătată de Andrásy cu privire la convenția comercială cu România nu-l împiedica însă, urmărind vechea intenție austriacă de dominație a Dunării, să trateze și semneze în același timp, ignorînd guvernul român, și o convenție cu Turcia privitoare la lucrările de la gurile Dunării. Convenția austro-turcă a fost primită cu indigare la București, Vasile Boerescu cerînd lui Costaforu — întrebuițînd propriile argumente ale contelui Andrásy — să arate guvernului austriac că „noi nu vom recunoaște pe nimeni în drept a trata pentru noi și în numele nostru și nu va fi obligatoriu pentru noi nici un act privitor la suveranitatea noastră teritorială care s-ar face fără consimțămîntul nostru”⁸¹. De la tribuna Camerei, Boerescu declara totodată că România, deși e „un stat modest, dar este (totuși) o putere cu o suveranitate a sa proprie”⁸².

În urma protestului român, convenția încheiată nu s-a putut pune în aplicare.

⁷⁵ V. Boerescu, *Discursuri politice 1859—1883*, vol. I, București, 1910, p. 647.

⁷⁶ Arh. M.A.E., dos. 18, f. 323.

⁷⁷ Ibidem, f. 30.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem, f. 29.

⁸⁰ Ibidem, f. 29 și 33.

⁸¹ Vasile Boerescu, *op. cit.*, vol. II, p. 266.

⁸² Ibidem, p. 269.

Textul convenției comerciale cu România, avînd ca punct de plecare proiectul alcătuit de Boerescu, modificat ulterior pe baza observațiilor personale ale contelui Andrásy, a fost discutat în zilele de 18 februarie/2 martie — 21 februarie/5 martie 1875 de către o comisie formată din agentul român, din trei delegați ai guvernului austriac reprezentînd ministerele de externe, finanțe și comerț, și dintr-un delegat al ministerului de comerț de la Budapesta⁸³. La cererea acestuia, pentru a asigura interesele producătorilor maghiari, s-a introdus în convenție un paragraf prin care se prevedea că cerealele românești nu vor avea pe teritoriul Ungariei decît dreptul de tranzit, desfacerea lor urmînd să se facă numai în provinciile austriece⁸⁴. La 9/21 martie, printr-un jurnal al Consiliului de Miniștri, Costaforu era autorizat să definitiveze și să semneze convenția⁸⁵.

Înainte de semnare, la 28 mai, guvernul austriac se hotărî însă, ceea ce pînă atunci refuzase în mod constant, să recunoască agenției române caracterul de *agenție diplomatică oficială*, asimilînd-o astfel, din punctul de vedere al protocolului, cu reprezentanțele diplomatice ale tuturor celorlalte state recunoscute de Austro-Ungaria. „Agentul țării — raporta cu satisfacție G. Costaforu la 2/14 iunie — a primit astăzi într-un mod practic, dar foarte categoric titlul oficial de agent diplomatic pe lîngă Curtea Vienei, bucurîndu-se de toate privilegiile corpului diplomatic și luînd locul său înaintea celor ce poartă numele de *chargés d'affaires*”⁸⁶.

La 4 iulie s-a procedat la semnarea convenției. Din partea Austro-Ungariei ea a fost semnată de însuși contele Andrásy, a cărui plenipotență, iscălită de împărat, agentul român s-a grăbit să o trimită la București⁸⁷. Înaintînd ministrului său Vasile Boerescu textul convenției, Costaforu ținea să precizeze: „Această convenție este opera dv., fiindcă eu nu m-am inspirat decît din ideile ce mi-ați comunicat și la început, cînd ea nu era decît un proiect, și în urmă în tot timpul negociațiunilor. Dv. deci veți apăra-o și în fața corpului legislativ”⁸⁸.

Aplicîndu-se principiul națiunii celei mai favorizate, Austria dobîndea prin convenție — pe timp de zece ani — o largă posibilitate de plasare a produselor sale industriale și absorbea în același timp exportul de animale și cereale ale României. Prin două tabele anexate convenției, A și B, se stabileau mărfurile avute în vedere de ambele părți — mașini de orice fel, produse chimice, articole industriale de consum, cărbuni, petrol etc. —, precum și taxele vamale stabilite, care în majoritatea lor nu depășeau cifra de 7,5% *ad valorem*. Pentru mărfurile neincluse în tabele se percepea o taxă de 7%. Tranzitul mărfurilor din ambele țări era scutit de taxele vamale. De aceeași scutire se bucurau și cerealele și vitele din România exportate în Austro-Ungaria. Se asigura de asemenea companiilor de navigație austro-maghiare și române dreptul de a achiziționa în porturile respective terenuri pentru edificarea clădirilor, a atelierelor, a magaziiilor și a antrepozitelor necesare⁸⁹.

⁸³ Arh. M.A.E. dos. 18, f. 93—105.

⁸⁴ Ibidem, f. 105—111.

⁸⁵ Ibidem, f. 176.

⁸⁶ Ibidem, dos. 175, f. 398.

⁸⁷ Ibidem, f. 433.

⁸⁸ Ibidem

⁸⁹ *Lege și convențiune de comerț între România și Austro-Ungaria împreună cu anexele ce o însoțesc*, București, 1876.

Convenția româno-austro-maghiară a avut o necontestată importanță politică. Ea a deschis drumul unei convenții similare cu Rusia, încheiată la 15/27 martie 1876, și al semnării, în același an, a unor învoieli cu Franța, Italia, Anglia, Olanda și Elveția, iar în anul următor cu Belgia. În 1877 s-a semnat o convenție identică cu Germania⁹⁰. Drumul spre independența politică a României era astfel larg deschis.

Din punct de vedere economic, convenția a avut însă rezultate dezastroase. Ea nesocotea în mod grav politica de ocrotire a tinerei industriei românești preconizată de grupările politice burgheze care, în 1874, izbutiseră să impună guvernului votarea unei legi pentru protecția unor produse naționale, impunând pentru mărfurile similare importate o taxă vamală care se ridica pînă la 25 % din valcarea lor. Taxele vamale stabilite prin convenție dădeau astfel o grea lovitură industriei românești, împiedicînd, prin concurența deschisă, dezvoltarea și consolidarea ei. Convenția a fost sever criticată în Cameră și denunțată ca antinațională de către fruntașii liberali M. Kogălniceanu, Manolache Kostache Epureanu, Gh. Vernescu, A.G. Golescu, Ion Brătianu ș.a.

Votarea ei, în urma unei puternice pledoarii a lui Vasile Boerescu, s-a făcut însă cu o mare majoritate, Camera văzînd în convenția discutată un important act politic merit a contribui în mod esențial la recunoașterea independenței totale a României. Promulgarea convenției a avut loc la 26 mai/7 iunie 1876⁹¹.

În mai 1876, în toiul agitațiilor provocate de lupta pentru libertate a popoarelor din Balcani, constituindu-se guvernul liberal prezidat de Epureanu, G. Costaforu, aderent al Partidului conservator și semnatar al mult criticatei convenții, a fost rechemat. În locul său a fost numit Ioan Bălăceanu, în timpul funcționării căruia, ca o consecință a războiului din 1877 și a recunoașterii independenței României de către congresul de la Berlin, agenția a fost ridicată la rangul de legatie. Noul agent (1825—1914) era, ca și Costaforu, un om de prestigiu care îndeplinise și pînă atunci importante funcții politice și diplomatice. Legat în tinerețe de N. Bălcescu și I. Ghica, Bălăceanu participase la revoluția din 1848 și la luptele pentru Unire. Sub domnia lui Cuza fusese prefect al poliției capitalei. Între 1866 și 1870 a condus agenția de la Paris, iar între 1870 și 1871 pe cea de la Constantinopol. În ultima fază a guvernării lui Lascăr Catargiu a condus Ministerul de Externe (30 iunie 1875 — 4 aprilie 1876). Pînă la sosirea sa la Viena, ca și cu patru ani mai înainte, agenția a fost girată de I.A.I. Florescu. El a fost cel care a prezentat lui Andrassy nota prin care guvernul român informa guvernul de la Viena de cererea Rusiei ca România „să închidă ochii” la trecerea pe teritoriul român a voluntarilor, armelor și muhițiilor destinate să ajute Serbia, care la 30 iunie 1876 declarase război Turciei⁹².

În nota sa, guvernul român arăta că, declarîndu-se neutră, România a refuzat cererea Rusiei de a permite transportarea armamentului oferit

⁹⁰ *Istoria României*, vol. IV, p. 479.

⁹¹ F.C. Nano, *op. cit.*, vol. I, p. 99. Textul în „Monitorul oficial”, nr. 113 din 26 mai 1876 și în Neumann-Plason, VII, p. 102.

⁹² *Documente privind istoria României. Războiul pentru independență*, vol. I (partea a II-a), p. 316.

Serbiei pe căile ferate române, dar că, pentru a veni în ajutorul vecinei sale, a lăsat liberă trecerea individuală a voluntarilor. La 27 iulie, Florescu raporta la București că Austro-Ungaria împărtășește punctul de vedere al guvernului român, recunoscând că acesta n-ar putea împiedica pe supușii ruși de a trece, în mod individual, cu pașapoarte în regulă, către Serbia⁹³. În ceea ce privește eventualitatea trecerii armatei ruse prin România pentru a ataca pe turci în Balcani, Andrassy, solicitat stăruitor de diplomatul român, răspunse cu prudență că Austro-Ungaria nu se va opune trecerii rușilor, dar că nu va permite „nici ocupația României, nici acțiune de guvernământ rusească, nici cea mai mică anexare”⁹⁴. Precizările cancelarului Austro-Ungariei au fost primite la București cu satisfacție, guvernul văzând în ele o asigurare a poziției sale față de Rusia, cu care se căuta o înțelegere. De la 15 august, discuțiile cu privire la aceste probleme aveau să fie purtate de Bălăceanu. La 27 august el telegrafia la București, anunțând că împăratul Austriei, însoțit de Andrassy, va face o vizită la Sibiu, unde va sosi în duminica următoare, îndemnând pe ministrul de externe Nicolae Ionescu să iasă în întâmpinarea sa⁹⁵. N. Ionescu rugă însă pe primul ministru să ia asupra lui această sarcină, pentru a avea astfel ocazia unui contact direct atât cu Francisc Iosif I, cit și cu ministrul său⁹⁶. În ziua indicată — ca o prevenire la călătoria ce urma să facă la Livadia pentru a se întâlni cu țarul Alexandru al II-lea și cu Gortceakoff — Brătianu, însoțit de von Calice, consulul Austro-Ungariei la București, s-a dus deci la Sibiu pentru a saluta pe împărat și pentru a-i declara că România pune cel mai mare preț pe relațiile de bună vecinătate și prietenie cu monarhia dualistă⁹⁷. La 31 august el telegrafia că „ieri la 6 ore a fost primit în audiență de împărat, care și-a exprimat simțămintele cele mai binevoitoare pentru Măria-Sa Domnul și pentru națiunea română”⁹⁸. În octombrie, Brătianu se duse la Livadia pentru a ajunge la o înțelegere cu guvernul rus, iar la 4/16 aprilie 1877 se semna la București de către M. Kogălniceanu, noul ministru de externe, și baronul Stuart, consulul Rusiei la București, convenția ruso-română privitoare la trecerea armatelor țariste prin România, cu obligația pentru Rusia de a respecta „drepturile politice ale statului român”, precum și de a „menține și apăra integritatea actuală a României”⁹⁹.

La 12/24 aprilie armatele Rusiei intrară în țară, iar la 9 mai s-a proclamat independența României.

În Austro-Ungaria vestea a fost primită cu sentimente și reacțiuni diferite. Binevoitoare de către Andrassy la Viena, ostile, puternic ostile, la Budapesta de către guvernul maghiar prezidat de contele Kálmán Tisza. La 30 mai, după ce îl văzuse pe Andrassy, Bălăceanu raporta la București : „Declarația noastră de independență era de prea mult timp prevăzută pentru a fi putut produce aici o senzație”. Cancelarul, preciza Bălăceanu, n-a fost „nici emoționat, nici tulburat”. El a refuzat totuși declarația de recunoaș-

⁹³ N. Iorga, *Correspondance diplomatique...*, p. 202.

⁹⁴ Ioan C. Brătianu, *Discursuri, scrieri, acte și documente*, II, partea I, București, 1912, p. 567.

⁹⁵ Arh. M.A.E. dos. 176, f. 45.

⁹⁶ Ibidem, f. 47.

⁹⁷ V. Maciu, *Condițiile interne ale proclamării independenței României*, București, 1955, p. 46.

⁹⁸ Arh. M.A.E. dos. 176, f. 48.

⁹⁹ *Documentele războiului de independență*, vol. II, p. 112.

tere cerută de agentul român, precizînd că atîta timp „cît nu e un drept nou, vechiul drept trăiește, și că Austria nu se va pronunța decît după război, așa cum a sfătuit și pe celelalte puteri, inclusiv Rusia”. Tuturor acestora, raporta Bălăceanu, Andrassy le-a cerut să nu protesteze, să nu-și recheme consulii, să nu îndepărteze agenții români și să nu discute măsurile propuse de o putere pe care n-a numit-o. „Ceea ce va dicta hotărîrea Puterilor — conchidea Andrassy — va fi atitudinea pe care România va avea-o pînă la pace”¹⁰⁰. La 12 iunie, după o nouă audiență, Bălăceanu raporta declarația acestuia că „noi, Austro-Ungaria, vă vom apăra și sprijini pentru că avem interesul a o face”, autorizîndu-l să comunice la București că „poziția României este bună”¹⁰¹. Cu totul alta a fost atitudinea guvernului maghiar, care, prin ziarele sale, și îndeosebi prin oficiosul „Kelet”, a declanșat o violentă campanie împotriva României acuzînd-o de trădare și de alianță nefastă cu Rusia. Atitudinea guvernului maghiar a indignat chiar și pe Andrassy, ungur și el, care a dezaprobat injuriile aduse României și a încercat să-l facă pe Tisza să înțeleagă că „între români și unguri sînt și interese comune și că pentru moment e bine să se țină seama numai de acestea”. Faptul că în armata română au alergat ca voluntari și unii tineri de la Făgăraș și Sibiu, cărora la Ploiești li s-a făcut o entuziastă și zgomotcasă primire, l-a nemulțumit însă pe Andrassy, care a recomandat guvernului de la Budapesta să ceară extrădarea lor, cu asigurarea însă că nu vor fi condamnați¹⁰². Kogălniceanu, la 15 iunie, însărcina pe Bălăceanu să mulțumească lui Andrassy pentru toate bunele lui sentimente, dar refuza extrădarea cerută¹⁰³. La 20 iulie, Bălăceanu informînd guvernul austriac despre hotărîrea guvernului român de a participa la luptele din Balcani pentru ca independența să primească „botezul singelui”, Andrassy preciza însă că Austro-Ungaria „nu ne sfătuește de loc să trecem Dunărea, dar dacă prințul și țara se cred ținuți a contribui la eliberarea creștinilor, ea nu se va opune nici direct, nici indirect”, considerînd că România a devenit „de fapt” o țară independentă. Transmițînd la București această comunicare, Bălăceanu adăuga și declarația surprinzătoare a lui Andrassy că, la viitoarea pace, atît el cît și împăratul, sînt foarte dispuși a face să ni se dea o parte din Dobrogea”¹⁰⁴. Comentînd textul acestui raport, cu gîndul la ceea ce avea să urmeze, N. Iorga sublinia că „cel dintîi care a vorbit despre Dobrogea a fost Andrassy”, avînd aerul că spune : „Dobrogea vă voi da-o eu”¹⁰⁵. Peste cîteva zile Andrassy sfătua din nou ca „trecerea Dunării să se facă cu cea mai mare prudență și numai dacă este folos practic”, cu precizarea însă că în acest caz se va asigura o Dobroge românească mai mare¹⁰⁶. Pentru a expune necesitatea intervenției române în Balcani, colaborarea militară româno-rusă, și îndeosebi chestiunea comandamentului general, atribuit domnitorului român, precum și situația unora din teritoriile ocupate, Kogălniceanu se duse la sfîrșitul lui iulie la Viena pentru a avea o în-

¹⁰⁰ N. Iorga, *Correspondance diplomatique . . .*, p. 261—270.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 275—276.

¹⁰² *Ibidem*, p. 276.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 272.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 281.

¹⁰⁵ N. Iorga, *Politica externă . . .*, p. 217.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 236.

trevedere cu Andrásy de la care primi îndemnuri de moderație și precauțiune¹⁰⁷.

Interesată, din cauza Bosniei și Herțegovinei, care aveau să-i revină, ca Rusia să cîștige războiul, Austro-Ungaria nu s-a opus trecerii armatei române peste Dunăre, iar presa austriacă, spre deosebire de cea maghiară, a avut adeseori mențiuni elogioase pentru contribuția și eroismul ei. După zdrobirea armatei turcești și după începerea tratativilor de armistițiu, Andrásy, în dorința de a-și apropia și mai mult România și de a o sustrage influenței rusești, a fost cel dintîi care a sfătuit guvernul român de a încerca să facă „recunoscută independența sa nu numai ca un fapt împlinit, ci chiar în mod formal, prin modificarea tratatului de la Paris”, care s-ar putea întîmpla să primească și alte modificări, „contrare intereselor României, cu același titlu de fapt împlinit”. El recunoștea în același timp dreptul României de a participa la conferința de pace care va hotărî asupra intereselor românești, afirmînd însă că era discutabilă participarea reprezentanților țărilor care n-au luat parte la semnarea tratatului de la Paris¹⁰⁸.

Aluziile lui Andrásy cu privire la dreptul României de a participa la conferința de pace, ca și cele mai vechi, cu privire la Dobrogea, se inspirau din aranjamentele anterioare izbucnirii războiului făcute între guvernele de la Viena și Moscova, prin acordul de la Reichstadt (8 iulie 1876), aranjamente prin care fruntaria de răsărit a României urma să fie modificată, anuțîndu-se prevederile tratatului de la Paris și oferindu-ni-se în schimb Dobrogea. Austro-Ungaria ar fi vrut însă, fără a fi dispusă a ne ajuta, ca noi să respingem aceste aranjamente, pentru a provoca astfel dificultăți Rusiei¹⁰⁹. La Congresul de la Berlin (13 iunie — 13 iulie 1878), Andrásy a sprijinit totuși, din acest punct de vedere, diplomația rusă, iar delegații României, Ion C. Brătianu și M. Kogălniceanu, au fost primiți numai pentru a expune punctul de vedere al țării lor. Urmînd același țel de a ne îndepărta de Rusia și de a-și asigura interesele prevăzute prin convenția comercială din 1875, Austro-Ungaria a fost prima țară care a recunoscut de drept independența României. Ea a fost și cea dintîi care la 11 septembrie 1878 a admis ridicarea agenției române, întemeiată cu zece ani mai înainte, la rangul de legăție, toate celelalte legății avînd să se înființeze mai tîrziu: Petersburg (28 septembrie 1878), Constantinopol (30 septembrie 1878), Atena (28 decembrie 1879), Roma (22 ianuarie 1880), Bruxelles (16 februarie 1880), Paris (17 aprilie 1880), Berlin (17 aprilie 1880) etc.

La 6/18 septembrie 1878 Bălăceanu intervenea pe lîngă guvernul de la București cerîndu-i, „ca o pură formalitate”, să întrebe la Viena, în vederea numirii sale ca trimis extraordinar și ministru plenipotențiar, dacă agentul de pînă atunci „est agréable en haut lieu” pentru noua sa funcțiune¹¹⁰. El informa totodată că guvernul austriac va cere agrementul necesar pentru numirea contelui Hojos în aceeași calitate la București¹¹¹. Cerînd agrementul pentru numirea lui Bălăceanu, la 15/27 sep-

107 N. Iorga, *Politica externă* p. 234.

108 *Ibidem*, p. 315.

109 *Ibidem*, p. 263.

110 Arh. M.A.E., dos. 176, f. 95.

111 *Ibidem*, f. 95.

tembrie, Kogălniceanu mulțumea călduros lui Andrásy pentru concursul dat la recunoașterea independenței României, arătînd în același timp că ridicarea agenției române de la Viena la rangul de legatie constituie „un simbol exterior al noii poziții a României . . . un gaj hotărît (certain) de armonia ce domnește între cele două țări”¹¹². La 6 octombrie, anunțînd numirea la București a contelui Hojos, fost ambasador al Austriei la Washington, Andrásy mulțumea lui Kogălniceanu în termeni tot atît de cordiali pentru sentimentele exprimate¹¹³. Peste opt zile Bălăceanu telegrafia că împăratul l-a primit în noua sa calitate „în felul cel mai grațios și mai binevoitor” și că a lăudat tactul politic de care guvernul român a dat dovadă în ultimele evenimente¹¹⁴.

În mod tot atît de „grațios” a fost primit la București și contele Hojos, ministrul Austro-Ungariei, în onoarea căruia s-a organizat la Palat în 21 octombrie/2 noiembrie 1878 o fastuoasă recepție¹¹⁵.

Lui Francisc Iosif I, ca un omagiu din partea domnitorului — care la 9/21 septembrie 1878, sfătuit de Andrásy, își luase pe baza unei hotărîri a consiliului de miniștri titlul de „alteță regală” — i se trimise cea mai înaltă decorație românească : Marea Cruce a ordinului Steaua României.

Prin telegrama lui Bălăceanu și prin recepția lui Hojos se încheia astfel în mod strălucit o îndelungată luptă a diplomației române, și se confirma importanța dobîndită de România prin proclamarea independenței sale și prin participarea la războiul din Balcani.

¹¹² Arh. M.A.E., dos. 176, f. 99.

¹¹³ Ibidem, f. 100.

¹¹⁴ Ibidem, f. 102.

¹¹⁵ *Monitorul oficial*, 1878, 22 octombrie/13 noiembrie, nr. 236 p. 3893.

INTELECTUALUL ÎN SOCIETATEA ITALIANĂ DIN CINQUECENTO ȘI SEICENTO

DE

R. ROMANO și A. TENENTI

Problema formării și a evoluției succesive a intelectualului modern în Italia a sedus încă de mult pe nenumărați istorici și gânditori politici, de la Francesco De Sanctis pînă la Antonio Gramsci, trecînd prin Giacchino Volpe. Nu este nici o ciudățenie în această preocupare a unor oameni care căutau pe această cale a istoriei intelectualilor să prindă în toată densitatea ei istoria țării lor, precum și a propriilor lor rădăcini.

Noi putem să deosebim ușor astăzi, fără a-i despărți, pe intelectual de savant și de tehnicianul de nivel înalt. Fără a merge pînă acolo în a susține că acest lucru nu ar fi fost cu puțință în secolele al XV-lea și al XVI-lea în Europa, trebuie să admitem totuși că avea de întîmpinat greutăți mult mai mari și uneori chiar de neînvins. Ba chiar mai mult: cei pe care i-am numi astăzi juriști, funcționari, clerici, erau de fapt foarte adesea, în vremea aceea, înainte de toate, niște intelectuali. Pentru a se ajunge la organizarea unei societăți diferite de cea a evului mediu și pentru a-i făuri utilajul funcțional, a fost nevoie de un grup compact de oameni care nu cuprinde numai pe Nicolae Cusanul și pe Leon Battista Alberti, ori pe Gutenberg sau G. Budé, precum și pe Vesale și Tartaglia, dar și pe cutare proveditor venețian, pe cutare dregător al regelui Ungariei sau al lui Filip al II-lea, pe cutare reformator protestant sau organizator al Contrareforme din însuși statul major iezuit.

Dar nu vom păși aici la tratarea temei noastre sub acest unghi mai larg, căci nu dispunem încă de o lucrare pregătitoare și suficientă pentru a desprinde liniile mari ale acestui capitol esențial al istoriei occidentale. A ne ocupa cu de-amănuntul de toți cei care intră în această categorie, chiar și numai în Italia, înseamnă să depășim cu mult cadrul unui eseu. Vom căuta deci să ajungem de-a dreptul la esențial, să prindem liniile de forță — și de slăbiciune — ale grupului atît de important și semnificativ pe care ne vom îngădui să-l numim cu titlu provizoriu, al „profesionalilor” culturii din societatea italiană a secolelor al XV-lea și al XVI-lea.

În copioasa și uneori excelenta istoriografie relativă la Italia secolelor XIV, XV și XVI, care s-a acumulat în cursul ultimelor decenii, există o problemă care nu a atras până acum atenția cercetătorilor : aceea a crizei din secolul al XIV-lea. Se vorbește mult, desigur, despre criză în legătură cu Italia acestei epoci, îndeosebi în ce privește secolul al XV-lea. Dar în cazul fenomenului italian, cuvîntul și conceptul acesta acoperă mai ales problema ruperii echilibrului politic cu greu înjghebat la Lodi în 1454. În schimb, criza numită printr-un consens aproape unanim „criza generală europeană” din secolul al XIV-lea nu a constituit niciodată obiectul unor studii cuprinzătoare privind manifestările sale italiene. Ea apare — sau mai degrabă transpare — într-o serie întreagă de articole, eseuri, cărți, dar nu a fost niciodată analizată *ex professo* : nu s-a încercat niciodată în mod explicit să se vadă dacă această „criză generală” a existat și în Italia, și, în caz afirmativ, dacă ea se înscrie într-adevăr în cadrul crizei generale europene și, atunci, cu ce rămîineri în urmă și trăsături specifice. Dar, după părerea noastră, această problemă — pe lângă interesul intrinsec pe care îl prezintă constituie punctul de plecare indispensabil al unei analize organice a evoluției intelectualilor italieni din Cinquecento și Seicento.

Nu vom aminti aici amănuntele acestei crize. Va fi de ajuns să-i indicăm acum anumite trăsături majore, să-i determinăm caracterele esențiale, să-i subliniem unele consecințe imediate sau mai depărtate. Dar mai înainte de toate să-i afirmăm existența cu toată hotărîrea. Căci în ciuda unor anumiți istorici care au izbăvit în mod miraculos Italia de criza din secolul al XIV-lea, aceasta totuși a existat, avînd încă pe deasupra, și multe trăsături comune cu crizele proprii celorlalte spații economice și politice ale Europei. Și cel puțin la început n-a lipsit nici coincidența cronologică. Există o singură trăsătură — dar de mare însemnătate — care o diferențiază. Bogăția și tehnicile acumulate în Italia mai mult ca în alte locuri în cursul secolelor XII și XIII i-au permis să reziste mai bine.

Pe de altă parte enormul proces de defeudalizare, care a caracterizat tot secolul al XIV-lea s-a manifestat și în Peninsula în mod foarte precis ; dar în măsura în care multe forțe ale feudalității italiene se integraseră în grupurile de vîrf ale vieții economice a orașelor, ele dobîndeau de aici mai multă posibilitate de rezistență, sulețe și capacitate de adaptare. În măsura în care această feudalitate italiană este într-un fel oarecare mult mai „capitalistă” (să ni se ierte acest termen) ca celelalte, ea a putut face față mai bine ca celelalte unor greutăți mereu reînnoite. Alianțele bine îndătinat în secolul al XIV-lea cu oligarhiile comunale, căsătoriile care contopiseră interesele și mentalitățile familiilor burgheze cu cele ale familiilor nobile ; confluența în cadrele superioare ale bisericii a elementelor celor două pături sociale, toate acestea și încă și alți factori care au acționat în Italia mai mult ca în alte părți au făcut posibilă rezistența indiscutabilă a vechilor clase conducătoare, perseverarea lor în vechea lor mentalitate și păstrarea mai departe a ambițiilor lor de întîietate. Acești oameni au fost loviți greu, atît pe planul economic cît și pe cel politic. Dar luată în totalitatea ei, această aristocrație a știut să „încaseze” aproape toate loviturile timp de un secol și mai bine.

După atâtea răzvrătiri populare și de schimbări de stăpîni ea va rămîne în secolul al XIV-lea mai mult ca oricînd neclintită în locul său.

Căci într-adevăr, după criza din secolul al XIV-lea, structuri noi în locuiesc pe cele vechi în țări ca Anglia și Franța, în timp ce în Italia procesul de eroziune, de lupte, de contraste e în plină stagnare. Și în Peninsula, și mai ales în sectorul comercial, semnele negative ale crizei se estompează în secolul al XV-lea, dar țara continuă, în realitate, să fie frămîntată, și nu ajunge să-și reglementeze problemele social-politice interne. La sfîrșitul secolului al XV-lea, cînd Europa întregă va ieși din lunga sa amortire, Italia va fi și ea luată de acest curent general. Epoca internațională a tranzacțiilor fructuoase a revenit. Cum ar putea să nu ia și ea parte la ele? Demografia e în ascensiune și a pornit chiar în goană: cum să nu tragă toate profiturile din specula prețurilor, din nivelul scăzut al salariilor? Este vorba în mare parte de aparențe; de fapt vechile contradicții nu au fost depășite. Căci dacă s-au adăugat niște oameni noi la vechile cadre de conducere, esențialul rămîne și mai departe alcătuit din vechi familii aristocratice, a căror putere economică a rămas nezdruncinată și cu atît mai mult vechea lor mentalitate. Pe aceste baze se va putea sprijini marea reacțiune seniorială care va apăsa greu pe destinele Peninsulei. Fundalul pe care l-am înfățișat aici privește direct pe intelectuali, căci viața și acțiunea lor se proiectează pe el. Fără a cădea în formularea de adevăruri evidente, va trebui să recunoaștem că aportul pe care îl dă un intelectual, fie direct, fie filtrat prin alții, îl dă prin intermediul ambianței sale și în mijlocul societății din care face parte, și tocmai o asemenea interacțiune e cea pe care o vom urmări în Italia secolelor XV și XVI. Dar dacă ne referim la situația pe care am schițat-o, ne aflăm în adevăr în prezența a două faze: una constituită esențialmente aproape din întreg secolul al XIV-lea și din o parte a secolului al XV-lea, cealaltă de secolul al XVI-lea și de cîteva decenii din cel precedent. Cu toate că aceste faze se întrepătrund și că nu se dezvoltă peste tot în cuprinsul Italiei același proces, constatăm că prima fază este o perioadă de criză și totodată de eliberare, de înflorire intelectuală. În a doua fază structurile se restrîng, mai întîi pe ascuns, apoi în mod deschis. Și dimpotrivă, după eclipsa din secolul al XIV-lea, viața economică la nivelul cel mai înalt, aceea a marilor afaceri, a legăturilor internaționale, a orizonturilor deschise asupra tuturor lumilor, își reconstituie forțele în secolul al XV-lea, pentru a străluci din nou, cu toată puterea, în secolul al XVI-lea. Să privim deci de aproape, locul ocupat de acești intelectuali în această conjunctură vastă și plină de contraste, precum și semnificația și valoarea lor.

■ S-ar părea că rolul intelectualului în societate se poate manifesta pe mai multe planuri în același timp: virtual el poate — cel puțin la început — să satisfacă exigențele oricăreia din păturile societății și chiar la limita tuturor. De fapt, ca orice producător de bunuri, el nu întîrzie să se specializeze, să exprime de preferință anumite tendințe față de altele, să se adreseze mai degrabă unui public decît altuia în virtutea unei alegeri în general nu destul de clare și de conștiente. Faptul se verificase, în orașele italiene, încă din secolul al XIII-lea și s-a manifestat, fără nici o îndoială, în mod limpede, în secolul următor. Căci, într-adevăr, din orașe și pentru orașe răsar impetuos în acest secol intelectulii de tot felul —

cu excepția doar a clericilor. Din secolul al XIV-lea și pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea acești oameni de care ne ocupăm aici aparțin aproape toți cadrului citadin, sau anexelor sale — cum se cuvine să definim de exemplu „vilele” de la țară. Este, pe de altă parte, cu totul firesc ca în lumile acestea restrînse ei să fie chemați a îndeplini funcții alese — de notar sau de scrib oficial, de cancelar sau de universitar, de artist sau de diplomat. Cu tot mai multă greutate și de fapt foarte rar vom afla intelectuali desprînși din clasele conducătoare din cîrmuirea însăși a orașelor și statelor. Fără îndoială, întilnim pretutindeni urmele — și adesea chiar monumentele rămase — de la niște oameni a căror cultură se vrea cu tot dinadinsul populară. Dar secolul al XIV-lea a constituit în Italia o fază de tînuș în această privință. Legătura cuprinzătoare, vie, între cultura înaltă și sensibilitatea colectivă se realizează atunci intens și magistral: totuși ea nu se va putea dezvolta mai departe și, spre anul 1400, apar primele simptome clare ale desfacerii sale.

Pînă la moartea lui Petrarca și a lui Boccaccio — prin 1375 — nu există umanism italian propriu-zis, deși nimeni nu poate tăgădui că aceste două mari figuri din Trecento i-au fost inspiratori. Dar vom observa că viața acestor doi scriitori coincide aproape perfect cu faza de destrămare relativă a societății italiene, evocată de noi mai sus. Generația umanistilor care urmează, aceea a lui Coluccio Salutati și a lui Leonardo Bruni, a lui Gasparino Bazzizza, a lui Pier Paolo Vergerio cel Bătrîn, a lui Vittorino de Feltre și a lui Guarino etc. . . reprezintă deja o fază foarte diferită. Contemporanii lui Petrarca și ai lui Cola de Rienzo, precum și acei ai padovanului Albertino Mussato care îi precede, fac din reminiscențele antice și din stilul vechii Rome un element animator al vieții lor de fiecare zi și unul din resorturile acțiunii lor concrete. În această clipă angajarea intelectualilor în luptele politice și sociale este puternică și precisă, cum nu va mai fi niciodată în toată istoria Peninsulei. Acești oameni simt că este în joc viitorul țării lor și ei caută să-l clădescă deoparte, atît împotriva papilor cît și a împăraților și unii și alții aflîndu-se în această vreme afară din Italia.

Acestei faze de incertitudine îi urmează o alta — între sfîrșitul secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului al XV-lea. Pe planul intelectual umanistii sînt cei care îi dau acum tonul și fizionomia sa este foarte semnificativă. Într-adevăr Salutati și Bruni la Florența, Barbaro la Veneția, Guarino la Ferrara, Valla la Roma și în alte locuri mai folosesc cultura lor sub forme și planuri diferite ca instrument de intervenție directă în viața colectivă. Unii devin teoreticienii și ideologii politici ai respectivelor lor orașe-state, alții își inserează indirect știința lor filologică în diferite dezbateri de esență juridică, toți făuresc o cultură nouă, independentă de aceea a bisericii, adaptînd vieții italiene din secolul al XV-lea patrimoniul clasic, îndeosebi cel roman. Nu este încă triumful desăvîrșit al umanismului, dar este totuși o instalare temeinică a sa în locul ce i se cuvine și afirmarea sa irezistibilă: un eveniment ale cărui consecințe se vor revărsa curînd foarte larg peste frontierele Peninsulei, dar care crește neîndoios și în chip autonom în orașele sale și se hrănește din seva autohtonă a cîmpului său social.

Cum să nu subliniem totuși ce urmări atrage după sine un atare fenomen? Nu este desigur o întîmplare faptul că acestei orientări a inte-

lectualilor spre antichitate îi corespunde între anii 1380—1430 o eclipsă generală și pronunțată a culturii în limbă vulgară și îndeosebi a literaturii pe care o comparație cu marii scriitori din Trecento o accentuează încă și mai mult. Totodată și în parte pentru acest motiv intelectualul umanist elaborează o știință de elită pe care numai clasele cele mai înalte pot să-și permită să o învețe, și chiar numai să o înțeleagă. Într-un mod tot mai evident cultura nouă dobîndește atunci trăsături aristocratice, și chiar cînd participă cu totul la fenomenele vieții active, o vedem cum se alătură tot mai mult organelor de guvernămînt și claselor conducătoare. Fără îndoială, lucrurile nu s-ar fi putut petrece altfel.

Prima jumătate a secolului al XV-lea vede desemnîndu-se în Italia procesul de fixare a caracterelor statului nou. S-a vorbit mult despre statul modern; am fi mai bucuroși să nu împrumutăm această definiție prea îndrăzneată și aproape sigur falsă. Să zicem așadar: statul nou. Sensul și fizionomia sa au fost precizate de noi cu alt prilej. Vom aminti aci una din trăsăturile sale majore: alternanța continuă și aproape generală — la cel mai înalt nivel — a conducerii. Aceste „state” se fac și se desfac. Este un fenomen pozitiv dintr-un anumit punct de vedere, căci — dincolo de schimbările continue — se formează osatura birocrăției moderne (aceasta fiind într-adevăr modernă, și nu numai nouă). Funcționarul nu mai este legat prin legături feudale de seniorul său, și chiar dacă variază condițiile sale de la o regiune a Peninsulei la cealaltă, el este de acum încolo mai ales un servitor al statului. Stabilitatea funcționarilor vine să o garanteze pe aceea a organismelor politice: jurămîntul de credință îi leagă tot atît față de stat cît și față de principe. Se alcătuieste astfel adevărate dinastii de înalți funcționari la Milano, ca și la Florența și la Veneția.

Nu avem decît să urmărim de pildă listele de nume ale funcționarilor statului din Milano publicate de Manaresi și Santoro: aceleași nume de familie revin cu o precizie uimitoare.

Alături de această administrație mai există totuși (afară doar de Veneția și, intermitent, și în cîteva alte orașe, puține la număr) curtea suveranului sau a seniorului — fie că s-ar numi duce, rege sau papă, sau că aparent ar fi vorba de un simplu orășean (ca la Florența). Ca să nu dăm decît un exemplu: Leon Battista Alberti a resimțit cu acuitate durerea obligației de a face o alegere între administrația publică, ba chiar Universitatea și curțile princiare. Deși laic din cap pînă în picioare (dacă lăsăm de o parte o tonsură dictată de oportunitate), și deși îndrăgea mai presus de toate independența personală, iată-l timp de treizeci de ani notar al curții pontificale. Există și oameni ai culturii, este adevărat, dar foarte rari, care preferă exilul supunerii: dar aceasta este o hotărîre foarte costisitoare pe care cei mai mulți nu pot să și-o permită. Mai sînt și alții și această situație e de o natură cu totul diferită care ajung pe plan personal a fi detestați de cutare sau cutare principe și care sînt adesea siliți să se sustragă riscurilor dușmăniei neadormite a acestora. Cei mai mulți, totuși, înclină aproape din instinct spre servituzinea curților mai degrabă decît spre alte soluții. Adevărul e că universitățile sînt niște organisme destul de tradiționaliste, în care nu e nici ușor, nici prea plăcut să pătrunzi. Îndeosebi așa-zisele „*humanae litterae*” au crescut în afara zidurilor și nu apucaseră încă, nici pînă în mijlocul secolului al XV-lea, să

pătrundă mai des în universități. Dar, în orice caz, chiar și pentru un filozof, nu este ușor să profeseze platonismul alături de atîți universitari aristotelicieni: iar pentru un jurist sorții de a-și exiba spiritul său novator nu sînt mult mai probabili. Criza italiană se traduce în secolul al XV-lea printr-o dislocare generală și o accentuată diferențiere politico-socială. Negustorii părăsesc în majoritatea cazurilor arena politică pentru a se consacra mai ales negoțului lor: marile familii nobiliare, precum și condotierii umblă după puterea absolută în regiuni de mărime mijlocie sau chiar minuscule, clerul ține tot mai mult să constituie o clasă conducătoare aparte, în sfîrșit, păturile cele mai ridicate se închid tot mai mult în ele înșile și se desfac de masă.

În aceste condiții, au avut oare intelectualii noștri cu adevărat puțința de a alege? Comunitățile orășenești care îi zămisleră și a căror admirabilă împlinire ideologică fuseră ei nu și-au mai păstrat existența lor dramatică sudată adînc de însăși tensiunea luptelor. Publicul orășenesc al culturii precedente e pe cale de dispariție. Unele din orașe au ajuns capitale, celelalte niște centre subjugate. Intelectualii vor gravita de acum încolo în jurul capitalelor. Dar acolo ei nu pot să ajungă decît oameni de curte sau funcționari. Națiunea italiană nu a apărut ca să compenseze declinul libertăților comunale. Umanismul avea tendințe aristocratice dar ascundea și aptitudini incontestabile către o viziune mai largă a dimensiunilor sociale. Născut în orașe el va demonstra din plin în Franța, în Anglia și chiar în Spania și aiurea că el știe să se împlinte ca un altoi în viața marilor state și să devină uneori un sprijin esențial al lor. În Italia nu libertatea politică este cea care lipsește, ci mai degrabă îmbinarea dinamică și vitală a diferitelor elemente ale corpului social. Se sapă o prăpastie tot mai adîncă între cei de la putere și supuși, între biserică și credincioși (sau necredincioși), între aristocrați și popor. S-a mărit și depărtarea dintre cultură și masă. Căci tendințele aristocratice ale umaniștilor au fost stimulate, dacă nu și trezite de această conjunctură în care nobilii, marii burghezi, prelații s-au sudat iar strîns împreună creînd un pol de atracție irezistibil. Desigur, consecințele acestei evoluții — care acoperă aproape tot ce rămîne din secolul al XV-lea — au fost vaste și foarte durabile. S-ar părea că se poate afirma că în această Italie de după 1450 înviorarea economică n-a atras după ea o schimbare substanțială a tendinței generale pe care am schițat-o chiar acum; permeabilitatea socială întotdeauna indispensabilă progresului vieții colective s-a redus progresiv pînă la dispariția sa aproape totală.

Oricare din aventurile intelectuale italiene din această epocă ar putea să-și aducă mărturia sa în dezbateră pe care am pornit-o. Multe din ele sînt tipice, după cum sînt și unele din ele marginale și chiar aberante. În domeniile artei, literaturii, filozofiei și chiar în ale științelor, reușitele individuale și chiar reușitele foarte mari abundă. Dar trebuie să ne mărginim la subiectul nostru și să căutăm a-i desprinde trăsăturile generale. Carlo Dionisotti și-a propus să studieze cu claritate și inteligență problema dependenței intelectualilor de la începuturile secolului al XVI-lea. El a ajuns la concluziile următoare: „Din circa o sută de scriitori, aproape o jumătate e alcătuită din laici care trăiesc din avutul lor familial, din activitatea lor profesională, fără nici o dependență economică față de biserică. Din cealaltă jumătate, cam douăzeci de inși aparțin catego-

riei de cardinali și episcopi, vreo douăsprezece fac parte din diferite ordine religioase, dar dintre aceștia unii ca Bandello, Egidio de Viterbo, Zaccaria Ferreri și Vida se află cuprinși în categoria precedentă; în sfârșit, vreo douăzeci depind pentru subsistența lor în întregime sau în parte de diferite beneficii bisericești și sînt siliți de voie sau de nevoie să accepte obligațiile decurgînd de aici”. Vom adăuga totuși că în ce privește Italia, legarea de biserică lasă în general o independență intelectuală reală mult mai redusă decît în alte țări catolice — ca Franța — pentru a nu pomeni de cele atinse acum de protestantism, ca Germania și Anglia. În cursul secolului al XV-lea, de altminteri, influența bisericii și participarea directă a numeroși ecleziastici apăsaseră asupra mișcării umaniste, făcînd să devieze perspectivele sale originare.

Chiar dacă Dionisotti nu ne oferă amănunte suficiente despre compunerea grupului laic, nu ne lipsesc mărturiile care să determine mai bine articulația sa lăuntrică. Nu ne vom opri prea mult asupra „divinului” (pentru alții „blestematului”) Aretino care ne mărturisește: „Îl adorăm pe regele Francisc, dar faptul de a nu mă înfrupta niciodată cu nimic din strălucita sa liberalitate ar fi înghețat chiar cuptoarele de la Murano” și justifică în felul acesta întoarcerea sa către Carol Quintul. Nu vom acorda de asemenea prea multă greutate nici obiceiului foarte răspîndit și de acum încolo îndatinat de a-și face un joc savant din închinarea propriilor sale cărți. Vom cita doar cazul lui Gabriele Simeoni care își dedică al său *Discorso de la castrametazione* în 1553 unui Orsini și în 1558 ducelui de Montmorency — și acela al lui Antonio Francesco Doni care oferă fiecare porțiune deosebită din același volum unor personaje diferite. Dar să revenim la una din observațiile noastre precedente, pentru a sublinia faptul că schimbările continue din cele mai multe state creează aproape un complex la numeroșii intelectuali. Care este marele ideal al lui Annibalo Caro de pildă? O mică leafă fixă pe care o definește ca superioară oricărei alte înzestrări, în virtutea tocmai a stabilității dorite. Căci alegerea unor protectori în această perioadă dificilă este mult mai aleatorie ca înainte. Omul de litere, pe deasupra, mai trăiește cu teama veșnic prezentă a invidioșilor și calomniatorilor (atît de numeroși) care pot să-l facă să piardă avantajele datorite de mecena momentului acela.

Nimeni, fără îndoială, nu va vrea să pronunțe asupra acestor intelectuali o judecată moralistă. Foarte adesea fondul de demnitate, de protestare tacită pe care le aflăm la aceste personaje este hotărît superior tuturor părerilor pe care o anumită tradiție de studii ar vrea să ni le insuflă. Dar posibilitățile lor sînt în adevăr foarte limitate și modeste: a protesta ar însemna a pierde bunăvoința celor mari. Fără îndoială, va trebui descoperită protestarea lor sub un oarecare libertinism crispat și amar care străbate toată cultura italiană a acestei perioade și care nu va înceta nici chiar după anul 1600, precum și în evadarea în utopism. Dar utopia italiană se deosebește de cea clasică a lui Thomas Morus care pornește de la analiza unei situații sociale concrete, pentru a o critica și ataca folosind forma paradoxului. Utopiștii din Italia, dinainte și de după lucrarea lui Morus nu țintesc atît de sus. Ei elaborează dimpotrivă, niște orașe ideale pentru a-și exprima adîncă lor dragoste pentru structura orașului italian din trecut și pentru a-i readuce din nou mirajul; sau atunci se aruncă în visul aproape cînic al reînnoirii aproape complete a socie-

tății. Om de curte, inferior poate numai doar lui Aretino, Doni pare într-adevăr să-și ia revanșa schițând o lume desăvârșită, fără furturi, fără nedreptate, în care „totul era comun, și țărani și aveau același port ca oamenii de prin orașe, căci fiecare aducea produsele muncii sale și lua ceea ce îi trebuia”. În această lume ar fi fost desigur scriitori, dar ei nu ar fi putut să trăiască din munca lor intelectuală: era nevoie ca ei să aibă [și] o meserie manuală.

Mediul cultural ajunsese la un grad suficient de maturitate în secolul al XVI-lea pentru ca să capete o nouă conștiință a rolului său, și să-l cristalizeze în tratate teoretice. Comparația cu intelectualii din secolul precedent este, în această privință, semnificativă. Căci oamenii din Quattrocento, chiar când se lasă atrași de ispita supunerii lor unui mecena sau atîrnării de un principe, nu cedează decît foarte arareori fără a avea impresia că au trecut un prag. De la Leon Battista Alberti pînă la Macchiavel, și am zice pînă la Guicciardini, se pot descoperi urmele unui zădărniciu interior și ale unei puneri în cumpănă între rolul pe care ar fi vrut să-l joace și acela pe care se simțeau pînă în cele din urmă siliți să-l împlinească. Acest fenomen, este adevărat, se remarcă îndeosebi în mediile florentine; dar ele sînt tocmai acelea care au trăit cu mai multă acuitate criza intelectuală și socială dintre anii 1440 și 1530 aproximativ.

Altfel stau lucrurile în restul Peninsulei, și în curînd și la Florența — încă o dată cu excepția Venetiei — chiar de la începutul secolului al XVI-lea. Exemplarul uman reprezentativ al noii culturi (măreață în felul ei) și-a găsit prima și desăvârșita definiție de la început în vestitul *Il Cortegiano* al lui Baldassar Castiglione. Nici o carte, poate, nu reprezintă mai bine ca aceasta și în mod mai perfect transformarea unei clase întregi. Toate temele lumii ideale noi apar aci: de la bunele maniere pînă la muzică, de la noblețe pînă la dragoste, la arme, la opoziția dintre antici și moderni și pînă și la problema limbii: o citire atentă regăsește în ea motivele de inspirație ale umanismului: de la valoarea autonomă a individului în afară de orice pecete familială pînă la duelul dintre „virtù” ce se opune norocului schimbător („fortuna”). Dar aceste teme au ajuns acum niște clișee culturale revăzute și îndreptate în cadrul unor orizonturi sociale modificate. Valoare individuală? Bineînțeles! Dar totuși precizează Castiglione, este preferabil ca omul de curte desăvârșit să se fi născut nobil. Dezbateră dintre antici și moderni se află estompată într-un relativism istoric al moravurilor care o face să piardă din forța sa ideologică. Într-un fel asemănător și tensiunea dintre tărie („virtù”) și soartă („fortuna”) este acum departe de a mai fi dramatică. Se constată acest lucru, de pildă, și în optica în care Castiglione situează eventualul succes al lucrării sale, aceea a opiniei generale: „Dacă această carte va place tuturor, o voi socoti bună și-mi voi spune că-și va croi drumul înainte; dacă nu va place o voi socoti rea și mă voi gîndi imediat că va trebui să fie dată uitării”.

Cu toate aceste luări de poziție care pun cu hotărîre nu numai pe omul cultivat, dar cultura însăși în slujba — în sensul pasiv al cuvîntului — unei pături osebite a societății, Cortegianul nu a întîrziat să apară unora destul de îndrăzneț. Considerat acceptabil în ansamblu, numeroase au fost punctele care au stîrnit totuși reprobație: astfel că în 1578 un oarecare Ciccarelli a publicat o ediție corectată după criteriile Contra-reformei. Între timp a apărut de altminteri un tratat mai moderat decît

Cortegianul, anume *Il Galateo* al prelatului florentin Della Casa. Aparența exterioară, forma perfectă și grațioasă dar lipsită de conținut își celebrează aici triumful. „Filozofia” operei este propusă chiar de la punctul de pornire: nu trebuie să consideri oamenii „după valoarea lor, cum faci cu banii, ci să-i accepți după cursul lor”. Dacă unele formule pot să pară prea slugarnice unora, nu trebuie să ne neliniștim „căci ele, ca ierburile în apă au pierdut aproape toată amărăciunea gustului lor, de mult ce au fost macerate și moleșite pe buzele oamenilor care le-au tot împrumutat”. Fără îndoială că și clasele conducătoare puseseră să macereze la rîndul lor energia morală a intelectualilor Italiei.

Noul cadru în care aceștia și-au concentrat activitățile în cursul secolului al XVI-lea, după ce și-au pierdut definitiv rolul lor viu și autonom în ansamblul social al Peninsulei, a fost cel al Academiiilor de toate felurile. Ele apăruseră încă din Quattrocento. Printre ele se afirmase de pildă Academia Romană a lui Pomponio Leto, în sînul căreia se înfiripase — în 1467 — o conspirație politică destul de serioasă împotriva puterii papei. Și încă în secolul al XV-lea ele alcătuiau de la cercul mănăstirii augustiniene a Sfîntului Spirit pînă la „Chorus Academiae Florentinae” și de la Academia Platonica a lui Marsilio Ficino pînă la Academia Aldina, niște cenecluri de umaniști îndrăgostiți de misiunea lor culturală. Orice ar fi, aportul lor intelectual rămîne de prim ordin. Dar ele încep curînd să apară ca niște refugii, apoi se transformă de cele mai multe ori în locuri de întrunire, nelegate de interese profunde și concrete. Devenite în sfîrșit niște instrumente ale unor grupuri, ele se vor mărgini a se opune altor grupuri. Era inevitabil ca ele să apară atunci ca niște adevărate viespare în care nu domnea nici o „libertate”. Cum va spune Giovanni Botero: în aceste locuri „călimările s-au schimbat în ledunci de pulbere”.

Lupte interne, gelozii, războaie între academii: dar în fața lumii din afară doar izolare și refuz. Nu este desigur inutil să înfățișăm o statistică rapidă a emblemelor pe care și le aleg aceste grupuri de intelectuali, spre a vedea autodefinirile pe care și le dau. Iată la Bologna avem pe Oziosi (= leneși), Somachiosi (= somnoroși), Storditi (= amețiți), Confusi (= confuzi); la Faenza pe Smarriti (= rătăciți); la Udine pe Sventati (= ușurateci); la Pistoia pe Insensati (= smintiți); la Sienna pe Intronati (= năuci) și Insipidi (= proști); la Urbino pe Assorditi (= surzi); la Lucca pe Balordi (= neghiobi); la Spoleto pe Intrusi (= nepoftiți). Dar mai avem și în diferitele colțuri ale Peninsulei pe Occulti (ascunși), Segreti (tăinuți), Tenebrosi (întunecați), Solitari (solitari), Solinghi (singurateci), Selvaggi (inculți), Salvatichi (sălbateci), Disuniti (dezbinați), Instabili (nestatornici), Umorosi (bolnăvicioși), Dubbiosi (îndoielnici), Immobili (nemișcați). Mai întîlnim și niște Intrepidi (neînfricați), Eccitati (iritati), Desirosi (doritori), Argonauti (argonauți), Naviganti (navigatori). Dar în afara faptului că și această categorie se înscrie în rîndul celor adoptînd insigna evaziunii, trebuie să recunoaștem că balanța se înclină foarte hotărît în favoarea celor care se regrupează în jurul unor teme de izolare, de superioritate, de indignare abstractă, de aristocrație folosind numitorul comun al abstențiunii.

Problema limbii este fără îndoială aceea care ne va îngădui să reluăm în considerare fenomenul în întregimea sa.

Spre mijlocul secolului al XV-lea, sub impulsunea viguroasă și personală a lui Leon Baptista Alberti s-a produs o încercare publică de a se afirma noblețea limbii vulgare față de limba învățaților și de a-i slăvi forțele vii și însușirile. Dar dacă lupta pornită nu a dus la vreo victorie, cel puțin la Florența, dar și la Neapole, la Ferrara și în alte locuri, scriitorii s-au întors curînd la limba italiană. La începutul secolului al XVI-lea nu mai venea nimeni să susțină superioritatea limbii latine. Dar tocmai atunci s-a impus o tendință extrem de lămuritoare din punctul nostru de vedere. Într-adevăr, care este limba „vulgară” care va triumfa? Oare aceea a lui Dante, care nu trebuia să fie nici graiul toscan, nici cel sicilian, ci pur și simplu cel italian — adică limbajul care, întemeiat pe diferitele dialecte ale Peninsulei, putea să ajungă a se integra în structura vocală și conceptuală a limbii latine? Sau e cumva aceea a lui Alberti, care împrumută deopotrivă din izvoarele multiple ale limbii vorbite și din imaginația creatoare a poporului? Ei bine, nu. Mai mult ca în alte împrejurări, poate, se manifestă aci ruptura dintre intelectualul italian și patrimoniul colectiv și popular.

Există bineînțeles unii autori mari care scapă tendinței generale, ca Pulci, Boiardo, Macchiavel, Guicciardini, Ariosto și alți cîțiva. Dar trebuie să observăm că ei scriu aproape toți (și îndeosebi cei pe care i-am numit chiar acum) cam înainte de anul 1520, adică tocmai înainte de momentul cînd valul tradiționalist a acoperit cu fluxul său secolul al XVI-lea. Tratatele lui Pietro Bembo, *Prose de la volgar lingua*, împreună cu altele similare, consacră instaurarea unui program lingvistic foarte precis definit. Limba marilor scriitori toscani din secolul al XIV-lea — Dante, Petrarca și Boccaccio — este ridicată la rangul de model și adaptată ca un instrument perfect la care trebuie să se revină și să se rămînă, tot restul avînd a fi considerat drept rustic sau grosolan. Cum — după Bembo, Speroni etc. fusese nevoie de umașiști pentru a restaura puritatea originară a limbii latine, tot astfel acum acești oameni de litere se proclamă învestiți cu rolul de a reduce limba vorbită și coruptă la prototipurile din Trecento.

Aceste teze și-au aflat împlinirea din urmă într-un mare număr de tratate și dicționare. Vom cita pe acel al lui Fabrizio Luna : *Li cinque mila vocaboli toshi del „Furioso”, Petrarca, Boccaccio e Dante*, pe acel al lui Lucillo Minerbi, *Vocabolario delle voci usate dal Boccaccio*, în sfîrșit pe cel al lui Francesco Alunno *La ricchezza delle volgar lingua*. În acest instrument esențial care este limba, „imitația” este deci ridicată la rangul de canon fundamental. Era începutul unei scleroze pe care avea să o lecuiască abia secolul al XIX-lea. Reacțiunile nu au lipsit, dar au fost modeste. Castiglione, aflat încă în prima fază a mișcării, a reacționat de partea sa, dar cum? Apărînd un criteriu care nu era mai puțin tradiționalist și mai puțin încremenit ; în loc să se îndrepte spre clasicii toscani, el propunea să se caute în diferitele dialecte cuvintele rămase mai aproape de... latină. Era poate o soluție mai rea chiar decît imitația. Și de altminteri Castiglione însuși oferă dovada cea mai convingătoare folosind în chiar protjestul său anumiți termeni pe care numai un specialist al gramaticii i-ar fi putut înțelege.

Dar în aceeași perioadă își recapătă vlagă și putere și literatura dialectală. De la Ruzzante la Giulio Cesare Croce, în dialect padovan

(„pavano”) sau bolognez, ea este de cel mai mare interes. Dar pe cât era de justificată această contramăsură, pe atât a rămas de blocată în propria sa sferă, așa cum se întâmplase tocmai cu cealaltă literatură — cea căruia i se acordă un L majuscul. Autorii populari reflectă în adevăr o viață reală, traduc în cuvinte nevoi, înfățișază situații, dar glasul lor nu are decît rezonanțe surde, cîntecul lor este veșnic același. Un filolog a definit pe unii din aceștia drept „dărîmături vii din evul mediu”. Vom mai adăuga că după Conciliul de la Trento mai bine de jumătate din repertoriul cîntăreților populari e condamnată de autoritatea religioasă care impune și aci cenzurarea sau autocenzurarea.

Ca un semn ulterior al descompunerii culturale a Peninsulei apar diferite tipuri de exprimări ermetice și secrete care subliniază divorțul dintre diferitele feluri de a se rosti ale unora și ale altora. Oare nu i se adaugă atunci toscanismului academic ca un fel de acompaniament acel „furbesco” — limba potlogarilor, a aceluia care ca prim semn de potlogărie adoptă o vorbire neînțeleasă, ermetică? Acest jargon popular aproape necunoscut astăzi a reprezentat un extraordinar vehicul de comunicare în Italia de Nord și de mijloc timp de mai multe secole. Studiile care — asemenea aceluia pe care îl elaborează acum amicul nostru Bronislaw Geremek, — urmăresc de aproape interpretarea acestor elemente neluate în seamă pînă acum, ar putea printr-o lovitură norocoasă să ne aducă lumini decisive pentru înțelegerea conjuncturii sociale și culturale a acestei epoci.

Problema intelectualilor în societatea italiană din secolele XV și XVI pune și problema raporturilor dintre nivelul cultural și nivelul politic. Sînt două probleme care apar indisolubil legate între ele — și nicidecum ca o urmare a optice istorice pe care am adoptat-o chiar acum, deși socotim că am arătat prin trăsături rapide că evoluția uneia se împletește cu cea a celeilalte într-un joc de strînsă interdependență. Diferitele niveluri de cultură, care în secolul al XIV-lea comunică organic unele cu altele, fără a constitui totuși un bloc cultural foarte omogen, pot fi regăsite peste două secole tăiate unele de altele și incapabile de a asigura un schimb vital. Acest proces nu este numai paralel aceluia al societății în ansamblul ei; el este legat în mod cu totul particular de evoluția claselor conducătoare ale Peninsulei și constituie una din componentele majore. Vom încerca să verificăm această ipoteză printr-o ultimă și îndoită analiză care pune în cauză pe de o parte Florența, pe de alta Veneția.

Ludovico Alamanni trimite la 25 noiembrie 1516 din Roma la Florența un proiect conceput în scopul „fixării definitive a statului florentin în mîinile Medicis-ilor”. Iată-i substanța. Nu există nici o posibilitate pentru aceștia din urmă să-i convingă pe așa-ziiși „Vecchi” — cum am zice vechile familii republicane — să-i accepte de stăpîni. Dar șefii lor sînt oameni chibzuiți: ei nu trebuie socotiți ca reprezentînd o primejdie gravă, căci acești oameni nu se aruncă niciodată orbește asupra obstacolelor. Problema e de a ști să-i captezi pe tineri: „Dar dacă principele ar dori acest lucru cu adevărat ar ajunge fără greutate să-i abată de la ideile Bătrînilor și să-i deprîndă cu obiceiurile Curții. Pentru a îndeplini aceasta, nu ar avea decît să-i trizeze și să aleagă pe cei care sînt vrednici de prețuire, fie prin calitățile lor personale, fie prin rangul tatălui sau al familiei. Ar trebui apoi să pună a fi chemați fiecare în parte, să le declare intenția sa

de a-i avea pe lângă sine și să promită fiecăruia o slujbă și o leafă potrivită. El n-ar întâmpina refuzuri. O dată ce el îi va fi atras în slujba sa, va trebui să se silească imediat să-i dezbrace de manierele lor de cetățeni și să le impună adaptarea portului de la curte ca tuturor celor din slujba sa. În sfârșit, n-ar avea decât să trimită dregătorilor săi militari pe tinerii apți slujbei ostășești ca să stea alături de cei care se și află acolo. Persoanele instruite și iscusite, în stare a deveni secretari, reprezentanți atitrați, comisari sau ambasadori — și va găsi multe de acestea — le va adapta de asemenea cerințelor sale. Pe ceilalți, îndeosebi pe negustori, va putea să-i folosească la vistieria și vămile sale, precum și în administrație. Principele nu va trage din aceasta decât foloase, și lucrul nu va fi costisitor. Dar ceea ce este cu mult lucrul cel mai apreciabil, precizează Alamanni, este că îi va depărta de felul de trai care îi opune acum planurilor sale; căci celor care își vor schimba gluga lor de oameni liberi cu mantia de curte a Măriei Sale, li se va întâmpla același lucru ca și cum s-ar fi călugărit: ei vor renunța la republică și vor intra în ordinul curții princiare, și după aceea nu vor mai putea niciodată să mai pretindă că sînt niște cetățeni și prieteni adevărați ai poporului”.

Este oare de mirare că un intelectual florentin să surprindă cu atîta precizie legătura strînsă între felul de a gîndi și felul de a fi, între împărțeala din afară și cea din profunzime? Noi știm prea bine că oamenii de cultură ai Italiei din această perioadă au fost absolut conștienți de aceasta și că prin urmare problema lor a fost dintru început și tot timpul aceea a locului lor în societate. Dar în secolul al XVI-lea ei au intrat — cei mai mulți din ei de bună voie — într-o situație de dependență. Excepții la aceasta nu vom găsi decât în sectorul pe care l-am numi astăzi al cercetării pure — și care merge de la Pomponazzi pînă la Giordano Bruno. În aceasta va consta drama societății italiene din secolul al XVI-lea pe care nici o categorie nu va fi în stare să o înlătore — nobilii tot atît de puțin ca intelectualii, și negustorii ca eclesiastici.

Vor fi desigur excepții. Unii indivizi vor rezista curentului: ei vor plăti prețul acestei rezistențe prin rămînerea în obscuritate și renunțarea la beneficii. Dar în ansamblul ei, Peninsula nu se va putea sustrage de la mișcarea pe care am schițat-o aici. Și totuși da. O excepție parțială va putea fi indicată: aceea a Veneției. Problema poate fi formulată și indirect: cum se explică faptul că în Veneția a putut exista un om ca Sarpi? Se poate oare concepe un Sarpi la Milano sau la Torino, sau la Neapole sau la Florența? Nu. Și atunci? Atunci Sarpi nu poate fi conceput decât numai în cadrul unei societăți ca cea venețiană care nu a șovăit niciodată să expulzeze în cursul ședințelor Senatului consacrate relațiilor cu Roma pe senatorii care aveau într-un fel sau altul legături cu papii sau cu cardinalii. Dar nu trebuie nici să se cadă în exagerări: în Veneția secolului al XVI-lea care constituie o lume multă vreme cultural închisă (și nu numai cultural, dar și social și politic) aflăm un mare număr de membri ai unor familii patriciene — Dandolo, Bragadini, Foscari, Corner, Giustiniani — care au fost în diferite domenii niște intelectuali militanți. Contribuțiile lor au fost modeste sau senzaționale, aceasta nu importă. Căci a manifesta niște idei puțin conformiste (pe plan religios sau politic, social și uman) la adăpostul unuia din aceste nume aparținînd unui patriciat care rămîne la conducere oferă un sentiment de securitate de cel mai înalt grad. Curțile,

academiile există și la Veneția : numai că statutul lor va fi mai liberal...

Ajunși aici va trebui aproape să ne scuzăm de a fi întunecat și înnegrit o imagine prea frecventă a unui umanism și unei Renașteri de obicei prea radioase și strălucitoare... Noi n-am vrut în realitate să întunecăm nimic. Faptul asupra căruia am vrut să atragem atenția cititorului este acesta, că anumite produse ale inteligenței pure, — care fără îndoială s-a situat în chiar primul rînd al inteligenței europene din secolul al XVI-lea — aveau în spatele lor o societate care le permitea tocmai să fie niște „profesionali” intelectualizați în mod absolut. Extraordinara carieră a intelectualilor italieni în toată Europa din secolele XV și XVI nu poate fi înțeleasă decît cu condiția de a accepta principiul purității inteligenței lor, puritate care înseamnă o posibilitate de abstracțiune și o distilare de inteligență de prim ordin, ce pot ajunge la niște produse aproape neutre, care nemai avînd legături profunde cu realitățile italiene puteau fi folosite în situațiile cele mai diferite. De altminteri așa se poate explica și extraordinara capacitate de adaptare a intelectualilor italieni în cursul risipirii lor prin Europa care îi va purta din Franța în Spania, în Anglia, în Polonia, în Rusia... Exact în aceeași măsură a lîsei lor de integrare în societatea italiană, le va fi posibil — ușor chiar — să se unească unor realități naționale diferite.

Puritatea unor anumite inteligențe trebuie întotdeauna plătită cu prețul său ; în ce privește manifestarea ei în Italia din Cinquecento și Seicento, acest preț a fost divorțul hotărît între gîndirea ajunsă la cea mai înaltă a sa expresie și conștiința națională și populară.

MOMENTE DIN LUPTA IREDENTEI ROMÂNE TRANSILVANE ÎN ANII 1884—1887

DE

MATEI IONESCU

Atunci cînd România își punea în sfîrșit semnătura pe tratatul secret din octombrie 1883, nici la Berlin, nici la Viena, și cu atît mai puțin în cea de-a doua capitală a monarhiei apostolice, nu s-au nutrit prea mari iluzii despre sentimentele reale ale noului partener. Documentul însuși al alianței a rămas pentru cîteva decenii greu accesibil nu numai opiniei publice, ci chiar și unor membri ai guvernelor¹, iar diplomația germană și austro-ungară a trebuit să accepte, fortuit, o asemenea procedură de la sine grăitoare.

Includerea României în Tripla Alianță a fost, evident, un mare succes al imperiilor din centrul Europei ; consecințele economice și politico-strategice ale actului din 1883 sînt îndeobște cunoscute și nici profunzimea, nici durată lor, nu mai au nevoie de sublinieri. În același timp, sînt bine-cunoscute contradicțiile profunde de ordin economic și politic dintre România și Austro-Ungaria, care s-au manifestat, precum se știe, cu intensități diferite, însă *neîntrerupt*, pînă la marele deznodămînt din octombrie-decembrie 1918. Deceniul al 9-lea al veacului trecut formează una din perioadele de mare intensitate, de mare încordare și violență în relațiile dintre cele două state. E de ajuns să fie reamintite conflicte de asemenea amploare ca opunerea îndirjită a României la încercarea Austro-Ungariei de a-și asigura controlul Dunării între Porțile de Fier și Galați, împiedicarea exportului român de vite peste Carpați, denunțarea Convenției comerciale din 1875 și declanșarea războiului vamal și — concomitent — înăsprirea din 1882 a violentei dispute asupra soartei

¹ După C. Xeni, plină la izbucnirea primului război mondial, textul lui a fost arătat de regele Carol, personal, numai primilor miniștri și, prin excepție, lui Take Ionescu (C. Xeni, *Take Ionescu*, ed. a 2-a, București, 1932, p. 66—67). Chiar dacă Xeni exagerează, fapt este că abia în ședința Consiliului de Coroană din august 1914, care a respins cererea de intrare a României în război alături de Puterile Centrale, regele a dat citire unor părți din text, în fața unei reuniuni ceva mai largi : membrii guvernului Brătianu, toți foștii prim-miniștri în viață, președintele Adunării Deputaților, reprezentanții partidelor de opoziție conservator și conservator-democrat (G. Fotino, *Une séance historique au Conseil de la Couronne (3 Août 1914)*, în „Revue des deux mondes”, Paris, 1 august 1930, p. 529—541).

românilor de peste munți. În 1882 luase ființă la București binecunoscuta societate iredentistă „Carpați”. În iunie 1883, la dezvelirea statuii lui Ștefan cel Mare de la Iași, rosetistul Petre Grădișteanu vorbise despre anumite diamante — respectiv provincii românești — care lipseau Coroanei regale a României, fapt ce a provocat reacțiunea violentă a guvernului austro-ungar. Iar în 1884 și 1885, aniversarea centenarului răscoalei lui Horia și răspunsul iredentei române la înființarea societății șoviniste maghiare „Erdély Magyar Kultur Egyeslet” (EMKE) la Cluj aduseseră în centrul atenției acțiunea tinerilor români ardeleni Secășanu, Ocășanu și Ciurcu, acuzați ulterior ca autori ai proclamației iredentiste de la 18 august 1885².

Acestor manifestări publice ale antagonismului profund dintre România și Austro-Ungaria li s-au adăugat însă altele, mai puțin sau chiar de loc cunoscute, despre care vom vorbi în cele ce urmează. Ele ne sînt evocate într-o interesantă relatare, care, supusă celei mai severe analize critice, nu poate fi pusă la îndoială decît, poate, în părțile — de altminteri neesențiale — unde autorul își etalează meritele personale. Faptele în sine poartă amprenta autenticității; ele se încadrează de altfel perfect în ansamblul evenimentelor ce dominau pe atunci viața politică de pe cele două versante ale Carpaților.

Istorisirea aparține unui ofițer din Regimentul 26 Rovine, care, în martie 1899, revendică de la Vintilă Brătianu protecție și sprijin la avansare pe baza unor merite evidențiate în anii 1884—1887 în lupta contra iredentismului³.

„Cauza” în care fusese implicat căpitanul Constantin Vinieru (în scrisoare: Venier)⁴ era, cum spunea el, sortită să rămînă mult timp secretă. Și aceasta nu numai fiindcă dezvăluia aspecte ale luptei subterane duse de transilvăneni, ci și pentru aceea că evenimentele petrecute în iunie 1887 în munții Argeșului ar fi avut mari implicații dacă ar fi căpătat publicitate. Într-adevăr, existența pe teritoriul regatului român a unei organizații subterane menite să sprijine lupta *armată* a românilor de peste Carpați putea — odată făcută publică — să provoace conducătorilor României complicații interne și externe a căror gravitate este ușor de deslușit.

² Vezi Alex. Lapedatu, *Un episod revoluționar în luptele naționale ale românilor de peste munți acum o jumătate de veac*, București, 1937; *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, Edit. Academiei, 1963, p. 296; V. Netea, *Les antécédents et la lutte de la „Ligne culturelle” pour l’unité nationale*, în „Revue roumaine d’histoire”, t. IV, 1965, nr. 3, p. 551—552.

³ Scrisoarea poartă data de 24 martie 1899, fiind trimisă de la Craiova (Arh. B.C.S. Fond. I. C. Brătianu pach. XXII, dos. 14 nenumărat).

⁴ Din publicațiile militare rezultă că cel care semnează în scrisoare Venier este în realitate Constantin Vinieru, a cărui carieră — marcată, de pildă, în „Anuarul oficial al Armatei române” din anii 1884 (p. 167—168), 1887 (p. 128), 1889 (p. 87, 305) și 1899 (p. 177) — coincide cu cea din relatarca epistolară (automodificarea numelui se datorește, evident, influențelor vechii ortografii, ca și gradului de cultură foarte relativ al autorului). Născut în 1851, intră în armată ca soldat în 1870, apoi este trecut în rezervă în 1876 cu gradul de sergent, se reangajează în același an, devine sublocotenent la 1 iulie 1877 și locotenent la 28 noiembrie 1880. În 1884, an cu care începe istorisirea, se află într-adevăr în calitate de comandant de companie în regimentul 4 dorobanți Argeș, avînd gradul de locotenent și apoi — de la 20 septembrie — de căpitan. În 1887, anul ultim al episodului relătat, se află de asemenea, în aceeași calitate, în regimentul 1 dorobanți Argeș. (Anuarul cuprinde mutațiile făcute pînă la 1 august 1887). În 1889 este căpitan în regimentul 1 infan'erie Craiova, iar un deceniu mai târziu cînd își redactează scrisoarea, se afla, într-adevăr în reg. 26 Rovine Craiova.

Expunerea lui Vinieru începe cu evocarea unei zile din luna mai a anului 1884, cînd întîmplarea l-a pus pe căpitan în legătură directă cu persoana primului ministru. Faptul se petrecea la Furduești, unde era reședința companiei din Regimentul 4 dorobanți Argeș. Din cauza unei ploii torențiale, Ion Brătianu, aflat pe drum, fusese silit de umflarea apelor Argeșului să facă un ocol neprevăzut și să se adăpostească o noapte la moșia din Furduești. A doua zi, înainte de plecare, primul ministru l-a chemat pe ofițer, declarîndu-i că a aflat că printre ostașii săi se propagă iredentismul, cerîndu-i să fie vigilent, să verifice faptul, să urmărească sorgintea și să descopere pe acei ce sînt în capul „acestei mișcări periculoase micului nostru stat”.

Avînd în vedere caracterul strict confidențial al acestor cuvinte, rezultă că ofițerul era cunoscut de primul ministru, fie direct, fie prin intermediul altora, cu atît mai mult cu cît în zona respectivă a județului se aflau proprietăți ale familiei Brătianu. Căpitanul și-a început investigațiile și a constatat că „propovăduirea acestei mișcări începea de la munte la vale”, avînd ca mîlitanți pe învățătorii rurali conduși de învățătorul Dobrescu de la Mușetești, binecunoscutul om politic Constantin Dobrescu-Argeș.

Nu spune ce a constatat printre proprii săi ostași, însă curînd și-a mutat postul de observație mai spre munte, luînd comanda companiei de la Sălătruc. Aici, aproape de frontieră, nici nu avea, se pare, nevoie de investigații pentru descoperirea agitatorilor, fiindcă — scrie el — „aproape toți făcea cauză comună de iredentism”. I se striga deschis și amenințător : „D-ta, d-le căpitan, ai sub comandă 200 ! iar noi avem 2 000 contra 200”. Curentul de masă era atît de puternic, încît Vinieru și-a adaptat tactica la starea de spirit a locuitorilor frontierei, prefăcîndu-se a le împărtăși vederile, pentru a descoperi organizația. Unul din ei, transilvănean din Porcești Sibiuului, aflat aici între ciobanii argeșeni, declară într-o noapte din august căpitanului că în primăvara următoare (a anului 1885) „se va termina unirea lor cu ai noștri” ; „vom veni în cete mici — spune unul — peste munți, vom lua arme de pe la vînătorii dvs. de la cărciumari și de la cei bogăți, căci cu aceste arme și cu ceea ce noi vom mai găsi, ne vom întoarce înapoi peste munți și acolo ne vom bate”.

În primăvara anului 1885, temător ca să nu se provoace „revolte la frontieră”, Vinieru și-a îndesit patrulările în munți.

Tot anul 1885 și pînă în toamna anului 1886, nu s-a întîmplat însă nimic ; așa cum observă și Vinieru, deseale sale patrulări au prevenit pe cei vizați și mișcarea „își perduse urma”. Dar, în septembrie 1886, au apărut semne și elemente noi. Căpitanul menționează sosirea la Sălătruc, dinspre Ciineni, a învățătorului Dobrescu din Mușetești și a învățătorilor din Vilsănești și Șuica. Aceștia fuseseră în Transilvania la Porcești și Boița. De ce au fost acolo — nu spune. După zece zile a sosit în Sălătruc un căpitan din Marele Stat-Major, cu ordinul confidențial al generalului Fălcoianu ca să se percheziționeze localitățile Pripoarele, Titești, Boișoara, Ciineni și Arefu pentru a se descoperi arme ascunse. Percheziția s-a executat și rezultatul a fost aproape nul. Misiunea secretă a căpitanului (Filip) a fost probabil provocată de protestul și sesizările autorităților austro-ungare, care au indicat celor români ca unele argeșene sus-citate

ca centre de aprovizionare cu arme pentru grupările armate iredentiste transilvane.

După reîntoarcerea la București a căpitanului Filip, Vinieru declară că a descoperit — cum, nu spune — planul de acțiune al mișcării pentru anul viitor. De data aceasta rezultă că informația — dacă va fi avut-o într-adevăr mai înainte — a fost exactă. Locul de întâlnire „în primăvara sau vara anului 1887”, a grupurilor venite de peste munți urma să fie movila Chiciura, situată între Albești și Mușetești. În primăvara anului 1887, frontiera a fost lăsată într-adins fără o supraveghere atentă, iar căpitanul Vinieru, spre a deruta și mai mult pe localnici, s-a mutat la compania de centru.

În noaptea de 13 iunie 1887, prima ceată „trece frontiera pe la muntele Capra, coboară spre Argeș, fac câteva proviziuni de revolvare și arme luate de la cârciumari și vânători, pe care îi vizau încă de mult prin călăuza lor, și se prefac că sînt hoți, continuă în valea Argeșului, să apropie de Albești și o ia spre Chiciura”.

Aici Vinieru face afirmația că a strîns compania și a plecat spre Chiciura în întîmpinarea iredentiștilor „fără autorizația” comandantului său de regiment, colonelul August Gorjan. (El nu precizează dacă aceasta a fost o încălcare a disciplinei ostășești, provocată de opunerea superiorului, sau dacă a procedat așa numai pentru că nu a mai avut timp să-l anunțe pe colonel. Oricum, el nu folosește terminologia militară obișnuită : în loc de „ordin” utilizează termenul „autorizație”, care, în caz că nu se datorează grabei și neglijenței de redactare, poate căpăta un înțeles diferit.)

Ciocnirea s-a produs a doua zi în zori la Chiciura : „Se trage focuri — scrie căpitanul, certat deseori cu gramatica — și-i împrăștii în toate părțile, urmărindu-i continuu prin munți pînă la frontieră și după o urmărire de 20 zile în munți după cum se arată în mica publicație sub falsul de bandă de hoți. Căci în realitate era o ciată de iredentiști Transilvăneni și pe care i-am aruncat peste munți”.

În afară de relatarea, de la sine grăitoare, a acțiunii propriu-zise, este de subliniat procedeul camuflării publicitare; mărturisirea unui agent al puterii executive că publicarea evenimentului politic a fost ocolită recurgîndu-se la prezentarea lui în presă ca urmărirea unor delicvenți de drept comun, este deosebit de edificatoare. Același lucru se poate spune despre metoda folosită de iredentiști, de a se prezenta ei înșiși, atunci cînd situația le-o impunea, în postura de hoți. Chestiunea prezintă importanță nu numai fiindcă amintește, în mod vădit, lozincile haiduciei de care vom vorbi mai jos, ci și pentru aceea că se atestă documentar existența unui procedeu folosit desigur pe scară mai largă în astfel de împrejurări de autorități sau de iredentiști.

Finalul scrisorii căpitanului Vinieru se referă la situația lui personală. El nu ar prezenta prea mare importanță dacă autorul ar cere numai, sub o formă sau alta, răsplată pentru zelul arătat în această „cauză secretă”. Însă Vinieru declară aproape deschis că împrejurările descrise mai sus l-au „înnegrit” în ochii tuturor superiorilor, începînd cu colonelul Gorjan și terminînd cu conducerea ministerului, atît sub guvernele conservatoare, cît și liberale. Reușit la examenul de maior încă din 1896, deci sub guvernarea liberală, dosarul lui continuă să rămînă blocat la minister. „Îndată ce dă peste numele meu sînt înălțurat de la dreptul meu”, scrie Vinieru.

Din 1887 și pînă la data cînd își scrie scrisoarea, deci în decurs de aproape 12 ani, Vinieru a fost, cum scrie el, pus pe „goană”, „pe drumuri”, fiind mutat succesiv la Pitești, Tigveni, Craiova (cu cel dintîi decret al guvernului conservator), Ocele-Mari, Tulcea, Ostrov, Aserlik Ostrov, Calafat și apoi iar la Craiova. Deci din Argeș, în nordul, centrul și sudul Olteniei, în nordul și sudul Dobrogii. Cu toate că mutările dese în garnizoane diferite în funcție de protecțiile sau persecuțiile politice constituiau un procedeu obișnuit pe atunci, cazul pare totuși ieșit din comun, dacă se ținea seama de contextul faptelor grave, săvîrșite „fără autorizația” comandantului, de căpitanul Vinieru. Chiar dacă invocarea unui serviciu de ordin politic ar fi putut determina pe destinatar să-i satisfacă cererea de avansare, și chiar dacă s-ar presupune de asemenea că solicitantul a preferat să se prezinte în postura de persecutat politic pentru a evita astfel eventuale mărturisiri sau justificări privind culpe de altă natură, profesională sau morală, totuși rezultă o ostilitate generală cu care a fost înconjurat și urmărit pe toate treptele ierarhiei militare. Privit de cei mai mulți ca un „înnegrit” care a tras în români de peste munți veniți pe pămîntul țării libere să capete puteri și mijloace de luptă, Vinieru nu a mai găsit sprijin nici la acei, pușini, care îl însărcinaseră cu această treabă în numele înaltelor rațiuni de stat.

Printre aceștia speră Vinieru să găsească totuși, pînă la urmă, înțelegere și de aceea sugerează, în încheiere, lui Vintilă Brătianu să-i relateze eventual lui Dimitrie Sturdza conținutul scrisorii ⁵.

⁵ Iată conținutul ei :

„Domnule V. Brătianu!

Prin scrisoarea de față am onoarea a vă detalia trecutul unor fapte care în binele țării mi s-au încredințat mie de Marile Maistru al națiunii Române, domnul I. C. Brătianu, iubitul domnii-voastră tată.

Cred că, detaliind mai jos, vă veți aduce aminte că în anul 1884 mă aflam ca comandant de companie în Regimentul Argeș nr. 4 ; și aveam reședința companiei chiar la Furduești, proprietatea d-voastră actuală.

Întimplaria făcea că în luna lui Mai se mă aflu cu serviciu [1] în localitate, unde în urma unei mari ploii fusei reținut de împrejurări a mai rămînea în Furduești. Nu trecu mult și, ieșind cu îngrijitorul acelei moșii spre riul Argeș, iată că întîlnim pe d-l Brătianu venind pe un cal despre Ratești și, plin de apă de sus și pînă jos, începu a ne povesti pericoul ce l-a întîmpinat la trecerea Argeșului, care venise foarte mare, încît trăsura se înămolise, iar d-sa scăpase cum putusă pe un cal, trecînd riul cu calul mai mult înot.

Sosind în Furduești, l-am îngrijit cu toți a se usca și apoi, pe la 9 ore, l-am lăsat a se odihni.

În dimineața zilei următoare, urmînd a se înapoia la Florica, am fost chemat personal de d-nia-sa, în care, cîntîndu-mă la o parte, îmi zise : «Printre dorobanții d-tale să propagă iredentismul, fii cu mare băgare de seamă, continuă a te încredința și urmărește sorgintia și pe acei ce sînt în capul acestei mișcări periculoasă micului nostru stat, care cu mari sacrificii am ajuns unde vezi ».

Aceste vorbe mari m-au pus în mișcare de a descoperi sorgintia și capii acestei mișcări, care căuta a aduce rău și desordine țării mele.

Intrînd în cauză, dau de urma acestei mișcări și de oamenii lor, care nu erau decît d-nii profesori rurali, în capul cărora se ascundea profesorul Dobrescu de la Mușatești, așa că propovăduirea acestei mișcări începea de la munte spre vale. Nu trecu mult și prin insistența probabilă trecui de la Furduești la munte, luînd comanda companii de la Sălătruc. Aci, cauza acestei propoveduirii era în puterea ei ; aproape toți făcea[u] cauză comună de iredentism și chiar eram amenințat de mulți din capi, în care-mi zicea : «D-ta D-te căpitan ai sub comanda 200 ! iar noi avem 2 000 contra 200 ». Acestea amenințări le căutam să văd legătura lor și prin ce mijloace poate a produce revoltă la frontieră. Urmărind continuu zi și noapte și trecînd în munții Argeșului, dau de ciobani, care din vorbă în vorbă și aprobîndu-i la toate, reușesc în fine a da de planul lor, fără a putea a găsi numile acestor...

Înaintînd continuu spre munți și mai găsind și alții cărora le aprobam cauza, în una din nopțile lui august, pe cînd se găteau a coborî munții, îmi comunică unul din ei de loc din satul Porcești de dincolo de munți că în primăvara viitoare se va termina unirea lor cu ai noștri.

Aprobindu-i continuu și din vorbă în vorbă, pusei o mică întrebare.

— Dar cum veți veni ca să vă uniți cu ai noștri ?

— Apoi, noi vom veni în cete mici peste munți, vom lua arme de pe la vînători[i] dv, de la circiumari și de la cei bogați, căci cu aceste arme și cu ceea ce noi vom mai găsi, ne vom întoarce înapoi peste munți și acolo ne vom bate.

Sosind primăvara anului 1885, eram continuu în observare de a nu lăsa să se strecoare vre o cîră de-a lor și să provoace revolte la frontieră. Cred că din deseale patrulări în munți mă simțise. Însa în toamna anului 1886 mișcarea aceasta își perduse urma, se îngropase și nimic nu se mai auzia, era o tăcere adîncă.

Dar prin septembrie văz că coboară despre Clineni, la Sălătruc, Dobrescu cu profesorul din Vălsănești și cel din Șuica, trăgînd pentru puțin timp la circiumarul din Sălătruc — aci imediat mîncară, băură bine și din ispitir le circiumarului reieșia că ei veneau de la Porcești de peste munți, unde au mai stat și-n Boita.

N-a trecut decît 10 zile de la treceria lui Dobrescu și vine la Sălătruc d-l Căpitan Filip din marele stat-major cu un ordin confidențial către mine, trimis și iscălit de d-l *general Fălcoianu*. În acest ordin era de a mă pune la dispoziția d-lui Căpitan Filip și împreună cu d-nia-sa să percheziționăm satele Pripoarele, Titești, Boișoara, Clineni și Arefu, căci din informații ministerul este asigurat că sînt arme strînse în comunele citate mai sus. Strîngînd compania, am început scotocirea, dar totul era în zadar, n am putut găsi decît la vînători, circiumari și alții cite 2 arme : am incredințat pe căpitanul Filip că cit voi fi aci nu se va strecura nimic și paza va fi foarte aspră.

Trece și aceasta, și la finile lui septembrie dau de noul lor plan, prin care se hotărîse a-l executa definitiv în primăvara sau vara anului 1887 și că loc de întîlnire să dăduse între Albești și Mușatești, pe movila de la *Chiciora*. Pentru a lăsa liberă partea dintre Topolog și Argeș, trecui la campania de Argeș, lăsînd pază frontiera unui locotenent. Credea toți că scăpară de mine, nemaiavînd frontiera în mînă ci numai compania de centru. Aici trecusem numai a le ieși în cale în vara anului 1887.

Sosind primăvara anului 1887, frontiera rămăsese puțin neglijată, însă în noaptea de 13 iunie 1887, informat de prima lor cîră ce venia în bandă, trece frontiera pe la muntele *Capra*, coboară spre Argeș, fac citeva proviziuni de revolvere și arme luate de la circiumari și vînători pe care li vizau încă de mult prin călăuza lor, și se prefac că sînt hoți, continuă în valea Argeșului să apropie de Albești și o ia spre *Chiciora* îndre[ptîndu-se] spre Mușatești, satul d-lui *Dobrescu-Chitană*.

Imediat ce veslia se afirmă, strîng compania fără autorizația șefului meu de regiment, pe atunci colonel *August Gorjan*, și trec la Albești ; dînd în zori de ziuă peste ei la *Chiciora*, aci se trage focuri și-i împrăscii în toate părțile, urmărindu-i continuu prin munți pînă la frontieră și, după o urmărire de 20 zile în munți, după cum se arată în mica publicație sub falsul de bandă de hoți. Căci în realitate era o cîră de iredentiști Transilvăneni, și pe care i-am aruncat peste munți. Vedeți d-le Vintilă, prevederile d-lui Ion Brătianu erau foarte mari și sigure, ceia ce spunea așa era.

În urma acestora veni rîndul meu de goană și colonel Gorjan începură goana dimpreună cu alte elemente conservatoare, așa că începură a mă pune pe *drumuri*. Am fost mutat imediat la Pitești, apoi la Tigveni. După aceasta, cade partidul liberal și sînt mutat cu cel I u decret la Craiova. Apoi, prin ordine : la Ocele Mari, Tulcea-Ostrov, Asarlık Ostrov, Calafat și iar la Craiova, unde sînt și astăzi.

Și nu știu cum se face că, deși astăzi este un ministru liberal, dar eu sînt dat în primire de la cel conservator și cei de astăzi mă țin tot *înnegrit* și ce e mai greu că nici la Pitești nu am putut trece ; dar am dat nenumărate examene de maior și toate sînt în zadar. Îndată ce dă pe-te numele meu sînt înlăturat de la dreptul meu. Sînt reușit maior încă din anul 1896 și stau în cartioanele Ministerului de Război, nu pot zice nimic, nu pot arăta nimănui sacrificiu ce l-am făcut țării, căci aceasta era o cauză secretă. Astăzi, inspirat de o reamintire a trecutului unde v-am cunoscut încă de la Furduești și d-voastră fiind fiul marelui *Maestru al națiunii Române I. C. Brătianu*, vin a vă detalia acest secret al cărei cauze era românească, ferind-o de a cădia în valorile unei revoluții în timpul cînd atunci începeam a ne ridica.

Dacă credeți însă cu totul confidențial, a arăta acest trecut și d-lui Sturdza.

Rog primiți devotamentul meu și nu mă uitați.

Destăinuirile căpitanului Vinieru atestă, aşadar, pe plan local, *existența unei mișcări de masă pentru sprijinirea activă a fraților de peste munți*. La mișcare participă, într-un fel sau altul, agitatori și simpatizanți din unitățile militare — ofițeri, gradați, și soldați — învățători rurali, țărani vânători și păstori, mici negustori și în general lumea zonei de frontieră. Aici, în apropierea hotarului nelegiuit, tensiunea politică este mai puternică; paralel cu preocupările cotidiene, pașnice, se simte pretutindeni pulsul mișcării subterane, contactele neîntrerupte peste crestele munților.

Scrisoarea lui Vinieru aduce amănunte despre formele mai puțin cunoscute de rezistență armată ale populației românești din Austro-Ungaria, în deceniul al 9-lea. *Cine erau acei români transilvăneni care preferau să stea înarmați prin codri și pe creste și cum urmau să fie concretizate planurile lor de unire cu cei de dincoace de Carpați* Vinieru nu o spune. El nu arată nici modul concret în care urmau să fie folosite modestele lor resurse de armanent, nici oamenii cu care se întâlnea Dobrescu-Argeș la Porcești și Boița și nici obiectivele și caracterul întâlnirii de la Chiciura între iredențiști și sprijinitorii lor argeșeni. Lipsesc, aşadar, câteva răspunsuri esențiale. Un lucru însă reiese cu limpezime: *contactul organizat, existența unei mișcări politice organizate*. În legătură cu aceasta apare ca deosebit de prețioasă referirea lui Vinieru la învățătorul din Mușetești, Constantin Dobrescu-Argeș, cunoscut pînă acum doar ca militant pe tărîm social, ca fondator al primei bănci populare și al primului teatru țărănesc din vechiul regat în 1882, iar ulterior ca deputat de Argeș la colegiul III, ziarist și exponent principal al mișcării pe care aveau s-o continue după moartea lui cumnatul său Alexandru Vălescu și Vasile Kogălniceanu, prin crearea în 1906 a unui partid țărănesc⁶. Activitatea sa militantă în cadrul mișcării iredentiste clandestine, dezvăluită de astă dată — cel puțin pentru anii 1884—1887 — de căpitanul Vinieru, impune, după opinia noastră, o profundă reconsiderare a acestui personaj și a carierei lui politice. Ea poate explica totodată și motivele reale sau măcar principale care au determinat autoritățile liberale să-i invalideze alegerea ca deputat în anii 1884 și 1885⁷.

Oricum, în cadrul reconsiderării, va fi poate utilă și reanalizarea împrejurărilor în care a luat sfîrșit cariera politică a lui Dobrescu-Argeș⁸.

Expunerea de mai sus necesită totuși anumite precizări și adăugiri, fie pentru a prezenta evenimentele din munții Argeșului în cadrul politic general, fie pentru a arăta în ce măsură ele sînt confirmate — direct sau indirect — și de alte surse.

Dacă ne referim la cadrul politic oficial, constatăm că departe de a distona, episoadele descrise se încadrează perfect în atmosfera politică a anilor 1884—1887 pe care am schițat-o la început.

⁶ Al. Vălescu, *Schiță asupra luptei dusă pentru înființarea partidului țărănesc*, Pitcești, 1921, p. 3—9.

⁷ Motivarea invalidării pare a fi fost în 1884 aceea că este învățător, iar în 1885 că n-a făcut armata (Al. Vălescu, *op. cit.*, p. 3—4).

⁸ Acuzația care se deduce din denumirea de *Dobrescu-Chitană*, dată de Vinieru, a fost ulterior contestată de Alexandru Vălescu. Acesta îl prezenta pe cumnatul lui — decedat între timp — ca victimă a unei înscenări și persecuții politice (Al. Vălescu, *op. cit.*, p. 4).

Rațiunile care au determinat orientarea externă a României în 1883, ca și complicatul joc diplomatic al partidului liberal și al Puterilor Centrale în ajunul și în urma acordului de la Gastein, nu pot intra și nu pot fi discutate în cadrul materialului de față. Alternativele și coordonatele orientării externe a tînărului stat român erau, oricum, în 1883, altele decît în 1914—1916.

În constelația internațională de la începutul celui de-al 9-lea deceniu, cercurile conducătoare din România — frunțași ai partidului liberal grupați îndeosebi în jurul lui Ion C. Brătianu, conservatorii junimiști și alte elemente conservatoare și, bineînțeles, regele Carol I — au considerat că politica Rusiei țariste poate fi contracarată numai printr-o alianță cu imperiile din centrul Europei și mai cu seamă cu Germania, puterea dominantă în vremea aceea pe continent. O dată cu motivele de ordin politic, au fost invocate rațiuni majore de ordin economic. Comerțul exterior al României era orientat cu precădere către piața germană și către zonele austro-boeme și transilvane ale Austro-Ungariei, unde produsele agricole românești în general și ale marii proprietăți funciare în mod deosebit aveau mari deuseuri și de unde veneau principalele importuri de produse industriale. (Chiar și perturbarea gravă a relațiilor comerciale româno-austro-ungare din anii 1886—1891, datorată în bună parte presiunii moșierilor maghiari, nu a făcut în cele din urmă decît să dea prioritate Germaniei în comerțul exterior al României, Austro-Ungaria continuînd însă a ocupa un loc de frunte.)

Pe de altă parte, disponibilitățile importante de capitaluri pe piața germană și necesitățile stringente ale statului român au făcut din marea finanță germană principalul creditor al României timp de aproape o jumătate de veac⁹. Abia pe la începutul secolului al XX-lea, capitalul occidental și o dată cu el interesele politico-strategice ale țărilor capitaliste dezvoltate din occident vor începe să contracareze simțitor influența economică și politică a Germaniei și Austro-Ungariei în România. *Această conjunctură era însă inexistentă în epoca la care ne referim.*

Dar, oricît de puternice vor fi fost rațiunile de stat — reale sau ipotetice — invocate în sprijinul acordului de la Gastein, ele nu au putut căpăta adeziunea de masă nici în România, și, firește, nici printre românii din Austro-Ungaria. Întreaga opinie publică, ca și majoritatea cercurilor conducătoare (cu excepția regelui, a lui Petre Carp, Dimitrie Sturdza, Titu Maiorescu și a altor cîtorva lideri politici), au considerat orientarea spre Puterile Centrale ca o politică de oportunitate, dictată de consecințele războiului franco-prusian și de raportul de forțe consfințit prin Tratatul de la Berlin.

În așteptarea unei alte conjuncturi internaționale, România s-a străduit să găsească un modus vivendi cu puternicii ei aliați și, mai ales, cu monarhia austro-ungară. În felul acesta, presat de protestele Austro-Ungariei, guvernul liberal a ajuns să acționeze în felul arătat de căpitanul Vinieru, dar nu fără a opune rezistență și nu fără a lovi la rîndul lui atunci

⁹ Începînd din 1868, cînd s-a lansat împrumutul Stroussberg și pînă în ajunul războiului mondial, Germania a detinut majoritatea datoriei publice externe a României (vezi Gh. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României*, București, 1934, p. 93 și 116—117; Gh. Dobrovici, *Datoria publică a României*, București, 1935, p. 802; I. Tutuc, *Datoria publică a României*, București, 1940, p. 792 și 801).

cînd situația i-a permis-o. Căci Austro-Ungaria s-a străduit să utilizeze la maximum avantajele politice obținute prin semnătura României; considerînd guvernul de la București paralizat prin angajamentul său scris și deci, incapabil de a acționa pentru apărarea românilor din monarhia vecină, cabinetele de la Budapesta au pornit o mare ofensivă pe plan economic, politic și cultural pentru a sfărîma rezistența națională românească, a desființa în cele din urmă însăși națiunea română din Transilvania și a slăbi considerabil forța materială și puterea de atracție a statului român liber. Tabloul general al situației din deceniul al 9-lea — ca să nu mai amintim și deceniile următoare — arată însă că toate aceste calcule s-au dovedit himerice; ele au dus, e drept, la convulsii grave, dar nu și-au atins nici pe departe scopul.

Dacă România oficială nu a putut da răspunsul cuvenit în mod eficient prin organul ei de guvernămînt, în schimb a ripostat printr-o opoziție hotărîită, încurajată și susținută organizatoric pînă în 1884 chiar de o aripă importantă a partidului de guvernămînt, în frunte cu C.A. Rosetti¹⁰.

Și dacă guvernul liberal nu a putut da un răspuns prea direct și prea eficient pe plan politic, în schimb a ripostat atît de dur pe tărîm economic, înșt pînă și burghezia săsească și ungară din Transilvania — greu lovită de consecințele războiului vamal declanșat în 1886 — a fost silită să protesteze hotărît la Budapesta împotriva încordării economice și politice existente între cele două state¹¹.

Nici în interiorul monarhiei politica de desnaționalizare n-a avut succesul scontat. Pe fondul ofensivei guvernamentale maghiare, al abuzurilor și ilegalităților, a fost firesc să cîștige teren, influență un interesant curent de opinie radical, care, deși nu a dus la o stare insurecțională în Transilvania, are meritul de a fi ținut trează, tocmai în perioada grea din primii ani după aderarea României la Tripla Alianță, combativitatea și capacitatea de ripostă — chiar și ilegală — între românii de peste munți.

Gradul în care românii transilvani — rezistînd persecuției și năzuînd la unirea cu „țara” — încălcau legiurile politice ale monarhiei era foarte diferit, însă încălcarea normelor politice legale era un fenomen curent, cotidian. Însuși ministrul de interne al Ungariei constata caracterul general, zilnic, al agitației și îndemnurilor „României iridente” în seminariile și școlile românești¹². În statul suveran al Austro-Ungariei, elevii români din Sibiu și Brașov purtau la chipie drapelul unui alt stat — al României —, iar pe copertele caietelor portretul monarhului (tot al României) și harta Daco-României, care cuprindea teritoriul din hotarele monarhiei austro-ungare!¹³ Subprefectul de Ciuc raporta, în octombrie 1885, la Budapesta că în comunele românești de la granița Carpaților mișcările iredentiste „se accentuează simțitor” și cita cazul preotului din Corbu,

¹⁰ În iunie 1883, Titu Maiorescu, promotor al politicii proaustriece, consemna în memoriile sale „ațișările” lui C.A. Rosetti și chiar ale poliției în contra Austro-Ungariei la societatea iredentistă „Carpați” și, prin contrast, atitudinea conciliantă față de Viena și Budapesta a liderului liberal D.A. Sturdza (Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. II, București, 1939, p. 189-190).

¹¹ Ion Moșă, *Războiul vamal dintre Austro-Ungaria și România în lumina intereselor economice ale Transilvaniei*, București, 1936, p. 19.

¹² Alex. Lapedatu, *op. cit.*, p. 69.

¹³ *Ibidem*.

care a trecut vama la Tulgheș nu pentru altceva decât numai pentru a săruta plîngînd pămîntul țării libere¹⁴.

În sate — adică acolo unde politica de desnaționalizare îmbrăca forme mai acute ca la oraș, materializate mult mai crîncen, îmbinate cu dominația unei clase moșierești și a unui aparat represiv de altă naționalitate — pasul spre codru, spre rezistența armată era, din punct de vedere psihologic și practic, mai explicabil și mai ușor de realizat. Tensiunea politică din Transilvania și în special din zonele de frontieră cu România, atestată chiar *de izvoare maghiare*, explică deci ambianța în care se puteau naște cetele înarmate despre care scria Vinieru.

Sînt necesare însă și alte adăugiri. Starea de spirit a românilor din Transilvania își avea și teoreticienii săi, care se adresau cu precădere categoriilor cu tradiții revoluționare — moșilor, foștilor combatanți și comandanți din oastea revoluționară a lui Iancu — sau cu predispoziții foarte firești, foarte vădite și foarte entuziaste spre mijloace extreme: tineretul din școli, seminarii și proaspeții absolvenți ai universităților.

În această ordine de idei rămîne încă o problemă deschisă datarea aceluia plan — mai mult decât tîmăr — de factură garibaldiană, elaborat de Ioan Axente Sever, potrivit căruia eliberarea Transilvaniei urma să se facă printr-o acțiune fulger de 8 zile, cu participarea combinată a armatei române și a forțelor insurecționale transilvane, în special a moșilor, fără știrea și peste capul lui Carol I¹⁵.

Despre starea de spirit pe care se întemeiau astfel de planuri există, între altele, și o apreciere foarte concludentă a lui V. Babeș. El îi vorbea în 1882 lui Titu Maiorescu despre inevitabila răscoală a țăranilor români transilvăneni la cel mai mic conflict al Puterilor Centrale cu Rusia, din cauza exasperării la care îi adusese aspirarea națională și socială. „În contra acestei mișcări — preciza Babeș — conducătorii (probabil conducătorii politici ai Partidului Național — *M. I.*) n-ar avea nici o putere”¹⁶.

Pe un asemenea teren a început în aceeași perioadă să-și intensifice acțiunea „Iridenta română”, a cărei expresie ideologică tipică o constituie scrierile lui G. Secășanu¹⁷; articolele din ziarul „Unitatea națională” — organul „Iridentei” — și însuși manifestul din august 1885, redactat tot de el. Lectura lor, făcută după opt decenii, cu optica actuală a cercetării, dezvăluie starea de exaltare juvenilă a autorului, cu toate laturile ei pozitive — izvorîte din curate sentimente patriotice — și cu inevitabilele exagerări caracteristice scrierilor incendiare, iredentiste: exacerbarea sentimentelor xenofobe, idealizarea teroarei individuale, vehicularea fără prea mult discernămint a noțiunii de revoluție, stilul grandilocvent etc. Însă, dincolo de acestea, sînt de reținut anumite elemente care pot explica de asemenea geneza cetelor înarmate menționate în scrisoarea lui Vinieru. Un element de prim ordin este însăși incitarea la mijloace extreme, identice cu cele concretizate pe crestele Argeșului și Făgărașului. „Vine timpul haiducilor ! E firesc să vie. Noi îi salutăm sosirea. Un popor spoliat n-are

¹⁴ Alex. Lapedatu, *op. cit.*, p. 66.

¹⁵ Lazăr Aurel, *O contribuție la problema unificării României*, în „Buletinul cercurilor științifice studențești de științe sociale”, anul 1956—1957, Universitatea „Victor Babeș” din Cluj, litografiat, p. 60—76.

¹⁶ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 52.

¹⁷ De pildă G. S., *Românii de peste munți. Cîteva cestiuni de actualitate*, București, 1884.

alt refugiu pînă la marea revoluțiune decît haiducia”, scria textual, în iulie 1885, ziarul „Unitatea națională”¹⁸.

O lună mai tirziu apărea cunoscutul manifest „Proclamațiunea revoluționară a Iridentei române”, unde ideea era reluată și dezvoltată : „Nu aveți arme. Așa e. Revoluția pe față nu vă este încă cu putință. S-au schimbat vremurile de la Horia încoace. O să le aveți însă și veți face-o. Ceea ce ni se impune astăzi e starea de revoluție într-ascuns, la adăpostul nopții, în umbra pădurilor . . . ”¹⁹. Iridenta irlandeză era indicată ca exemplu bun de urmat, iar mijloacele ei — glonțul și dinamita — ca soluții principale. Lichidarea fizică a unor moșieri, agenți administrativi, jandarmi, judecători și chiar cadre didactice aparținînd națiunii dominante era preconizată ca manifestare principală a protestului. „Ordinea legală” fiind nesocotită chiar de stăpînitori, trebuie încălcată. Cei ce o propovăduiesc — chiar și dintre români — trebuie combătuți. Nici o nădejde la Europa, la împăratul „asasin”, la vreo cale legală de luptă.

Caracterul tuturor acestor manifestări ale ideologiei iredentiste corespunde, precum se vede, pe deplin cu fizionomia acțiunilor concrete de la hotarul Argeșului. Și dacă, mergîndu-se mai departe, se încearcă a se stabili o legătură între grupul iredentei de la București și episoadele de pe linia frontierei, atunci legătura este atestată — firește în linii mai generale — de însuși primul ministru în cuvîntarea sa parlamentară de la 11 februarie 1886.

Expulzarea grupului de ardeleni iredentiști G. Secășanu, G. Ocășanu, Al. Ciurcu etc., făcută în toamna anului 1885 sub presiunea Austro-Ungariei, produsese guvernului Brătianu mari dificultăți interne.

Din stradă și din presă chestiunea a ajuns în februarie 1886 în Adunarea Deputaților, făcînd obiectul unei dramatice și spectaculoase dezbateri parlamentare, dominată de duelul oratoric dintre Ion Brătianu și Mihail Kogălniceanu. Sensul adînc, substratul, *resorturile de ordin tactic ale acestei dezbateri*, ca și importanța deosebită a conținutului ei, reclamă, evident, o analiză aparte. Ne mărginim deci a arăta că, răspunzînd interpelării lui Kogălniceanu, primul ministru a declarat că cei de la fosta societate „Carpați” „îndemnau oamenii să treacă Carpații”, că „au arme multe gata ca să treacă în Transilvania” și că au primit raport „că se face asemenea propagandă prin județele despre munte”. „Cercetați, d-le Kogălniceanu, pe la ministerul de interne și pe la poliție ca să vedeți că de un an și jumătate le-am dat toate povețele, i-am rugat și iar i-am rugat să se astîmpere”²⁰. Precizările primului ministru sînt edificatoare. Ele atestă — de astă dată public și destul de clar — legătura dintre iridenta de la București și evenimentele petrecute în munții Argeșului, chiar și numai prin coincidența datelor. (Istorisirea lui Vinieru începe în mai 1884, deci aproape cu „un an și jumătate” înainte de ședința din 11 februarie 1886. Coincidența are și un alt aspect, dacă reamintim că în iunie 1884 a avut

¹⁸ „Unitatea națională”, I, nr. 51 din 7 iulie 1885, p. 1. Cu un an înainte, în broșura sa Secășanu scria : „Școala, familia trebuiesc prefăcute în cluburi politice, în cluburi revoluționare . . . să se înființeze asociații secrete, dacă e chestia de a escuta, de a lovi . . . ” (G. S., *op. cit.*, p. 17).

¹⁹ Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 35—41.

²⁰ Dezbaterile Adunării Deputaților, 1885 — 1886. Ședința din 11 februarie, 1886, nr. 45, p. 660.

loc ruptura definitivă dintre gruparea lui C.A. Rosetti și partidul liberal, fapt care a complicat și mai mult relațiile guvernului cu mișcarea iredentistă). Rezultă de asemenea că guvernul a tolerat un timp activitatea iredențiștilor, dar că a fost silit, în cele din urmă, să ia măsuri.

De altminteri, voit sau nu, dezbateră parlamentului român de la 11 februarie 1886 pare adresată mai mult Budapestei decât Bucureștiului. Căci Kogălniceanu, vorbind despre Ludovic Mocsary, pe care-l caracteriza drept „patriot luminat, adevărat bărbat de stat cu vederi largi și prevăzătoare”, cita atunci cuvintele cu care șeful stângii maghiare avertizase reacțiunea ungară: „Vedeți . . . ca nu cumva, suprimând simptomele aspirațiilor naționale ce se arată pe față, să faceți din aspirațiuni conspirațiuni”²¹.

Mărturii certe, ca și întreaga ambianță a epocii, confirmă astfel într-un fel sau altul destăinuirile cuprinse în scrisoarea primită în martie 1899 de fiul lui Ion C. Brătianu.

²¹ Ibidem, p. 653.

MANIFESTĂRI DE SIMPATIE ȘI SOLIDARITATE ALE MASELOR POPULARE DIN ROMÂNIA CU POPORUL CEHOSLOVAC (SEPTEMBRIE 1938—MARTIE 1939)

DE

I. BABICI

În revistele de specialitate din țara noastră au fost analizate unele aspecte ale politicii externe promovate de cercurile guvernante românești în anii premergători declanșării celui de-al doilea război mondial. Cu acest prilej a fost relevată, între altele, atitudinea României față de politica müncheneză, oglindită în documentele vremii și într-o serie de lucrări publicate în străinătate. Pe plan extern, politica României a fost determinată în acei ani de preocuparea cercurilor guvernante de a menține integritatea teritorială a țării, independența și suveranitatea națională. Plecînd de la aceste premise, cercurile guvernante românești au adoptat o politică externă de alianță cu statele care se împotriveau acelor forțe ce duceau o politică revizionistă, revanșardă. Lupta poporului cehoslovac pentru menținerea statu-quo-ului teritorial existent, pentru apărarea libertății și independenței naționale s-a identificat cu aceea a luptei poporului român, fapt care a determinat o largă mișcare de solidaritate cu Republica Cehoslovacă.

Acționînd cu hotărîre în sprijinul Republicii Cehoslovace, poporul român era conștient că slujea în același timp propria-i cauză, apărarea independenței și suveranității naționale, împotriva vrăjmașului comun. În acest context condamnarea de către România a politicii müncheneze se înscrie în coordonatele generale ale politicii externe promovate de cercurile guvernante românești: de menținere a sistemului tradițional de alianțe și a statu-quo-ului teritorial existent, de apărare a păcii, împotriva agresiunii și războiului. Fidelitatea României față de această politică a dus la creșterea prestigiului său pe arena internațională și a atras în acei ani sentimente de profundă recunoștință ale poporului cehoslovac și aprecieri favorabile ale opiniei publice mondiale¹. În articolul de față ne propunem

¹ Ion Popescu-Puțuri, *România în timpul celui de-al doilea război mondial*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 5/1966, p. 40—46.

să înfățișăm unele fapte și date inedite privind mișcarea de solidaritate a maselor populare din țara noastră cu lupta dreaptă a poporului cehoslovac împotriva agresiunii fasciste.

Sînt cunoscute împrejurările politice în care s-a încheiat pactul de la München (septembrie 1938), prin care se urmărea dezmembrarea statului cehoslovac. Acordul de la München a deschis drum larg Germaniei naziste spre țările din sudul și estul Europei. Mai tîrziu, la 2 noiembrie 1938, primul dictat de la Viena impus Cehoslovaciei, de Germania hitleristă și Italia fascistă, a hotărît ca partea de sud a Slovaciei să fie cedată Ungariei horthiste, pentru ca apoi, după patru luni și jumătate, țara să fie invadată de armatele celui de-al III-lea Reich.

Drama pe care a trăit-o în acea vreme poporul cehoslovac a stîrnit în rîndurile maselor largi populare din România și din alte țări o mare îngrijorare, indignare și ostilitate împotriva agresorilor naziști. În acei ani de grele încercări pentru existența națională a multor state europene, Partidul Comunist Român, consecvent liniei sale tradiționale patriotice și internaționaliste, a susținut cu tărie cauza libertății, democrației, independenței și suveranității naționale a popoarelor. În pofida grelelor condiții ale ilegalității în care își desfășura activitatea și a valului de teroare la care a fost supusă mișcarea muncitorească și democratică în timpul dictaturii regale, partidul comunist a fost deținătorul poziției celei mai înaintate a poporului român, el a mobilizat masele largi la acțiuni de solidaritate frățească cu popoarele amenințate sau cötropite de agresorii fasciști. Forțele democratice au inițiat, organizat și condus o puternică mișcare de sprijinire a poporului cehoslovac, desfășurată sub forme variate, ca : proteste exprimate public împotriva cötropitorilor hitleriști, demonstrații de simpatie în fața Legației Cehoslovaciei, ajutorarea morală și materială a victimelor agresiunii fasciste, primirea caldă pe teritoriul românesc a numeroși cetățeni cehoslovaci nevoiți să-și părăsească țara etc. Într-un raport al Siguranței, intitulat „Campania în favoarea Cehoslovaciei” erau trecute în revistă acțiunile inițiate de P.C.R. în sprijinul poporului cehoslovac : „Partidul Comunist din România a întreprins o intensă campanie în direcția susținerii intereselor Cehoslovaciei, încercînd să . . . dezvolte în opinia publică românească un curent favorabil acestei țări”. În perioada agresiunii fasciste împotriva Cehoslovaciei, partidul — exprimînd interesele vitale ale poporului român, „și-a concentrat activitatea în direcția susținerii intereselor Cehoslovaciei, trimițînd spre publicare în presă simpatizantă numeroase telegrame, scrisori, și manifeste de solidaritate” cu poporul cehoslovac ^{1 bis}.

Încă în ajunul conferinței de la München, P.C.R., într-o broșură intitulată *După Austria, Cehoslovacia*, a demascat planurile cötropitoare ale Germaniei fasciste, lansînd chemarea înflăcărată de a sprijini poporul cehoslovac și de a întări unitatea tuturor forțelor patriotice ale poporului român în lupta pentru apărarea independenței naționale a patriei. „Soarta României și a tuturor țărilor de pe valea Dunării — se arăta în broșură — este strîns legată de soarta Cehoslovaciei . . . Toate statele balcanice —

^{1 bis} Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 227, f. 98. Dare de seamă privind „Campania în favoarea Cehoslovaciei”.

și în primul rînd România — trebuie să sprijine efectiv Cehoslovacia în lupta de apărare a integrității ei naționale și a independenței ei”².

Comitetul Central al P.C.R. a trimis în iulie 1938 o telegramă Partidului Comunist din Cehoslovacia, în care erau exprimate sentimentele internaționaliste ale comuniștilor români, „asigurîndu-l că va mobiliza masele populare din România pentru apărarea popoarelor din Cehoslovacia de la atacul hitlerist”³. În mod asemănător, Comitetul teritorial pentru Ardeal și Banat al partidului comunist, a adresat la 19 septembrie 1938 un salut fierbinte Partidului Comunist din Cehoslovacia și poporului cehoslovac în care se arăta hotărîrea fermă a oamenilor muncii din Transilvania de a lupta împotriva pericolului grav ce-l reprezenta politica expansionistă a Germaniei naziste nu numai pentru Cehoslovacia, ci și pentru interesele naționale ale României. Cauza justă a poporului cehoslovac, sublinia documentul amintit, se identifică în general cu aceea a poporului, român: „Atunci cînd noi apărăm independența și libertatea Cehoslovaciei ne apărăm pe noi înșine, apărăm pacea Europei împotriva dușmanului nostru comun, a fascismului hitlerist”⁴.

În același timp, revista „Lupta de clasă”, într-o serie de articole publicate în preajma pactului de la München, ca de pildă în cele intitulate *Anecharea Austriei, periclitarea Cehoslovaciei și României; Cum poate fi salvată pacea?; Criza cehoslovacă și învățăturile ei*⁵ ș.a., chema la veghe masele populare, cele mai largi straturi ale opiniei publice românești, împotriva manevrelor expansioniste ale Reichului hitlerist. Într-unul din articole, pe bună dreptate se sublinia faptul că „problema Cehoslovaciei este o problemă a păcii europene centrale, este o problemă a păcii în general, precum și a existenței independenței naționale a tuturor popoarelor din sud-estul Europei și din Balcani”. Articolul conchide că poporul român era vital interesat în existența de sine stătătoare a statului cehoslovac.

Politica de cedare în fața pretențiilor agresive ale hitleriștilor dusă de marile puteri a influențat negativ mersul evenimentelor din Europa. În broșura intitulată *München — o crimă la adresa păcii*, publicată la scurt timp după încheierea pactului de la München, Partidul Comunist Român, în numele poporului nostru, condamnă cu energie sacrificarea Cehoslovaciei: „Domnii Chamberlain și Daladier au sacrificat acolo independența Cehoslovaciei și libertatea popoarelor . . . Crima de la München se încadrează în lunga listă de capitulări față de provocatorii de război ai fascismului internațional”⁶.

Partidul comunist a chemat masele muncitoare să-și sporească acțiunile de sprijinire a Republicii Cehoslovace, subliniind că orice extindere a agresorilor hitleriști amenința tot mai mult independența națională a României. După invadarea sudului Slovaciei de Ungaria horthistă în

² Broșura *După Austria, Cehoslovacia*, Edit. P.C.R., iunie 1938, în Arh. Institutului de studii istorice și social-politice (mai departe A.I.S.I.S.P.) de pe lângă C.C. al P.C.R. cota Ab XXII-5, nr. inv. 1 007, p. 7 și 13.

³ „Scînteia” din 8 iulie 1938.

⁴ A.I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., cota A-XXII-11, nr. inv. 996. Hotărîrea cu privire la apărarea Republicii Cehoslovace a Comitetului teritorial pentru Ardeal și Banat al P.C.R. din 19 septembrie 1938.

⁵ „Lupta de clasă”, nr. 4 din august 1938.

⁶ Broșura *München — o crimă la adresa păcii*, ianuarie 1939, în A.I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., cota XXIII-9, p. 1.

noiembrie 1938, Partidul Comunist Român a trimis un nou salut frăţesc Partidului Comunist din Cehoslovacia. În salut se aprecia cu căldură activitatea Partidului Comunist din Cehoslovacia, „care cu un curaj demn de admirat şi într-o perfectă ordine a trecut la continuarea în ilegalitate a luptei sale dirze contra fascismului şi pentru libertăţile popoarelor Cehoslovaciei”⁷.

Comitetul Central al Partidului Comunist Român, într-un manifest editat în martie 1939, scotea în evidenţă legătura strinsă dintre necesitatea sprijinirii poporului cehoslovac împotriva invaziei naziste şi aceea a apărării independentei naţionale a României contra aceluiaşi vrăjmaş : „Trupele de asalt ale lui Hitler au invadat Cehoslovacia şi se găsesec la graniţa ţării noastre. Întreg poporul să se pună în stare de alarmă ! Singur Partidul Comunist din România a anunţat acest pericol cu ani înainte”. Animat de sentimentul dragostei faţă de patrie şi faţă de poporul cehoslovac prieten, partidul chema masele muncitoare la o vigilenţă tot mai sporită faţă de agresorii fascişti : „P.C.R. declară : comuniştii vor lupta cu arma în mână în primele rînduri. Uniţi-vă cu toţii într-un singur front puternic contra lui Hitler . . . ”⁸.

O contribuţie însemnată la mobilizarea maselor populare la această mişcare de solidaritate au adus-o organizaţiile de masă conduse de P.C.R. : „Amicii Cehoslovaciei”, „Frontul studentesc democrat”, „Uniunea democratică”, „Comitetul român pentru pace” (R.U.P.), „Frontul plugarilor”, „Madosz” şi altele. „În martie 1939, după ocuparea Cehoslovaciei de către Germania — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu în expunerea făcută cu ocazia celei de-a 45-a aniversări a Partidului Comunist Român — , poporul român a fost gata să dea ajutorul său poporului cehoslovac şi să se opună cu forţa armelor expansiunii agresorilor nazişti. Cînd guvernul a decretat mobilizarea parţială, partidul comunist a dat cuvînt de ordine membrilor şi simpatizanţilor săi să se prezinte la unităţile militare pentru a fi gata să-şi facă datoria faţă de patrie”⁹.

Chemările Partidului Comunist Român adresate oamenilor muncii de a susţine Republica Cehoslovacă au găsit un teren deosebit de fertil în rîndurile maselor populare de la oraşe şi sate. În fruntea acţiunilor de ajutorare a poporului cehoslovac s-a aflat clasa muncitoare, avangarda întregii naţiuni române în lupta dusă împotriva fascismului intern şi internaţional. La această mişcare au participat activ împreună cu muncitorimea şi intelectualitatea democratică, ţărănimea, meseriaşi, negustori, militari, studenţi, elemente burgheze cu vederi democratice, precum şi unele autorităţi administrative locale.

Însuşi guvernul român a acţionat în acea vreme pe linia sprijinirii Republicii Cehoslovace împotriva agresiunii Germaniei hitleriste¹⁰.

⁷ „Scnteia” din 25 noiembrie 1938.

⁸ A.I.S.I.S.P. de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A XXIII-9, nr. inv. 1 030. Manifest al C.C. al P.C.R. din 17 martie 1939.

⁹ Nicolae Ceauşescu, *Partidul Comunist Român — continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România*, Bucureşti. Edit. politică, 1966, p. 44—45.

¹⁰ Gh. Matei, *Puncte de vedere referitoare la poziţia României faţă de politica müncheneză oglindite în lucrările apărute peste hotare*, în „Analele Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.”, nr. 5/1965, p. 159—162; El. Ciobanu, *În legătură cu poziţia României faţă de Cehoslovacia în perioada „Münchenului”*, în *loc. cit.*, nr. 1/1966, p. 99—100; Gh. Matei, *Solidaritatea poporului român cu poporul cehoslovac împotriva agresiunii hitleriste*

Relațiile de prietenie și alianță dintre România și Cehoslovacia interesele comune ale celor două țări vecine pe plan internațional, au determinat ca mișcarea de solidaritate a poporului român cu poporul cehoslovac să cuprindă quasi-unanimitatea populației.

În adunări însuflețite, muncitorii metalurgiști din București au demonstrat încă în ajunul încheierii acordului de la München „prietenia față de muncitorimea cehoslovacă și față de frățescul popor al Cehoslovaciei, amenințat să fie robit de cotropitorul fascist german”^{10 bis}. Referindu-se la acesta, ziarul „Scinteia” scria : „Metalurgiștii au dovedit că pricep cât de strâns este legată soarta României și a păcii de soarta Cehoslovaciei, vecina și aliata noastră”¹¹, chemînd cu această ocazie pe muncitorii din toate breslele să urmeze exemplul metalurgiștilor din București.

Despre starea de spirit a muncitorilor de la Atelierele C.F.R. „Grivița” — București, autoritățile relatau în toamna anului 1938 că aceștia discutau cu regularitate evoluția evenimentelor internaționale și îndeosebi urmăreau cu atenție problema cehoslovacă¹².

Ziarul „Lumea românească” a reprodus în diferite numere, la rubrica : „Simpatiile poporului român pentru Cehoslovacia”, mai multe scrisori primite la redacție de la numeroși oameni ai muncii, din cuprinsul cărora se desprindea adevăratul lor atașament față de cauza cehoslovacă pentru apărarea independenței naționale.

Asemenea scrisori au trimis ziarului muncitorii metalurgiști din București, lucrătorii tăbăcari din Ploiești, muncitorii țesători din Iași, tinerii muncitori din cartierul Grant-București, un număr de peste o sută de cetățeni din cartierul Pleșoianu din București și asemenea lor mulți alții¹³. În perioada ce a urmat pactului de la München, muncitorii din București, Ploiești, Cîmpina, Bacău, Iași, Bîrlad, Moreni, Huedin și din alte localități, și-au exprimat public atașamentul față de cauza dreaptă a poporului cehoslovac¹⁴.

O neliniște profundă s-a manifestat în acea vreme în legătură cu acțiunile brutale ale Germaniei hitleriste împotriva Cehoslovaciei și în rîndurile maselor largi ale țărănimii muncitoare. Într-un raport din 24 septembrie 1938 al chesturii poliției orașului Iași către inspectoratul regi-

În loc. cit., nr. 5/1966, p. 69—72; I. V. Borisov, *Împotriva falsificării istoriei militare a crizei cehoslovace*, în *Adevăr și minciună în istoria diplomației*, Edit. Relații internaționale, Moscova, 1964, p. 101—102; W. Churchill, *La deuxième guerre mondiale*, vol. I, Paris, 1948, p. 312; Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol II und Marschal Antonescu*, Wiesbaden, 1954, p. 31; J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 a nos jours*, Paris, Dalloz, 1966, ed. a IV-a, p. 239.

^{10 bis} „Scinteia” din 8 iulie 1938.

¹¹ Ibidem.

¹² Arh. C.C. al P.C.R., fond. 68, dos. 6 188, f. 332. Nota siguranței din 22 septembrie 1938.

¹³ „Lumea românească” din 21 septembrie, 23 septembrie și 16 octombrie 1938. Spicuim câteva pasaje din scrisorile trimise la redacția ziarului „Lumea românească” de către oamenii muncii din diferite localități, pentru a ilustra atașamentul profund al poporului român față de cauza poporului cehoslovac. Lucrătorii tăbăcari din Ploiești exprimau „întregul popor cehoslovac expresia celor mai vii simpatii în lupta demnă pentru apărarea integrității naționale, democratice — simbol al păcii” („Lumea românească” din 23 septembrie 1938). Aproape o sută de tineri muncitori din cartierul Grant din București declarau răspicat : „Asigurăm cu toată dragostea noastră de adevărați democrați că vom fi alături de poporul cehoslovac pentru apărarea democrației” („Lumea românească” din 23 septembrie 1938).

¹⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 68, dos. 6 188, f. 548. Nota siguranței din 18 martie 1939; fond. 47, dos. 4 707, f. 92; Arh. st. Iași, fond. inspectoratul de poliție Iași, dos. 1 422/1939, f. 13. Buletin informativ din 22 martie 1939; „Lumea românească” din 11, 17 și 23 octombrie 1938.

onal de poliție, cu privire la starea de spirit a populației din cuprinsul județului Iași, se arăta : „De remarcat că sătenii, mai ales cei bătrâni, o dată cu discuțiunile ce le poartă în jurul acestor evenimente, povestesc momentele prin care au trecut în timpul războiului mondial, menționînd că nu ar dori să mai fie vreodată un nou război. Se simțe aceeași stare de neliniște din cauza zvonurilor care circulă relativ la războiul ce urmărește să-l provoace cancelarul Hitler prin intențiunile sale de a anexa Cehoslovacia de Germania ”¹⁵.

Manifestări asemănătoare au fost semnalate de către autorități și în județele Bacău, Dîmbovița, Hunedoara și în alte regiuni din țară¹⁶. Expri-mîndu-și solidaritatea cu poporul cehoslovac, un grup de țărani din județul Dîmbovița scria următoarele unui ziar al vremii : „Transmitem pe această cale poporului cehoslovac simpatiile noastre pentru lupta ce o duce să apere independența și pacea, scumpă nouă românilor ca și tuturor celorlalte popoare”¹⁷.

Sub titlul *Datoria intelectualilor față de evenimentele actuale*, presa democratică burheză a publicat zguduitorul apel al celor 26 de scriitori cehoslovaci : *Către conștiința lumii!*, în care se spunea : „Nimeni să nu închidă ochii în fața crudului adevăr, că după noi ar veni și rîndul altor popoare și țări”¹⁸.

Răspunzînd acestui apel un grup de intelectuali patrioți și-au manifestat, într-o telegramă adresată la 19 septembrie 1938 președintelui Republicii Cehoslovace, solidaritatea cu poporul cehoslovac. Telegrama, semnată de 18 scriitori și ziaristi democrați, între care amintim pe Ion Vinea, Șt. Antim, Miron Radu Paraschivescu, Izabela Sadoveanu, Sergiu Dan, glăsuia : „În gravele ceasuri prin care trece libertatea și integritatea teritorială a poporului cehoslovac de a cărui cauză e legată libertatea națională a tuturor popoarelor, îngăduiți, vă rugăm, domnule președinte, intelectualilor români mai jos semnați să vă exprime toată simpatia și solidaritatea lor pentru marea cauză pentru care luptați”¹⁹.

Într-o scrisoare asemănătoare din 9 noiembrie 1938, trimisă președintelui Republicii Cehoslovace, un grup de 12 intelectuali de valoare exprimau „sentimentul poporului nostru de respect și afecțiune față de nobilul popor cehoslovac”. Caracterizînd intensificarea presiunilor exercitate de cel de-al III-lea Reich asupra Cehoslovaciei, autorii scrisorii dezvăluiau scopurile perfide ale hitleriștilor, și anume accelerarea dezlănțuirii celui de-al doilea război mondial : „Noi sîntem pe deplin conștienți că atacurile fascismului german împotriva Cehoslovaciei reprezintă prima etapă — decisivă de altfel — a planului de cucerire a bazinului dunărean și de supra-mație mondială. Noi știm că astăzi nu este vorba numai de apărarea Cehoslovaciei, ci și de apărarea păcii, a libertății și civilizației mondiale ”²⁰. Scrisoarea era semnată, între alții, de Barbu Rădulescu, Petre Constantinescu-Iași, Athanase Joja, Mihail Roșianu, Matei Socor.

¹⁵ Arh. st. Iași, fond. Prefectura județului Iași, dos. 1/1938, f. 278.

¹⁶ Arh. st. Bacău, fond. Prefectura județului Bacău, dos. 74/1938, f. 96. Nota legiunii de jandarmi Bacău nr. 568 din 18 septembrie 1938, către prefectura județului Bacău (copie); „Lumea românească” din 21 septembrie și 16 octombrie 1938.

¹⁷ „Lumea românească” din 21 septembrie 1938.

¹⁸ Ibidem din 19 septembrie 1938; „Fapta” din 2 octombrie 1938.

¹⁹ „Lumea românească” din 19 septembrie 1938.

²⁰ Arh. C.C. al P.C.R. www.dacoromanica.ro

Figuri proeminente ale vieții cultural-științifice și publicistice democratice din țara noastră și-au ridicat glasul cu tărie în apărarea independenței Cehoslovaciei. Savantul Nicolae Iorga, dînd dovadă de înțelegere a pericolului ce plana asupra poporului cehoslovac, spunea într-un articol-manifest adresat *Către un popor prieten* următoarele: „În numele conștiinței umane am ținut, fără a discuta fondul însuși al chestiunii, a ridica acest protest contra grosolaniei triumfătoare”²¹.

Scriitorul Ion Agîrbiceanu, în articolul *Solidaritate*, își declara pe față simpatia față de poporul cehoslovac și înfiera crimele hitlerismului la adresa păcii mondiale²². Publicistul Zaharia Stancu, în cronicile externe scrise cu regularitate în săptămînalul „Azi”, blama politica marilor puteri de cedare în fața agresiunii hitleriste: „Cehoslovacia a fost silită de înșiși marii ei aliați să se înconvoaie atunci cînd, după părerea experților militari, armatele cehoslovace ar fi fost capabile să păstreze neatînse hotarele patriei”²³. Scriitorul Geo Bogza a înfierat cu asprime, în articolul *Amestecul Gestapoului*, acțiunile poliției secrete de stat a Germaniei naziste îndreptate împotriva unității statului cehoslovac²⁴.

Ziarele și revistele centrale și locale, dînd glas simțămintelor opiniei publice românești, au condamnat cu vehemență barbariile cotropitorilor naziști față de poporul cehoslovac²⁵.

În diferite ocazii, prin scris sau viu grai, și-au manifestat aversiunea față de cotropitorii hitleriști și simpatia cu poporul cehoslovac: Nicolae Titulescu, dr. N. Lupu, George Călinescu, dr. C. I. Parhon, Andrei Oțetea, Ștefan Voicu, George Macovescu, Scarlat Callimachi, Alexandru Sanielevici, Stanciu Stoian, Vasile Maciu, Titus Cristureanu și asemenea lor mulți alții.

În scopul intensificării acțiunilor de sprijinire a poporului cehoslovac, a luat ființă pe baze legale în septembrie 1938 la București: „Societatea de apropiere culturală cehoslovaco-română”, cunoscută sub numele de „Amicii Cehoslovaciei”²⁶.

Arătînd scopurile asociației, ziarul „Lumea românească” scria după constituirea ei, printre altele: „Un grup de intelectuali români, în frunte cu d. N. D. Cocea, în dorința de a strînge legăturile cu intelectualii și exponenții opiniei publice cehoslovace tocmai în momentul cînd

²¹ „Neamul românesc” din 23 septembrie 1938.

²² Ibidem din 25 martie 1939.

²³ „Azi” din 25 iunie 1939.

²⁴ „Lumea românească” din 20 septembrie 1938.

²⁵ În ziarul „Lumea românească”, Octav Livezeanu a demască politica de cedare în fața pretențiilor imperialismului german dusă de marile puteri, avertizînd că „o agresiune repetată nu se domesticește prin renunțări continue” („Lumea românească” din 11 octombrie 1938). Ella Negruzzi, înfierînd dezmembrarea Cehoslovaciei, și-a exprimat deschis convingerea că hitleriștii „nu au limită în apetiturile crescînde spre Orient, sub cuvînt de unificare națională” (ibidem din 12 octombrie 1938). Tudor Teodorescu-Braniște, într-o scrisoare trimisă aceluiași ziar, a arătat că a „primit acordul de la München” cu „un mare, un chinuitor sentiment de durere”. Ziarul „Lumea nouă”, în articolele intitulate: *După acordurile de la München, Consecințele economice ale acordului de la München, Sacrificiul Cehoslovaciei n-a asigurat nici securitatea nici pacea, Sfrîșitul Cehoslovaciei, Conștiința lumii și suprimarea Cehoslovaciei* ș.a. a stigmatizat cotropirea Cehoslovaciei, afirmînd o caldă simpatie față de poporul cehoslovac („Lumea nouă” din 16 și 23 octombrie 1938; din 19 și 26 martie 1939).

²⁶ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 210 f. 241; dos. 218, f. 259. Nota siguranței din 20 septembrie 1938; „Lumea românească” din 22 septembrie 1938.

cultura și civilizația sînt mai grav amenințate, a luat inițiativa înființării unei societăți de apropiere... cehoslovaco-române”²⁷.

Membrii societății „Amicii Cehoslovaciei” au organizat numeroase acțiuni în sprijinul poporului cehoslovac, ca, de pildă, conferințe, adunări în favoarea Cehoslovaciei, au inițiat publicarea unor articole în presă despre lupta poporului cehoslovac împotriva fascismului, au organizat popularizarea culturii progresiste cehoslovace în țara noastră. Prin întreaga sa activitate, asociația și-a adus o contribuție prețioasă la mobilizarea opiniei publice din România la campania de solidaritate cu poporul cehoslovac.

Într-un apel publicat în presă la 22 septembrie 1938, societatea „Amicii Cehoslovaciei” arăta că poporul român urmărește cu emoție lupta poporului cehoslovac pentru apărarea integrității teritoriale și asigură în același timp „poporul cehoslovac de întreaga simpatie și solidaritate a poporului român aliat și prieten, urîndu-i victorie deplină în dreapta cauză pe care o apără cu atîta curaj și demnitate”²⁸.

Delegații ai asociației „Amicii Cehoslovaciei” s-au prezentat în septembrie 1938 atașatului de presă de la Legația cehoslovacă din București, pentru a împărtăși acestuia solidaritatea vie a maselor muncitoare și a opiniei publice democratice din țara noastră, „care simpatizează cu poporul cehoslovac și care în aceste clipe grele se consideră obligate să-l sprijine”²⁹.

În aceeași lună, o delegație din partea Ligii generale a meseriașilor din România a predat Legației cehoslovace un mesaj de prietenie, în care se spunea: „Meșteșugăria română se alătură întregii lumi civilizate ca să dezaprobe și să condamne intențiile de a se știrbi unitatea statului și independența națională a poporului cehoslovac, de teroare a tunurilor și a diviziilor motorizate, pornite sub steagul crucii încîrligate”³⁰.

Răspunzînd cu mare însuflețire chemării partidului și a celorlalte organizații de masă și patriotice, zeci de mii de cetățeni de diferite categorii sociale — muncitori, intelectuali, studenți, meseriași — din București au ieșit în stradă pentru a manifesta împotriva fărădelegilor hitleriștilor și pentru a-și exprima solidaritatea militantă cu poporul cehoslovac. Astfel, la 25 septembrie 1938, cetățenii din capitală au demonstrat în stradă, afirmîndu-și cu tărie opoziția față de pretențiile anexioniste ale Germaniei fasciste, făcînd o călduroasă „manifestație de simpatie la Legația cehoslovacă”³¹. La 16 martie 1939, masele au ieșit din nou în stradă, pentru a protesta energic împotriva desființării statului cehoslovac. În acea zi, mii de muncitori au părăsit uzinele și fabricile, iar profesorii și studenții democrați sălile de cursuri și, împreună cu numeroși cetățeni ai capitalei, s-au dus la Legația cehoslovacă de pe actuala stradă Galați, pentru a-și manifesta puternic solidaritatea și simpatia cu poporul frate cehoslovac. Apoi, încolônindu-se și regrupîndu-se, demonstranții au parcurs străzile orașului îndreptîndu-se spre Legația germană din calea Victoriei, pentru a o ataca și devasta. Timp îndelungat străzile din jurul legației au devenit

²⁷ „Lumea românească” din 22 septembrie 1938.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 218, f. 353. Nota siguranței din 14 septembrie 1938.

³⁰ „Lumea românească” din 21 septembrie 1938.

³¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 211, f. 85. Nota siguranței din 26 septembrie 1938.

scena unor ciocniri cu forțele de poliție și ale jandarmeriei, care au înconjurat clădirea legatției pentru a o feri de furia populației. În cursul acestei grandioase demonstrații, masele au scandat lozinci antihitleriste și lozinci de îmbărbătare pentru eroicul popor cehoslovac ³².

Luînd parte activă la o serie de congrese internaționale împotriva fascismului și războiului, reprezentanții mișcării antifasciste și democratice din România și-au exprimat atașamentul față de lupta justă a popoarelor, pentru apărarea libertății și independenței naționale. Astfel, la Congresul mondial al tineretului pentru pace de la New York (august 1938), delegații tineretului român au susținut cu căldură hotărârile adoptate în comun de reprezentanții tineretului lumii în sprijinul poporului cehoslovac ³³. La Conferința internațională pentru pace și democrație de la Paris (mai 1939), reprezentanții români și-au unit glasul cu cel al delegaților popoarelor lumii, împărtășind întru totul aspirațiile de libertate și independență ale poporului cehoslovac ³⁴.

În această perioadă se situează contactul Consiliului Central al Frontului studențesc democrat cu „Liga culturală” condusă de Nicolae Iorga. Organizația studenților democrați creată și condusă de P.C.R. a propus lui N. Iorga o colaborare cu „Liga culturală” ³⁵. Primită cu înțelegere, propunerea studenților democrați a fost acceptată, Iorga sugerînd ca aceștia să se înscrie individual în asociație ³⁶. Timp îndelungat, cu acordul lui N. Iorga, studenții democrați au folosit secția București a „Ligii culturale” pentru organizarea activității antihitleriste. În cadrul acestei asociații s-au desfășurat, sub forma unor conferințe culturale, o serie de adunări de solidaritate cu poporul cehoslovac.

Într-o moțiune adoptată în ședința din 2 noiembrie 1938, Comitetul executiv al „Ligii culturale” a protestat cu tărie împotriva dezmembrării Cehoslovaciei de către agresorii fasciști ³⁷. Moțiunea a avut un puternic ecou în rîndurile opiniei publice românești. Într-o scrisoare deschisă adresată președintelui „Ligii culturale”, un număr de 160 de studenți din București, de la facultățile de drept, agronomie, medicină, litere, Academia comercială ș.a. exprimau mulțumiri profesorului pentru poziția sa antihitleristă, asigurîndu-l în același timp „de entuziasmul și solidaritatea studențimii române”. Studenții democrați scoteau în evidență că atitudinea lui Iorga față de poporul cehoslovac i-a atras și mai mult stima și prețuirea poporului nostru, deoarece „glasul dv. a arătat cu o emoționantă claritate și fermitate simpatia (îndurerată astăzi) pe care poporul român o poartă poporului prieten cehoslovac și curajul cu care trebuie să privim în fața propriului nostru destin” ³⁸. Scrisoarea era semnată de Manea Mănescu, Corneliu Mănescu, Mihail Levente, Ana Toma, Miron Constantinescu, Alexandru Balaci, C. I. Gulian, Silvian Iosifescu și alții.

³² „Scnteia” din 5 mai 1966; „Lupta de clasă”, nr. 6 din iunie 1966.

³³ „Fapta” din 2 octombrie 1938.

³⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 25, dos. 4 162, f. 273. Nota siguranței din 22 mai 1939.

³⁵ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 218, f. 426—427; dos. 227, f. 231. Nota siguranței din 6 octombrie 1938.

³⁶ Ibidem dos. 227, f. 210; „Familia” nr. 3 din noiembrie 1965 (articolul: Nicolae Iorga, semnat de Miron Constantinescu).

³⁷ „Neamul românesc” din 4 noiembrie 1938; „Timpul” din 4 noiembrie 1938.

³⁸ „Neamul românesc” din 10 noiembrie 1938.

Acțiunea „Ligii culturale” în sprijinul Republicii Cehoslovace a fost de asemenea salutată cu entuziasm de Asociația publiciștilor români ³⁹.

Oficialitățile cehoslovace au adus în repetate rânduri un călduros omagiu poporului român pentru sprijinul acordat țării lor ⁴⁰.

În martie 1939, cetățenii cehoslovaci care s-au refugiat din fața invaziei hitleriste în România s-au bucurat de primirea caldă și de sprijinul populației de la orașe și sate. Poporul român a organizat încă din primele zile ale agresiunii fasciste o acțiune largă de ajutorare morală și materială a refugiaților cehoslovaci. Oficialitățile vremii, ținând seama de calitatea de aliat pe care România o avea față de Cehoslovacia, au sprijinit sub diferite forme (cazare, aprovizionare, transport etc.) pe refugiații din țara vecină. Alături de celelalte forțe democratice și patriotice, partidul

³⁹ „Neamul românesc pentru popor” din 15 noiembrie 1938.

⁴⁰ La 10 octombrie 1938, ministrul afacerilor străine al Cehoslovaciei a declarat ministrului României la Praga : „Nu vom uita însă nici o dată că singurele dovezi efective de prietenie ne-au fost date de dumneavoastră. În clipele acestea atât de grele, cea mai prețioasă nădejde pe care o avem este că România ne va păstra și în viitor aceleași simțăminte” (Arh. M.A.E., fond. 71/ Cehoslovacia, 1937—1944, vol. 41, relații cu România, f. 346. Telegrama Legației României la Praga către Ministerul Afacerilor Străine al României nr. 2 736 din 10 octombrie 1938).

La 24 octombrie 1938, Legația Republicii Cehoslovace din București arăta într-o notă oficială : „În timpul săptămînilor trecute cînd poporul cehoslovac a trecut prin cele mai grele momente ale existenței sale și, după aceea, cînd a fost supus celor mai grele încercări, Legațiunea cehoslovacă din București a primit numeroase dovezi de nobilă participare și de îndemnuri nu numai din partea diferitelor organizațiuni și asociațiuni românești, dar și de la particulari, deseori anonimi, cărora li este imposibil să le răspundă fiecareia în parte. Legațiunea roagă deci pe toți care au ținut cu poporul cehoslovac în momente grele să știe cine li sînt adevărții prieteni, să primească atât în numele legațiunii, cit și în acela al guvernului cehoslovac și al întregii națiuni cehoslovace, expresiunea celor mai sincere mulțumiri pentru dovezile de călduroasă prietenie” („Neamul românesc” din 26 octombrie 1938).

La 31 octombrie 1938, ministrul Cehoslovaciei la Berlin a exprimat însărcinatlui cu afaceri al României în același oraș, „recunoștința țării sale pentru atitudinea cavalerescă a României și . . . cele mai vii mulțumiri pentru sprijinul acordat” (Arh. M.A.E., fond. 71/ Cehoslovacia, 1937—1944, vol. 41, relații cu România, f. 358. Telegrama Legației României la Berlin către Ministerul Afacerilor Străine al României nr. 38 277 din 31 octombrie 1938).

La 17 noiembrie 1938, guvernul cehoslovac, într-o declarație făcută în parlament, aducea un omagiu public poporului român : „Păstrăm cu recunoștință și cu fidelitate amintirea tuturor manifestărilor de simpatie care ne-au venit și îndeosebi dovezile de amicitie date de România . . .” (*loc. cit.*, f. 368 ; „Universul” din 19 noiembrie 1938).

La 13 decembrie 1938, în declarația ministerială a guvernului cehoslovac se exprima din nou poporului român sincera „recunoștință pentru amicitia și lealitatea” pe care tot timpul a „dovedit-o în cursul zilelor de grele încercări prin care am trecut” (*loc. cit.*, f. 376 ; „Universul” din 15 decembrie 1938).

Într-un raport al Legației României la Praga nr. 290/C. din 8 februarie 1939 către Ministerul Afacerilor Străine al României se arată că în rîndurile opiniei publice cehoslovace era prezentă „o atmosferă de generală simpatie și grațitudine pentru atitudinea noastră din timpul catastrofei din septembrie” 1938 (*loc. cit.*, f. 386).

La 17 mai 1939, ministrul României la Bruxelles l-a primit pe fostul ministru al Cehoslovaciei în același oraș, la cererea acestuia, pentru a exprima în numele tuturor cehoslovacilor credincioși luptei antihitleriste „profunda recunoștință față de poporul român care în acele împrejurări tragice a avut o atitudine atât de prietenoasă pentru Cehoslovacia” (*loc. cit.*, f. 406. Nota Legației României la Bruxelles către Ministerul Afacerilor Străine al României nr. 284/12-a din 19 mai 1939).

Asemenea aprecieri la adresa poporului român au fost făcute nu numai de oficialitățile cehoslovace, ci și de către numeroși oameni politici din alte țări. Astfel, de pildă, președintele Confederației Elvețiene a mărturisit la 26 octombrie 1938 ministrului României la Berna că poporul elvețian este impresionat de „atitudinea loială a României cu prilejul acestor evenimente” (vezi N.P. Comnène, *Anarchie, dictature ou organisation internationale pour éviter une troisième grande guerre?*, Perret Gentil, Genève, 1946, p. 128).

comunist a înțeles cel mai bine semnificația dramei poporului cehoslovac, participând activ la acțiunea națională de ajutorare a refugiaților cehoslovaci. În acest scop, Comitetul Central al P. C. R. a convocat la București o consfătuire cu activul de partid din întreaga țară. Din partea C. C. al P. C. R., la consfătuire a luat parte Ilie Pintilie. În cadrul consfătuirii au fost stabilite măsurile ce urmau să fie îndeplinite imediat în vederea mobilizării maselor largi la acțiunea de ajutorare a refugiaților cehoslovaci. În acest sens s-a hotărât să se apeleze la bresle pentru a lua parte la campania de sprijinire a poporului cehoslovac. Comitetul breslei funcționarilor comerciali a acceptat propunerea partidului comunist „de a strânge fonduri pentru ajutorarea refugiaților cehi, iar sumele care se vor aduna vor fi trimise Crucii Roșii din Cluj”⁴¹. Din însărcinarea partidului, Józsa Béla a plecat la Sighet pentru a mobiliza nemijlocit masele populare la primirea refugiaților cehoslovaci pe pământul românesc⁴².

În tot timpul refugiului, cehoslovaci au găsit azil în țara noastră; cu acest prilej s-a manifestat din plin prietenia frățească dintre poporul român și poporul cehoslovac. Prin multe orașe și sate ale patriei pe unde au trecut cetățenii cehoslovaci civili și militari, au fost întâmpinați cu deosebită dragoste de către populație, oferindu-li-se hrană și adăpost.

Pretutindeni muncitorii s-au aflat în fruntea acțiunilor internaționaliste de ajutorare a refugiaților cehoslovaci. La Sighet și în alte orașe din țară, muncitorii și-au afirmat profunda înțelegere față de refugiați, donând o parte din salariu pentru aceștia⁴³.

Alături de muncitorime, țărănimea din satele prin care au trecut refugiații cehoslovaci i-a găzduit cu prietenie și grijă. Numeroși medici și surori medicale au asigurat asistența sanitară atât de necesară în asemenea împrejurări tragice. Apreciind sprijinul dat de masele populare refugiaților cehoslovaci, J. Béla în însemnările sale cu privire la aceste evenimente a relevat conținutul său profund internaționalist. Astfel, masele muncitoare din România „voiau să dea forță celor goniți, fără patrie, pe drumul necruțător și îndepărtat” al pribegiei⁴⁴.

La acțiunile de ajutorare a refugiaților cehoslovaci au luat parte activă autoritățile administrative din diferite localități. Izvoarele de arhivă atestă că „primăria orașului Sighet, cu ocazia adăpostirii refugiaților cehi”, le-a acordat un important sprijin material⁴⁵. În același timp, Rezi dența ținutului Someș-Cluj a dat prefecturii județului Maramureș suma de 27 608 lei pentru întreținerea și transportul refugiaților cehoslovaci⁴⁶.

O activitate susținută au desfășurat autoritățile locale din județul Satu-Mare, pe teritoriul căruia s-au scurs în câteva zile mii și mii de refugiați cehoslovaci. Astfel, la Satu-Mare și Negrești (raionul Oaș), populația,

⁴¹ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 222, f. 217. Nota siguranței din 6 aprilie 1939.

⁴² A.I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., fond. 3, dos. 101 (nenumărotat).

⁴³ A.I.S.I.S.P. de pe lângă C.C. al P.C.R., fond. 3, dos. 101 (nenumărotat).

⁴⁴ Ibidem, Manuscrisul unui articol al lui J. Béla.

⁴⁵ Arh. Sfatului popular al raionului Sighetul Marmăției, fond. Prefectura județului Maramureș, dos. nenumărotat. Raport al Prefecturii județului Maramureș către Rezi dența ținutului Someș-Cluj, nr. 12 875 din 5 septembrie 1939.

⁴⁶ Ibidem.

societățile de Cruce Roșie, armata și autoritățile civile „au asigurat cu largheță aprovizionarea” refugiaților cehoslovaci ⁴⁷.

Presa vremii a relatat pe larg în coloanele sale despre simpatia și dragostea cu care au fost înconjurați refugiații cehoslovaci la Sighet, Baia-Sprie, Baia-Mare, Ferneziu, Seini, Șomcuta-Mare, Satu-Mare, Oradea, Timișoara, Jimbolia, Dej, Cluj, Gherla, Bistrița, Aiud, Sibiu, Făgăraș și în alte localități ⁴⁸.

Un convoi de 20 de camioane pline cu refugiați, urmat de două trenuri sosite la 17 martie 1939 în orașul Satu-Mare, au fost întâmpinate cu atenție și căldură de populație ⁴⁹. În zilele de 18, 19 și 20 martie, la Cluj au sosit 9 trenuri cu peste 270 de vagoane încărcate cu refugiați ⁵⁰. „Clujul a primit cu prietenie și înțelegere pe refugiații cehi”, scria în martie 1939 ziarul „Timpul” ⁵¹.

Sprrijinul dat poporului cehoslovac de masele populare din țara noastră în anii grei ai expansiunii și invaziei naziste, prin ecoul său, a depășit granițele patriei, avînd un mare răsunset internațional, datorită amploarei și varietății formelor de solidaritate. Opinia publică din lumea întreagă a comentat cu satisfacție acțiunile poporului român de ajutorare a poporului cehoslovac. S-ar putea reproduce numeroase articole, pline de elogii la adresa poporului și țării noastre, apărute în presa de peste hotare.

Revista „Rundschau” (Basel), în articolul intitulat sugestiv *Poporul român va sprijini Cehoslovacia împotriva agresiunii hitleriste*, publicat în ajunul pactului de la München, analizînd acțiunile maselor populare din țara noastră de ajutorare a poporului cehoslovac în lupta dusă pentru apărarea ființei sale naționale, scotea în relief izvoarele care au stat la baza acestei solidarități: „Poporul român are tradiții adînci de luptă pentru libertatea și independența țării sale. El a dus o luptă seculară, curajoasă împotriva diferiților cotropitori care i-au amenințat existența sa liberă. Animați de aceste mărețe tradiții de luptă a poporului, oamenii muncii din România au înțeles însemnătatea ajutorării” poporului cehoslovac ⁵².

Pe aceeași linie, revista „World news and views” (Londra), într-un articol asemănător, referindu-se la idealurile comune de libertate și independență națională ale popoarelor român și cehoslovac, nota: „Partidul Comunist din România, ca un continuator al tradițiilor de luptă ale poporului român din trecut, pășește alături de popor, în primele rînduri, în lupta pentru apărarea independenței României și pentru apărarea Republicii Cehoslovace” ⁵³.

⁴⁷ Filiala Arh. st. Satu-Mare, fond. Prefectura județului Satu-Mare, dos. 1/1939, pachet V, f. 1. Raport al Prefecturii județului Satu-Mare către Rezidența ținutului Someș-Cluj, nr. 59 din 31 martie 1939.

⁴⁸ „Universul” din 20, 21, 22 și 23 martie 1939; „Timpul” din 21 și 23 martie 1939; „Neamul românesc” din 22 martie 1939.

⁴⁹ „Universul” din 22 martie 1939.

⁵⁰ Ibidem din 23 martie 1939.

⁵¹ „Timpul” din 23 martie 1939.

⁵² „Rundschau” din 29 septembrie 1938.

⁵³ „World news and views” din 8 octombrie 1938.

Presa sovietică a comentat neliniștea pe care o nutrea poporul român față de soarta poporului cehoslovac în mai multe articole, ca de pildă în cele intitulate: *Îngrijorare în România din cauza planurilor celui de-al III-lea Reich*, *Lupta poporului român împotriva agresiunii hitleriste*, *Un avertisment României*⁵⁴.

Ziarul „Izvestia”, prezentînd starea de spirit a opiniei publice românești față de criza cehoslovacă, remarca „o vădită neliniște ca grijile care actualmente tulbură Praga să nu le sufere în viitor și Bucureștiul”⁵⁵. Același ziar din 21 septembrie 1938, în articolul: *Coloanele presei străine*, relevă poziția presei românești de apărare a intereselor Cehoslovaciei împotriva Germaniei hitleriste.

Publicația „Journal de Moscou” evidențiază faptul că după pactul de la München „majoritatea ziarelor românești și-au exprimat neliniștea pentru soarta țărilor Europei orientale”⁵⁶. „Sub semnul stării de spirit antigermane — scria revista — s-a desfășurat în România solemnitatea inaugurării la Mărășești, la 21 septembrie (1938 — I.B.), a Monumentului Eroilor căzuți în lupta împotriva trupelor germane”⁵⁷.

Ziarele franceze „L’Humanité”, „Le Moment”, „Journal”, „Petit Parisien”, „Journal des débats”, „Paris midi”, „Marianne”, ș.a. au elogiât sprijinul acordat de poporul român poporului cehoslovac⁵⁸.

Astfel, ziarul „L’Humanité”, într-un articol intitulat *Nota U.R.S.S. favorabilă comentată la București*, a arătat că în România a fost primită cu satisfacție nota de protest a guvernului sovietic adresată guvernului hitlerist în urma invadării Cehoslovaciei de naziști⁵⁹. Cotidianul „Le Moment” releva generozitatea de care a dat dovadă poporul român față de Republica Cehoslovacă în perioada müncheneză. „Adevărații prieteni se cunosc la nevoie — arăta ziarul — și Cehoslovacia a putut să constate recent care au fost și care sînt prietenii ei. Prietenă și aliată în timpul cînd țara vecină își începea ascensiunea în concertul națiunilor, România nu și-a schimbat cu nimic sentimentele și angajamentele sale în momentele nefericite pentru Cehoslovacia”⁶⁰.

La rîndul său, ziarul american „New York Times” scria, în aceeași ordine de idei: „România a dat o dovadă strălucită de loialitate față de tratatele și prietenii săi chiar în momentul în care marile puteri nu-și onorau semnătura”⁶¹. Comentarii asemănătoare au mai apărut în presa belgiană („Le Soir” din 28 octombrie 1938), iugoslavă („L’Echo de Belgrade” din noiembrie 1938, „Vreme” din 3 decembrie 1938) și din alte țări.

Un puternic ecou l-a avut campania din România în sprijinul Republicii Cehoslovace, în rîndurile opiniei publice cehoslovace. Ziarele

⁵⁴ Arh. M.A.E., fond. 71/U.R.S.S., 1930—1938, vol. 11, presa, dosar nenumărotat. Vezi decupajele din ziarele „Journal de Moscou” din 4 octombrie 1938; „Izvestia” din 12 septembrie 1938.

⁵⁵ „Izvestia” din 12 septembrie 1938.

⁵⁶ „Journal de Moscou” din 4 octombrie 1938.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Arh. M.A.E., fond. 71/Franța, 1935—1939, vol. 19, presa, dosar nenumărotat; ianuarie—martie 1939, vol. 20, presa dosar nenumărotat.

⁵⁹ „L’Humanité” din 21 martie 1939.

⁶⁰ „Le Moment” din 28 octombrie 1938.

⁶¹ „New York Times” din 4 decembrie 1938.

„Venkov”, „Narodny Listy” și altele au publicat numeroase articole, în care exprimau recunoștința poporului cehoslovac față de ajutorul acordat de masele populare din țara noastră⁶². Astfel, publicația „Narodny Listy” scria în toamna anului 1938: „Națiunea cehă și cea slovacă au avut în nenorocirea lor o adevărată consolare în nobila simpatie și loialitate arătate de România... Nu vom uita niciodată prietenia și credința României”⁶³.

La Conferința internațională pentru democrație și pace de la Paris din 13—14 mai 1939, reprezentantul cehoslovac Zdenek Fierlinger, salutînd „importanta delegație venită de la București în vederea lucrărilor congresului”, a relevat că „poporul român se aliază la mișcarea noastră antifascistă”, omagiînd cu căldură „voinea sa de a lupta în mod real împotriva agresorului și a fascismului”⁶⁴.

Mult timp după eliberarea Cehoslovaciei de sub jugul hitlerist — acțiune la care și-a adus o contribuție prețioasă și eroica armată română —, presa cehoslovacă a continuat să transmită mulțumiri călduroase României pentru sprijinul dat în anii grei ai cotropirii naziste. Așa, de exemplu, ziarul „Lidove Democracie” reamintea în august 1946 că „România, în anul 1938, după declararea mobilizării în Cehoslovacia, a furnizat imediat mijloace de apărare Republicii Cehoslovace”⁶⁵. Pe aceeași linie, ziarul „Obrana Lidu” relatea cu recunoștință: „Puțini dintre noi știm că am avut în România înaintea războiului... prieteni atît de buni”⁶⁶.

La 13 august 1946, conducătorul delegației cehoslovace, luînd cuvîntul la Conferința de pace de la Paris, a declarat: „În perioada cea mai neagră din istoria Cehoslovaciei, poporul român s-a comportat cum se cuvine unui aliat și prieten. Românii au ajutat îndeosebi pe cetățenii cehoslovaci să scape din ghearele lui Hitler și să se alătore aliaților. Iar cînd soldații cehi au încercat să ajungă să lupte alături de Uniunea Sovietică, România le-a pus la dispoziție mijloace de transport și a făcut toate eforturile pentru a-i ajuta”⁶⁷. Delegatul cehoslovac în comisia militară pentru România la aceeași conferință a evocat la 10 octombrie 1946 sprijinul acordat de poporul român poporului cehoslovac⁶⁸. „Refugiații noștri — spunea cu alt prilej același delegat —, care veneau fără acte și fără pașapoarte, au fost transportați gratuit, sprijiniți și aprovizionați de populație pînă la București, unde primeau pașapoarte cehoslovace, în vremea aceea nerecunoscute oficial, și, cu vize oficiale, ei plecau puțînd să ajungă în Orientul Apropiat, în Franța, în Anglia sau în Uniunea Sovietelor, pentru a relua lupta împotriva inamicului nostru comun”⁶⁹.

La 24 septembrie 1946, Klement Gottwald, conducător al partidului comunist și vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, a declarat ministrului

⁶² Arh. M.A.E., fond. 71/ Cehoslovacia, 1937—1944, vol. 41, relații cu România, f. 354—356. Nota telefonică a Legației României la Praga din 24 octombrie 1938 către agenția telegrafică română „Orient — radio-rador”.

⁶³ „Lumea românească” din 29 octombrie 1938.

⁶⁴ Arh. C.C. al P.C.R., fond. 1, dos. 211, f. 166. Nota siguranței din 27 iulie 1939.

⁶⁵ „Scnteia” din 29 august 1946.

⁶⁶ „Obrana Lidu” din 10 mai 1947.

⁶⁷ „Scnteia” din 15 august 1946; „Izvestia” din 14 august 1946.

⁶⁸ „Scnteia” din 12 octombrie 1946.

⁶⁹ „Scnteia” din 16 septembrie 1946.

României la Praga că „Cehoslovacia nu poate uita atitudinea și comportarea politică a României din 1938”⁷⁰.

Campania internațională amplă de ajutorare a Republicii Cehoslovace, în cadrul căreia se integrează și acțiunile de solidaritate ale oamenilor muncii din țara noastră, constituie mărturia atracției pe care au exercitat-o tot timpul ideile internaționalismului proletar în sinul maselor muncitoare din întreaga lume. Manifestările de solidaritate ale poporului român cu lupta poporului cehoslovac împotriva fascismului reprezintă încă un exemplu strălucit al sentimentelor de patriotism și internaționalism în care P.C.R. a educat în permanență masele populare de la orașe și sate. Acțiunile internaționaliste ale maselor muncitoare din România față de poporul cehoslovac au înscris pagini de neuitat în istoria prieteniei popoarelor român și cehoslovac, în cadrul tradiționalelor legături revoluționare dintre mișcarea muncitorească din România și cea din Cehoslovacia.

Manifestările de solidaritate ale maselor populare din România cu Republica Cehoslovacă, au avut rădăcini adânci și continuitate în legăturile istorice străvechi, în simpatia și lupta comună a celor două popoare, pentru libertate și unitate națională, împotriva stăpînirii străine. Ele au avut un caracter profund popular, de masă, deoarece au reprezentat o cauză comună a popoarelor român și cehoslovac împotriva agresiunii fasciste și a tendințelor revizioniste și revanșarde.

Solidaritatea poporului român cu Republica Cehoslovacă a constituit în permanență o preocupare și o cauză națională, ea s-a manifestat cu deosebită tărie în toamna lui 1938 și în primăvara anului 1939. Aspectele prezentate demonstrează faptul că la această uriașă mișcare au luat parte oameni reprezentând diferite concepții politice, ideologice, filozofice și religioase: comuniști, social-democrați, membri ai partidelor politice burgheze, oficialitățile vremii, inclusiv cercurile guvernamentale românești, bărbați și femei, vîrstnici și tineri, toți cei care se împotriveau sub o formă sau alta agresorilor hitleriști și apărau independența și suveranitatea națională a patriei. Prin acțiunile multiple și variate de sprijinire a poporului cehoslovac, poporul român și-a adus o contribuție la marea bătălie dusă în acei ani pe plan european împotriva fascismului și războiului.

Mișcarea de solidaritate din România cu cauza dreaptă a poporului cehoslovac a lăsat o urmă adîncă în conștiința maselor populare, a lărgit tradițiile lor revoluționare și a îmbogățit experiența glorioasă a luptei antifasciste, pentru apărarea independenței și demnității naționale a poporului nostru.

⁷⁰ Arh. M.A.E., fond Conferința de pace de la Paris, vol. 70. Telegrama ministrului României la Praga nr. 111/1945 din 24 septembrie 1946.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I D O C U M E N T A R E)

PROBLEME ALE DOCUMENTĂRII ÎN ISTORIOGRAFIE (Premise pentru o discuție)

Așezarea concepției materialismului istoric la baza cercetărilor privind trecutul societății umane în genere — a celei românești, în speță — și activitatea masivă de detectare și editare a surselor istorice (corpusul de documente medievale, colecțiile tematice, cronicari bizantini și otomani, relații ale călătorilor străini etc.) au permis înnoiri esențiale de informație și interpretare în istoria României. Elaborarea celei dintâi sinteze marxiste de mari proporții a istoriei României a constituit încununarea unui amplu efort de cercetare, dar ea nu înseamnă și încheierea procesului de investigație științifică. Tratatul de istorie a României reflectă stadiul de dezvoltare a istoriografiei noastre într-un anumit moment, cu realizările și imperfecțiunile lui. Într-un șir de aspecte fundamentale ale istoriei naționale, cercetătorii români au trebuit să se limiteze la soluții provizorii sau ipoteze de lucru; elucidarea definitivă a problemelor nesoluționate reclamă — alături de clarificări teoretice — studii monografice întemeiate pe o documentare sporită. Confruntarea și coroborarea informațiilor oferite de materialele conservate în țara noastră cu cele procurate de surse păstrate în arhivele și bibliotecile din străinătate constituie condiția indispensabilă a oricărui progres în cercetarea istoriografică. Prodigioasa activitate de explorare a arhivelor de peste hotare întreprinsă de N. Iorga este departe de a fi epuizat șirul mărturiilor străine privind istoria României. Catalogul documentelor Ordinului teutonic¹ și volumul de documente engleze privind istoria României, editat de E. D. Tappe² — pentru a ne mărgini numai la două exemple — au furnizat știri de cea mai mare valoare pentru istoria noastră medievală. Alături însă de sursele recent tipărite, este necesar ca cercetătorii să cunoască și concluziile la care au ajuns specialiștii străini în probleme de istorie românească sau universală — susceptibile de a lămuri aspecte ale istoriei naționale — pe baza studiului izvoarelor tipărite sau rămase inedite. Îndatorire care obligă pe istoric, ca pe oricare om de știință de altminteri, să fie la curent cu cele mai noi rezultate ale cercetărilor prin lectura sau parcurgerea publicațiilor de specialitate. Un adevăr simplu, care însă nu este inutil uneori să fie reamintit, e că ancheta istoriografică, indiferent de epoca spre care se îndreaptă — comuna primitivă sau secolul nostru —, trebuie să fie întreprinsă pe baza și

¹ W. Hubatsch și E. Joachim, *Regest. historico-diplomatica Ordinis Sanctae Mariae Theutonicorum*, vol. I — II, Göttingen, 1948.

² E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History (1427—1601) collected from British Archives*, Londra—Haga, 1964, 162 p. (Studies in European History, II).

cu ajutorul celor mai noi mijloace de investigație. Înnoirea permanentă a „utilajului” istoriografic — bază de informație și metodă de cercetare — este o necesitate care se cuvine stăruitor subliniată. Există, din acest punct de vedere, o similitudine între știința istorică și tehnică: exigența desfășurării procesului de producție la nivelul tehnicii mondiale este valabilă *mutatis mutandis* și pentru istoriografie. Această exigență reclamă cercetătorului utilizarea tuturor surselor accesibile și informarea continuă, pentru a avea în permanență documentația „la zi”. Soliditatea și durabilitatea încheierilor sale depind direct de volumul informației și de profunzimea analizei. Ca în orice domeniu al cunoașterii, și în istoriografie materiale date recent la iveală sau explicații noi fac să devină perimate interpretările care întruneau largi adeziuni. Abandonarea unei teorii sau rectificarea unei date sînt întru totul firești atunci cînd ele sînt impuse de apariția unui nou izvor sau de o reinterpretare mai judicioasă a vechilor surse; „revenirile” și „adăugirile” provenite dintr-o informație deficitară sînt însă greu scuizabile. Încercăm în rîndurile de mai jos o discuție asupra mijloacelor de perfecționare a documentării istoriografice.

Istoriografia contemporană străbate un proces de renovare și restructurare, cercetarea istorică se sistematizează, se aprofundează și se diversifică. Perfecționării metodelor de critică erudită a textelor i se asociază utilizarea mașinilor electronice și apelul la alte științe³. Studiul reziduurilor florale — spre pildă — îngăduie astăzi reconstituirea peisajului agrar dispărut, iar rezultatele cercetărilor de psihologie socială sînt folosite pentru studiul mentalităților colective din societățile trecute. „Explozia” de publicații se întîlnește și în istoriografie, în proporții, firește, mai modeste în raport cu științele tehnice, dar considerabile față de situația antebelică⁴.

Corespunzător marelui număr de publicații, se înregistrează și o însemnată creștere a numărului de cercetări și studii privind problemele de istorie. Bibliografia lucrărilor privind originile și desfășurarea celui de-al doilea război mondial a căpătat în cursul ultimelor două decenii dimensiuni uriașe: lista publicată în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale” înregistrează 863 de titluri în 1965 și 998 în 1966⁵. Un singur număr din „Byzantinische Zeitschrift” (1966, nr. 1) cuprinde în buletinul său bibliografic peste 1 200 de indicații.

Este limpede că, față de marele număr de publicații, efortul pe care îl solicită cercetătorului îndatorirea de a se informa este deosebit de anevoios. În scopul de a facilita documentarea științifică, serviciile de informare — la noi Centrul de documentare științifică al Academiei Republicii Socialiste România⁶ — pun la dispoziție cercetătorilor instrumente de lucru: buletine de informare științifică, bibliografii, fișe. Fără a intra aici într-o analiză amănunțită a activității C.D.S., de altminteri nici nu ne propunem o asemenea sarcină, trebuie spus totuși că obiectivul fixat — acela de a asigura „o informare curentă cît mai eficientă și operativă, care să țină la zi pe cercetător eu ce este mai nou și mai important în domeniul său de preocupări”⁷ — este încă, în ciuda străduințelor care nu se pot lăuda îndeajuns, departe

³ O prezentare de ansamblu a metodelor și direcțiilor actuale ale cercetării istorice în excelentul volum colectiv *L'Histoire et ses méthodes*, Paris, 1961 (*Encyclopédie de la Pléiade*).

⁴ Erich Boehm—Lalit Adolphus, *Historical Periodicals. An Annotated World List of Historical and Related Social Publications*, Santa Barbara—München, 1961, 620 p.

⁵ Nu am reținut aici lucrările cuprinse într-o bibliografie tematică publicată în nr. 58, din 1965; nr. 61 din 1966 lipsind, nu a putut fi luat în considerație. Bibliografia nu este, desigur, exhaustivă. Atragem însă atenția că aceeași lucrare apare de mai multe ori, în cazul cînd a fost tradusă și în alte limbi. Vezi și Janet Ziegler, *Répertoire international des bibliographies publiées de 1945 à 1965 sur la seconde guerre mondiale*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”, XVI (1966), nr. 63, p. 69—90.

⁶ Acad. A. Avramescu și Pia Atanasiu, *Centrul de documentare științifică al Academiei R.P.R. la începutul activității sale*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliografie”, VI (1964), nr. 3, p. 249—259.

⁷ *Ibidem*, p. 254.

de a fi atins. Deficiențele sînt, desigur, inerente oricărui început, dar semnalarea lor este o condiție a remedierii. Călăuziți de această convingere, ne îngăduim să înfățișăm aici unele nedumeriri și sugestii în legătură cu activitatea C.D.S.

1. Din ampla listă de periodice care urmau să fie prelucrate în cursul anului 1966 în „Buletinul de informare științifică”, Seria istorie (lista însumează 419 titluri și a fost publicată în nr. 3/1966 al buletinului) sînt omise reviste de cel mai mare interes pentru cercetătorii români. Menționăm, spre exemplificare, „Açta Poloniae Historica”, „Études balkaniques”, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” „Przeglad Zachodni”, „Byzantinobulgarica”, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters”. Ne întrebăm dacă n-ar fi mai utilă prelucrarea unor periodice, în ale căror pagini sînt publicate studii privind estul și sud-estul european, decît a unor publicații, ca „Revue des deux Mondes”, spre pildă, care nu găzduiesc decît înfrîntor articole de istorie, iar atunci cînd o fac — exceptînd memoriile unor personalități politice — textele tipărite sînt îndeobște simple prelucrări destinate marelui public. Cum o despuiere exhaustivă a publicațiilor istoriografice este practic imposibilă, credem că atenția trebuie îndreptată cu precădere asupra periodicelor în care apar studii consacrate istoriei României și popoarelor vecine sau axate pe probleme care preocupă și pe cercetătorii noștri. E de la sine înțeles că orientarea activității C.D.S. în această direcție presupune colaborarea strînsă între redacția buletinului și institutele sau centrele de cercetare ale Academiei. Coordinarea dintre activitatea de prelucrare a periodicelor și necesitățile de informare ale cercetătorilor, în funcție de temele înscrise în planurile științifice, ar accelera elaborarea lucrărilor prin reducerea timpului rezervat alcătuirii bibliografiei.

2. Mai mare atenție ar trebui acordată modalităților de prezentare. O semnalare bibliografică dintr-un buletin de informare științifică ar trebui să cuprindă, după părerea noastră, cel puțin două elemente: a) indicații care să îngăduie cercetătorului să afle mai mult despre conținutul lucrării decît trădează titlul ei. O notă explicativă de felul „Autorul expune poziția Europei, înțelegînd prin aceasta Europa occidentală, față de problema germană”, care figurează la articolul lui J. Y. Chevalier, *L'Europe et le problème allemand*⁸, nu-l înaintează prea mult pe cititor în cunoașterea conținutului acestui articol; b) indicații asupra caracterului lucrării: studiu științific sau simplă expunere de popularizare. Astfel, în rezumatul care însoțește articolul lui E. A. Meșcerskaia, *Noçi dlinnth noçi* (Noaptea cuțitelor lungi), „Voprosy istorii”, 1966, nr. 6, p. 204—207, nici o indicație nu arată cititorului că se află în fața unei lucrări de popularizare (de felul celor publicate în cunoscutul magazin istoric francez „Historia”), care, firește, nu aduce nimic nou pentru cunoașterea evenimentelor de la 29—30 iunie 1934. Aceeași absență de indicații pune în imposibilitate pe cititor de a ști că două articole ale istoricului sovietic L. I. Ghințberg, cu titluri apropiate — *V predveri ghillerovskoi diktaturt* (În ajunul dictaturii hitleriste) și *O predstorii ustanoveniia ghillerovskoi diktaturt* (Despre preistoria instaurării dictaturii hitleriste) reprezintă, cel dintîi, un studiu istoric propriu-zis, al doilea o analiză critică a literaturii privind problema cercetată.

Alături de publicațiile C.D.S., revistele de specialitate ar trebui să acorde mai mult spațiu recenziilor și notelor bibliografice. Reviste străine cu existență îndelungată și titlu prestigios consacră jumătate din numărul de pagini prezentării și discutării lucrărilor de istorie recent apărute. Publicațiile românești mai vechi înregistraseră realizări remarcabile în această direcție. Alături de fluviul de recenzii și note care inundau, literalmente, paginile celor două reviste ale lui N. Iorga, „Revista istorică” și „Revue historique du sud-est européen”, o bibliografie, pe cît de bogată, pe atît de sistematic organizată — care rămîne și astăzi principalul instrument de informare asupra literaturii istorice privind istoria României apărute între 1931

⁸ „Buletin de informare științifică. Istorie, etnografie”, 1966, nr. 11, p. 1358, nr. 3721.

și 1947 — , a fost publicată în paginile „Revistei istorice române”. Exemplele amintite mai sus ar trebui reluate.

Așa-numita parte a doua a revistei — partea consacrată recenziilor și notelor de lectură — este secundară numai în inserierea materialelor publicate, nu și în însemnătate. Ea este destinată nu numai să-l informeze rapid și corect pe cititor, dar să și înlesnească schimbul de păreri între specialiști. În așteptarea întâlnirilor personale prilejuite de congrese sau călătorii de studii, recenzia este forma cea mai potrivită de angajare a dialogului științific. Opiniei profund eronate, după care a ignora înseamnă a critica, trebuie să i se substituie polemica științifică, onestă și documentată. Ar trebui urmărite și semnalate recenziile apărute în publicațiile străine la lucrările românești⁹, după cum studiile istoricilor străini privind istoria României s-ar cuveni să fie, la rindul lor, sistematic recenzate în publicațiile noastre.

Istoriografia străină manifestă un interes tot mai sporit pentru problemele istoriei Europei răsăritene și a Peninsulei Balcanice. Alături de marele număr de lucrări privind evoluția societății umane în aceste zone ale continentului nostru, inițiativa recentă a Universității din Washington de a întocmi o istorie în 7 volume a Europei central-răsăritene¹⁰ dă măsură interesului despre care aminteam. E de la sine înțeles că, în aceste împrejurări, afirmarea răspicată și competentă a poziției istoriografiei noastre este de cea mai mare însemnătate. Fără o cunoaștere prealabilă, profundă și multilaterală a lucrărilor străine, dintre care unele aduc materiale și puncte de vedere noi prețioase, nu se poate desfășura o discuție autentic științifică.

Lipsa unui buletin bibliografic de tipul celui redactat la „Revista istorică română” și a unei prezentări sistematice a periodicelor străine au făcut să treacă neobservate ediții de texte sau studii care prezentau interes pentru specialiștii noștri. Din multe exemple care s-ar putea da alegem două: foarte interesanta revistă care este „Annales” nu a fost recenzată niciodată plină acum în paginile revistelor noastre de istorie, ceea ce a făcut ca un izvor prețios editat într-unul din numerele acestei publicații să treacă neobservat; e vorba de o listă de venituri a regatului maghiar în secolul al XII-lea, care cuprinde și informații pentru Transilvania¹¹. O situație similară întâlnim și în legătură cu un alt text reeditat și discutat de istoricii bulgari: scrisoarea din 1404 a lui Sigismund de Luxemburg către ducele Burgundiei privind, între altele, și acțiunile antiotomane ale lui Mircea cel Bătrîn¹². Controversa dintre P. Petrov și G. Tankova—Petkova¹³ pe marginea acestui episod a rămas la noi nesemnălată, deși problema fusese discutată în trecut și de istoricii români¹⁴.

Mijloace de informare științifică. Izvoarele și studiile privind istoria României publicate în străinătate sînt răspindite în numeroase publicații și lucrări, dintre care unele, prin titlu sau profil, nu lasă să se bănuiască „surprizele” pe care le rezervă cercetătorului. Istoricul care studiază, spre exemplu, politica externă a României în timpul celui de-al doilea război mondial nu s-ar aștepta, desigur, să găsească textul procesului-verbal al convorbirilor de la Rocca delle Caminate dintre Mussolini și M. Antonescu într-un volum care nu e o publicație de documente (A. Tamarro, *Due anni di storia 1941—1943*)¹⁵ sau n-ar cerceta revista „Wehr-

⁹ Menționăm, spre exemplu, că numai într-un singur număr al revistei „Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte” (1966, nr. 3) au fost recenzate cinci lucrări românești.

¹⁰ L. Bushkoff, *University of Washington Project of the History of East-Central Europe*, în „Balkan Studies”, 6 (1965), nr. 1, p. 188—190.

¹¹ Ch. d'Eszlary, *Un état des revenus hongrois au XIIe siècle*, în „Annales”, XVII (1962), nr. 2, p. 1117—1124.

¹² P. Petrov, *Въстанието на Константин и Фружин*, în „Известия на Института за история при БАН”, т. 9 (1956), p. 187—214.

¹³ „Исторически Преглед”, XVIII (1962), 1, p. 92—98.

¹⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1937, p. 319; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 296—297.

¹⁵ F. Debyser, *La chute du régime*, în „Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale” VII (1956), nr. 26, p. 29, n. 1.

wissenschaftliche Rundschau”, axată pe probleme de știință militară, unde este totuși tipărit studiul lui A. Hillgruber consacrat crizei din relațiile româno-germane în toamna anului 1943.

Care sînt mijloacele aflate la dispoziția cercetătorului pentru a detecta lucrările care îl interesează? Înainte de a le enumera, ni se pare necesar să revenim asupra activității desfășurate de C.D.S. „Buletinul de informație științifică” prelucrează și semnalează numai perioadele care sosesc în bibliotecile din țară. Ce se întâmplă însă cu volumele sau revistele care nu sînt comandate sau nu vin prin schimb? Față de golurile din biblioteci, e necesar ca activitatea de informare să fie începută cu ceea ce lipsește, și nu cu ceea ce există¹⁶. Vrem să spunem că este necesar să fie semnalate cu prioritate lucrările inexistente în rafturile bibliotecilor noastre și care prezintă totuși interes pentru istoricii români și apoi cele procurate și, deci, ușor accesibile cercetătorilor.

Varietatea și sporul exploziv al publicațiilor de specialitate, alături de dificultățile amintite ale descoperirii materialelor privind istoria României, fac necesară utilizarea celor mai eficiente mijloace de informare pentru a asigura depistarea rapidă și completă a lucrărilor. Dăm mai jos o listă a instrumentelor de lucru, însoțite de un șir de exemplificări care, desigur, pot fi simțitor sporite de o investigație sistematică.

1. *Buletine signalitice*. Cel mai util ni se pare a fi *Historical Abstracts. Bibliography of the World's Periodical Literature*, editat de Erich H. Boehm (Santa Barbara, California). Alături de bibliografii și lucrări de metodologie, filozofie a istoriei și istoriografie, semnalează și rezumă lucrările apărute în periodice privind perioada 1775—1945.

2. *Bibliografii privind Europa de est și de sud-est. Südost-Europa—Bibliographie*, editată de Südost-Institut-München, Band. 1, 1945—1950, Band. II 1951—1955, Band. III, 1956—1960.

Robert F. Byrnes, *Bibliography of American Publications on East Central Europe 1945—1957*, Indiana University Publications, 1958 (Slavic and East European Series, XII), 213 p.

J. T. Shaw, *The American Bibliography of Slavic and East European Studies for 1957* (și)... for 1958, 103 p., 112 p., (continuă anual).

¹⁶ Lacunele din bibliotecile noastre sînt prea numeroase pentru ca o listă a lor să poată fi prezentată aici. Ne mărginim doar la cîteva exemple care să dea măsura gravității acestor lacune atît în sfera surselor istorice, cît și în aceea a studiilor de interpretare. Documentarea specialistului de istorie contemporană, spre pildă, întîmpină încă serioase dificultăți, întrucît principalele colecții de acte diplomatice lipsesc din biblioteci sau sînt incomplete. Astfel, spre exemplu, cele 4 volume din seria C a colecției *Documents on German Foreign Policy* (anii 1933—1936), ambele serii ale *Documents on British Foreign Policy*, volumul al II-lea al seriei secunde, apărut în 1964, a colecției *Documents diplomatiques français* lipsesc atît de la Biblioteca Academiei și aceea a Institutului de istorie „N. Iorga”, cît și de la Biblioteca Centrală de Stat. Aceleași supărătoare lacune sînt și în vasta literatură memorialistică: specialiștii de istorie contemporană nu au la dispoziție memoriile unor oameni politici ca Stoiadinovici sau Szembek, care reprezintă mine de informații pentru politica externă a României între cele două războaie mondiale. Oricît ar părea de surprinzător, dar o carte tipărită într-o țară socialistă vecină și care cuprinde în anexa ei documente de cea mai mare valoare, editate pentru prima dată — este vorba de lucrarea istoricului polon J. Juraskevici consacrată pactului oriental și întemeiată, între altele, și pe fondurile arhivistice ale Ministerului de Externe de la Bonn —, nu a fost procurată de nici una din bibliotecile noastre.

Situația este similară și în ceea ce privește medievalistica: un izvor atît de important ca registrele vamale ale Chilei și Cetății Albe între 1494 și 1515, editate în „Journal of Economic and Social History of the Orient” nu se află la dispoziția cercetătorilor noștri, iar valorificarea lor urmează a fi realizată de istoricul turc Halil Inalcik.

Deși pentru elucidarea unor probleme ale istoriei societății românești în evul mediu — societate prin excelență rustică — cunoașterea rezultatelor studiului structurilor agrare medievale este absolut indispensabilă, în nici una din bibliotecile din țara noastră nu se află un număr măcar din principalele periodice de istorie rurală: „Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie”, și „Etudes rurales”.

3. *Bibliografii tematice.*

Andreas Hillgruber, *Südost—Europa im Zweiten Weltkrieg, Literaturbericht und Bibliographie*. Frankfurt am Main, 1962, 150 p.

„Bibliographia Historiae Rerum Rustlicarum Internationalis” (periodic).

4. *Bibliografiile sistematice în periodice.*

„Byzantinische Zeitschrift”

„Byzantinoslavica”

„Cahiers de civilisation médiévale” (pentru secolele X—XII).

„Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte”

„Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale”

5. *Rapoarte de cercetare.*

„Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”

„Acta Poloniae Historica”

„Revue historique” (pe centre de cercetare, probleme sau țări).

6. *Bibliografiile istorice naționale* (anuale sau pe perioade mai mari).

Alături de publicațiile enumerate mai sus, alte periodice pot oferi, prin abundența materialului informativ, o orientare în literatura istoriografică. Astfel, spre pildă, revista „Вопросы истории” publică sumarele revistelor de istorie care apar în U.R.S.S. și celelalte țări socialiste, precum și lista cărților tipărite în U.R.S.S.

Utilizarea acestor mijloace de informare ar oferi nu numai indicații asupra lucrărilor care, necomandate, sînt sortite a fi ignorate altminteri, dar și cunoașterea, datorită mai ales a rapoartelor de cercetare, a conținutului și valorii acestor lucrări¹⁷, precum și a direcțiilor viitoare spre care este orientată ancheta istoriografică.

Necesitatea unui catalog cumulativ. Una din dificultățile majore în asigurarea documentării rapide și satisfăcătoare este risipirea excesivă a colecțiilor și lucrărilor în mai multe volume în depozitele diverselor biblioteci. Pentru o exemplificare concludentă, alegem colecția de documente diplomatice germane (seriile C. și D.) și documentele procesului de la Nürnberg.

În condițiile unei astfel de dispersări, posibilitatea de orientare asupra lucrărilor existente în bibliotecile noastre întîmpină dificultăți considerabile. Alcătuirea unui catalog cumulativ apare de urgență necesitate pentru a economisi timpul cercetătorului și mijloacele pecuniare destinate achizițiilor de lucrări prin evitarea comandării unor dublete. Înființarea unui centru unic de comenzi, care să lucreze pe baza propunerilor și solicitărilor institutelor și centrelor de cercetare, ar fi desigur situația cea mai potrivită.

Procurarea materialelor. Există trei modalități de procurare a lucrărilor științifice: a) prin achiziționare; b) prin microfilmare; c) prin împrumut. Dacă în cazul cărților achiziționarea este formula ideală, în ceea ce privește periodicele, procurarea lor ridică unele dificultăți de ordin biblioteconomic. Este evident că ar fi nerațională aducerea în țară a colecției întregi a unei reviste numai pentru că în câteva numere au fost publicate studii care interesează cercetarea istoriografică din țara noastră. Pe de altă parte, procurarea numai de numere

Absența unor astfel de lucrări din listele de comenzi ale bibliotecilor noastre nu mai este atât de surprinzătoare dacă se ia în considerare faptul că una din principalele publicații de informație bibliografică istorică — „Historical Abstracts” — constituie o prezență cu totul sporadică (2 numere din cele 12 cite au apărut în anii 1964—1966) la Biblioteca Academiei.

¹⁷ Semnalăm în această privință că o problemă nu mai puțin însemnată este aceea a alegerii ediției. Astfel, spre exemplu, în ceea ce privește documentele diplomatice germane, ediția engleză este superioară celei franceze atât prin numărul mai mare de documente publicate, cît și prin abundența notelor de subsol.

Colecția	Bibl. Acad.	Bibl. Inst. de ist. „N. Iorga”	B.C.S.	Facultatea de istorie	Arh. st. Buc.
Documents on German Foreign Policy	—	5 seria D (l. engleză) 2 seria D (l. franceză) 2 seria D (l. germană)	1 seria C (l. engleză) 5 seria D (l. franceză)	—	4 seria C (l. engleză) 13 seria D (l. engleză)
Procès des grands criminels de guerre	—	23 (l. franceză) 3 (l. engleză) 2 (l. rusă)	2 (l. rusă)	9 (l. franceză) 1 (l. rusă)	—

izolate ar încărcă cataloagele bibliotecilor cu fișe de numere răzlețe. Soluția cea mai potrivită, atât din punct de vedere financiar, cât și din acela al economiei de spațiu, este microfilmarea materialelor care interesează. S-ar putea constitui, astfel, pe lângă una din marile noastre biblioteci — mai indicată ar fi cea a Institutului de istorie „N. Iorga” — un fond de microfilme cu inventarul corespunzător, care să strângă în primul rînd toate studiile și materialele privind istoria României răspîndite prin publicațiile străine în ultimele două decenii.

Constatările și sugestiile de mai sus nu au pretenția de a epuiza problema atât de complexă a documentării. Detectarea și procurarea, prin microfilme, a documentelor inedite privind istoria României păstrate în arhivele străine constituie, de asemenea, una dintre problemele de bază ale anchetei istoriografice, care merită o atenție deosebită. Dacă punctele de vedere înfățișate aici — indiferent dacă vor fi sau nu acceptate — vor suscita interesul care să conducă la soluționarea problemelor documentării istoriografice, vom considera că aceste rînduri și-au îndeplinit rostul.

I. Chiper și Fl. Constantiniu

SESIUNEA DE COMUNICĂRI ŞTIINŢIFICE CONSACRATĂ ANIVERSĂRII A 90 DE ANI DE LA CUCERIREA INDEPENDENŢEI DE STAT A ROMÂNIEI (12 mai 1967)

Sesiunea de comunicări, organizată de Academia militară generală și Institutul de istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Republicii Socialiste România în sala de conferințe a Academiei militare generale a constituit una din cele mai importante manifestări științifice desfășurate în ultimii ani, dedicate evocării evenimentelor cruciale ale istoriei poporului român pentru libertate și dreptate socială, pentru independență și suveranitate națională.

Aniversarea a prilejuit unor cercetători și specialiști de prestigiu să expună succint rezultatele muncii îndelungate întreprinse în trecut, pentru a evidenția toate aspectele luptei croice a poporului român pentru cucerirea independenței de stat, moment hotărâtor în dezvoltarea ulterioară a României moderne.

Sesiunea a fost deschisă de general de armată Ion Tutoveanu, comandantul Academiei militare generale, prin comunicarea *Cucerirea independenței de stat a României, eveniment de seamă în istoria poporului român*. Autorul, după o scurtă incursiune în trecut asupra momentelor principale ale luptei pentru independență ale voievozilor români și altor evenimente de seamă, care au creat condițiile favorabile războiului de independență, a conchis că lupta era singura cale pentru obținerea independenței. România a participat la un război drept, în care masele populare au făcut încă o dată dovada conștiinței marilor responsabilități. În războiul comun s-a cimentat prietenia româno-rusă și româno-bulgară. Prin jertfele făcute în cucerirea independenței, România a dat un sprijin în lupta de eliberare a popoarelor vecine, și-a cucerit egalitatea în drepturi cu toate statele suverane.

Autorul s-a referit apoi la Ziua Victoriei, coincidență fericită a unei duble comemorări, evidențiind contribuția de seamă a armatei române în războiul antihitlerist, până la victoria finală.

În încheiere s-a subliniat că sărbătorirea are loc în condițiile luptei poporului român pentru îndeplinirea sarcinilor trasate de Congresul al IX-lea al P.C.R., în vederea desăvârșirii construirii socialismului.

Au urmat apoi comunicările științifice de analiză, pe etape, a cuceririi independenței: Condițiile social-politice și pregătirile pentru începerea luptei, Intrarea în război și desfășurarea acțiunilor militare, Factorii care au contribuit la victoria finală, Ecoul și însemnătatea cuceririi independenței.

Astfel, printr-o amplă documentare rezultată din preocupări îndelungate în acest domeniu, prof. univ. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei, a expus într-o formă sintetică comunicarea *Partidul și grupările politice din România și atitudinea lor față de războiul pentru cucerirea independenței*. În prima parte, prof. univ. V. Maciu face o caracterizare în genere a

perioadei anterioare, stabilind că problema cuceririi independenței s-a pus în anii 1875—1876, în cadrul unei orânduiri burgheze. Clasele sociale erau delimitate economic, dar nu și juridic. Partidele politice aveau programe diferite în ceea ce privește lupta pentru independență. Unele grupări sau elemente se opuneau inițial obținerii independenței pe calea războiului însă ulterior au trecut pe pozițiile majorității.

Dintre clasele sociale, burghezia era cea mai grăbită în obținerea independenței și, prin poziția ei, cea mai capabilă. Moșlerimea era eterogenă, o parte având interese comune cu burghezia. În ansamblu, era mai puțin grăbită, condiționând obținerea independenței de garantarea ei de către puterile europene. Carol I era și el interesat, întrucât situația de vasal al Porții otomane era umilitoare în fața suveranilor europeni.

Masele populare erau oricând gata să participe la război. Divergențele între grupările politice rezultau mai ales din atitudinea diferită a unor cercuri, care erau împotriva colaborării cu Rusia.

Din rândul claselor dominante, pe pozițiile cele mai înaintate se afla gruparea liberal radicală, având de la început o atitudine favorabilă luptei de eliberare națională a popoarelor din Balcani. Gruparea conservatoare avea o poziție mai șovăielnică, exprimându-se în general pentru o politică externă pașnică (Lascăr Catargiu, M. K. Epureanu). Gruparea liberal moderată condusă de I. Ghica și D. A. Sturdza era împotriva colaborării cu Rusia.

Liberalii radicali, în frunte cu M. Kogălniceanu, C. A. Rosetti, I. C. Brătianu, erau susținători de majoritatea imensă a populației. În continuare, autorul expune principalele acțiuni ale guvernului înainte de intrarea în război: convenția cu Rusia, votarea moțiunii prin care se recunoștea starea de război cu Poarta, proclamarea independenței.

Socialiștii s-au situat de la început pe poziția susținerii luptei armate, afirmând că ei condamnă războaiele duse de monarhi, însă aprobă războaiele de eliberare, ca cel al României.

Lupta de independență a fost susținută activ de întregul popor român, inclusiv de românii din teritoriile stăpânite de state străine. Victoriile obținute în război nu au produs schimbări în pozițiile partidelor și grupărilor politice. Dintre toate acestea, gruparea guvernamentală liberal radicală a ieșit cu un prestigiu sporit.

În comunicarea *Armata română în preajma războiului pentru independență*, colonel Gh. Tudor și-a propus să demonstreze că apărarea drepturilor naționale nu era posibilă decât prin luptă și deci prin crearea și întărirea armatei române. Toții oamenii politici de seamă ai poporului român, printre care: N. Bălcescu, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, Al. I. Cuza, au militat consecvent pentru realizarea acestui scop.

Momente remarcabile în constituirea armatei române le-au constituit legea fundamentală a organizării armatei din mai 1868, unificarea celor două armate în tabăra de la Florești, înmînarea noilor drapele de luptă „Onoare și patrie” de către Al. I. Cuza. Din 1859 pînă în 1877, datorită măsurilor întreprinse, efectivul armatei a crescut de 9 ori. S-au creat organe colective de conducere ca: Statul major general, comandamente militare teritoriale.

În preajma războiului, armata română era înzestrată cu toate felurile de armament ale epocii. S-au organizat intendența militară, depozite militare, ambulanțe sanitare. Armata s-a echipat și organizat cu sprijinul larg al maselor populare, înclt la începerea operațiunilor rusești era pusă pe picior de război. În prima parte a războiului armata română a efectuat acoperirea marșului trupelor rusești și a apărat flancul drept al acestora în înaintarea spre Dunăre.

În seria comunicărilor, un deosebit interes a suscitat comunicarea col. Ioan Cușșă *Desfășurarea de ansamblu a acțiunilor militare în timpul războiului din 1877—1878. Uptele de la Plevna, Rahova, Vidin, episoade glorioase în istoria armatei române*. Expunerea a fost însoțită de indicarea pe 4 planșe a operațiilor de război la care a participat armata română.

După o succintă analiză a ofensivei rusești în sudul Dunării și eșecul celor două bătălii de la Plevna, autorul relatează condițiile angajării armatei române în război, la cererea comandamentului rus. Au fost apoi evocate cu mare putere de convingere momentele principale ale

participării armatei române, alături de cea rusă, la marile operațiuni militare efectuate în cadrul celei de-a treia bătălii de la Plevna, faptele eroice de arme ale ostașilor și ofițerilor, încercuirea armatei lui Osman pașa și predarea acestuia colonelului Cerkez. Prin cucerirea Plevnei cea mai grea etapă a războiului se încheiase. Din acest moment forțele ruse și voluntarii bulgari se îndreaptă în cea mai mare parte spre Constantinopol, iar armata română spre Rahova și Vidin. În jurul Vidinului se atacă la 12 ianuarie 1878 reduta de la Smîrdan, care e cucerită. În acest timp însă comandamentul turc cere armistițiul. Vidinul și Belogragicul intrând în stăpînirea trupelor române.

În ansamblu, războiul a avut consecințe deosebit de favorabile asupra perfecționării artei militare.

Unul dintre cei mai importanți factori pentru obținerea victoriei finale l-a constituit fără îndoială sprijinul maselor populare, subiectul unei comunicări concepute pe baze documentare largite, prin noi cercetări, a prof. Nichita Adăniloae, intitulată *Sprijinul maselor populare — factor important pentru obținerea victoriei în războiul de independență*. Autorul începe prin a expune ecoul larg în rîndurile poporului român ale faptelor de arme ale armatei române. În afară de citeva elemente provenite din rîndurile moșierilor și arendașilor, tot poporul român a fost de partea războiului prin: colecte, trimeri de voluntari. Armata nu avea suficiente muniții, echipament, nici spitale și cu toate acestea a fost pusă pe picior de război, fără împrumuturi în străinătate. Pentru sprijinirea armatei s-au înființat comitete cetățenești în scopul strîngerii de bani și cumpărarea de armament. Tărînimea a dat vite și care pentru transport, cereale și furaje. Lupta pentru independență a creat un entuziasm general, devenind cu totul populară. Exemplele de sprijinire sînt extrem de numeroase și ample documentate, fiind frecvente în toate provinciile locuite de români. Armata în general avea un moral deosebit de ridicat, însă cu sprijinul material și moral al întregului popor a făcut minuni de vitejie. Astfel, masele populare au dus tot greul războiului, făcînd eforturi extraordinare.

Maior Vasile Mocanu, în comunicarea *Figuri de luptători din războiul pentru independența României*, a evocat faptele de eroism ale unor ofițeri și ostași, unele cunoscute, altele mai puțin. Din expunere a rezultat cu pregnanță că armata română s-a dovedit demnă continuatoare a faptelor de arme ale străbunilor.

În timpul războiului a existat o strînsă legătură între corpul ofițerilor și masa de soldați. Cu competență au fost apoi schițate, prin numeroase exemple, trăsăturile morale ale figurilor de eroi luptători în toate etapele operațiunilor militare la sud de Dunăre. Printre aceștia s-au remarcat: generalul Alex. Cernat, colonelul Gr. Ipătescu, colonelul Cerkez Mihail, lt. col. Voinescu, cpt. Moise Groza, lt. col. Ion Cotruț, maiorii D. Giurescu, George Șonțu, Ene Constantin și cpt. Valter Mărăcineanu. Mulți dintre ei au căzut eroic în luptă. Numeroase au fost cazurile de vitejie și eroism din rîndurile soldaților și subofițerilor. În concluzie, autorul a subliniat că faptele de arme ale ostașilor și ofițerilor au cîștit glorioasele tradiții ale străbunilor în lupta pentru independență.

Participarea României la război a avut un puternic ecou în țară și străinătate. Presa românească și străină a oglindit lupta românilor pentru independență, care se bucura de simpatie în cercurile progresiste din Europa. Comunicarea col. Constantin Burada, lt. col. Bela Matei, maior N. Țăranu, intitulată *Războiul pentru independența de stat a României în publicistica vremii*, a înmănușiat într-o expunere logică și sistematică păreri și atitudini din cele mai diverse surse publicistice ale vremii. Cel mai des citat este ziarul parizian „Le Constitutionnel”, care relatea atmosfera de entuziasm general din România înainte de declanșarea războiului. În această perioadă au contribuit activ cu articole ziarul „Românul”, revista „Familia”, ziarul englez „Daily News”. Intrarea în război e primită cu entuziasm de „România liberă”, ziarul „Socialistul”. Consemnarea faptelor de eroism se face pe larg simțită în ziarul englez „Times”. Despre luptele de la Plevna articole elogioase inserează ziarele „Războiul”, „Times”, „Die Presse” din Viena. www.dacoromanica.ro este citată în ziarul „Dorobanțul”

și în relatările unor corespondenți străini de presă. În sfârșit, luptele de la Rahova și Vidin își găsesc o oglindire amplă în : „Dorobanțul”, „Gazeta Transilvaniei”, „Le Nord” din Bruxelles, „Times”, „Morning Post”. „Gazeta Transilvaniei” consemna recunoașterea vitejei ostașilor români prin acordarea decorației rusești „Crucea Sf. Gheorghe” la numeroși soldați și ofițeri.

Ultima comunicare, *Victoriile armatei române în războiul pentru independență oglindite în artă și literatură*, de Corina Pătrașcu și Maria Tomescu, s-a dovedit deosebit de interesantă prin analiza subtilă, plină de fierbinte patriotism a operelor scriitorilor și artiștilor români. Dintre cele mai importante au fost menționate scrierile lui M. Eminescu, V. Alecsandri, G. Sion, M. Sadoveanu. S-a insistat mai pe larg asupra volumului de versuri *Ostașii noștri* de V. Alecsandri, poeziile lui G. Coșbuc, *Povestirile de război* ale lui M. Sadoveanu, romanul *În război* de Duiliu Zamfirescu. Printre operele de artă au fost analizate tablourile pictorilor Oscar Obedeanu, Sava Henția, N. Grigorescu, precum și ale pictorului rus Vereșceaghin și ale unor graficieni de la publicațiile străine ilustrate. În concluzie se afirmă că o bogată creație lirică stă măturie azi abnegației și faptelor eroice de arme ale ostașilor și ofițerilor români.

Cuvîntul de încheiere a sesiunii de comunicări a fost rostit de prof. univ. Radu Voinea, secretar general al Academiei Republicii Socialiste România. S-a subliniat importanța deosebită a manifestării științifice comune a celor două instituții, care a evidențiat cu competență marele eveniment, realizarea frăției de arme româno-ruse și româno-bulgare. Acestea au căpătat noi trăsături în zilele noastre prin cimentarea prieteniei între cele trei popoare vecine.

Partidul Comunist Român acordă o înaltă prețuire tradițiilor patriotice și revoluționare. O sarcină primordială a cercetării științifice este de a profunz mai departe această moștenire și a o transmite generațiilor viitoare. Toate acestea însuflețesc poporul nostru în construirea socialismului. Prof. univ. Radu Voinea adresează apoi călduroase mulțumiri autorilor pentru competența cu care au fost prezentate comunicările sesiunii.

An. Iordache

ADUNAREA GENERALĂ A ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

În zilele de 2-4 februarie 1967 a avut loc sesiunea anuală a Adunării generale a Academiei Republicii Socialiste România. La lucrări au participat membri ai Academiei și cercetători din unitățile Academiei și departamentale.

Lucrările au început cu prezentarea dării de seamă asupra activității Academiei pe anul 1966 și a planului de activitate pe anul 1967. Darea de seamă, care a fost expusă de acad. D. Dumitrescu, a înfățișat succesele obținute de cercetarea științifică în anul expirat, încadrându-le în efortul general pentru îndeplinirea sarcinilor trasate de Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român și a planului de stat de dezvoltare economică și social-culturală pe anul 1966. Referindu-se la cercetările istorice, s-a arătat că acestea „au adus date noi și interesante privind comuna primitivă pe teritoriul patriei noastre, traiul și cultura geto-dacilor, perioada de formare a poporului român, statele feudale românești, istoria modernă și contemporană a țării noastre”. S-a menționat apariția unor lucrări de specialitate ca : două fascicule din *Inventaria archaeologica ; Cultura Hamangia ; Hîstria*, vol. II ; *Documenta Romaniae Historica*. B. Țara Românească, I (1247-1500) ; *Documente privind relațiile agrare din Moldova în sec. al XVIII-lea*. (în continuare, ocupându-se de eficiența cercetărilor, darea de seamă a subliniat că lucrări valoroase de creație și

sinteză din domeniul științelor sociale „au contribuit la îmbunătățirea patrimoniului nostru științific”, demonstrând totodată că și în acest domeniu „Academia Republicii Socialiste România poate efectua cercetări care își găsesc aplicare imediată atât în economie, cât și în cultură”. S-au înfățișat apoi realizările mai importante în activitatea editorială și de documentare științifică, manifestările științifice, relațiile cu străinătatea, problema recrutării, perfecționării și promovării cadrelor, dezvoltarea bazei materiale, îndrumarea cercetării și sprijinirea îndeplinirii sarcinilor prevăzute în planul de activitate.

Planul de activitate pe 1967 a fost prezentat de acad. Miron Nicolescu, președintele Academiei. După ce a arătat grija conducerii de partid și de stat pentru dezvoltarea științei și sarcinile de răspundere ce revin cercetării științifice și Academiei, în special, d-sa a înfățișat tematica de cercetare pe anul 1967. „Unitățile Academiei — a spus acad. Miron Nicolescu — vor trebui să se străduiască pentru a folosi în cercetare metodele cele mai actuale și, devanșând producția, să asigure în viitor randament și exactitate științifică în obținerea în timp util a unor rezultate superioare pentru întreaga viață economică și socială”. Pentru cercetările istorice se prevăd, între altele teme privind geneza, conținutul și evoluția diferitelor culturi din perioada orînduirii comunei primitive, formarea, evoluția și răspîndirea culturii geto-dace, instituțiile medievale românești, studii de demografie istorică, studii de istorie socială și politică, istoria culturii, istoria mișcării muncitorești, relațiile internaționale. Se va elabora o sinteză a istoriei României într-un volum; se vor continua lucrările la *Istoria României*; se prevăd cercetări în probleme de mare importanță pentru cunoașterea trecutului nostru istoric, cum sînt epoca de formare a poporului român sau formarea și desăvîrșirea statului național român.

În continuare, președintele Academiei a vorbit despre măsurile ce se vor lua pentru o atență selecționare și promovare a cadrelor de cercetare, întărirea și dezvoltarea bazei materiale, activitatea editorială și de informare științifică, planul de manifestări științifice, relațiile cu străinătatea, îndrumarea și coordonarea activității științifice.

Tot în ziua de 2 februarie, după-amiază, au avut loc dezbaterile pe secții. La ședința Secției de științe istorice, care s-a ținut în localul Institutului de istorie „N. Iorga”, au participat membrii secției și cercetători din institutele Academiei și de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., cadre didactice din învățămîntul superior. Au luat cuvîntul tovarășii: acad. A. Oștea, directorul Institutului de istorie „N. Iorga” din București; acad. P. Constantinescu-Iași; acad. Em. Condurachi, directorul Institutului de arheologie; prof. M. Berza, membru corespondent al Academiei, directorul Institutului de studii sud-est europene; prof. Șt. Pascu, membru corespondent al Academiei, director adjunct al Institutului de istorie și arheologie din Cluj; prof. M. Petrescu-Dîmbovița, directorul Institutului de istorie și arheologie din Iași; C.S. Nicolăescu-Plopșor, membru corespondent al Academiei, directorul Centrului de istorie, filologie și etnografie de la Craiova; S. Fuchs, șef de secție la Centrul de istorie, filologie și istoria artei de la Tg. Mureș; Dan Berindei, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”; Paul Simionescu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga”; prof. D. Berciu, decanul Facultății de istorie a Universității București; Constantin Preda, cercetător principal la Institutul de arheologie; Valentin Georgescu, șef de secție la Institutul de studii sud-est europene. Vorbitorii au subliniat realizările obținute de știința istorică românească și au formulat propuneri pentru dezvoltarea cercetărilor, îmbunătățirea documentării, problema cadrelor tinere, baza materială, publicațiile.

Dezbaterile au continuat apoi în ziua de 3 februarie în ședință plenară. În acest cadru, acad. A. Oștea a prezentat Adunării generale, în numele Secției de științe istorice, sinteza discuțiilor din ședința secției din ziua precedentă. „Inspirîndu-se din Directivele Congresului al IX-lea și aplicînd măsurile preconizate de partid și de Academie pentru lărgirea și intensificarea activității de cercetare, pentru ridicarea nivelului științific și pentru orientarea cercetărilor spre problemele fundamentale ale dezvoltării istorice — a spus acad. A. Oștea —, institutele și centrele de cercetări

au obținut în cursul anului 1966 succese însemnate și și-au perfecționat metodele de lucru". Lărgirea bazei documentare și fundamentarea cercetării pe principiile materialismului istoric „au permis înnoirea unor aspecte fundamentale ale istoriei patriei”, sintetizate în *Tratatul de Istoria României*. Este necesar ca aceste rezultate să fie dezvoltate prin îmbunătățirea continuă a documentării, explorarea sistematică și organizată, în continuare, a fondurilor de arhive din țară și mai ales din străinătate, orientarea cercetărilor spre probleme mai puțin studiate. Acad. A. Oștea și-a exprimat convingerea că „istoriografia română va putea să răspundă înaltelor sarcini ce-i revin și să-și desfășoare activitatea la nivelul științei istorice mondiale”.

Adunarea generală și-a încheiat lucrările în ziua de 4 februarie. În prima parte a ședinței s-au adoptat unele modificări la Statutul Academiei și a fost ales ca secretar-general prof. Radu Voinea, membru corespondent al Academiei.

În cadrul lucrărilor a luat cuvântul tovarășul Manea Mănescu, membru supleant al Comitetului Executiv, secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, care a transmis un salut călduros din partea conducerii Partidului și personal din partea tovarășului Nicolae Ceaușescu. În cuvântul său, tovarășul Manea Mănescu a subliniat rolul și obiectivele cercetării științifice în dezvoltarea economică și culturală a țării, stăruind asupra contribuției pe care Academia este chemată să o aduce la îndeplinirea acestor obiective.

Sesiunea s-a încheiat cu festivitatea decernării premiilor Academiei pentru lucrări apărute în 1965. Au fost premiate, din domeniul științelor istorice, următoarele lucrări :

1) Cu premiul „N. Bălcescu” : *Bănia în Țara Românească*, de Șt. Ștefănescu și *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (sec. XIV—XVI)*, de Radu Manolescu ;

2) Cu premiul „V. Pârvan” : „*Dacii*”, de Hadrian Daicoviciu, și *Cum trăiau romanii*, de N. Lascu ;

3) Cu premiul „Simion Bărnuțiu” : *Preemțiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimis*, de Valentin Al. Georgescu.

4) Cu premiul „Șt. Gheorghiu” : *Mișcarea muncitorească din România, 1893—1900*, de I. Popescu-Puțuri și colaboratori.

După decernarea premiilor, tovarășul acad. Miron Nicolescu, președintele Academiei, a declarat încheiate lucrările sesiunii Adunării generale.

P. Oprescu

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ A ACADEMIEI DE ȘTIINȚE SOCIAL-POLITICE „ȘTEFAN GHEORGHIU” DE PE LÎNGĂ C.C. AL P.C.R.

În cadrul sesiunii din zilele de 23—24 februarie a facultății de istorie a mișcării muncitorești au fost prezentate 19 comunicări, rod al muncii de cercetare a cadrelor didactice, doctoranzilor și cursanților post-universitari. La lucrările ei au mai participat cercetători științifici ai Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., ai institutelor Academiei, Arhivelor statului și alți lucrători de pe frontul ideologic.

Sesiunea a fost deschisă de Gr. Comartin, rectorul Academiei de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu” de pe lângă C.C. al P.C.R., care a arătat că scopul sesiunii îl constituie valorificarea rezultatelor muncii de cercetare desfășurate de cadrele didactice, doctoranzii și cursanții post-universitari de la facultatea de istorie a mișcării muncitorești și efectuarea unui rodnic schimb de păreri în problemele abordate de cercetători.

În comunicarea avînd ca temă *Politica de împroprietărire și semnificația d iverselor legi de pînzare a bunurilor statului posteroare legii rurale din 1864*, lectorul A. Varghida a evidențiat transformările survenite în domeniul raporturilor și formelor de producție în urma reformei agrare din 1864, evoluția legislației agrare privind împroprietărirea țărănilor pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea și conținutul ei economic, social și politic.

Problemelor evoluției ideilor programatice ale mișcării socialiste la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea le-au fost consacrate mai multe comunicări, prezentate de cursanți din sistemul învățămîntului post-universitar.

Astfel, în comunicarea *Reflecția luptei pentru revendicări general-democratice în programele mișcării socialiste pînă la 1910*, Elena Georgescu a subliniat că revendicările general-democratice înscrise în programele P.S.D.M.R. exprimau necesitățile obiective ale dezvoltării social-economice și politice ale României, că acestea au fost proprii perioadei desăvîrșirii evoluției burghezo-democratice și trecerii la revoluția socialistă.

În comunicarea sa intitulată *Mișcarea socialistă și lupta pentru votul universal*, Florea Nedelcu a arătat că, preluînd puternicile tradiții revoluționare și experiența bogată cîștigată prin activitatea elementelor înaintate democratice din societatea românească, mișcarea socialistă a militat pentru votul universal, alături de alte revendicări burghezo-democratice, ridicînd această luptă la un nivel superior și, impunîndu-i trăsături noi de conținut, care pe măsura maturizării proletariatului și a întăririi mișcării muncitorești, se vor îmbogăți.

În comunicarea *Necesitatea industrializării României ogîndită în programele mișcării socialiste, pînă în anul 1910*, D. Baran, pe baza unui studiu bine documentat, a arătat că luptătorii anilor de început ai mișcării socialiste și muncitorești din țara noastră, entuziaști, animați de un patriotism fierbinte, au militat stăruitor pentru progresul social-economic al țării, vîzînd în industrializare o necesitate obiectivă a progresului țării.

Elisabeta Andreescu, în comunicarea *Problema agrară din România la sfîrșitul secolului al XIX-lea, reflectată în programele mișcării socialiste*, a subliniat meritul socialistilor români care s-au preocupat permanent de găsirea celor mai corespunzătoare soluții de rezolvare a problemei agrare, problemă fundamentală care frămînta viața economică și social-politică a României de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

În același ciclu tematic s-a situat și comunicarea prezentată de Ana Dumitraș, intitulată *Probleme muncitorești reflectate în programele mișcării socialiste la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în care autoarea a evidențiat procesele care au dus la crearea partidului clasei muncitoare și rolul acestuia în organizarea și mobilizarea la luptă a maselor.

Comunicarea prezentată de conf. V. Ionescu a avut ca temă *Lupta muncitorilor prahoveni — în anul 1912 — împotriva exploatării și a legii meseriilor*. Arătînd cauzele care au determinat pe muncitorii din Valea Prahovei să se ridice la luptă, autorul a subliniat că numeroasele acțiuni, îmbrăcînd forme variate — întruniri de protest, demonstrații de stradă, greva generală, memorii adresate Parlamentului — au împiedicat aplicarea în întreprinderile din județul Prahova, în cursul anului 1912, a prevederilor legii organizării meseriilor, ceea ce demonstra gradul ridicat de combativitate al muncitorilor din această regiune.

În comunicarea *Teoria istoriei la A.D. Xenopol*, lector C. Mocanu a evocat figura acestui multilateral om de știință român, care prin lucrările sale a căutat să demonstreze caracterul științific și sistematic al istoriei. Teoria istoriei elaborată de A. D. Xenopol — a subliniat autorul — este de o mare originalitate, fiind cunoscută și avînd circulație și pe plan internațional.

Ștefan Lache, asistent, a prezentat o comunicare despre *Lupta muncitorilor ceferiști pentru reorganizarea sindicatelor după primul război mondial*. Motivînd alegerea unei asemenea teme, autorul a subliniat că muncitorii ceferiști au fost printre primii care au început lupta pentru reorganizarea sindicatelor și că aceasta prezintă trăsăturile caracteristice ale întregului proces de reorganizare al mișcării sindicale din România la sfîrșitul primului război mondial.

În comunicarea *Aspecte ale problemei reparațiilor și a datoriiilor României după primul război mondial* lector V. Avramescu a subliniat importanța pentru România a reglementării reparațiilor și a datoriiilor în perioada care a urmat primului război mondial, și demersurile întreprinse în această direcție. Autorul a reliefat faptul că politica marilor puteri de a pune în inferioritate și a dicta condiții neechitabile statelor mici a lezat grav interesele României.

Prezentînd și analizînd tezele de bază ale așa-numitei „doctrină țărănești”, M. Nedelea, doctorand, în comunicarea *Programul agrar al Partidului țărănesc între anii 1921—1926*, a evidențiat cauzele pentru care acest partid n-a putut formula un program consecvent democratic, pe deplin corespunzător necesităților obiective și năzuințelor maselor țărănești.

Comunicarea *„Poziția diferitelor partide, grupări și oameni politici față de întoarcerea în țară și urcarea pe tron a lui Carol al II-lea* a fost prezentată de conf. A. Petric. Subliniind complexitatea problemei, autorul a arătat că îndepărtarea principelui Carol de la drepturile de moștenitor al tronului României la sfîrșitul anului 1925 și în primele zile ale anului 1926 și mai ales întoarcerea acestuia în țară în iunie 1930, au determinat luări de poziție din partea partidelor, a grupărilor și a diferiților oameni politici, aceste evenimente formînd obiectul multor debateri purtate în parlament, în întruniri publice și în presă, după cum au constituit și prilejul a numeroase combinații de culise. Analiza acestor evenimente i-a permis autorului să tragă concluzia că revenirea în țară și urcarea pe tron a lui Carol, departe de a fi fost rezultatul unui consens al partidelor și oamenilor politici, așa cum a fost prezentată uneori, a constituit expresia tocmai a contradicțiilor și a disensiunilor dintre aceste partide, pe care Carol și grupul din jurul său au știut să le exploateze în folosul lor.

Doctorand I. Spălățelu a susținut comunicarea *Aspecte privind contribuția presei revoluționare și democratice din România la lupta pentru apărarea independenței și suveranității naționale (1933—februarie 1938)*, evidențînd rolul pe care l-a avut această presă în mobilizarea maselor la lupta împotriva pericolului fascist.

Cu un interes deosebit a fost urmărită comunicarea *Aspecte ale poziției României față de războiul din Spania (1936—1939)*, prezentată de către lector Ion Babici. Autorul, amintînd poziția oficială a guvernului român față de războiul din Spania concretizat în politica de „neintervenție”, a evidențiat faptul că în fața extinderii agresiunii hitleriste unele personalități și cercuri politice din România au manifestat o atitudine de simpatie față de Spania Republicană, sprijinînd lupta poporului spaniol.

Conf. A. Petric și dr. Gh. Unc au prezentat, pe baza unor documente de arhivă inedite, comunicarea *Aspecte ale relațiilor româno-polone la începutul celui de-al doilea război mondial*. Autorii au adus o importantă contribuție la cunoașterea relațiilor româno-polone în condițiile invadării Poloniei de către hitleriști, internarea în țara noastră a demnitarilor polonezi și a unei părți a armatei și populației civile refugiate din fața cotropitorilor germani. Oprindu-se asupra diverselor aspecte ale ajutorului dat de România, autorii au subliniat că pentru țara noastră ajutorarea poporului polon a constituit o chestiune de solidaritate și de umanitate, ivită într-o vreme de grave pericole pentru soarta ambelor țări.

În comunicarea *Aspecte privind activitatea grupurilor patriotice antifasciste din armata română în anii războiului hitlerist (iunie 1941 — august 1944)*, V.I. Mocanu, doctorand, a prezentat rolul activ pe care l-au avut grupele patriotice din armată în lupta împotriva războiului hitlerist și a celor care-l dezlănțuiseră, pentru apărarea independenței și suveranității naționale.

Conf. dr. M. Fătu s-a oprit în comunicarea sa *Probleme ale României în dezbaterile unor foruri internaționale în anul 1945* asupra unor confruntări internaționale care au avut loc în ajunul terminării celui de-al doilea război mondial, conferințe în care au fost pregătite condițiile încheierii păcii cu România ca și cu celelalte țări care au făcut parte din „Axă”. Pe baza materialelor de arhivă, autorul a scos la iveală o serie de fapte care atestă că cercurile politice ale marilor puteri occidentale din coaliția antihitleristă, profitînd de pozițiile lor în noul raport de forțe postbelice, au încercat să împiedice o seamă de popoare, printre care și România, să-și

aleagă liber regimul lor politic, folosind ca pretext încheierea tratatelor de pace cu aceste țări, au influențat negativ, multă vreme, normalizarea relațiilor internaționale, stimulând acțiunile acelor cercuri politice retrograde care se împotriveau unor prefaceri interne pe calea progresului economic și politic.

În sesiune au mai fost prezentate două comunicări pe teme ale istoriei mișcării muncitorești internaționale. Astfel, Mihai Oișteanu a prezentat comunicarea *Despre unele probleme discutate la Congresul al X-lea al Internaționalei Socialiste*. Relevând existența unor serioase contradicții între diferitele delegații prezente la Congres, lipsa de unitate în problemele fundamentale ale situației internaționale, autorul a apreciat totodată că deplasările spre poziții mai realiste în unele partide social-democrate contribuie la apropierea între comuniști și socialiști, la crearea premiselor înfăptuirii unității de acțiune a clasei muncitoare în diferite țări, ceea ce în mod obiectiv duce la întărirea frontului unic antiimperialist.

În comunicarea *Unele trăsături specifice ale mișcării de eliberare națională contemporană din Africa*, lector Ion Călin a subliniat principalele coordonate obiective de la care trebuie să se pornească în analiza evenimentelor care au loc în Africa, procesele complexe și contradictorii ale mișcării de eliberare națională, mișcare care este o parte componentă a procesului revoluționar mondial, strâns legată de aceasta, de lupta generală pentru socialism, împotriva imperialismului.

Temele susținute de către referenți au atras interesul participanților, suscitând discuții vii și interesante. Cei prezenți au scos în evidență nivelul științific ridicat al celor mai multe comunicări, precum și abordarea unor teme noi, mai puțin cercetate pînă în prezent. A fost de asemenea subliniată participarea activă a cadrelor tinere atât în ceea ce privește prezentarea de comunicări cit și la discuții.

În încheiere, decanul facultății a apreciat că referatele prezentate cit și discuțiile purtate au adus o contribuție meritorie la aprofundarea unor probleme ale istoriei patriei și partidului nostru, ca și ale mișcării muncitorești și democratice internaționale, contribuind la îmbogățirea informației și la precizarea unor puncte de vedere. Totodată a fost scoasă în evidență necesitatea ca referatele și comunicările să aibă un caracter tot mai concludiv, abordînd cu precădere temele cele mai actuale pe frontul istoriei.

N. Petreanu

A V-a REUNIUNE A BIROULUI A.I.E.S.E.E. ȘI A REUNIUNII COMISIEI A. I. E. S. E. E. PENTRU ARHIVELE OTOMANE DIN TURCIA ȘI ALTE ȚĂRI

În perioada 29 decembrie 1966 — 2 ianuarie 1967 au avut loc la Ankara și Istanbul ședințele biroului A.I.E.S.E.E. (Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen) și reuniunea Comisiei A.I.E.S.E.E. pentru arhivele otomane din Turcia și alte țări.

La aceste ședințe au participat acad. Vl. Georgiev, președintele A.I.E.S.E.E., prof. Apostolos Daskalakis, vicepreședinte, prof. Halil Inalcik, vicepreședinte, prof. André Mirambel, vicepreședinte, acad. Emil Condurachi, secretar-general, Virgil Căndea, director al secretariatului A.I.E.S.E.E. În afara membrilor biroului au participat mai mulți observatori: prof. A.F. Miller, prof. M. Berza, prof. Ch. Fragistas, prof. H.Z. Koşay, prof. J. Perényi, prof. N. Todorov și N. Fotino.

Din partea U.N.E.S.C.O.-ului a participat N. Bammate, reprezentantul directorului general U.N.E.S.C.O., și Sir Ronald Syme, secretarul general al Consiliului internațional de filozofie și științe umane.

Punctul central al discuțiilor biroului a fost axat pe pregătirea celui de-al doilea Congres de studii sud-est europene.

În primul rînd s-a stabilit definitiv data congresului : 12 septembrie 1969. Președintele congresului va fi președintele comitetului național elen de studii sud-est europene, prof. Ch. Fragistas. S-a stabilit, de asemenea, ca tematica viitorului congres să fie axată pe profilul comisiilor de studii ale A.I.E.S.E.E., acceptîndu-se însă și ideea ca tematica să fie completată cu probleme sau domenii care nu formează încă obiectul cercetărilor unor comisii ale asociației. Cu această ocazie, la cererea delegației grecești, s-a acceptat ca la congres să funcționeze și o secție de istorie juridico-economică.

Propunerile care au fost acceptate de birou formează o primă tematică generală. Aceste propuneri sînt următoarele :

1. Situația actuală a studiilor balcanice și sud-est europene (obiect, metode, izvoare și instrumente de lucru. Locul lor în științele umane). — *Raport general.*

Corapoarte pentru istorie, literatură, artă, lingvistică, etnografie și folclor.

2. *Ședințe pe secții*

a) Probleme de cronologie și etnogenază la vechile popoare din sud-estul european (din punct de vedere arheologic, istoric, lingvistic și etnografic).

b) Oraș și sat în sud-estul european, începînd cu antichitatea clasică, pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea (aspecte economice, sociale și culturale).

c) Umanismul în sud-estul european (izvoare, caractere, învățămînt și mijloace de difuzare).

d) Schimburi și circulație monetară în sud-estul european, în epoca Imperiului otoman (biserică, corporație, autonomie locală etc.).

e) Substrat, adstrat și superstrat în limbile balcanice.

f) Receptarea dreptului bizantin la popoarele balcanice.

g) Trăsături comune ale literaturii epice la popoarele balcanice.

h) Raporturile dintre pictura Muntelui Athos și arta medievală din Balcani.

i) Geneza artei moderne în sud-estul european.

j) Condițiile cuceririi otomane în Balcani.

k) Formarea limbilor literare în țările sud-estului european.

l) Artă și meșteșuguri populare la popoarele din Balcani.

Definitivarea tematicii se va face însă la București, în septembrie 1967, cu ocazia reuniunii Comitetului internațional al Asociației de studii sud-est europene.

Comitetele naționale, membre ale asociației, vor înainta propunerile lor secretariatului general la București pînă cel mai tîrziu în mai 1967.

Discutînd, de asemenea, tema ce urma să fie propusă de A.I.E.S.E.E. pentru cel de-al XIII-lea Congres internațional al istoricilor — Moscova, 1970 —, biroul a adoptat-o pe următoarea : „Stadiul actual al cercetărilor în domeniul balcanisticii”.

Biroul a luat act de recomandările delegatului U.N.E.S.C.O. — N. Bammate — referitoare la folosirea subvenției de 30 000 \$, acordată de a XIV-a Conferință generală a asociației pentru lucrările comisiilor sale de studii.

În urma recomandărilor primite, biroul a hotărît ca majoritatea acestor subvenții să fie utilizate pentru realizarea programelor de cercetare ale comisiilor, grupuri de lucru, efectuarea de lucrări științifice.

La 2 ianuarie 1967 a avut loc reuniunea Comisiei pentru arhivele otomane din Turcia și din alte țări. În această ședință care, la cererea delegației turce, a fost prezidată de prof. M. Berza, s-a hotărât, în concluzie, formarea unui grup de lucru al comisiei, compus din prof. Ömer Lütfi Barkan, prof. T. Gökbilgin, prof. Afef Erzen și prof. Halil Inalcik. Acest colectiv va elabora un proiect de program al comisiei, proiect ce va fi discutat la ședința din septembrie 1967 a Comitetului internațional al A. I. E. S. E. E., la București.

Este, pe de altă parte, interesant de menționat că se va organiza în Turcia — cu sprijinul U. N. E. S. C. O.-ului — o școală internațională de arhivistică și paleografie deschisă tuturor cercetătorilor. De asemenea, se studiază posibilitatea înființării unui institut internațional de studii despre Imperiul otoman, precum și posibilitatea de a elabora un repertoriu bibliografic privind arhivele Imperiului otoman.

N. Fotino

* * * *Pagini din lupta poporului român pentru independență națională.*
1877—1878

(Documente și texte social-politice)

Edit. politică, București, 1967, 420 p.

Lucrarea a apărut sub îngrijirea prof. N. Adăniloie, Matei Ionescu, Traian Lungu *

Editura politică a marcat cea de-a 90-a aniversare a proclamării independenței de stat a României prin publicarea sus amintitei culegeri de documente și texte social-politice care reflectă momentele cele mai semnificative ale luptei duse de poporul român pentru cucerirea independenței naționale în anii 1877—1878, eveniment de o mare însemnătate în viața politică a statului român modern. Dorind să reliefeze cât mai amplu această luptă autorii nu s-au oprit strict la momentul 1877—1878, care reprezintă de altfel miezul lucrării, ci au făcut incursiuni și în prima jumătate a secolului selecționând documentele și textele social-politice care revendicau într-o formă mai mult sau mai puțin categorică independența și autonomia națională. Au fost prezentate și documente care depășesc anul 1878 pentru ca cititorii să poată lua cunoștință și cu unele aprecieri ulterioare ale mișcării socialiste, ale participanților la război, ale istoricilor de seamă, privind războiul și însemnătatea luptei pentru independență a poporului român.

* La întocmirea lucrării au colaborat: Nicolae Ceachir, Mihaela Dan, Vladimir Diculescu, Beatrice Hacker, Georgeta Oancea, Ion Șendrulescu, Maria Totu, Dumitru Tuțu, Gheorghe Vasile.

În dorința de a cuprinde cât mai multe materialele autorii au redat în general părțile cele mai semnificative ale documentelor, legătura lor directă cu tema volumului. Lucrarea a fost concepută ca un auxiliar prețios pentru profesorii din învățământul mediu, pentru propagandiștii și cursanții din învățământul de partid, pentru toți cei care se interesează de momentele principale ale istoriei Patriei. Printr-o serie de documente inedite, culegerea de documente și texte social-politice stărnește și interesul specialiștilor.

În general o parte a materialelor incluse în volumul prezentat cititorilor au fost publicate în culegerea de documente în 9 volume apărute în Editura Academiei în anii 1952—1955, care se adresa însă în primul rând specialiștilor.

Partea întâi a culegerii publicate de Editura politică înmănușiază documente care reflectă ideea luptei pentru autonomie și independență în anii 1821—1876, de la răscoala lui Tudor și până în preajma adoptării de către guvernul român a unei atitudini hotărâte, de a lupta pentru cucerirea independenței naționale pe calea armelor.

Aci cititorii vor găsi documente emanând de la Tudor Vladimirescu, prevederile Tratatului de la Adrianopol privind autonomia internă a Principatelor române, Declarația de

principiu a partidului național de la 1 noiembrie 1838, principalele luări de poziții ale revoluționarilor de la 1848 și a maselor populare din cele trei țări române în care se afirmă principiul independenței naționale.

Reținem din aceste documente revendicarea revoluționarilor moldoveni refugiați la Brașov privind „Unirea Moldovei și a Valahiei într-un singur stat neatârnat românesc”¹, „punterile” votate în Adunarea Națională de la Blaj (15—17 mai 1848 st.n.): „Națiunea română, răzimată pe principiul libertății, egalizării și fraternității, pretinde independența sa națională...” (p. 13) sau concluziile Proclamațiunii revoluțiunii din Țara Românească la 9 iunie: „Pe scurt poporul român, recapitulând, decretă :

1. Independența sa administrativă și legislativă, pe temeiul tractatelor lui Mircea și Vlad V, și neamestec al nici unei puteri din afară în cele din întru ale sale” (p. 14).

În aceeași parte sînt cuprinse articole de ziar, scrisori, fragmente de program, din lucrările lui N. Bălcescu ș.a.

Un grup de documente și texte social-politice marchează și lupta pentru unirea Principatelor și emanciparea lor de sub suzeranitatea otomană.

În această parte a culegerii autorii au selecționat și o serie de documente inedite care atestă legăturile și lupta comună a poporului român, sîrb, bulgar și grec împotriva jugului otoman (p. 34—42).

Începînd cu anul 1875, anul reactualizării problemei orientale prin declanșarea războaielor antiotomane în Bosnia și Herțegovina, autorii culegerii au inserat principalele documente care reflectă poziția guvernului român în noul conflict balcanic. Se poate urmări cu ușurință tonul din ce în ce mai energic al diplomației române, stăruința pentru respectarea neutralității țării noastre (în dorința de a evita transformarea României într-un teatru de război), protestele și luările de poziție față de barbariile comise de turci în Balcani, alături de grija

pentru întărirea capacității de apărare a țării pentru a face față oricărei eventualități.

Din culegere se desprinde și faptul deosebit de important că guvernul român, deși adoptase oficial o politică de neutralitate față de conflictul balcanic, permitea în mod tacit organizarea unor formațiuni de voluntari bulgari pe teritoriul României, adăpostirea în țara noastră a refugiaților bulgari sau trecerea spre Serbia a voluntarilor ruși (p. 52, 53, 57, 59, 63 ș.a.).

După respingerea de către Turcia a programului de revendicări formulat de ministrul de externe al României M. Kogălniceanu la 16 iunie 1876, se poate urmări pe baza documentelor prezentate în culegere o intensificare a măsurilor militare ale României și stabilirea contactului român-rus în vederea unei alianțe militare (p. 64, 65, 66, 68, 70).

Partea a doua a culegerii prezentate cititorilor cuprinde propriu-zis războiul purtat de trupele române împreună cu trupele ruse și voluntarii bulgari împotriva Imperiului otoman în anii 1877—1878.

Această parte reflectă pe larg pregătirile de război ale României, contribuția hotărîtoare a maselor largi populare de pe ambele versante ale Carpaților la susținerea războiului, eroismul ostașilor români, colaborarea militară româno-rusă, sprijinul acordat de țara noastră unităților de voluntari bulgari, aprecierile privind contribuția armatei române la înfrîngerea armatelor turcești și eroismul ostașilor români.

În războiul de la 1877—1878 ostașii români au înscris pagini de glorie nepieritoare, au consacrat cu sîngele lor independența națională proclamată la 9 mai 1877.

Aici sînt prezentate principalele documente, pe baza cărora se poate urmări evoluția evenimentelor de la încheierea Convenției ruso-române de la 4 aprilie 1877 și pînă la semnarea păcii de la Berlin la 1 iulie 1878.

După semnarea Convenției româno-ruse și intrarea trupelor rusești în România, turcii au început bombardarea malului românesc al Dunării începînd cu Brăila la 21 aprilie 1877 (p. 88).

Știrile despre bombardamentele turcești sînt inserate paralel cu cele privitoare la inten-

¹ Pagini din lupta poporului român pentru independență națională 1877—1878, p. 12 (în continuare trimiterile la această lucrare se vor da în text).

sificarea pregătirilor militare din partea autorităților române. În sfârșit, la 27 aprilie 1877 tunurile românești de la Calafat au răspuns celor tucești de la Vidin reducându-le la tăcere. Consacrînd acestui important eveniment un articol înflăcărat ziarul „Telegraful” din 28 aprilie 1877 nota: „Odață dar contractul călcat, Poarta s-a lipsit de drepturile ce putea să pretindă de la noi; ea a pierdut dreptul de a mai reclama tributul, și noi, rămînînd în plinitudinea drepturilor noastre naționale consfințite prin tratate, sîntem de-a dreptul independenți și putem refuza tributul către Poartă” (p. 98), iar „Romănu” din 30 aprilie consemna loviturile tunurilor românești ca o revenire la vechile vremuri de glorie. Războiul a fost sprijinit încă din primele zile de întregul popor român.

Alături de toți patrioții țării, socialiștii români aflați la începutul drumului lor au considerat ca o datorie de onoare prezența lor pe cîmpul de luptă. Cităm din scrisoarea pe care socialistul român Nicolaie Codreanu o adresa doctorului C. Istrati: „M-am gîndit și eu neapărat despre ceea ce trebuie să fac în împrejurările de față ale țării noastre; în ce chip să mă arăt că sînt vrednic de un adevărat fiu al națiunii române; de aceea iată că m-am hotărît să părăsesc pentru cîtva vreme serviciul de medic de plasă și să mă duc acolo unde arma inamicului sau, mai bine, barbaria omeniei zdrobește vieți tinere și puternice...” (p. 100).

În culegere sînt inserate de asemenea apeluri de ajutor pentru armată din partea magistraturii din Oltenia, „epistola” lui Gh. Barițiu către femeile române din Transilvania pentru sprijinirea războiului de independență, precum și primele răspunsuri la aceste apeluri (p. 104—107).

Culegerea redă principalele fragmente din cuvîntarea lui M. Kogălniceanu în ședința Adunării deputaților la 9 mai 1877 care a declarat independența României:

„Sîntem în stare de rezel, cu turcii; legăturile noastre cu înalta Poartă sînt rupte, și, cînd va fi ca pacea să se facă, nu cred că un singur român va mai consimți ca România să reîntre în pozițiunea ei de mai înainte, rău definită, hibridă și jignitoare...”

d-lor deputați, nu am cea mai mică îndoială și frică de a declara în fața reprezentanței naționale că noi sîntem o națiune liberă și independentă” (p. 108).

Pe marginea acestei cuvîntări a fost adoptată moțiunea istorică: „Camera, mulțumită de explicările guvernului asupra urmărilor ce a dat votului ei de la 29 aprilie anul curent, ia act că rezelul între România și Turcia, că ruperea legăturilor noastre cu Poarta și independența absolută a României au primit consacrarea lor oficială” (p. 110), iar Senatul adoptă o moțiune asemănătoare: „În urma explicațiilor date de d-l ministru al afacerilor străine în privința moțiunii votate de Senat în ziua de 30 Aprilie, Senatul, luînd act de pozițiunea făcută României de Imperiul otoman, consideră Statul Român, independent și invită pe guvern a lucra ca independența ei să fie recunoscută și garantată de marile puteri europene...” (p. 110).

Documentele redau și poziția marilor puteri față de proclamarea independenței României, poziție rezervată în genere (p. 117, 120, 138, 142 ș.a.). Această atitudine a marilor puteri a putut fi în cele din urmă schimbată numai prin participarea armatei române la războiul ruso-turc, prin tributul de sînge al ostașilor noștri care au obligat Europa oficială să aprobe o stare de lucruri deja existentă.

O parte însemnată a volumului prezentat este consacrată ajutorului substanțial pe care armata română l-a primit din partea poporului român de pe ambele versante ale Carpaților (p. 116, 118, 121—124, 125, 129 ș.a.).

Alegem cîteva date: locuitorii orașului Roșiori de Vede au oferit hrană și furaje pentru un escadron de cavalerie (p. 118); românii din Brașov au oferit pentru îngrijirea răniților români 7 540 franci aur, cîtiva învățători din județele Putna și Bacău oferă o parte a salariilor pentru ajutorarea armatei (p. 124, 125). Societatea „Economia” din Rîmnicul Sărat donează pentru armată 1 800 lei, doamnele române din Bucovina au constituit un comitet pentru stringerea de fonduri (p. 129); muncitorii Fabricii de timbre din București au donat armatei 28 perne și 56 fețe de pernă

Asemenea exemple de ajutor sînt atestate în întreaga perioadă de desfășurare a războiului și ele au contribuit alături de eforturile guvernului, alături de rezervele alimentare și mijloacele de transport rechiziționate de la zeci de mii de țărani la înzestrarea armatei române cu cele trebuincioase în campania din anii 1877—1878.

Documentele prezintă numeroase acțiuni de solidarizare ale românilor din străinătate cu războiul poporului român pentru independență, de asemenea și simpatia opiniei publice progresiste față de acest război. Cit se poate de semnificativ este căldurosul salut adresat românilor de înflăcăratul revoluționar italian Giuseppe Garibaldi, salut reprodus de revista „Familia” :

„Descendenții vechilor noastre legiuni, români, se luptă astăzi cu eroism pe țărmii Dunării pentru independența lor; îmi pare că este bine a face să se audă o aplaudare din partea capitalei vechiului și-a Italiei întregi, îndreptată valoroaselor noastre rude” (p. 130).

O serie de documente înfățișează cititorului etapele închegării colaborării militare româno-ruse, de la declinarea ofertei române de colaborare militară de către guvernul rus (p. 111) și pînă la telegramele insistente, de trecere a Dunării de către trupele române, trimise de marele duce Nicolaie domnitorului Carol în iulie și august 1877 (p. 175, 183—184).

După trecerea Dunării de către armata română, documentele se opresc pe larg asupra redării principalelor bătălii la care a participat armata noastră, vitejia fără seamăn a ostașilor și ofițerilor.

După atacul de la Plevna (30 august 1877), generalul Cernat scria primului ministru I. C. Brătianu: „După raporturile ce am primit pînă acum, pierderile noastre aproximative sînt de 1 300 pentru Divizia a III-a și a IV-a, atît morți cit și răniți. Trupele în tot timpul acției au dat probe de cel mai mare devotament și abnegațiune, s-au luptat ca niște eroi. Moralul lor este excelent...”

P.S. Din ofițerii superiori, maior Șonțu mort, maior Lipan rănit. Ofițeri inferiori 10 morți, 20 răniți. Căpitan Valter a murit implîntînd fanionul pe retrăsură.

a murit la atac în fruntea batalionului” (p. 195).

Eroismul armatei române la Plevna a fost evidențiat în ordinul de zi al domnitorului Carol, în scrisoarea țarului Alexandru al II-lea către principele României (p. 219, 210 ș.a.).

Interesante sînt de asemenea aprecierile presei britanice despre capacitatea de luptă și eroismul armatei române (p. 222—223). După încercuirea și blocarea Plevnei documentele publicate în volum redau participarea ostașilor români pe un front propriu sau alături de ostașii ruși și la alte bătălii, în special la Rahova, Smirdan, Inova, Capitanovcea, Novosele, Vidin.

Căderea Plevnei este redată după notele unui martor ocular, ofițer norvegian, reproduse de generalul Radu Rosetti (p. 273—275). La sfîrșitul părții a doua a volumului sînt prezentate figuri de eroi ai războiului. Această parte se încheie cu redarea articolelor referitoare la România cuprinse în Tratatul de la Berlin de la 1 iulie 1878.

Ultima parte a culegerii de documente și texte social-politice consacrate luptei pentru independența națională a poporului român cuprinde perioada pînă în anul 1902 cînd s-a sărbătorit un pătrar de veac de la cucerirea independenței naționale. Această parte este valoroasă prin materialul documentar ce-l înfățișează cititorilor, prin aprecierile și memoriile participanților la război, ale contemporanilor sau istoricilor de seamă.

Cititorul găsește aci totalul ofrandelor și rechizițiilor primite și efectuate de guvern de la 9 aprilie 1877 pînă la 5 august 1878 (p. 339—345), aspecte ale luptei guvernului român pentru recunoașterea independenței României de către puterile occidentale (p. 345, 347, 348 ș.a.), încheiată cu succes prin recunoașterea oficială a independenței României de către reprezentanții la București ai Angliei, Franței și Germaniei la 8 februarie 1880 (p. 351).

Cititorii pot face cunoștință cu fragmente din articolele marelui nostru scriitor M. Eminescu consacrate luptei pentru independență (p. 353), sau cu aprecierile aceluiași fenomen apărute în presa socialistă (p. 355—358).

Sau să citești și pagini din lucrarea lui Gh. Coș-

buc „Războiul nostru pentru neatinare” și anume cele consacrate asaltului Griviței.

Aci sînt inserate și parte din memoriile lui T.C. Văcărescu, ale colonelului Cotruț ale sergentului Georgescu ș.a.

Nu lipsesc din volum nici aprecierile marilor noștri istorici A. D. Xenopol și N. Iorga asupra luptei pentru independența națională a românilor.

Lucrarea are o tablă de materii și indici geografici și de nume care ușurează cititorului

cercetarea acestei cărți. Considerăm că autorii și Editura politică au îndeplinit o muncă utilă pregătind și tipărind acest volum. El reprezintă un omagiu adus aceluia care au luptat pentru făurirea statului român independent, punct de plecare pentru o nouă epocă în istoria poporului nostru, și o contribuție la educarea patriotică a tinerei generații.

Gh. Cazan

ION M. OPREA, *Nicolae Titulescu*,
București, Edit. științifică, 1966, 406 p.+21 ilustr.

În opera de reconsiderare a trecutului nostru, îndeosebi cu privire la rolul marilor personalități din istoria mai nouă a României, istoriografia de azi, bine încheată pe concepția marxist-leninistă, a trecut la prezentarea biografică a acelor figuri care n-au fost văzute totdeauna din cel mai just punct de vedere. Istoria modernă a României a cunoscut multe personalități care au jucat un rol important în viața publică a țării, dar nu toate au fost legate de mersul înainte al vremurilor. Ele erau legate de regimul burghezo-moșieresc prin gândirea și acțiunea lor, erau în genere exponenții unui regim de exploatare a maselor muncitoare.

Nu este mai puțin adevărat însă că au existat și excepții. Oameni, care rămînînd legați în fond de interesele claselor dominante, au avut luciditatea politică de a înțelege pînă unde poate merge adeziunea lor cu regimul în vigoare și cînd trebuie să acționeze, pe o linie nouă. Există un criteriu sigur pentru a se situa pe linia progresului, îndeosebi în epoca de după războiul prim mondial, cînd și în țara noastră mișcarea muncitorească își spunea clar cuvîntul prin glasul partidului comunist sau al organizațiilor de sub înfrîurirea lui.

Și în afara mișcării muncitorești au existat însă unele personalități politice care, aparținînd concepției burgheze, se apropie,

pornind de la alte baze, de vederile propagate de exponenții clasei muncitoare și — direct sau indirect — se găsesc pe același cîmp de acțiune. Din același patriotism fierbinte își sorb convingerile și-și determină acțiunea unele personalități de educație și activitate pro-burgheză, devenind astfel figuri de seamă ale trecutului poporului român, mai ales în epoca mai nouă a istoriei României, cînd țara noastră trecea prin amenințarea de a-și pierde ființa ei de stat unitar și independent. Una din coordonatele principale care alcătuiău cadrul acestei situații a țării noastre o constituia primejdia fascismului, legată de revizionism, care venea din partea țărilor nemulțumite de tratatele din 1919. În afara Partidului Comunist Român, care a dus totdeauna o politică de apropiere față de U.R.S.S. și de barare a primejdiei fasciste, în interiorul și în afara țării puține au fost personalitățile aparținînd claselor dominante care au înțeles această realitate și au indicat căile de urmat în apărarea ființei naționale românești.

Numai acest criteriu trebuie ținut în seamă de istoricii de azi, atunci cînd trec la reconsiderări de oameni — de cultură sau de viață politică — pe care vor să-i pună în lumină justă.

Autorul lucrării de care mă ocup, Ion M. Oprea, doctor în istorie, cercetător principal la Institutul de studii istorice și social-politice

de pe lângă C.C. al P.C.R., a înțeles cine și cum trebuie să fie valorificat din personalitățile trecutului burghezo-moșieresc, când a dat la iveală o lucrare, scrisă cu pricepere și căldură, cu talent, asupra lui Nicolae Titulescu. Și cum just procedează Oprea, chiar din primul capitol îl prezintă pe Titulescu, definindu-i personalitatea. „Cu toate limitele sale politice și ideologice, explicabile prin: poziția sa de clasă, formația sa spirituală, mediul social și condițiile epocii în care a trăit, Titulescu, abordând numeroase probleme ale vieții politice românești în spiritul patriotismului său fierbinte, al realismului și lucidității sale deosebit de pregnante, a reușit, ca în numeroase acțiuni, printre care menționăm, în primul rând, acțiunile diplomatice, să imprime gândirii sale o direcție înaintată, cu profunde rezonanțe democrat-burgheze și să-i stabilească hotărît și intransigent obiective care în linii esențiale au corespuns unor deziderate ale maselor largi populare” (p. 17).

Subliniez seriozitatea științifică a tratării, care merge totdeauna la izvoarele de primă mână pentru a expune faptele, cercetînd în primul rând documentele originale din arhivele din țară sau colecțiile străine care i-au stat la îndemnă. A dat un aspect integral al vieții lui Titulescu, urmărind ceea ce se reliefa pe linia atitudinii progresiste, chiar atunci când Titulescu își afirma credința în statornicia regimului social căruia îi aparținea. El știe să îmbrace toate momentele enunțate ale activității lui Titulescu într-un cadru general al vieții politice interne și internaționale, cadru mai ușor de cunoscut de cei ce au trăit și activat în acele vremuri. Mă nunăr și eu printre contemporanii săi care-i urmăreau îndeaproape activitatea, mai ales în ultimii ani, când Titulescu s-a apropiat așa de mult de luptele duse de cei încadrați în mișcarea muncitorească. Am și scris câteva articole despre politica externă a lui Titulescu în anii 1935—1936, în „Cuvîntul liber”, cea mai răspîndită revistă democrat-burgheză a vremii.

Titulescu s-a născut la 4 martie 1882, în familia unui avocat din Craiova, care i-a lăsat o mică moșie drept mijloc de existență. Aceasta i-a permis ca, după terminarea liceului la Craiova, să studieze cinci ani la Paris,

terminînd cu strălucire Facultatea de drept. Între timp și-a completat și cunoștințele sale de limbi străine, stăpînînd perfect franceza, engleza, germana și italiana. Întors în țară, s-a consacrat cu pasiune baroului și învățămîntului, strălucînd imediat ca profesor, la Facultatea juridică din Iași, numit la vîrsta de 22 de ani, între 1904—1909 și apoi la București, unde a profesat tot restul vieții. Deși cursul său se baza pe concepția burgheză a științelor juridice, se văd tendințele sale în a comenta de pe poziții progresiste unele prevederi ale Codului civil. În cîteva lucrări, el cere reorganizarea facultăților juridice, care trebuie să ajungă la nivelul ridicat al facultăților din străinătate; între altele, cere introducerea unui curs de sociologie. În două lucrări, una privind despăgubirile pentru pagubele aduse moșierilor de răscoalele din 1907 și alta asupra efectului legilor succesoriale, Titulescu se arată apărătorul micii proprietăți. Ca avocat, cîștigîndu-și un mare renume la tribunalele din țară sau din străinătate — la Haga de pildă —, se arată minuțios, studiînd *à fond* procesele; are gesturi umanitariste față de împriecinaiții săraci.

În capitolul al III-lea, autorul se ocupă de atitudinea lui Titulescu față de principalele probleme interne ale României dintre 1905 și 1921. Încadrat în partidul conservator-democrat al lui Take Ionescu, el rămîne adeptul reformelor social-economice burgheze. Discursurile parlamentare, fiind mereu ales deputat, conferințele și lucrările cu caracter științific au drept caracter comun ideea menținerii unei concordanțe între dezvoltarea statului și evoluția evenimentelor social-politice. Problema țărănească îl preocupă fiind pentru împroprietărirea țăranilor, conform concepției sale, printr-o expropriere forțată. Este adeptul reformei electorale prin introducerea votului universal.

Dar cel mai important act al său în această perioadă a fost reforma financiară, pe care a preconizat-o ca ministru de finanțe în cabinetul lui Averescu. Reforma fiscală propusă de el avea un caracter național, stabilind un sistem unitar pentru toate provinciile românești, și un caracter progresist prin tendința de a repartiza sarcinile fiscale după principiul

echităţii, punând accentul pe sporirea impozitelor directe. Deşi după lungi dezbateri legea a fost votată, ea nu s-a aplicat întocmai din cauza măsurilor luate de succesorul său la finanţe.

Titulescu renunţă de a mai participa la viaţa politică internă a ţării, dedicându-se din 1922 până la finele activităţii sale, politicilor externe a României, ca diplomat şi ministru de externe.

În capitolul următor (IV), autorul se ocupă de principiile şi metodele politicii externe promovate de Titulescu. Priceperea şi talentul oratoric l-au făcut imediat cunoscut şi apreciat în toate forurile internaţionale, fiind considerat ca unul din cei mai iscusiţi şi clarvăzători diplomaţi din perioada dintre cele două războaie mondiale. Preocuparea sa permanentă scoate la iveală dragostea sa de patrie, pe care a pus-o în rezolvarea numeroaselor probleme care s-au ivit pe plan internaţional în legătură cu interesele româneşti. El pornea de la o concepţie ştiinţifică a diplomaţiei, studiind realităţile şi istoria fiecărei ţări; era adeptul înţelegerilor regionale — este unul din ctitorii Micii Antante şi a Înţelegerii Balcanice; era potrivnic creării unei forţe suprastatale.

Colaborarea efectivă a popoarelor pe plan economic şi politic prin acorduri de tot felul, principiul indivizibilităţii păcii prin coalizarea tuturor ţărilor dornice de pace într-un front unic şi solidarizarea lor împotriva oricărui act de agresiune, condamnarea primului război mondial şi a politicii revanşarde, legiferarea internaţională ca mijloc de menţinere a păcii — iată câteva din principiile politicii sale externe, ca ministru al României sau ca fruntaş al Ligii Naţiunilor, al cărei preşedinte a fost în două rânduri.

În faţa primejdiei fasciste şi hitleriste, reprezentate în Europa prin regimul lui Mussolini şi Hitler, în afara Partidului Comunist Român şi a intelectualităţii antifasciste de sub influenţa partidului, puţini oameni politici de la noi au luat atitudine fermă şi consecventă. E drept, au existat unii dintre aceştia care s-au ridicat împotriva lui Hitler şi a agenţilor lor din ţară, legionarii, dar mult mai târziu şi în parte ca aderenţi ai regelui Carol al II-lea. Lupta categorică împotriva agresorilor

lui fascist, fie el Mussolini sau Hitler, Titulescu a îmbrăţişat-o de la început, curajos şi permanent, îndeosebi în cel mai înalt for internaţional, Liga Naţiunilor. Aceeaşi atitudine, aproape unică printre oamenii politici burghezi ai vremii, a avut-o Titulescu şi în altă problemă: recunoaşterea existenţei şi autorităţii marelui stat vecin, Uniunea Sovietică, alături de care a dus în diferite împrejurări o politică comună de pace, de securitate colectivă. Acesta este titlul de glorie al diplomatului patriot român, pe care autorul l-a reliefat în toată puterea sa expresivă, cu scrupulozitatea unui om de ştiinţă în capitolele al VII-lea şi al VIII-lea ale lucrării sale.

Anterior se ocupă de activitatea lui Titulescu ca apărător al intereselor naţionale ale României în perioada 1918—1927. Pleacă în vara lui 1918 la Paris, unde activează ca membru al Consiliului Naţional Român; prim delegat la Conferinţa de pace până la încheierea ei; semnează la 4 martie 1920 tratatul de pace cu Ungaria, la Trianon, prin care s-a recunoscut Unirea Transilvaniei cu România. Ministru al României la Londra (1922—1927), a adus servicii mari ţării, cunoscând bine realităţile şi oamenii de seamă politici ai Angliei. De aici sau ca delegat la Liga Naţiunilor, a fost adevăratul inspirator al politicii externe a României. În acest timp, cea mai importantă problemă în care Titulescu a susţinut cu cîştig de cauză interesele româneşti a fost procesul îndelungat al optanţilor unguri, foştii mari moşieri din Transilvania, nemulţumiţi de reforma agrară. A stăruit la păstrarea statu-quo-ului european stabilit prin tratatele de pace; încă de pe acum, cu prilejul conferinţei anglo-sovietice din 1924, şi-a exprimat părerea reglementării relaţiilor cu U.R.S.S. Călătorind mereu la Paris şi Roma, ia contact cu cele mai importante personalităţi politice europene; realizează pactul de neagresiune greco-român; la Praga şi Belgrad realizează înţelegerile dintre statele sud-est europene; a participat la pregătirea pactului Briand-Kellog, prin care războiul a fost scos în afara legii, pact la care România a aderat imediat.

Într-un capitol următor, autorul se ocupă de situaţia internaţională a României în perioa-

da crizei economice (1929—1933), când s-a promovat în România politica intervenției masive a capitalului străin și a împrumuturilor pe piața externă. Titulescu a încercat, zadarnic însă, să contribuie la ameliorarea situației economice a României. În 1931 a fost chemat în țară cu sarcina formării guvernului; dar soluția nefiind primită, s-a întors la postul său de la Londra. Ține interesante conferințe la Berlin și la Cambridge despre problema păcii și a creșterii ideii revizioniste; în toamna lui 1930 este ales președinte al Societății Națiunilor, cu aproape unanimitatea voturilor, iar în anul următor a fost pentru a doua oară ales președinte, împotriva uzanțelor în asemenea cazuri.

Acum se pun acut problemele ce frământau lumea: securitatea colectivă, dezarmarea și definirea agresorului, la care contribuția lui Titulescu a fost de mare preț. El este acum ministru de externe, post pe care l-a slujit cu merite crescînde pînă în 1936, când a fost debarcat datorită forțelor dușmane politicii sale de pace și apropiere de toate țările vecine. Problema încheierii pactului de neagresiune cu U.R.S.S. îl preocupă de la început, deși s-a amînat, datorită rezervelor din partea unor cercuri românești. Un rol important l-a jucat la Conferința internațională a dezarmării, convocată în 1932, când se profila în Europa pericolul fascismului și al războiului. Cu venirea lui Hitler la putere primejdia devine evidentă, mai ales după ieșirea Germaniei din Liga Națiunilor.

Titulescu aderă, entuziasmat și spre surprinderea multora, la propunerea pentru definirea agresorului, făcută de Litvinov, la care se alătură apoi statele Micii Înțelegeri și altele, semnîndu-se actul la Londra în iulie 1933. De la această primă înțelegere s-a trecut la recunoașterea statului sovietic și reluarea legăturilor diplomatice cu U.R.S.S., determinînd și Mica Antantă în același sens. În mai 1934 se ajunge la o înțelegere între Titulescu și Litvinov, care confirmă recunoașterea suveranității României; la 9 iunie 1934 se semnează actul, pe care Titulescu l-a considerat cel mai important act al carierei sale. Urmarea firească a fost continuarea politică a lui Titulescu pentru securitatea colectivă,

prin încheierea pactelor de asistență mutuală, pentru securitatea țărilor din centrul și sud-estul Europei: crearea Înțelegerii Balcanice.

Pașii lui Titulescu merg mai departe. La 16 mai 1935 se semnează pactul de asistență prin care U.R.S.S. și Cehoslovacia se angajau să-și acorde ajutor reciproc în cazul unei agresiuni, la care România și-a dat adeziunea prin susținerea lui Titulescu. După multe insistențe, Titulescu învinge rezistența lui Carol al II-lea și în iulie 1935 acesta începe tratativele pentru încheierea unui pact de asistență mutuală româno-sovietic, după modelul celor franco-sovietic și cehoslovaco-sovietic. Germania hitleristă și partidele reacționare din țară duc o campanie furibundă împotriva lui Titulescu pentru încercarea sa, ceea ce l-a determinat să declare oficial că nu s-a gândit niciodată să includă în pact posibilitatea trecerii armatelor sovietice pe pămîntul României în apărarea Cehoslovaciei. Titulescu, sprijinit de forțele democratice din țară, continuă și în anul următor (1936) discuțiile pentru încheierea acordului româno-sovietic. Dar forțele de dreapta își întetesc atacurile, Tătărescu oscilează și Titulescu comunică regelui, în iulie 1936, că este gata să demisioneze. I se dau însă noi împuterniciri, care-l fac ca, cu prilejul conferinței strîmtorilor de la Montreaux, să reia discuțiile cu Litvinov, pregătind protocolul pactului. Reacțiunea însă, de acord cu regele și Tătărescu, izbîndesc; Titulescu este înlăturat brutal, pe cînd se găsea în străinătate, la 29 august 1936.

Unul din ultimele capitole se ocupă de activitatea antifascistă și antirevizionistă a lui Titulescu, care pornea la el nu din considerente sociale, ci din dragostea de țară și din convingerile sale pacifiste. A colaborat la actul guvernului de dizolvare a Gărzii de fier; s-a ridicat mereu împotriva încercărilor revizioniste din partea Germaniei și Ungariei; nu s-a sfiit să-l atace continuu pe Mussolini; s-a ridicat împotriva „pactului celor patru”, atacînd guvernul englez pentru susținerea revizionistilor; împotriva dreptului la înarmare a statelor învinse, împotriva proiectului Anschluss-ului și îndeosebi cu mult curaj a încredințat atacul Italiei fasciste împotriva

Abisiniei, susținând aplicarea de sancțiuni împotriva agresorului; aceeași atitudine dărză a susținut-o și împotriva Germaniei hitleriste la ocuparea Ruhrului de către aceasta.

Debarcarea lui Titulescu dă prilej autorului să traseze un amplu tablou al tuturor dușmanilor politicii sale externe, care de fapt se situau pe o poziție contrară intereselor adevăratele țării. În același timp sînt expuse părerile susținătorilor politicii sale de pace, de la Partidul Comunist Român pînă la elementele de stînga țărăniste. În anii ce i-au mai rămas de trăit, dovezile de simpatie din țară și străinătate converg asupra aceluia ale cărui prevederi încep să se împlinescă o dată cu începutul celui de-al doilea război mondial. O dată cu instalarea dictaturii fasciste în România, el este aproape izolat și uitat. Retras la Cannes, moare la 14 martie 1941, departe de

țara pe care atît de mult a iubit-o și a reprezentat-o strălucit.

Lucrarea lui I. Oprea nu este lipsită de mici „scăpări de condei”. Amintesc doar de două: e vorba de Mihail Gheorghiu-Bujor, nu M. Gheorghe Bujor (p. 37); există o confuzie în cazul voluntarilor români căzuți în Spania (p. 324) sau folosirea unor barbarisme — morcelare pentru fărîmițare (p. 38), care în genere nu scad valoarea lucrării. Indicele general este redactat mai strîns, probabil conform exigențelor editurii.

Tratînd un subiect susceptibil de felurite interpretări de așa manieră ca să se respecte adevărul istoric, Ion Oprea a adus un serviciu și marelui public cititor, dornic de cunoașterea trecutului nostru în chipuri și icoane.

Acad. P. Constantinescu-Iași

* * * *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. II, Moldova,*

sub redacția lui V. Mihordea (redactor responsabil), Ioana Constantinescu și Corneliu Istrate, București, Edit. Academiei, 1966, 794 p. (Institutul de istorie „N. Iorga” din București și Institutul de istorie și arheologie din Iași)

Problema agrară — lucrul este știut — a constituit una din problemele cele mai importante ale vieții interne românești. Actualitatea ei devenea cu atît mai acută, cu cît frămîntările țărănești o aduceau continuu în centrul atenției generale. Răscoala din 1907 a accentuat interesul nu numai pentru aspectele practice, imediate, ci și pentru înțelegerea genezei și evoluției problemei agrare.

Imensa literatură care a apărut a contribuit, fără îndoială, la înțelegerea mai deplină a multora din aspectele fundamentale ale problemei. Însă concluziile nu au putut merge întotdeauna spre esența fenomenului, deoarece, din lipsa unei documentări suficiente, de multe ori ele au fost desprinse în urma unei analize de suprafață. Ne vom limita la un singur exemplu în acest sens.

Pentru perioada care face obiectul atenției noastre, pentru secolul al XVIII-lea și

prima jumătate a secolului al XIX-lea, concluzii generale, valoroase desigur, privitoare la evoluția problemei agrare, au fost desprinse din analiza așezămintelor domnești, care, prin ele însele, ilustrează atît de pregnant noile transformări ce se efectuau în economia principatelor. Sînt cunoscute, în acest sens, lucrările lui R. Rosetti, Gh. Panu sau ale lui I.C. Filitti, pentru a nu le menționa dect pe acestea.

Pînă acum însă — excepție fac studiile apărute în ultima vreme — nu s-a analizat măsura în care aceste așezăminte s-au aplicat, au determinat anumite consecințe ce au influențat viața noastră economică și socială. Analiza aceasta nu a fost cu puțință, deoarece baza documentară era, în general, insuficientă. Documentele referitoare la problema în discuție, altele cite erau cunoscute, erau răsîndite în diverse colecții sau reviste de specialitate.

În afară de faptul că publicarea acestora a fost făcută la întâmplare, de multe ori nu au fost respectate nici criteriile științifice corespunzătoare. Or, în asemenea condiții era foarte greu de făcut generalizările necesare, de desprins concluziile cele mai apropiate de realitate. Deși — metaforic vorbind — exista scheletul, reprezentat prin așezămintele domnești, lipsea substanța.

Volumul care face obiectul atenției noastre, pe linia celor discutate mai sus, se înscrie ca o realizare de certă valoare. Alături de primul volum, care cuprinde documentele referitoare la Țara Românească, acesta reprezintă un instrument valoros și util, care răspunde unei necesități reale a istoriografiei noastre.

În urma unei cercetări sistematice, de amploare, pentru prima dată materialul ne este prezentat integral, organizat și selectat după criterii strict științifice. Volumul, care-și păstrează, în cea mai mare parte, un caracter inedit, cuprinde o unitate tematică: prezentarea relațiilor agrare, feudale în esența lor, cu varietate corespunzătoare de probleme. În felul acesta, s-a pus la dispoziția cercetătorilor un valoros instrument, absolut necesar înțelegerii esenței prefacerilor economice și sociale dintr-o epocă de contact a două orânduiri social-economice.

Ne vom mărgini aici să semnalăm câteva din principalele probleme care se desprind din analiza materialului cuprins în volum.

În prima parte a culegerii, pînă la actul din 1749, numeroase documente se referă la situația vecinilor, la condiția juridică a acestora.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, din motive asupra cărora nu este locul să stăruim aici, vecinia se afla în plină decadentă. Hrisovul din 1749, prin care instituția s-a desființat, consemna faptul că, în practică, prin abuz și silnicie, vecinii erau asimilați robilor. Această realitate se desprinde din numeroase documente din volum. Vecinii erau vinduți, cu sau fără moșie (3, 7, 73, 75, 44, 47, 137, 174), schimbați (88), dați zalog (21), dăruți (144), oferiți în schimbul datoriei (57), dați ca zestre și împărțiți între moștenitori (29, 111, 116, 130). Stăpînii și-i disputau

ca pe obiecte și oficialitatea însăși dădea o consacrare oficială, legală, abuzului cotidian. Este semnificativ faptul — și el nu este singular — că într-un act de vânzare al unor vecini se nota textual stipulația în virtutea căreia cumpărătorul avea latitudinea „să-i stăpînească... și să-i aibă robi” (92).

Potrivit „testamentului țiganilor”, vecinii căsătoriți cu țigance urmau condiția robilor. În cazuri de acest gen, în actele de danie a vecinilor se face specificația: „ca să fie drept rob și țigan” (244). Copiii rezultați din asemenea căsătorii, la rîndul lor, erau împărțiți întocmai ca țiganii (156).

Vecinătatea a fost desființată la mijlocul secolului al XVIII-lea din cauză că devenisese o instituție anacronică, incompatibilă cu noul stadiu al dezvoltării istorice. Înțelegerea necesității înlocuirii a fost grăbită de puternicele frămîntări ale căror teatru era societatea vremii. Numeroase documente verifică adevărul acestei constatări.

Procesele stăpînilor cu vecinii, care refuzau să-și recunoască această „calitate”, sînt foarte numeroase. La ofensiva stăpînilor, boieri sau mînăstiri, de a vecini țărănimii în masă, asistăm la o ripostă hotărîtă, desfășurată cu energie, pe diverse planuri. Deși, în urma judecăților pe care le provocau, în rare cazuri vecinii izbuteau să-și recapete libertatea (182, 203), mulțimea documentelor de acest fel este semnificativă în șensul constatărilor făcute mai sus (53, 55, 79, 100, 165, 178, 181, 236, 247, 248).

Vecinii se judecă cu stăpînii, întreprinzînd prin protestul lor starea de tensiune și încordare. Adeseori, în documentele vremii, sînt denunțați ca „îmblînd să scape de vecinătate” (118). Pentru dreptatea cauzei¹, de multe ori vecinii recurg la violență (248) sau, în majoritatea cazurilor, fug. Frecvența acestui ultim act (7, 10, 13, 16, 129, *passim*) caracterizează starea de spirit din principat.

În anumite împrejurări, legate de evenimentele de la începutul secolului al XVIII-lea, fuga a luat asemenea proporții (60), în cît oclmuirea inițiază măsuri speciale pen-

¹ Cazurile de iertare de rumînie sau de răscumpărare sînt foarte rare (2, 241).

tru a-i determina pe fugari să se întoarcă la casele lor (60).

Cu privire la fenomenul strămutării locuitorilor, al vecinilor în speță, trebuie reținut un fapt. Numeroase documente din volum atestă faptul că aducerea la urmă a fugarilor nu constituia o condiție *sine qua non*. În majoritatea cazurilor, atunci când se descopereau locurile în care se stabiliseră, fugarii erau lăsați pe loc. În schimb însă, li se impunea, în afara obligațiilor contractate la locul așezării, să plătească foștilor stăpini anumite sume de bani anual, în schimbul „poslușaniei” (129) sau al lucrului ce-l datorau (214, 219, 250).

Încă de pe acum, când fuga, provocată de accentuarea exploatării interne, începe să capete un caracter de masă, din cauza nepuținței de a se stăvilii fenomenul — caracteristic perioadei de sfârșit a feudalismului —, se recurge la o procedură care se va aplica frecvent și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Documentele din volumul care face obiectul analizei noastre sînt semnificative și oferă un material deosebit de valoros pentru înțelegerea acestui important fenomen social din istoria patriei noastre.

Partea cea mai consistentă a volumului — care formează obiectul tematicii acestuia — se referă la obligațiile locuitorilor, la reglementarea relațiilor acestora cu stăpînii moșiilor, boieri și mănăstiri.

Așa cum am notat și la începutul observațiilor noastre, este deosebit de important materialul documentar care verifică împrejurările și modalitatea în care s-au aplicat așezămintele domnești. Deși, după cît se pare, urmărirea aplicării acestor acte nu a stat în atenția redactorilor sau, mai bine zis, materialul nu permite întotdeauna să se tragă încheieri sigure în acest sens, totuși, din documentele existente, cu toate că acestea se referă, în majoritatea lor, la proprietatea mănăstirească, se poate forma o imagine generală asupra acestei chestiuni.

Procesul de continuă transformare și adaptare a relațiilor agrare la condițiile dezvoltării vieții economice a epocii, cu toate implicațiile corespunzătoare, poate fi surprins în principalele trepte ale evoluției sale.

În primul rînd, creșterea continuă a obligațiilor țăranilor, de la reglementările și tendința de uniformizare a lui C. Mavrocordat la nartul introdus în 1766 de așezămintul lui Gr. Ghica (403), terminînd cu adaosurile succesive din așezămintele ulterioare (483, 530, 608), care veneau, în parte, în întîmpinarea cererii boierilor de a se acorda zeciuiala zilelor de boieresc (465), vădește o necesitate nouă. Documentele incluse în volum ne oferă suficiente date pentru a desprinde această necesitate.

În societatea principatului se operează transformări care ilustrează veridic începutul procesului de destrămare a lumii vechi, feudale. Se extind relațiile de schimb (155), tirgurile și iarnarocelile devin tot mai numeroase (18, 229), se dezvoltă munca salariată la diversele munci agricole de sezon: lucrul viilor (420, 579, 476, 521) și coasă (507, 509, 566, 693 etc.). Oamenii tocmiți „cu hac” sînt tot mai frecvent menționați (624), iar transformarea în bani a dijmei sau a obligațiilor în muncă devine un procedeu tot mai des practicat (477, 591, 561, 562).

Apar continuu sate noi (444, 459, 545), iar locuitorii din diverse regiuni se specializează în anumite ocupații. Astfel, oamenii de pe moșia Coșula exploatează lemnul pădurilor din care fac „casă i căruță, i roati și alti che-resteli de-și fac alijverșul și negușitoria lor în toată vremea, fiindu-le hrana lor mai mult cu aceasta” (594). Pe moșiile boierești și mănăstirești sînt tot mai des menționate instalațiile meșteșugărești care prelucrează produsele naturale pentru piața internă sau pentru cea externă, în speță otomană. În afara velnițelor și morilor, pe moșiile mănăstirești din partea muntelui — pentru care documentarea e mai bine reprezentată în volum — sînt menționate frecvent pivele de sumane și dirstele care aparțin locuitorilor (514, 633, 706) și mai ales ferăstraiele care produceau o mare varietate de produse finite, necesare pieței interne în continuă dezvoltare și pentru satisfacerea cerințelor Porții (320, 656, 679, 703, 716, 718, 719).

Locuitorii se adresează tot mai mult pieței, asigurînd aprovizionarea constantă a acesteia (402). La desfacerea internă — deși

intermediarii nu începuseră încă să joace un rol de prim plan în procesul de regularizare și uniformizare a schimbului — apar cu un rol tot mai important negustorii, care-și desfac mărfurile în târguri și iarmaroace (224).

În această perioadă, dar mai ales spre sfârșitul ei, extinderea terenurilor arabile devine un fapt evident. Așezământul din 1794 exprimă aceasta într-o manieră limpede, fără echivoc.

Gospodăria moșierească se orientează tot mai mult către piață. Stăpînii caută să exploateze cu cît mai mult folos sursele de venit ale moșilor². În acest sens, sînt semnificative, spre exemplu, numeroasele cărți de apărare, în special pentru rediuri și dumbrăvi (178, 228, 547, 352 și *passim*). Hrisovul din 1792, atît prin stipulații, cît mai ales prin argumentarea inițială, exprimă limpede noile transformări din care stăpînii înțelegeau să tragă maximum de profit (576).

Dacă la începutul perioadei întîlnim în documente mențiuni de genul acesteia: „ca să de voie să are și să cosască cini undi-i va fi voe, nime pe nime să nu oprească” (86), care exprimă încă, în general vorbind, dominarea economiei naturale, în condițiile căreia principala sursă de venit era dijma, singura care, în anumite cazuri, se comercializa (18, 558), spre sfârșitul secolului lucrurile capătă o altă înfățișare.

Stăpînii devin mai scrupuloși în repartizarea pămînturilor. Își rețin suprafețe pentru nevoile proprii, constituindu-și sau lărgindu-și rezervele. Fenomenul este deosebit de interesant și — socotim noi — caracteristic pentru Moldova, unde, pînă la Regulamentul Organic, rezerva feudală era constituită și puternic consolidată.

Crearea rezervei, chiar dacă nu implica întotdeauna lucrul în regie proprie, dădea posibilitate stăpînilor să dea prisosul de pămînt țăranilor în condiții cu mult mai avantajoase cît în trecut. Astfel, de pildă, mănăstirea Neamț, în 1773, nu mai este dispusă să mai ardeze moșia în vechile condiții. În noua

tocmeală care intervine, locuitorii sînt obligați „să cosească de tot omul cîte o falce de fîn în iarbă monastirii, în loc osăbit” (450 s.n. Gh. P.). De asemenea, egumenul de la mănăstirea Bistrița, se plîng locuitorii din Vaduri, nu mai „vinde venitul moșiei, au oprit în fînaț și arătură ca să fie pentru a mănăstirii tribuință...” (703).

Tot mai frecvente sînt cererile din care rezultă că locuitorilor li s-au redus terenurile ce le-au avut în folosință (600, 602). Locuitorii din Rădăseni, spre exemplu, se plîng împotriva egumenului care, printre altele, „ne-au luat atît fînațele, cît și ogoarele unde ne făcăm hrana... pe care locuri face fîn i alte pentru neguțătorie” (673). În urma unei asemenea plîngeri împotriva egumenului mănăstirii Rîșca, ocîrmuirea răspunde următoarele, consemnînd dreptatea cauzei stăpînului: mănăstirea oprește mai multă iarbă, deoarece „... iaste știut că stăpînul moșiei... iaste volnic cu lucrul său a face ci va vre întăi își cprește pentru sine cît voiește și pe cît are trebuință și apoi, din cît rămîne, dă și celor ce să află locuitori pe moșia sa” (525). Este consacrarea unei practici care, în noile condiții, reflectă o serie de importante și profunde transformări.

Interesant de remarcat că, tot acum, ca un rezultat al aceleiași nevoi de constituire a rezervei, apare și tendința de a limita pămîntul acordat în folosință în raport cu anumite criterii. Într-un document din 1791 care, pe linia celor discutate mai sus, consemnează și el generalizarea practicii de reținere cu prioritate a pămînturilor ce urmau să fie incluse în rezervă, se notează pentru prima dată, după cît cunoaștem, criteriul de repartizare a terenului de fînaț în raport cu condiția materială a țăranilor, care sînt clasificați în frunțași, „al doilea”, „al treile” și „al patrule, cu totul săraci” (563). În 1799, stările țăranilor în raport cu care se împarte fînațul sînt reduse la trei: frunțași, mijlocași și codași (694, 702). Distingem aici o anticipare parțială a anaforelei din 1805, care, consacraînd atît de clar existența rezervei feudale, încerca să stabilească pe plan general partajul în patru al locurilor de fînaț, din care o parte era consacrată ca rezervă.

² Este interesant de notat că, în perioada aceasta întîlnim primele încercări de „sămi” ale moșilor (542).

Așezământul din 1794, pe care l-am mai pomenit (608), cel puțin în recomandarea de a se grupa terenurile acordate în folosință țăranilor, vădește, într-o manieră generală, firește, existența rezervei feudale, produs specific al transformărilor pe care le-am schițat mai sus.

Aceste transformări care, printre altele, au avut drept rezultat apariția și dezvoltarea rezervei, au impus transformări corespunzătoare și în domeniul obligațiilor țăranilor, în regimul muncii. Urmărirea documentelor, în ordinea lor cronologică, vădește interdependența strinsă dintre schimbarea orientării gospodăriei moșierești și regimul obligațiilor.

La început, documentele consemnează existența muncii „după obicei” (83), obiceiul impus de stadiul dominat de economia naturală, în care îndatorirea preponderentă era dijma (59, 61, 148, 151 și *passim*). Munca se limita, pentru țăranii liberi, așa cum se nota, spre exemplu, într-un document din 1711, la „ajutor la seceră și la coasă și la altile, la tot să dați ajutor, precum ați dat și până acum” (46). Apar, cîteodată, consemnate și obligațiile precise ale vecinilor, „nartul” lor anual, incluse într-un document particular din 1729. Îndatoririle cuprinse aici — acelea care au în vedere lucrul pe rezerva stăpînului, firește — sînt încă departe de a fi prea împovărătoare (108). În 1730, lucrul este interesant de menționat, întîlnim termenul de „boieresc” pentru lucrul datorat de vecini (110).

Numeroase documente, care nu au însă un caracter general, fixează obligațiile în muncă ale vecinilor: claca la coasă, podvezi, obroc etc. (114, 127, 150). Analiza tuturor documentelor particulare ne oferă posibilitatea să stabilim regimul general al obligațiilor vecinilor și al oamenilor liberi în perioada care a precedat actul de eliberare din 1749, ne ajută să înțelegem mai bine sensul strădaniilor lui C. Mavrocordat de a realiza un regim uniform, prin impunerea lăturașilor la același regim de lucru.

„Starea acesta de tranziție — cum judicios se notează în *Introducere* — în relațiile dintre stăpîni și locuitorii de pe moșii, de la forma clasică a veciniei, în care predominant era « obiceiul », la faza care marchează încep-

tul destrămării feudalismului în agricultură, cu reglementarea amănunțită a raporturilor de către autoritatea de stat, durează un sfert de veac, pînă la așezământul din 1766, cînd se uniformizează și sporesc, în fond, obligațiile tuturor locuitorilor” (p. 12).

Actul de eliberare din 1749 nu a avut drept consecință desființarea servajului. El a determinat desființarea dependenței personale care, prin practica abuzivă a stăpînilor de moșii, îi adusesse pe țăranii vecini la o situație care nu se deosebea de aceea a robilor. Această dependență personală a fost înlocuită însă cu o dependență reală, care decurgea din posesiunea lotului de pămînt. Pentru a-și asigura veniturile, zdruncinate periodic de evaziunea provocată de deplasările continue ale populației, domnia a încercat să-i lege pe țăranii de moșie, asigurînd și stăpînilor, în același timp, brațele de muncă ce vor deveni atît de necesare în noile condiții de dezvoltare a proprietății.

Cu toată tendința unor domnitori — și C. Racoviță a fost unul dintre aceștia — de a nu recunoaște așezarea lui C. Mavrocordat, aceasta s-a impus (266, 268, 308).

Cu începere din 1766, așezămintele care se succedă, prin fixarea obligațiilor și a nartului, ca și prin alte stipulații, vin în întîmpinarea cerințelor de adaptare a proprietăților boierești și mănăstirești la noile condiții ale dezvoltării istorice. Relațiile sînt reglementate din ce în ce mai precis, devin uniforme și cresc continuu.

În legătură cu transformările din structura economică și cu consecințele de natură socială, din materialul analizat se mai desprinde un fapt care solicită a fi comunicat.

Ca urmare a începerii și adîncirii procesului de descompunere a rînduierilor feudale, în viața satului se produc o serie de fenomene noi. Statul își pierde aspectul patriarhal. Stratificarea din sinul țăranimii devine tot mai accentuată și determină poziții și atitudini divergente. În primul rînd, stratificarea ne este atestată, așa cum am constatat și mai sus, de documentele care statornicesc practica împărțirii terenurilor după „starea” locuitorilor. Profundimea și consecințele fenomenului ne sînt atestate și de alte materiale

Astfel, spre exemplu, pentru a ne limita doar la un singur caz, pe moșia Munții a mănăstirii Neamț (trebuie reținut faptul că, în regiunea de munte, din cauza specificului ocupației locuitorilor, stratificarea este mai rapidă și mai accentuată), locuitorii unor sate — Crăpăturile, Galu, Largu — se pling că „unii au pre mult loc de hrană, atît de arat, cum și de cosit, iar alții nu au mai nimic”; „...o samă pre bine au trăit... că era mai mult decît niște egumeni, că unii zice, mai înainte plîna a nu fi vechilul între noi și ține locurile cele mai multe și bune, că le-au apucat de la moșii și strămoșii lor ca niște răzeși”. Unii țineau vite străine, le iernau și luau sute de lei, alții făceau fin de neguțitorie, „iar unii plîna nu-i lucra cel lipsit și sărac, nu-i da loc de hrană măcar de o palmă, fiindu a lor moșie strămoșească... și pe cei lipsiți și săraci li oslînde, iar pe noi pe o samă, tot unguereni ne făcea, numai ei erau moșinași” (678, 682/1798).

Mărturisirea aceasta este deosebit de importantă sub variate aspecte. Considerăm că ea ilustrează, într-un oarecare sens, o situație mai veche, cînd, în virtutea „obiceiului”, posesiunea loturilor de pămînt nu era atît de precară ca în perioada care face obiectul atenției noastre. Datele înfățișate aici concordă cu unele informații asemănătoare din 1749. În acest an, boierii mazili din Suceava, solicitați să depună mărturie în sensul că locuitorii satului Rădășeni ar fi fost vecini, fac următoarea informare, care, cu toată pîrtinirea și tendențiozitatea ei, nu e totuși mai puțin interesantă în sensul aspectului pe care-l urmărim: „Țăranii — arată aceștia — mai înainte le era cu cinste a să răspunde că-i vecin... că se chema om așezatu, dar nu fulău și-au apucat de pe la strămoșii lor de știe fiștecarile unde a merge să are și să cosască și nu pute altul să-l scoată din pămîntul lui cel de arat și din locul lui cel de cosit, nici stăpînul lor nu-i scote; nu-i trebuie unui om acel pămînt să-l are sau locul cel de coasă și-l da unui om strein de-l lucra și elu-l dijmue, nu să amesteca stăpînii la acea dijmă de pe pămîntul celui om” (262).

Existența stratificării ne este atestată și de frecvența cazurilor — spre sfîrșitul perioa-

dei — de arendare a moșiilor de către țăranii mai înstăriți. Semnificativ, în acest sens, este cazul locuitorilor din Valea Seacă, larg debătut într-o serie de interesante documente (592, 593, 606, 620, 621, 618 și 637).

Apariția arendașului negustor (mai ales 620) ilustrează din plin procesul de transformare al gospodăriei moșierești, adaptarea acesteia la necesitățile pieței. În noile condiții, dreptul de protimisă al țăranilor la arendarea moșiilor (642, 670) va începe să constituie pentru stăpîni o obligație supărătoare. Limitarea acestui drept în 1803 și apoi desființarea lui va însemna înlăturarea unei servituți care greva proprietatea, va constitui un pas spre proprietatea absolută spre care încep să tindă stăpînii de pămînt.

În perioada pe care o avem în vedere, transformărilor care se produc în structura domeniului și în regimul obligațiilor le corespund încercări de a se opera schimbări și în natura juridică a dreptului de proprietate. E drept, sintem încă la început și transformările în această direcție nu sînt încă atît de vizibile. Materialul inclus în volum oferă totuși indicii prețioase și în acest sens.

În afara așezămintelor domnești care reglementează relațiile agrare și care, ele însele, sînt — pe linia apariției dreptului scris — cea mai concludentă dovadă a consacrării acestor transformări și în domeniul dreptului, prin înlocuirea cutumei cu reglementarea precisă a normei scrise, un șir de alți factori vădesc intenția de a întări dreptul de proprietate prin reglementări mai consistente decît acelea ale cutumei. În acest sens, este interesantă răsplîndirea „cărților” de învățatură și apărare și apelul continuu la documentul de întărire denumit „hotărîre ce s-au făcut de obște, ca să stăpînescă fiștecare moșiile sale” (172, 184), în baza căruia se acordă stăpînilor numeroase „cărți de stăpînit” moșiile (p. 232—233, nota).

Noile reglementări urmăresc să înlătore orice confuzie în privința dreptului de proprietate, care s-ar fi putut ivi ca urmare a unor precedente cu mult anterioare, ca în cazul documentelor citate mai înainte. Pe această linie se încadrează, credem, documentele care reglementează dreptul de stăpînire

și de posesiune asupra livezilor (296, 353, 366, 394, 431 etc.). Precizarea acestor fapte, se notează într-un document din 1761, care întărește dreptul de proprietate al mănăstirii Bisericanii, era cu atât mai necesară, cu cât oamenii din satele acestea „... nu li-i îndestul că s-au slobozit din vecinătate, ci vor acum să fie și stăpînitori dimpreună cu mănăstirea [a] livezile ce-au fost puse de moșii și strămoșii lor, cum și [pe] poenile ce au destupat moșii lor, trăgîndu-le ca pe o moștenire ” (353).

Tot ca o consecință a noilor transformări și a necesității generalizării rînduielilor scrise este și căderea în desuetudine a instituției jurătorilor. În acest sens, este deosebit de semnificativă anaforaua boierilor din 21 martie 1755, sancționată de domn la 10 august același an, prin care aceștia cer ca tocmelile să se facă în scris. Boierii își motivează cererea — și faptul nu mai solicită a fi comentat — prin aceea că în trecut, din cauză că tocmelile nu se făceau în scris și cu martori, în cazul eventualelor litigii și judecăți, dreptatea cauzei nu se putea dovedi decît cu jurăminte și cărți de blestem (sistem bogat reprezentat în documentele cuprinse în volum); „și așa — se subliniază în document — pe toate zilele pier multe suflete... țintirimirile bisericilor sînt pline de oameni aforisiți” care au jurat strîmb (300, 303).

Adaptarea moșiilor la producția pentru piață a avut drept consecință, așa cum am constatat, înmulțirea obligațiilor în muncă și goana după brațe, interzicerea dreptului de strămutare, crearea și extinderea rezervei feudale care a afectat și dreptul de folosință al țăranilor.

Plîngerile țăranilor care denunță asupra de tot genul, generate de acest proces în plină desfășurare, sînt foarte numeroase (436, 437, 631, 639, 696 și *passim*). Un mare număr de documente se referă la litigiile dintre mănăstirea Slatina și locuitorii satului Rădășeni (261, 262, 264, 278, 374, 381, 382, 421, 585, 629, 625 și *passim*) și cele ale mănăstirii Rîșca cu locuitorii satelor Moșia, Bogdănești și Boroaia (649, 650, 657, 658, 667, 670 și *passim*).

Ascuțitele conflicte sociale generate de această stare de lucruri care, de altfel, se desprinde și din preambulul așezămîntelor domnești, sînt reflectate de numeroase documente incluse în culegerea noastră.

Și înainte, ca și după 1749, lupta țăranilor îmbracă forme variate; refuzul de a presta obligațiile mereu sporite impuse de ponturi sau de învoieli, încălcarea monopolurilor feudale ș.a. Aproape fiecare document se referă la situații de acest fel.

Unii locuitori sînt denunțați drept „răi, semeți, nesupuși, glîcevitori, arțăgoși și bătauși”, alții „pînă și în straja împărătească au bătut cazacii și le-ar fi spart și capetele” (451/1773). De asemenea, mulți țărani sînt desemnați cu epitele de „foarte nesupuși și împotriviți... glîcevitori și ocărtori...” (460). În 1793, locuitorii din Borlești, sat al mănăstirii Tazlău, „au luat mare obrăznicie și împotrivire”, declarînd că nemții vor lua moșiile stăpînitorilor și le vor da lor (558). Locuitorii din Rădășeni, Mălini și Găinești „cu obrăznicie... cuprînzînd fînațurile mănăstirii Slatina nu vor să facă boeresc... au rămas ei desăvirșit stăplni pe moșiile mănăstirii, de fac ce li-i voia”, se notează într-un document din 1794 (596, 597).

În 1767, călugării de la Slatina solicitau domnitorului „să eșim de sub robia acestor oameni din Rădășeni” (421).

Cu toate pedepsele care li se aplică³ — răzvrătitorii, de pildă, sînt puși în butuci și aduși la isprăvnicii pentru ca să „li să vie de hacu” (446) —, mișcările țăranilor nu pot fi oprite. Generate de condiții cu caracter obiectiv, ele se vor extinde și vor lua o și mai mare amploare la începutul secolului al XIX-lea. Țăranii din Mărgineni, se nota într-un document din 1800, „sînt foarte zurbăluți, pe ce lună trece mai îndărăpnici se fac” (710). Este o apreciere care exprimă o situație generală pe întregul Moldovă.

În afara strămutării în interiorul Principatului, formă bogat reprezentată în documentele pe care le analizăm, fuga peste hotare

³ Interesant de semnalat că acum, pentru prima dată, se aplică procedeul izgonirii țărăni (625).

este de asemenea prezentată. Un fapt particular important, asupra căruia am dori să atragem atenția, este obiceiul locuitorilor fugiți în rafele — în cazul nostru este vorba de Hotin — ca, la adăpostul protecției turcești să treacă în țară, să-și facă arături și semănături, să cosească fin și să taie lemne (233). Este o practică pe care o vom găsi prezentă la începutul secolului al XIX-lea în cazul locuitorilor din părțile de sate de pe malul Prutului care fuseseră înglobate în domeniul otoman al Brateșului⁴.

Am semnalat plină acum — fără a avea pretenția de a le epuiza — unele din problemele cele mai importante care găsesc un răspuns, adeseori un bun răspuns, în paginile volumului nostru. Fără îndoială, sînt și alte probleme care, bine reprezentate în volum, ar merita să fie luate în discuție. Semnalăm printre acestea chestiunea răzeșilor și a proprietății răzeșești (327, 361, 385, 545, 519, 678, 666 ș.a.). Cu acest prilej, ne exprimăm nedumerirea pentru faptul că *Sobornicescul hrisov* din 1785, care se încadrează atât de bine în tendința generală către care sînt orientate documentele din volum, nu a fost inclus aici. Au fost făcute excepții și cu alte documente publicate.

De asemenea, importante sînt și mențiunile documentare privitoare la moșiile tîrgurilor și drepturile și obligațiile impuse de stăpînirea sau posesiunea acestora (313, 334, 389, 398, 532, 554, 577). Am semnalat, totodată, și documentele care cuprind informații cu privire la obligațiile speciale ale anumitor categorii de locuitori: birșani (155), vecini de pe moșiile răzeșești (205), bejenari (234, 321) locuitori de pe moșiile din părțile tătarăști („cele două ceasuri”) ș.a.

Din observațiile schițate mai sus se desprinde faptul că materialul, în marea lui majoritate publicat pentru întîia oară, este deosebit de prețios pentru deslușirea unor

⁴ Cf. Gh. Platon, *Contribuții la cunoașterea situației locuitorilor din regiunea „Bălții” Brateșului în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași” (seria nouă), secțiunea a III-a (Științe sociale), t. III, an. 1957 fasc. 1—2.

importante aspecte ale istoriei noastre din secolul al XVIII-lea. Meritul volumului nu se reduce însă numai la valoarea materialului ce-l cuprinde. Valoarea este și mai bine pusă în evidență atât prin modul de prezentare al documentelor, prin precizia rezumatelor, cît și prin substanțiala „Introducere”, care aparține unui bun specialist: V. Mihordea.

Glosarul, ca și indicele de locuri și persoane (cu toate că se mai constată, totuși, unele mici imperfecțiuni), vădesc și mai mult spiritul strict științific care i-a călăuzit pe alcătuitoarii volumului în munca lor.

Redactorii au avut grijă, deși nu au fost pe deplin consecvenți în acest sens, nu numai să semnaleze anumite fenomene, ci să le sublinieze și frecvența, prin includerea, mai ales în note, a numeroase documente care se referă la aceeași chestiune. Deși la lipsa de consecvență notată mai sus se adaugă, în unele cazuri, și anumite exagerări, determinate de inserarea unui număr prea mare de documente de aceeași factură, procedeul — cel puțin — înlesnește într-o manieră apreciabilă munca de cercetare. Am aminti pe această linie documentele referitoare la dijma, reprezentate copios în volum. Procedeul nu este justificat decît parțial de afirmația în conformitate cu care el are drept obiect să demonstreze că dijma constituia „o preocupare de seamă a stăpînilor de moși în cursul veacului și formează unul din elementele de bază ale relațiilor agrare” (p. 18).

În general, materialul inclus în volum ne oferă o imagine de ansamblu asupra problemei mari care face obiectul tematicii. Din păcate însă, din motive de ordin obiectiv, nu s-a putut realiza un echilibru între documentele mănăstirești și cele boierești. Marea majoritate a materialului este extras din fondurile mănăstirești și, adeseori, problemele care se pun în legătură cu proprietatea mănăstirească, cel puțin aceea situată în regiunea de munte a Moldovei, prezintă unele particularități distincte.

În sfîrșit, am semnalat cîteva mici neajunsuri în ceea ce privește explicarea cuvintelor vechi incluse în glosar. Socotim că ar fi trebuit să fie mai pre-

cise. Astfel, spre exemplu, nu este suficient să explicăm termenul *bezmân* prin „chirie sau arendă” sau *jirebie* prin „porțiune dintr-o moșie”. De asemenea, mai precisă ar fi trebuit să fie și explicarea termenilor *breslă*, *dărtma* sau *ciubote* (p. 735).

Am notat în observațiile de mai sus, așa cum am mai amintit, nu toate problemele care se desprind din analiza materialului care a făcut obiectul discuției noastre. Ne-am oprit mai mult asupra acelor care sînt caracte-

ristice perioadei de destrămare a feudalismului și am căutat să subliniem interesul deosebit pe care volumul îl prezintă pentru cercetarea acestei perioade din istoria patriei noastre. El reprezintă un instrument valoros, rod al unei munci îndelungate desfășurate de un colectiv competent, a cărui strădanie — pe care o dorim și pe viitor la fel de rodnică — merită din plin cele mai îndreptățite aprecieri.

Gh. Platon

A. I. PUȘCAȘ, *Венгрия в годы второй мировой войны*,
Москва, 1966, 527 p.

Noua monografie a cercetătorului sovietic A. I. Pușcaș, *Ungaria în anii celui de-al doilea război mondial*, reprezintă o formă cu mult dezvoltată și îmbunătățită a lucrării apărute în 1963¹. Dacă prima lucrare se referea în cea mai mare parte numai la problemele diplomației maghiare între 1938 și 1944, în lucrarea pe care o prezentăm problemele abordate sînt mai numeroase: 1) situația social-economică a Ungariei în preajma și în anii celui de-al doilea război mondial, politica internă a regîmului horthist, lupta dintre diferitele grupări politice din sinul claselor dominante (partidul guvernamental, imrediștii, nyilasiștii ș.a.); 2) politica externă a Ungariei între 1938 și 1945, etapele atragerii Ungariei la axa Berlin-Roma, divergențele și contradicțiile dintre Ungaria și țările membre ale coaliției hitleriste (dintre Ungaria și Germania, dintre Ungaria și România ș.a.); 3) situația oamenilor muncii și lupta forțelor progresiste din Ungaria, sub conducerea Partidului Comunist, împotriva horthismului, nyilasismului și nazismului, pentru eliberarea și democratizarea țării.

Monografia este realizată pe baza cercetării a numeroase izvoare istorice, în cea

mai mare parte materiale inedite aflate în arhivele centrale și locale din Ungaria și U.R.S.S. Autorul folosește într-o mare măsură documente din fondurile Ministerului de Externe maghiar, din arhivele misiunilor diplomatice ale Ungariei la Berlin, Roma, Londra, Washington, București, Ankara, Berna, Lisabona, Praga ș.a.; materialele proceselor împotriva criminalilor de război; documentele din arhiva personală a lui Horthy; stenograamele dezbaterilor parlamentare; documentele aflate în Arhiva Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.S.U.; publicații de documente străine, precum și literatura istorică maghiară referitoare la tema monografiei, apărută în cea mai mare parte pînă în 1963².

A. I. Pușcaș și-a propus ca un obiectiv principal, după cum arată în introducere, să analizeze procesul luptei forțelor progresiste din Ungaria împotriva fascismului și a războiului (p. 17). El a adunat și a sintetizat un material bogat referitor atît la lupta maselor populare din regiunile cotoprite de

¹ Vezi A. I. Pușcaș, *Vengriia vo vtoroi mirovoi voine* (*Vneșniata politika Vengrii, 1938—1944 gg.*), Moscova, I.M.O., 1963, 216 p.

² Din lucrările apărute după 1963, autorul a folosit: Juhász Gyula, *A Teleki-kormány külpolitikája*, Budapesta, 1964; Ránki György, *Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről*, Budapesta, 1964; Tóht Sándor, *A Soujet Hadserg felszabadító harcai Magyarországon*, Budapesta, 1965.

horthiști, cît și la diferitele forme ale rezistenței pasive și active a poporului maghiar în perioada războiului.

Analiza particularităților fascismului maghiar în comparație cu cel german și italian l-a condus pe autor la concluzia că horthismul, ca dictatură a aristocrației funciare conservatoare și a oligarhiei financiare reacționare, n-a avut o bază socială largă. Tocmai îngustimea bazei sociale, consideră autorul, a obligat pe Horthy să păstreze sistemul parlamentar și să admită existența partidelor politice legale. O altă particularitate a regimului horthist, care reflectă de asemenea, după părerea autorului, slăbiciunea sa lăuntrică, era existența mai multor grupări fasciste, aflate în opoziție față de guvern, printre care cea mai periculoasă și șovină era gruparea condusă de Szálasi. A. I. Pușkaș menționează totodată că, datorită propagandei revizioniste și cotropirilor teritoriale începute în 1938, horthiștii au reușit să otrăvească cu idei naționaliste și șovine o parte însemnată a populației, straturi întregi ale micii burghezii, tărănimii, funcționarilor.

A. I. Pușkaș a reușit să pună în evidență complexitatea vieții politice din Ungaria, ca și cauzele și esența luptei dintre diferitele grupări politice, demonstrînd cu argumente convingătoare că unele contradicții din sinul claselor dominante maghiare n-au avut un caracter principal și se refereau numai la metodele de guvernare internă sau la *tactica*, la formele de înfăptuire ale aceluiași scopuri revizioniste, revanșarde în politica externă.

Analiza materialelor studiate a dus pe autor la concluzia că alianța Ungariei cu Germania hitleristă și participarea ei la toate actele agresive ale acesteia — de la împărțirea Cehoslovaciei pînă la atacul militar împotriva Iugoslaviei și la războiul antisovietic — n-au fost întîmplătoare, ci au constituit o consecință logică a întregii politici șovine, agresive, anticomuniste și antinaționale duse de regimul horthist de la instaurarea sa. Urmărind înfăptuirea revizuirii hotarelor țării stabilite prin tratatul de pace de la Trianon, crearea „Ungariei Mari” pe seama statelor vecine (Cehoslovacia, România, Iugoslavia), cercurile dominante din Ungaria au

perfect seama că aceste planuri nu puteau fi realizate cu forțele lor proprii. Aspirațiile revizioniste și expansioniste ale fascismului maghiar, aflate în vădită contradicție cu posibilitățile lui politico-militare și economice, au determinat, după cum arată autorul, alianța cercurilor guvernante maghiare cu Italia fascistă, iar mai tîrziu cu Germania hitleristă, cel mai agresiv și puternic stat revanșard. La rîndul său, în lupta imperialistă pentru acapararea unor poziții dominante în bazinul dunărean, Germania hitleristă a folosit cu abilitate năzuințele revizioniste ale horthiștilor, pentru a atrage tot mai mult Ungaria pe linia politicii sale externe și pentru a o înfeuda treptat atît pe plan economic, cît și pe plan politic.

Dat fiind faptul că poziția Ungariei în ajunul acordului de la München și participarea ei la împărțirea Cehoslovaciei în toamna anului 1938 — primăvara anului 1939 au fost detaliat analizate în lucrarea sa precedentă, autorul se limitează la o prezentare succintă a acestor probleme. În schimb, mult mai complet sînt studiate demersurile și acțiunile Ungariei horthiste pentru acapararea Transilvaniei. Astfel, în capitolele 2—3, autorul se ocupă în special de istoricul dictatului de la Viena, din august 1940. Studiarea documentelor de arhivă referitoare la această problemă a permis autorului să ajungă la concluzii mai aprofundate, în comparație cu lucrarea precedentă, în ceea ce privește esența politicii duse de guvernul Teleki. Astfel, el consideră că politica de balansare între puterile axei și puterile occidentale preconizată de Teleki n-a fost decît o altă tactică, spre deosebire de cea a imrediștilor, pentru obținerea aceluiași scopuri cotropitoare. În această ordine de idei, Pușkaș consideră că „motivele de ordin moral” care ar fi împiedicat Ungaria de a intra în război împotriva Poloniei, motive invocate de Teleki în scrisoarea trimisă către Hitler la 24 iulie 1939, nu erau decît o manevră. Pentru autor nu încapă îndoială că, dacă Hitler ar fi fost dispus să satisfacă atunci pretențiile teritoriale ale horthiștilor față de România și Iugoslavia, Teleki ar fi renunțat fără șovăire la aceste

Datele prezentate de autor atestă că după participarea Ungariei la împărțirea Cehoslovaciei în primăvara anului 1939 pe primul plan în tratativele guvernului horthist cu Germania și Italia a stat problema Transilvaniei. Toată diferența de opinii în privința intrării sau neintrării Ungariei în război contra Poloniei, Iugoslaviei sau Uniunii Sovietice se rezuma, de fapt, la alternativa tactică pentru atingerea aceluiași scopuri cotropitoare: a condiționa participarea Ungariei la război de „plata” anticipată în teritorii străine sau a plăti mai întâi, prin sprijinirea și participarea activă la actele agresive ale Germaniei, „gratitudinea” lui Hitler, pentru a obține, cu asentimentul său, teritoriile dorite. Astfel, imediat după începerea agresiunii germane împotriva Poloniei, guvernul maghiar, renunțând la motivele „de ordin moral”, a anunțat pe Hitler că este gata să permită trecerea trupelor germane prin teritoriul Ungariei în spatele armatei polone, cu condiția ca Germania să-și dea acordul pentru operațiile militare ale Ungariei împotriva României (p. 99—100).

În primăvara anului 1940, când cercurile guvernante maghiare au crezut, la un moment dat, că Germania pune la cale ocuparea regiunilor petrolifere române, guvernul maghiar și-a condiționat din nou acordul pentru trecerea trupelor germane de satisfacerea pretențiilor sale teritoriale față de România. În scrisoarea către Hitler din 17 aprilie 1940, Teleki și-a exprimat intenția de a sprijini atacul german împotriva României, cu condiția anexării la Ungaria a întregii Transilvanii. În iunie 1940, Csáky a promis hitleriștilor, în schimbul Transilvaniei, mărirea exportului produselor agricole ungurești în Germania — pentru a compensa cantitatea produselor pe care Germania le primea din Transilvania — și renunțarea la alte pretenții revizioniste, în special la Slovacia, aflată atunci de fapt sub dominația Germaniei.

Printre alte argumente folosite pentru obținerea sprijinului german, diplomația maghiară s-a străduit să-l asigure pe Hitler de atașamentul desăvârșit al Ungariei față de puterile axei, subliniind totodată nesiguranta poziției României — care nici după

larea Franței nu se decisese pentru o nouă orientare (p. 106) — față de Germania.

Pretențiile teritoriale ale Ungariei față de România au fost discutate într-o consfățuire secretă ținută în ziua de 10 iulie 1940 la München, la care au participat Hitler, von Ribbentrop, Ciano, Teleki și Csáky. În timpul acestei întâlniri s-a ajuns la un acord privind aderarea oficială a Ungariei la axa Roma-Berlin. Pentru obținerea acestui acord, Hitler s-a arătat dispus să recunoască „justețea” pretențiilor teritoriale ale Ungariei față de România. Totodată, el a refuzat să susțină o acțiune militară maghiară împotriva României, propunând rezolvarea conflictului pe calea tratativelor cu guvernul din București, iar în cazul eșuării acestor tratative Hitler declara că Germania și Italia își vor asuma rolul de arbitri. Această poziție a lui Hitler este explicată de autor prin interesul Germaniei pentru acapararea pe cale pașnică a pozițiilor strategice și a bogățiilor naturale românești și prin străduințele diplomației germane de a folosi dorințele Ungariei horthiste de cotropire a Transilvaniei ca mijloc de asigurare a controlului german asupra Ungariei și României și de aservire totală a ambelor țări.

Încercarea horthiștilor de a obține sprijinul activ al Italiei în această problemă — în timpul tratativelor de la Turnu-Severin, Ungaria a promis Italiei asistență militară, la atacul pe care aceasta îl pregătea împotriva Iugoslaviei, în schimbul sprijinului italian pentru operațiile militare maghiare împotriva României — a eșuat, Hitler cerind lui von Ribbentrop și lui Ciano găsirea neapărată a unei astfel de soluții care ar fi permis evitarea unui război între Ungaria și România. Într-o conversație cu Sztójai, la 10 septembrie 1940, referindu-se la rezultatele arbitrajului, Hitler a explicat că Germania n-a putut fi de acord cu predarea întregii Transilvanii Ungariei, pentru a „nu risca petrolul românesc”. Grăitoare este și mărturisirea lui Hitler, în timpul acestei conversații, că el n-a putut da ungușilor mai mult de teamă că, în acest caz, poporul român ar răsturna guvernul de la București (p. 114).

Documentele prezentate de autor atestă că și după dictatul de la Viena cercurile guvernante din Ungaria n-au renunțat la scopurile lor cotoptoare față de întreaga Transilvanie, așteptând numai un moment mai prielnic. Astfel, Pușkaș consideră că guvernul Bárdossy a grăbit, din proprie inițiativă, intrarea Ungariei în război împotriva Uniunii Sovietice tot în scopul de a câștiga noi merite în fața lui Hitler pentru obținerea restului Transilvaniei.

Această problemă a constituit, după cum arată autorul, în tot timpul războiului, un izvor de conflicte între regimul horthist și dictatura antonesciană. Astfel, aceste contradicții s-au manifestat imediat după atacarea Iugoslaviei în aprilie 1941 (p.187) și s-au ascuțit în noiembrie 1941 (p. 238). La începutul lui iunie 1942, relațiile ungaro-române au ajuns într-un astfel de stadiu, încât Kállay, noul premier maghiar, în timpul vizitei sale la Hitler, i-a înmănat un mesaj al lui Horthy și a afirmat și verbal ceea ce era expus în mesaj, că războiul dintre Ungaria și România, pentru Transilvania, devenise inevitabil (p. 247). Folosind aceste contradicții ca un mijloc de șantaj, hitleriștii cereau atât din partea Ungariei, cât și din partea României tot mai mari sacrificii economice și militare, afirmând că rezolvarea acestei probleme va depinde de proporțiile „sprijinului” pe care fiecare din cele două țări îl acordă Germaniei.

Informațiile interesante aduse de autor în problema diplomației secrete din perioada celui de-al doilea război mondial — printre care menționăm sondajul lui Kövér Gusztáv, care încă în septembrie 1941 a jucat un rol de mediator între englezi și fasciștii germani pentru încheierea păcii separate îndreptate împotriva Uniunii Sovietice; tratativele secrete duse de diferiți reprezentanți ai Ungariei în vederea încheierii păcii separate cu aliații și salvării regimului horthist; planul lui Bethlen; tatonările unor reprezentanți horthiști, în toamna anului 1944, în vederea încheierii armistițiului cu guvernul sovietic (misiunea baronului E. Aczél, a generalului Faragó la Moscova ș.a.) — arată că scopul principal urmărit de

nu numai salvarea regimului, ci și păstrarea de către Ungaria a teritoriilor cotoprite cu ajutorul Germaniei.

Caracterul aventurier, nerealist al politicii horthiste s-a evidențiat cât se poate de clar în toamna anului 1944. Deși, după cum arată autorul, condițiile create în urma ieșirii din război a României au fost extrem de favorabile pentru ieșirea din război și a Ungariei, horthiștii nu numai că au continuat să lupte de partea Germaniei hitleriste, ci au și urmărit înfăptuirea unor noi anexiuni teritoriale, dînd, la 5 septembrie, ordin armatei maghiare să atace România și hotărînd să ceară ajutor Germaniei pentru ocuparea Transilvaniei de sud (p.429—430).

Chiar și în timpul tratativelor pentru încheierea armistițiului din septembrie-octombrie 1944, Horthy a încercat să salveze cât mai mult și, de asemenea, să obțină ocuparea, cel puțin a unei părți a țării, de către trupele anglo-americane. Însă condițiile puse atât de partea sovietică, cât și de partea engleză, prevedeau, în primul rînd, retragerea trupelor maghiare în hotarele stabilite prin tratatul de la Trianon și, printre altele, declararea războiului împotriva Germaniei.

Horthy a refuzat să accepte aceste condiții și, presat de hitleriști (misiunea Otto Skorzeny), a preferat să predea, la 15 octombrie 1944, puterea lui Szálasi, șeful celei mai extremiste grupări fasciste, strîns legată de Germania hitleristă. Dictatura singeroasă nyilassistă a adus poporului maghiar noi jefte și suferințe.

Am insistat mai mult asupra problemelor legate de istoria României, lăsînd de o parte o serie întreagă de informații interesante în celelalte probleme cercetate de autor. Punerea în circulație științifică a unui bogat material documentar din arhivele maghiare constituie unul din meritele importante ale lucrării. Bibliografia anexată la sfîrșitul cărții, indicele geografic și de nume, precum și amplul studiu introductiv privind stadiul actual al istoriografiei problemei, vin să completeze părțile pozitive ale lucrării.

Trebuie să menționăm însă că autorul folosind într-o mare măsură bibliografia

lucrările istoricilor din alte țări — în primul rând din cele a căror integritate teritorială a avut de suferit în urma politicii cotropitoare horthiste —, printre care și ale celor din România. Cunoașterea rezultatelor istoriografiei române ar fi permis autorului să completeze unele aspecte ale relațiilor dintre Ungaria și România și mai ales datele despre rezistența maselor populare din partea de nord a Transilvaniei, rezistență mult mai puțin analizată decât cea a populației din celelalte teritorii cotropite de horthiști. Considerăm că era necesar ca autorul să analizeze mai pe larg consecințele politice și militare pentru Ungaria ale alăturării României la coaliția antihitleristă, în urma insurecției din august 1944.

Cunoașterea rezultatelor istoriografiei române din ultimii ani ar fi permis de asemenea autorului să evite o serie de inexactități sau formulări deficitare — care, chiar dacă sînt referitoare la probleme tangențiale față de fondul lucrării, rămîn totuși eronate —, cum sînt cele referitoare la momentul stabilirii alianței României cu Germania hitleristă sau la caracterul dictaturii lui Carol al II-lea (p. 97) ș.a.

Dat fiind faptul că Germania hitleristă a folosit relațiile economice ca una din armele sale cele mai puternice pentru aservirea politică a țărilor Europei Centrale și de sud-est, o studiere mai largă și mai concretă de către autor a relațiilor economice ungaro-germane ar fi fost utilă.

În lucrare nu este totdeauna clar explicată poziția guvernului Teleki sau a guvernului Kállay, mai ales față de puterile occidentale. Termenul de „politică de balansoar” pentru caracterizarea esenței politicii externe promovate de guvernul Kállay nu pare cel mai potrivit. Însuși autorul menționează că politica de „balansoar” a guvernului Kállay, care urmărea în primul rând continuarea războiului alături de Germania hitleristă împotriva Uniunii Sovietice pînă la apropierea trupelor anglo-americane la granițele Ungariei, „era bazată pe nisip. Legăturile lui Kállay cu anglo-americanii erau inconsecvente, iar din punctul de vedere al conspirației, primitive” (p. 492).

În ansamblu însă lucrarea constituie o contribuție valoroasă la studierea unor probleme ale celui de-al doilea război mondial.

A. Lazea

* * * *Documents diplomatiques français 1932 — 1939,*

2e série (1936—1939), t. I (1 janvier—31 mars 1936); t. II (1 avril—18 juillet 1936)
Paris, Imprimerie Nationale, 1963—1964, 756 p. + 764 p.

Editarea documentelor diplomatice franceze privind originile celui de-al doilea război mondial deschide investigației științifice un nou și întins cîmp de cercetare. Valoarea informațiilor inedite și foloasele pe care ancheta istoriografică le va trage din utilizarea noilor surse se vor desprinde din prezentarea succintă pe care o încercăm mai jos. Înțirzierea apariției colecției franceze față de culegerile similare — astăzi de largă circulație — este consecința vicisitudinilor războiului, care și-a lăsat urmele și în arhivele de la Quai d'Orsay. Distrugerea la 16 mai 1940 a unei însemnate cantități de documente a fost

urmată de masive prelevări efectuate de autoritățile germane și de incendiul unei aripi a Ministerului de Externe în timpul luptelor din august 1944. O laborioasă activitate de recuperare și reconstituire — ale cărei dificultăți și etape sînt prezentate lectorului în introducerea din primul volum — a permis eliminarea unora din lacunele documentației. Comisia de editare, de sub conducerea lui P. Renouvin, a inclus și un însemnat număr de documente din arhivele altor ministere (război, marină, finanțe), ale Marelui Stat-Major, Consiliului Superior al Apărării etc.,

care pun în lumină aspecte ale politicii externe a Franței.

Documentele referitoare la țara noastră — cele mai multe fiind telegrame ale ministrului Franței la București — oferă mai puțin material pentru politica Franței față de România; ele se referă mai ales la atitudinea și reacția guvernului român și uneori a grupărilor politice din România față de evenimentele internaționale. Istoricii români nu pot decît să regrete că fondul legației Franței de la București s-a aflat printre cele mai greu încercate de război. Completări importante cu privire la politica guvernului român sînt cuprinse în documentele referitoare la Mica Înțelegere sau în cele provenind de la misiunile diplomatice franceze acreditate în țările în care politica României era urmărită cu deosebită atenție.

Documentele, în număr de 1 017, sînt editate în ordine cronologică și precedate de o tablă de materii în al cărei cuprins rezumatul documentelor este grupat în rubrici pe probleme, ceea ce permite orientarea rapidă a lectorului. Un indice onomastic și un indice alfabetic al chestiunilor de drept internațional încheie fiecare volum.

Poziția și acțiunile diplomației franceze față de politica Germaniei în genere și față de remilitarizarea Rhenaniei în special sînt reflectate în marea majoritate a documentelor incluse în primul volum. Pot fi astfel urmărite antecedentele, declanșarea și evoluția crizei provocate prin remilitarizarea Rhenaniei: preparativele germane, sondajele, conversațiile și pronosticurile privind modalitățile și data denunțării tratatului de la Locarno, pătrunderea, la 7 martie 1936, a trupelor germane în zona demilitarizată, reacția diverselor state și primele consecințe ale noului act de forță al guvernului nazist.

Primul document al volumului relatează că la 1 ianuarie 1936 Hitler asigură pe A. François-Poncet, ambasadorul Franței la Berlin, că Germania va respecta acordurile de la Locarno din 1925. O asemenea declarație era repetată, la 10 ianuarie 1936, de secretarul de stat von Bülow (doc. 30).

Rapoartele din ianuarie-februarie 1936 ale reprezentanților diplomației franceze

țiau însă frecvent în legătură cu iminența modificării statutului militar al Rhenaniei. Ambasadorul francez la Berna comunica, la 10 ianuarie, informațiile statului-major elvețian despre intențiile germane de a remilitariza, la sfîrșitul aceleiași luni, zona rhenană. Informațiile referitoare la posibilitatea unei violări a acordului de la Locarno parvin într-un ritm accelerat la Paris, prin diferite canale: alături de informații obținute prin statul major elvețian (doc. 79, 114, 173 etc.), rețin atenția observațiile transmise de consulatul francez din Köln (doc. 75, 96). Paralel cu aceste informații, rapoartele franceze — îndeosebi cele de la Berlin — semnalau insistența cu care personalitățile politice și presa din Germania subliniau „incompatibilitatea” tratatului franco-sovietic cu acordurile de la Locarno (doc. 11, 25, 30, 49 etc.) și atenția tot mai evidentă acordată modalităților de desființare sau atenuare a statutului de demilitarizare a Rhenaniei (doc. 272, 286). Este surprinzătoare, în lumina noilor documente, absența oricărei pregătiri serioase din partea guvernului francez în eventualitatea realizării acestor repetate avertismente. Spre deosebire de anii '20, cînd violarea de către Germania a clauzelor tratatului de la Versailles declanșase riposta energetică a Franței, în martie 1936 guvernul de la Paris nu a dat dovadă de energie și hotărîre. Franța s-a adresat Societății Națiunilor (doc. 321) și a angajat un schimb de păreri cu puterile locarniene — în special cu guvernul britanic — privind măsurile care urmau să fie adoptate împotriva Germaniei.

Numeroase documente reflectă evoluția reacției franceze față de actul de la 7 martie 1936. O anumită fermitate caracteristică atitudinii guvernului francez în primele zile după remilitarizarea Rhenaniei va face tot mai mult loc, în perioada următoare — nu fără influența guvernului britanic, după cum se observă și din documentele din volum —, tendinței de a accepta o formulă contrară nu numai intereselor păcii, dar și intereselor Franței. Tergiversarea tratatelor, lipsa de decizie a Franței și — drept consecință — acceptarea faptului împlinit aveau să zdruncine încrederea în Franța și încrederea pe care sta-

tele prietene din estul Europei o aveau în principalul protagonist al statu-quo-ului versaillez.

Documentele franceze furnizează un material abundent, dar de valoare inegală, asupra politicii externe a statelor membre ale Micii Înțelegeri, atât în cadrul alianței, cât și de sine stătător. Alături de informații privind diverse episoade ale raporturilor celor trei țări cu Germania — dintre cele privind România semnalăm telegramele referitoare la vizita lui Gh. Brătianu la Berlin (doc. 102) și un presupus proiect de vizită a lui Göring în România (doc. 118, 144) —, volumul include un șir de documente de însemnătate deosebită pentru studiul politicii externe a României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei. Dintre aceste documente menționăm în primul rînd nota redactată la Quai d'Orsay cu privire la discuțiile purtate între 30 ianuarie și 8 februarie la Paris de oficialitățile franceze cu personalități române, iugoslave, bulgare, turce etc. În trecere prin capitala Franței după funeraliile regelui George al V-lea (doc. 156). Convorbirile au relevat neliniștea statelor din Europa centrală și de sud-est față de politica Germaniei naziste. Conform aceluiași document, Carol al II-lea declara la Ministerul de externe francez că ajunsese la concluzia că tratativele pentru încheierea unui pact de asistență mutuală româno-sovietic trebuiau continuate. În cercurile politice franceze, identitatea de vederi dintre Carol al II-lea și N. Titulescu era apreciată ca semn al unei reconcilierii, ale cărei cauze și mai ales durată preocupau Quai d'Orsay (ibidem).

La dosarul divergențelor Titulescu-Beck, volumul adaugă diverse noi, între care menționăm raportul din 13 februarie al ambasadorului francez la Varșovia despre „postulatele” politicii polone, între care figurau dezagregarea Micii Înțelegeri și îndepărtarea lui Titulescu (doc. 179). Aceeași speranță într-o apropiată înlăturare a diplomatului român de la conducerea politicii externe a țării sale era semnalată în februarie 1936 și la Berlin, unde eșecul eforturilor germane de subminare a Micii Înțelegeri provocaseră decepții și iritare, sporite de rezultatele convorbirilor men-

ționate mai sus, de la Paris, dintre personalitățile franceze și oamenii politici din Europa orientală (doc. 180). Raportul lui François-Poncet privind întrevederea de la 24 februarie dintre N. Petrescu-Comnen, ministrul României la Berlin, și von Neurath reproduce toate punctele consemnate în raportul trimis la București de reprezentantul român¹ (doc. 237).

Dintre celelalte aspecte ale situației interne și internaționale a statelor Micii Înțelegeri, documentele relevă îngrijorarea provocată de intensificarea influenței germane în Iugoslavia, facilitată de factori economici favorabili (doc. 140) — deși ministrul Franței la Belgrad își informa la 10 martie guvernul că eforturile germane nu erau încununate de succesele proclamate de propaganda nazistă (doc. 377) —, atitudinea Micii Înțelegeri față de Bulgaria (doc. 171), față de o eventuală apropiere de Austria (doc. 34, 100, 119) și față de Italia, mai ales în problema sancțiunilor.

De mare interes sînt rapoartele referitoare la reacțiile înregistrate la București, Praga și Belgrad în legătură cu remilitarizarea Rhenaniei (doc. 307, 309, 343, 360 etc.), care avea să exercite o influență decisivă în multe privințe asupra orientării politicii externe a României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei. În seara zilei de 7 martie, N. Titulescu declara ministrului Franței la București că acțiunea Reich-ului avea caracterul unui „șantaj”; pentru ministrul de externe român elementul esențial era atitudinea ce urma să fie adoptată față de noua situație. El s-a pronunțat pentru aplicarea de sancțiuni economice Germaniei și și-a exprimat speranța în ratificarea rapidă de către senatul francez a pactului franco-sovietic (doc. 309). Poziția guvernului român a fost confirmată cu prilejul schimbului de păreri dintre ministrul Franței la București și membrii cabinetului

¹ Arh. M.A.E., fond, 71 Germania, vol. 75, telegrame din Berlin, 25 februarie 1936, Comnen către M.A.S. De remarcat că memorandumul german privind întrevederea omite un șir de probleme abordate în discuție (vezi *Documents on German Foreign Policy*, seria C, vol. IV, doc. 581, 582).

român la 8 martie 1936. Miniștrii români considerau necesară concentrarea de trupe franceze la frontieră și subliniau necesitatea constituirii unui bloc solid de state destinat să salvgardeze pacea; ei refuzau să accepte faptul împlinit și respingeau „așa-zisele propuneri pașnice” ale guvernului german (doc. 326). La ședința de la Londra a Consiliului Societății Națiunilor, N. Titulescu a manifestat aceeași intransigență față de acțiunea unilaterală a Germaniei, discursul său fiind caracterizat drept cel mai net, mai direct și mai solid construit (doc. 454). La București — unde poziția adoptată de M. Litvinov la Londra produsese o vie impresie — se considera că Uniunea Sovietică oferea de fapt Marii Britanii modelul adecvat de conduită politică în problema rhenană (doc. 452). Atitudinea guvernului român nu-l putea însă împiedica pe ministrul Franței la București să constate că tergiversările de la Londra, ezitățile și rezervele în adoptarea unor măsuri eficiente față de agresivitatea Reichului dăunau grav influenței Franței și lăsau impresia că puterile occidentale nu vor asigura statelor răsăritene asistența așteptată în cazul unei violări a tratatelor (doc. 494).

O mare parte a documentelor din cel de-al doilea volum al culegerii se referă la eforturile guvernului francez de a găsi o ieșire convenabilă din impasul diplomatic și militar creat de remilitarizarea Rhenaniei. Soluțiile luate în considerare de guvernul de la Paris erau în principiu destinate să garanteze în primul rând securitatea frontierei franco-germane prin realizarea unei strînse colaborări anglo-franco-belgiene — care se substituia pactului de la Locarno, denunțat — și să asigure, în noile împrejurări, eficacitatea flancului oriental al sistemului francez de alianțe. Analiza situației internaționale întreprinsă la Quai d'Orsay la începutul lui aprilie de principalii factori ai diplomației franceze era una din primele tentative de a elucida mobilurile acțiunii germane de la 7 martie 1936. După François-Poncet, ambasadorul francez la Berlin, motivele care l-au determinat pe Hitler să violeze statutul Rhenaniei erau numeroase și inegale ca însemnătate; votul Camerei deputaților în favoarea pactului franco-sovietic, conversațiile franco-

britanice de la Geneva privind atitudinea Marii Britanii în cazul denunțării unilaterale a acordului de la Locarno îngrijoraseră guvernul nazist. Absența oricărei riposte energice din partea puterilor occidentale față de introducerea serviciului militar obligatoriu în Germania, la 16 martie 1935, și încurajările primite de guvernul german din unele cercuri politice engleze erau de asemenea factori, arăta ambasadorul francez, care îl stimulară pe Hitler să încerce obținerea unui succes spectaculos — necesar și ca mijloc de distragere a atenției opiniei publice germane de la dificultățile economice și financiare ale Reichului — printr-un nou act de forță. În sfârșit, perspectiva unei apropiate încheieri a conflictului italo-abisinian a grăbit de asemenea guvernul german să folosească divergențele dintre partenerii acordurilor de la Locarno (doc. 17).

Lipsa unei reacții energice din partea puterilor occidentale a permis Reichului să ia inițiativa diplomatică. Un plan german „de pace”, prezentat cabinetului britanic (doc. 2), era menit nu numai să calmeze aprehensiunile opiniei publice mondiale, dar și să utilizeze tendința Dawning-Street-ului de a substitui rolului Marii Britanii de garantă a pactului de la Locarno pe acela de mediatore în diferendul franco-german. Diplomația nazistă nu avea să depună mari eforturi pentru a convinge guvernul britanic să urmeze o politică de compromis: la 1 aprilie, ministrul de externe francez sublinia ezitățile cabinetului de la Londra de a accepta principiul conversațiilor între statele-majore ale Franței, Marii Britanii și Belgiei (doc. 4), iar conferința puterilor locarniene de la 10 aprilie (doc. 52) indica cu limpezime refuzul categoric al Marii Britanii de a se asocia unei politici de ripostă energică față de acțiunile Germaniei — de aici și refuzurile de a negocia imediat un pact de asistență mutuală între puterile rămase fidele acordurilor de la Locarno — și preferințele britanice pentru o conciliere cu Reichul (doc. 68).

Eșecul încercării Franței de a determina o ripostă comună a puterilor locarniene a restrâns mijloacele de acțiune ale Quai d'Orsay-ului. Memorandumul și „planul de pace” francez (doc. 37) nu mai puteau îndeplini decât o funcție polemică și propagandistică, lipsită

de orice consecințe practice. De fapt „le grand dessein” al diplomației franceze în această perioadă a fost refacerea frontului de la Stresa. Readucerea Italiei alături de puterile occidentale avea o dublă importanță pentru intențiile diplomației franceze de a construi un nou sistem politic în locul celui dispărut prin denunțarea acordului de la Locarno: pe de o parte, coordonarea acțiunilor Franței, Marii Britanii și Italiei față de politica Germaniei, pe de altă parte asigurarea unei noi căi de legătură — prin Italia — între Franța și statele Micii Înțelegeri, separate prin bariera de fortificații pe care Germania nu avea să întreprindă să o ridice în fața liniei Maginot. Apărarea intereselor Franței la Rhin și în Europa orientală depindeau în mare măsură, în viziunea diplomației franceze, de atitudinea pe care Italia avea să o adopte în oriza rhenană. La Quai d'Orsay se știa că încercările diplomației franceze de a realiza o apropiere franco-italiană și italo-britanică aveau să fie influențate de poziția guvernului italian, determinată de evoluția agresunii împotriva Etiopiei și de acea a puterilor occidentale în problema sancțiunilor. La 3 aprilie 1936, de Chamberlain, ambasadorul francez la Roma, asigură că Italia „se oferea” Franței și că Mussolini ar preconiza refacerea „frontului de la Stresa” (doc. 17). Conferința puterilor locarniene avea să arate însă că Italia refuza să-și asume orice obligație, atât timp cât politica sancțiunilor rămânea în vigoare (doc. 53). La Paris, atitudinea guvernului italian era urmărită cu atenție, sondajele, promisiunile și avertismentele Franței la Roma succedându-se în ritm accelerat (doc. 62, 173, 198). În luna mai 1936, ministrul Franței la Viena informa că Mussolini era decis să se orienteze spre Germania, dacă o „colaborare sinceră și activă” nu s-ar fi putut stabili între Paris și Roma. Dictatorul italian și-ar fi arătat preferința pentru această din urmă soluție, subliniind că o înțelegere între Franța și Italia ar fi atras adevărul Ungariei, Poloniei, Iugoslaviei și României (doc. 234). Simptomele unei apropieri italo-germane erau însă semnalate cu frecvență sporită de misiunile diplomatice franceze. A ambasada franceză de la Berlin semnală, înaintea celei de la Roma, că Italia se angaja tot mai mult

pe făgașul unei colaborări cu Germania (doc. 127, 139, 278, 338 etc.) Amplul raport trimis la 18 iulie de ambasadorul francez la Roma (doc. 482) lăsa să se întrevadă că dincolo de ezitățile guvernului de la Roma înregistrate cu conștiinciozitate de diplomatul francez, Italia se îndrepta spre colaborare cu Reichul.

Interesele Franței în Europa răsăriteană și de sud-est au solicitat cu deosebire atenția diplomaților francezi asupra situației din această parte a continentului. Într-o amplă notă, întocmită la 9 iulie la Quai d'Orsay, se făcea bilanțul progreselor penetrației germane în Europa centrală și orientală, se analizau factorii care au facilitat succesele diplomației germane și se schița un plan de măsuri destinate să contracareze eforturile Reichului de a disloca sistemul de alianțe din estul și sud-estul Europei (doc. 418). Concluziile notei sînt ilustrate de numeroase exemple oferite de documentele incluse în volum: consolidarea influenței germane — apreciată la Praga, ca „enormă” — în Iugoslavia (doc. 143), intensificarea propagandei germane în România și Iugoslavia (doc. 159), eforturile Reichului de a desprinde Cehoslovacia de alianța franceză (doc. 182), turneul lui H. Schacht în Balcani (doc. 300). În iunie, François-Poncet raporta de la Berlin că declarațiile lui Neville Chamberlain, potrivit cărora securitatea colectivă urma să fie realizată în cadre regionale, era interpretată ca o ofertă de a se realiza un nou Locarno occidental, lăsîndu-se drum liber acțiunilor Germaniei naziste în Europa de sud-est. Principalul obstacol în drumul expansiunii germane în această direcție rămînea Mica Înțelegere, a cărei destrămare constituia unul din obiectivele fundamentale ale politicii externe naziste (doc. 317). Diplomatul francez arată că guvernul hitlerist nu făcea un secret din sprijinul pe care îl aștepta de la grupările de dreapta din România, pentru a combate politica externă condusă de N. Titulescu și mai ales pentru a acționa împotriva dezvoltării relațiilor României cu Uniunea Sovietică (doc. 318).

Intensificarea eforturilor Germaniei de a include sud-estul Europei în zona sa de expansiune economică și influență politică a declanșat reacțiile statelor amenințate. Incapacita-

tea Franței de a face respectat acordul de la Locarno și consecințele strategico-militare ale remilitarizării Rhenaniei dezvăluiau țărilor membre ale Micii Înțelegeri slăbiciunea alarmantă a aliatului lor occidental. N. Titulescu atrăgea atenția ministrului Franței la București că prestigiul țării acestuia fusese grav atins la 7 martie și li cerea să transmită un „S.O.S.” guvernului francez pentru a manifesta mai multă energie față de Germania (doc. 158)². Îngrijorări similare erau semnalate în Iugoslavia și Grecia, unde se credea că, după ocuparea Rhenaniei, Franța nu mai era în măsură să acorde asistență statelor prietene din sud-estul Europei (doc. 168, 180).

În aceste împrejurări, coeziunea Micii Înțelegeri căpăta o însemnătate decisivă. Impresiile împărtășite de ministrul de externe al Cehoslovaciei ministrului francez de Lacroix dezvăluie neliniștea guvernului de la Praga față de incertitudinea atitudinii Iugoslaviei și de slăbirea poziției lui N. Titulescu în România (doc. 157). Însă Conferința de la Belgrad a Micii Înțelegeri (6 — 8 mai 1936) confirma unitatea de vederi a celor trei state membre — poziția Iugoslaviei fiind influențată pozitiv de aliații ei — și făcea cunoscută hotărârea lor de a apăra pacea și respectarea angajamentelor internaționale (doc. 175, 184). Este semnificativ pentru poziția Franței, după abdicarea ei în problema rhenană, dialogul dintre Krofta, ministrul de externe al Cehoslovaciei, și de Lacroix referitor la hotărârile adoptate la Belgrad: Mica Înțelegere era decisă să se conformeze în problemele conflictului italo-etioopian și ale politicii față de violarea tratatului de la Locarno liniei urmate de Anglia și Franța; în cazul în care nu se realiza un acord între Londra și Paris, cele trei state membre își luau liberatea de acțiune, trebuind însă să se consulte în prealabil asupra acțiunilor lor. Față de surprinderea diplomatului francez de a vede țara sa pusă „pe același picior” cu Marea Britanie, Krofta sublinia că Mica Înțelegere conta pe o colaborare franco-engleză (doc. 203). În legătură cu o hotărâre similară a statelor Înțelegerii Balca-

nice (Conferința de la Belgrad, 4—6 mai), N. Titulescu considera totuși necesar să-l asigure pe ministrul Franței la Belgrad că libertatea de acțiune a statelor membre ale Micii Înțelegeri nu putea depăși cadrul hotărârilor de principiu ale celor trei țări, astfel că, practic, în politica lor externă ele aveau să rămână alături de Franța (doc. 192). Ministrul Franței la București atrăgea atenția guvernului său asupra condițiilor noi în care urma să se desfășoare politica Micii Înțelegeri după remilitarizarea Rhenaniei. „Mica Înțelegere, care a fost inițial îndreptată împotriva Ungariei și păstrează față de aceasta toată coeziunea ei inițială, nu înțelege în nici un chip să se afirme astăzi împotriva Germaniei, în condiții deosebite (subl. ns.) de cele în care puterile occidentale sînt dispuse ele însele să o facă. Atitudinea Londrei și a Parisului — conchidea ministrul francez — ar deveni prin aceasta, și din ce în ce mai mult, cheia întregii rezistențe față de expansiunea politică și militară a Germaniei spre Europa centrală și Balcani” (doc. 291). Dacă în privința Anschlussului Mica Înțelegere înțelegea să urmeze o politică în spiritul definit mai sus — cu deosebirea că în această problemă ea era dispusă să sprijine Franța, chiar dacă Anglia nu ar fi reacționat —, orice tentativă de restaurare a Habsburgilor avea să fie împiedicată, indiferent de poziția Parisului și a Londrei (doc. 304).

Pentru atitudinea Micii Înțelegeri și pentru politica României prezintă deosebit interes, de asemenea, documentele din volum referitoare la Conferința șefilor de state ale celor trei țări aliante (castelul regal Scroviște, 6—9 iunie 1936) și la reuniunea șefilor de stat-major ai armatelor țărilor Micii Înțelegeri (București, 15—20 iunie 1936). Pe agenda conversațiilor de la Scroviște s-a aflat definirea poziției Micii Înțelegeri într-o serie de probleme: sancțiunile aplicate Italiei, eventualitatea Anschlussului sau a restaurării Habsburgilor, relațiile cu Uniunea Sovietică, ipoteza unei agresiuni germane împotriva Cehoslovaciei și a unui atac italian asupra Iugoslaviei (doc. 280, 291, 304). Conferința a reafirmat principiul acțiunii colective în desfășurarea politicii externe într-un moment cînd adversarii alianței încurajau tendințele centrifuge.

² Cf. și G. Tabouis, *20 de ani de tensiune diplomatică*, București, Edit. politică, 1965, p. 281,

Reuniunea șefilor de stat-major a discutat soluțiile militare în cazul unor conflicte armate cu Ungaria, luând în considerare elementele noi ale situației internaționale: pe de o parte pericolul german, pe de altă parte sprijinul Uniunii Sovietice și al Turciei. Este de reținut că, fără a fi figurat pe ordinea de zi, problema unui conflict cu Germania a fost de asemenea discutată, stabilindu-se că o acțiune militară a Micii Înțelegeri împotriva Germaniei era condiționată de o acțiune identică franceză. Atașatul militar al Franței la București sublinia în raportul său dorința celor trei state-majore de a se realiza o alianță militară între Franța și Mica Înțelegere (doc. 365). Dezideratul amintit reflectă fidelitatea față de principiul colaborării cu Franța — în ciuda deziluziei din martie — și tendința de a lărgi cadrul acestei colaborări. În același sens, ministrul francez la Praga comunica în iulie, după mărturia lui Krofta, propunerea lui N. Titulescu — avansată încă la conferința de la Scroviște — de a se semna un pact de asistență mutuală între Franța și Mica Înțelegere, ale cărei avantaje erau subliniate de diplomatul francez: consolidarea legăturilor în cadrul Micii Înțelegeri și fixarea în scris a obligațiilor de asistență militară (doc. 475).

O serie de documente ilustrează comprehensiunea guvernului sovietic pentru poziția Franței — condamnarea severă a ofertei germane (doc. 22) și sprijinul fără rezerve al memorandumului francez (doc. 50) — și atitudinea Uniunii Sovietice în faza finală a conflictului italo-etioopian (doc. 209, 212, 220, 224).

Alături de problemele menționate mai sus, documentele cuprinse în volum oferă informații valoroase și asupra altor aspecte ale relațiilor internaționale în prima jumătate a anului 1936. Un număr însemnat de piese se referă la relațiile austro-germane și la poziția diverselor state europene față de posibilitatea Anschluss-ului, al cărui semn prevestitor era considerat a fi acordul austro-german din 11 iulie 1936. Rapoartele diplomatice franceze pun în lumină opțiunile cancelarilor europene față de alternativa alipirii Austriei la Germania sau restaurarea Habsburgilor și revin în repetate rânduri asupra hotărârii Micii Înțelegeri de a se opune prin

loacele revenirii dinastiei alungate în 1918 (doc. 277, 291, 304, 350). Un material bogat se referă la reacțiile statelor Micii Înțelegeri față de violarea de către Austria a clauzelor militare ale tratatului de la Saint-Germain prin introducerea serviciului militar obligatoriu. Cabinetul austriac a căutat să obțină sprijinul Franței în această problemă — guvernul de la Paris fiind solicitat să intervină pentru calmarea reacțiilor Micii Înțelegeri, justificând măsura prin necesitatea întăririi capacității de rezistență a Austriei față de tendințele anexioniste ale Germaniei.

Conferința de la Montreaux — antecedente și desfășurare — este larg reflectată în documentele franceze. Sînt înregistrate reacțiile guvernelor interesate — și în acest sens și evoluția poziției ministrului de externe român (doc. 58, 421, 456) față de propunerea guvernului turc de a se modifica regimul strîmtorilor și consecințele pe plan european ale demersului guvernului de la Ankara.

Documentele diplomatice franceze cuprinse în cele două volume prezentate mai sus oferă, după cum se observă, un amplu material informativ, care, coroborat și confruntat cu celelalte surse diplomatice, permite stabilirea coordonatelor politicii externe franceze și conturarea trăsăturilor fundamentale ale situației internaționale în prima jumătate a anului 1936. Evenimentul care determină în primul rînd cadrul de desfășurare al acțiunilor politice, diplomatice și militare relatate de documente este remilitarizarea Rhenaniei. Avantajele obținute de Germania prin violarea acordului de la Locarno nu erau numai de ordin militar, ci mai ales politic. Metoda faptului împlinit înregistra un nou succes, ale cărui dimensiuni erau sporite de absența unei coordonări eficiente a contramăsurilor ulterioare locarniene. Franța era amenințată nu numai în securitatea propriilor ei frontiere, dar și deposedată de situația de preeminență de care beneficia pe continent. Redusă tot mai mult la rolul de secundant al Marii Britanii, Franța nu va mai putea exercita influența din trecut în estul și sud-estul Europei. În politica statelor Micii Înțelegeri și ale Înțelegerii Balcanice, factorului francez i se substituie treptat factorul

d'Orsay de a reface frontul de la Stressa au eşuat. Victorioasă în Etiopia și eliberată de sancțiuni, Italia s-a orientat tot mai spre alianța cu Germania.

Colecția franceză de documente diplomatice permite cunoașterea mai aprofundată a unei perioade pentru care literatura istoriografică este destul de restrinsă³. În așteptarea valorificării acestor prețioase materiale, se poate afirma că ele confirmă în cea mai mare măsură concluzia oamenilor politici și istoricilor că martie 1936 a constituit un moment crucial — poate unic, prin conjunctura politică și militară în care s-a integrat — pentru stăvilirea agresiunii naziste.

Îngrijorarea unor cercuri diplomatice și militare germane față de eventualitatea unei riposte militare franceze constituie un indiciu evident că o reacție energetică ar fi făcut să eșueze acțiunea germană, ceea ce nu ar fi rămas fără repercusiuni asupra stabilității regimului nazist. Documentele celor două volume ale colecției pun în evidență loviturile primite de pactul și de principiile Societății Națiunilor, precum și dificultățile întâmpinate de forțele care militau în Europa pentru organizarea securității colective. Ele demonstrează că evenimentele anului 1936 au avut urmări decisive pentru evoluția raportului de forțe și a relațiilor internaționale în Europa în ajunul celui de-al doilea război mondial.

³ Cf. G. Zieburn, *Die Krise des internationalen Systems 1936*, în „Historische Zeitschrift” vol. 203 (1966), nr. 1, p. 91.

I. Chiper

„Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași“ (Seria nouă),
Secțiunea a III-a Istorie, t. X (1964), t. XI (1965), t. XII (1966)

Revista „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași” a publicat, pînă în 1964, în cadrul volumului rezervat secțiunii a III-a, materiale din diferite domenii ale științelor sociale. După această dată, una dintre fasciculele acestei reviste este dedicată în întregime istoriei. În felul acesta a crescut numărul studiilor, comunicărilor, notelor și recenziilor și, în același timp, s-a extins sfera problematicii de cercetare, tematica devenind mai variată. În cuprinsul revistei și-au făcut loc atît teme privitoare la istoria patriei, cît și la istoria universală. Un fapt demn de menționat îl constituie creșterea numărului lucrărilor axate pe teme de istorie modernă și contemporană. Astfel, din cele 30 de materiale apărute în ultimele trei numere ale revistei (1964, 1965, 1966), 18 sînt consacrate problemelor de istorie modernă și contemporană.

În cele ce urmează ne vom referi la conținutul științific al numerelor apărute în ultimii trei ani.

În coloanele revistei, N. Gostar publică trei materiale interesante care privesc perioada daco-romană și problema continuității.

În studiul *Legio I Minervia în estul Daciei* (t. XI, 1965), autorul își propune să descifreze o ștampilă de pe un fragment de țiglă romană care se găsește la Muzeul raional din Tecuci. Luînd în discuție toate ipotezele posibile, autorul consideră că ștampila LEG. M. nu

se referă în nici un caz la Legiunea a V-a Macedonica. Mai curînd poate fi vorba despre legio. I. Minervia, una dintre unitățile romane active în cele două războaie dacice, care a făcut parte din armata Moesiei Inferior din anii 101—102 pînă în 107.

În nota *O inscripție de la Hadrian în Castellum roman de la Barboși* (t. XII, 1966), N. Gostar analizează o descoperire făcută la Barboși în 1959, ajungînd la concluzia că această inscripție fragmentară de pe o placă de piatră poate fi pusă în legătură cu lucrările pentru întărirea limesului dunărean care au făcut necesară prezența împăratului Hadrian în Dacia și Moesia Inferior.

Informațiile cu privire la continuitatea elementului daco-roman pe teritoriul țării noastre sînt sintetizate de același autor în studiul *Situația Daciei după anul 271 e.n.* (t. X, 1964). După acest an, Dacia nu a devenit o *terra deserta*. Provincia Dacia, datorită continuității elementului roman, nu a fost un *barbaricum* în adevăratul sens al cuvîntului. Bogatul material arheologic și epigrafic conduce la concluzia că formele de viață materială și spirituală dovedesc continuitatea populației daco-romane pe acest teritoriu.

Majoritatea articolelor de istorie medie sînt consacrate Moldovei. Problema cunoașterii modului de organizare a vechilor comunități sătești de pe teritoriul țării noastre este tratată de C. Cihodaru într-un amplu și docu-

mentat studiu intitulat *Judecia și cnezatul în Moldova. Contribuții la cunoașterea lor* (t. XI, 1965). După ce analizează teoriile existente în această privință în istoriografia noastră, pe care le consideră contradictorii și formulate pe baza unei interpretări mecanice a materialului, autorul supune unei analize amănunțite informațiile documentare care conțin date privitoare la această problemă. Deosebirea care se făcea de către unii dintre istoricii noștri între juzi, cneji și vatamani nu este admisă. Și unii și alții, arată autorul, nu erau altceva decât conducătorii obștiilor țărănești. Ca și în Transilvania, în Moldova unii dintre acești conducători s-au ridicat în rindul clasei dominante, în timp ce alții au căzut în stare de dependență feudală și s-au asimilat în rindurile țărănimii dependente. Cnejii, juzii și vatamanii și persoanele al căror nume este însoțit în documentele moldovenești de expresiile „unde a fost...” sau „unde este...” sînt întemeietorii de sate. Studiul este însoțit de o listă a satelor din Moldova în care sînt menționați acești conducători și de o hartă pe care se pot urmări aceste sate.

În studiul *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în secolele XIV—XVIII*¹ (t. XII, 1966), C. Cihodaru își propune să stabilească vechimea satelor din această regiune și evoluția populației de aici. Cercetînd izvoare multiple (literare, note de călătorii, documente, date arheologice, epigrafice), autorul constată că în secolul al XIV-lea această regiune este destul de populată. Sînt studiate aspectele privind dezvoltarea producției în diverse domenii de activitate, caracterul relațiilor de producție și lupta de clasă în această regiune începînd cu secolul al XIV-lea pînă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Rezultatele acestei cercetări constituie o contribuție la istoria întregii Moldove.

Bazîndu-se pe o amplă cercetare documentară, în studiul *Podgoriile de la Cotnari și Hîrlău în economia Moldovei din secolele XV—XVIII* (t. X, 1964), C. Cihodaru demonstrează că aceste podgorii, cunoscute încă din prima treime a secolului al XV-lea, sînt cele mai

vechi și cele mai vestite din Moldova, avînd o deosebită însemnătate pentru economia țării. La început podgoriile de aici au constituit proprietatea domniei și a locuitorilor din aceste două țiguri. Treptat, ca urmare a daniilor făcute de domnie, apar ca proprietari de vii în aceste locuri unii boieri și mănăstiri, iar în a doua jumătate a secolului al XVII-lea ele vor fi donate mănăstirii Sf. Spiridon din Iași. De aici înainte, ca urmare a crizei politice prin care a trecut Moldova și a unei rele administrări, aceste podgorii decad continuu.

I. Toderășcu urmărește să prezinte modul în care era folosit terenul din preajma orașelor și să precizeze drepturile locuitorilor asupra locurilor din orașe, în articolul *Unele precizări în legătură cu hotarul și vatra țărgurilor din Moldova (secolele XV—XVIII)* (t. XII, 1966).

Nota *Contribuții arheologice la istoricul Tomeștilor în epoca feudală* (t. X, 1964), de N. Baran și Al. Andronic, completează informațiile arheologice referitoare la această așezare.

Pe baza unui bogat material de arhivă, Gh. Platon a publicat studiul *Populația țărgului Huși în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Observații privind structura socială și proveniența* (t. XI, 1965). Interpretarea datelor furnizate de aceste documente permit autorului să scoată în evidență structura socială și originea locuitorilor din acest oraș. De asemenea, autorul formulează și unele concluzii cu caracter mai general privitoare la dezvoltarea orașelor din Moldova în condițiile menținerii relațiilor de producție feudale. Lucrării îl este anexată și o statistică însoțită de note explicative, care permit eventuale discuții pe marginea altor aspecte care privesc această temă.

În coloanele „Analelor” a apărut și un scurt articol de istorie medie universală al prof. K. Mysliński de la Universitatea din Lublin: *Aspecte din istoria orașului Lublin* (t. X, 1964). Autorul se ocupă de momentele cele mai importante din istoria acestui oraș, începînd cu secolul al XIII-lea, de cînd datează așezarea care a format nucleul principal al orașului, și pînă în secolul al XIX-lea.

¹ Partea a II-a a acestui studiu va apărea în t. XIII, 1967.

Problemele de istorie modernă ocupă în paginile revistei un spațiu destul de larg.

Gh. Platon, în studiul *Situația maselor populare din Moldova în preajma și în timpul anului revoluționar 1848* (t. XII, 1966), se ocupă de analiza unor factori naturali care au contribuit la înrăutățirea situației maselor populare. Seceta, invazia lăcustelor, epizotia care au bîntuit în Moldova între 1846 și 1849 au lovit sectorul dominant al economiei — cel agrar — și au avut drept consecință o considerabilă scădere a potențialului economic al micii gospodării țărănești. Agravarea condițiilor materiale ale maselor a determinat creșterea nemulțumirilor și a adîncit contradicțiile de clasă. Întregul material atestă că în acești ani în Moldova existau importante simptome ale unei situații revoluționare.

Același autor semnează un alt studiu privind ecouri ale revoluției din celelalte țări românești în Moldova (t. X, 1964). Pe baza materialului publicat și a informațiilor de arhivă se reliefează faptul că influența revoluțiilor din Țara Românească, Transilvania și Ungaria, deși nedeterminantă pentru evoluția situației interne, a menținut și adîncit starea de spirit revoluționară din Moldova. Sînt arătate măsurile luate de guvernul din Moldova, în colaborare cu reacțiunea austriacă, pentru a împiedica extinderea ideilor de luptă socială și națională care animau spiritele din cele trei țări românești.

În comunicarea *Cu privire la primele alegeri pentru Divanul ad-hoc din Moldova* (t. X, 1964), D. Russu arată abuzurile care au dominat întreaga desfășurare a primelor alegeri pentru Divanul ad-hoc și lupta maseilor pentru anularea acestor alegeri.

Cunoașterii modului în care legiuitorii burghezo-moșierești au completat sau precizat prevederile legii învoielilor agricole din 1866, V. Russu îi consacră comunicarea *Contribuții la cunoașterea legislației agrare din primii ani ai regimului burghezo-moșieresc (1866—1871)* (t. XI, 1965). O documentare amplă permite autorului să surprindă cele mai semnificative aspecte ale acestei legiuiri și să stabilească o serie de factori care au împins țărănimea la încheierea unor tocmeii agricole deosebit de grele.

Printre cercetările care se referă la ecoul Comunei din Paris în țara noastră se înscrie și comunicarea *Aniversarea la Iași, în 1881, a Comunei din Paris* (t. XI, 1965), de A. Loghin. Autorul reliefează rolul cercului socialist din Iași, în care activau numeroși studenți și profesori de la Universitate, în organizarea aniversării a 10 ani de la Comuna din Paris. Sînt arătate, de asemenea, măsurile luate împotriva celor care au participat la această manifestare.

Prin studierea atentă a unui material în parte inedit, în parte mai puțin cunoscut, C. Botez și I. Saizu, în comunicarea *Problemele dezvoltării economice a României în dezbaterile congresului economic de la Iași din 1884* (t. XI, 1965), evidențiază faptul că acest congres a fost o manifestare progresistă, întrucît a ușurat drumul spre dezvoltarea economiei țării. El a avut loc în cadrul așa-zisei „mișcări economice” a burgheziei, în vederea fondării, încurajării și ocrotirii industriei naționale și pentru denunțarea convenției cu Austro-Ungaria.

Informații interesante conține articolul *Aspecte ale luptei revoluționare din orașele Galați și Brăila în perioada premergătoare izbucnirii primului război mondial*, de C. Marinescu și I. Brezeanu (t. X, 1964). Sînt arătate acțiunile muncitorilor din aceste orașe după refacerea Partidului Social-Democrat, activitatea și rolul sindicatelor în organizarea și desfășurarea luptelor revendicative ale muncitorilor în perioada 1911—1914.

V. Cristian analizează concepțiile lui I. Heliade-Rădulescu în studiul *Ioan Heliade-Rădulescu și istoria universală* (t. XII, 1966). Deși nu a fost un istoric în sensul modern al cuvîntului, arată autorul, I. Heliade-Rădulescu, în pofida contradicțiilor și a concepției sale idealiste, a emis unele idei valoroase pentru acel timp, ca : evoluția progresivă a omenirii, superioritatea republicii ca formă de guvernămînt, condamnarea războiului, a monarhiei, a papalității, reliefaarea rolului științei și culturii etc. Alături de asemenea idei valoroase, sînt subliniate unele scăderi, ca : blamarea revoluțiilor, propovăduirea transformărilor de sus etc. Studiul are meritul de a elucida un aspect al activității și operei marelui cărturar asupra

căruia cercetătorii s-au oprit doar în mod incidental.

Același autor abordează unele probleme importante de istorie universală. Pe linia acestor preocupări se înscrie articolul *Voltaire și problema colonială* (t. X, 1964). Analiza de ansamblu a concepțiilor marelui iluminist francez asupra problemei coloniale duce pe autor la concluzia că în această privință Voltaire a ocupat o poziție intermediară. Plasându-se pe o poziție progresistă în aprecierile sale asupra fenomenului colonial în ansamblul său, Voltaire, care aparținea burgheziei, luptă pentru o politică colonială franceză activă, fără însă ca în acest scop să fie folosite procedee barbare. Ideile progresiste, precizează autorul, apar cu precădere în operele sale; ideile referitoare la politica colonială a Franței sînt expuse mai ales în corespondența sa.

V. Cristian analizează apoi, într-un studiu interesant, *Aspecte puțin studiate ale ideologiei babuviste* (t. XI, 1965). Consultarea unei bogate bibliografii străine îi permite autorului să evidențieze concepțiile babuviste privind organizarea militară și politica externă a „Republicii egalilor”. Conform concepțiilor lui Babeuf și discipolilor săi se excludeau războaiele ofensive și se acceptau doar cele defensive sau acelea duse pentru ajutorarea popoarelor care luptau pentru libertate. Instrucția militară a poporului, asigurată printr-un stagiul obligatoriu pentru toți cetățenii între 20 și 25 de ani, trebuia să asigure securitatea republicii în cazul atacurilor din afară.

Cercetările de istorie contemporană ocupă, de asemenea, un loc important în paginile revistei. Studiul *Despre situația și lupta maselor muncitoare din România în anii 1921 și 1922*, de A. Loghin (t. X, 1964), se remarcă prin o cercetare minuțioasă a condițiilor social-economice și politice în care și-a desfășurat acțiunile revoluționare muncitorimea din România. În pofida și împotriva valului de teroare declanșat de burghezie și moșierime, anii 1921 și 1922 se caracterizează prin numeroase acțiuni de luptă ale maselor sub conducerea P.C.R. Faptele analizate arată, o dată mai mult, că de la începutul existenței sale P.C.R. s-a situat în fruntea maselor exploatare, afirmându-se ca o forță de ter-

trebuia să se țină seama în întreaga viață politică a țării.

Revista publică de asemenea studii referitoare la istoria României în perioada crizei economice. În acest cadru se situează studiul lui I. Agrigoroaie, *Aspecte privind situația agriculturii din România în perioada 1929—1933* (t. XI, 1965). Sînt analizate cauzele care au dus la agravarea crizei în agricultură, apoi politica antițăărănească a guvernului național-țăărănesc, procesul de pauperizare a țărănimii, precum și creșterea influenței P.C.R. în rîndul țărănimii.

Studiul *Contribuții la cunoașterea situației materiale a minerilor din Valea Jiului în perioada 1929—1933*, publicat de I. Saizu, D. Șandru, I. Agrigoroaie și N. Toderici (t. XII, 1966), este întocmit, în bună parte, pe baza de informații inedite. Materialele utilizate au permis autorilor să prezinte un tablou general al condițiilor de viață a minerilor din regiunea carboniferă Valea Jiului și lupta acestora împotriva măsurilor cu caracter antidemocratic luate de guvern.

Em. Bold și I. Agrigoroaie, în articolul *Despre relațiile româno-germane la sfîrșitul crizei economice din 1929—1933* (t. X, 1964), analizează pe scurt intensificarea relațiilor economice româno—germane și pătrunderea capitalului german în economia românească la sfîrșitul acestei perioade.

Luptei ceferiștilor din Direcția regională Iași împotriva regimului antonescian, luptă care a contribuit din plin la șubrezirea acestui regim, îi este consacrat articolul *Aspecte din lupta antifascistă a muncitorilor Direcției regionale C.F.R. — Iași* (t. X, 1964), semnat de D. Boțescu, M. Morărașu și I. Hagi.

Studiul *Exploatarea miniere din bazinul Vatra Dornei în timpul celui de-al doilea război mondial*, de C. Botez, D. Boțescu și G. Irimescu (t. XII, 1966), elaborat în cea mai mare parte pe un material de arhivă inedit, aduce importante contribuții privitoare la cunoașterea situației economice a acestei regiuni miniere în timpul celui de-al doilea război mondial. Este analizată apăsarea exercitată de capitalul german și italian, exploatarea nemiloasă a bogățiilor subteranului și lupta muncitorilor minieri.

A. Loghin, A. Carețchi și M. Gh. Morărașu, în studiul *Activitatea P.C.R. de grupare a tuturor forțelor democratice. Crearea și activitatea F.N.D. (1944)* (t. XII, 1966), tratează un important aspect privind activitatea depusă de P.C.R. după insurecția armată în vederea democratizării țării. Este analizat rolul F.N.D. ca

instrument puternic în mina maselor populare pentru instaurarea puterii democrat-populare.

În paginile revistei au fost publicate de asemenea recenzii și note bibliografice asupra studiilor și lucrărilor de istorie apărute în țară și în străinătate.

I. Toderășcu

„Revue d'Histoire Diplomatique”, Paris, Editions A. Pedone, 1965, nr. 1-4, 383 p.; 1966, nr. 1-3, 288 p.

Întemeiată în 1887 de către A. de Broglie și R. Mandle-La Clevière, „Revue d'Histoire Diplomatique”, publicată trimestrial de Societatea de istorie generală și de istorie diplomatică, a împlinit în 1966 opt decenii de existență, în decursul cărora ea și-a deschis paginile contribuțiilor de istorie a relațiilor internaționale și, în genere, de istorie politică din secolul al XVI-lea pînă în epoca contemporană. Se cuvine semnalat că, între alte materiale publicate în revistă și interesînd istoria României, s-au aflat și extrase din însemnările de călătorie ale lui Pierre Lescaopier, tipărite în 1921 de către Cleray E. și utilizate de N. Iorga în lucrarea *Istoria românilor prin călători* (ed. a 2-a, vol. I, p. 194-200).

Ceea ce caracterizează cele mai multe dintre studiile din anii 1965-1966, obiectul prezentării de față, este abundența materialului inedit utilizat de autori și erudiția investigației. Studiile apărute în acești ani sînt axate cu precădere pe probleme ale relațiilor internaționale în epoca modernă, în timp ce perioada contemporană a rămas aproape cu totul în afara preocupărilor revistei.

Calitățile amintite se fac remarcate cu deosebire în numărul consacrat politicii externe a lui Ludovic al XIV-lea (nr. 4, 1965). J. Bérenger relevă în studiul său, *Une tentative de rapprochement entre la France et l'Empereur : le traité de partage secret de la Succession d'Espagne du 19 Janvier 1668*, un aspect puțin cunoscut al diplomației Regelui-Soare: încercarea de a reglementa drepturile de succesiune la tronul spaniol printr-un acord destinat să stabilească împărțirea moștenirii lui Carol al II-lea. Re-

constituirea Imperiului lui Carol Quintul era pentru Franța un deznodămînt al crizei dinastice spaniole evident inacceptabil, astfel că realizarea unui compromis între Curtea franceză și cea austriacă era singurul mijloc de a evita războiul.

Soluția împărțirii a fost propusă încă din 1663 de electorul de Mainz, al cărui mic stat ar fi devenit inevitabil cîmpul de bătălie în cazul unui conflict armat. Negocierile întreprinse între 1663 și 1667 din inițiativa principilor rhenani, îngrijorați de situația statelor lor în eventualitatea unui război între Franța și imperiu, au eșuat. Dialogul între Paris și Viena a putut fi angajat abia în toamna anului 1667, cînd împăratul s-a arătat dispus să facă concesiile Franței pe tărîm juridic. Autorul subliniază că noua orinetare însemna, de fapt, „abandonarea politicii dinastice în folosul intereselor imperiului și a posesiunilor ereditare” (p. 301). Tratatul încheiat la începutul anului 1668 a rămas necunoscut, datorită secretului care a înconjurat negocierile și semnarea, pînă la publicarea în 1835 a corespondenței ministrului francez la Viena, Grémonville. Direcția nouă imprimată de Hugues de Lionne în raporturile cu casa de Austria nu a supraviețuit inițiatorului ei, astfel că politica de apropiere dintre Franța și imperiu a înregistrat un eșec, calea armelor fiind, în cele din urmă, aceea care a decis succesiunea la tronul Spaniei.

Un deceniu mai tîrziu, Ludovic al XIV-lea avea să părăsească linia diplomatică a lui Richelieu și Mazarin, întemeiată pe influența exercitată în afacerile imperiului prin intermediul principilor germani aliniați politici

franceze, pentru a desfășura o politică de forță, „inspirată direct și întreprinsă de Louvois” (p. 315). Consecințele negative ale acestei politici sînt subliniate de P. Pillorget, în articolul *Jean Hugues d'Orsbeck, électeur de Trèves et la politique des Réunions (1678—1688)*. Anexarea electoratului, moment al cunoscutei „politique des Réunions”, a înstrăinat, firește, simpatiile arhiepiscopului de Trier, care, după recuperarea teritoriilor sale în urma păcii de la Ryswick, a încheiat o alianță cu Anglia și Olanda. Autorul condamnă cu severitate politica de forță a lui Ludovic al XIV-lea, care, excluzînd orice menajament, a sporit inutil numărul inamicilor Franței.

Aceeași lipsă de suplețe a condamnat la eșec și încercarea lui Colbert de Croissy, secretar de stat pentru afacerile străine, de a scoate Franța din izolare după încheierea „marei alianțe” (imperiu, Olanda, Anglia, Savoia). J. Fayard urmărește în studiul său, *Les tentatives de constitution d'un „tiers party” en Allemagne du Nord*, eforturile ministrului francez de a realiza o apropiere de Suedia și de a constitui, prin intermediul ducatului de Hanovra, un partid neutralist al principilor germani din nord. Autoarea subliniază regresul diplomației franceze, care s-a limitat la simpla distribuire de subsidii pentru a-i atrage pe germani. Singurul rezultat al acestei risipe de aur a fost imobilizarea temporară a unei părți a potențialului militar al imperiului în Germania.

Autorul recentei monografii despre Metternich, G. Berthier de Sauvigny, urmărește poziția ministrului austriac față de soluțiile posibile ale crizei provocate de reîntoarcerea lui Napoleon (*Metternich et Napoléon pendant les Cent Jours*, 1966, nr. 1); un interes deosebit prezintă scrisoarea lui Metternich către ambasadorul Austriei la Londra, contele von Merveldt, rămasă pînă acum inedită, care cuprinde în fapt un mic istoric al problemei. Dacă, după cum remarcă însuși autorul, reconstituirea exactă a atitudinii lui Metternich este imposibilă, izvoarele analizate în cuprinsul articolului arată că la începutul crizei ideea restaurării Bourbonilor nu a găsit în Metternich un partizan convins și hotărît.

Un amplu și documentat studiu, întemeiat pe folosirea arhivelor Rothschild și a dosarelor

împrumutului mexican, este consacrat de G. Gille acțiunii capitalului francez în Mexic în timpul ocupației: *Les capitaux français et l'expédition du Mexique*, 1965, nr. 3; și lucrările mai vechi (P. Gaulot, Chr. Scheffer) puse-seră în lumină mobilurile economice ale expediției din Mexic, dar autoarea a izbutit, pe baza noilor documente, să clarifice un șir de aspecte rămase pînă acum obscure ale politicii lui Napoleon al III-lea, care a urmărit să asigure capitalului francez o poziție dominantă în viața economică a Mexicului prin controlul exercitat în sectoarele: bancar, credit, căi ferate și mine. Victimă el însuși a legendei bogățiilor mexicane, împăratul Franței credea că Mexicul dispune de un excedent bugetar anual de 150 000 000 de franci, care i-ar fi permis să-și acopere cheltuielile expediției.

Iluziile împăratului aveau să fie repede spulberate, venitul total al Mexicului rămînînd inferior sumei de 100 000 000 de franci. Autoarea, care, după propria-i mărturisire, a întreprins această amplă anchetă în urma descoperirii unei scrisori a ducelui de Morny adresate împăratului Maximilian, privind finanțarea construcției căii ferate Mexico—Vera Cruz, înfățișează amănunțit precara situație economică a Mexicului și eforturile lui Napoleon al III-lea de a sprijini pătrunderea capitalului francez în principalele sectoare ale economiei mexicane. Acțiunea împăratului pe tărîm economic avea să înregistreze același eșec ca și pe plan politic. Nici în ceea ce privește exploatarea minelor, nici în construcția de căi ferate, capitalurile franceze nu au izbutit să realizeze afacerile sperate. Subliniind caracterul incomplet al informației privind tema tratată, autoarea indică, în final, problemele și fondurile de arhivă a căror cercetare ar întregi în chip esențial cunoașterea acestui aspect al politicii externe a celui de-al doilea imperiu.

Un episod al relațiilor franco-italiene la sfîrșitul secolului trecut — rechemarea ambasadorului italian la Paris, C. Ressa—este studiat de E. Serra, *Crispi et le licenciement de Ressa de l'ambassade d'Italie à Paris*, 1965, nr. 3. Sprijinit pe un material inedit și bogat, autorul pune în lumină motivele care l-au determinat pe premierul italian să-l înlocuiască pe titularul ambasadei de la Paris, schimbare

care a provocat o vie emoție în opinia publică și a fost caracterizată de G. Hanotaux drept „punctul extrem al tensiunii dintre cele două țări”. Atacurile presei franceze împotriva politicii sale, încercarea de a obține rechemarea ambasadorului francez la Roma, Billot și divergențele cu Ressiman stau la originea deciziei lui Crispi.

Personalitatea lui G. Hanotaux și activitatea sa la Quai d'Orsay a reținut cu deosebire atenția colaboratorilor revistei. Th. M. Iiams, care a consacrat istoricului și omului politic francez o monografie de curînd apărută¹, desprinde din ampla sa lucrare un portret plin de pătrundere și căldură (1965, nr. 1). G. Dethan editează notele lui G. Hanotaux privind vizita în Rusia a președintelui Republicii Franceze, Felix Faure, și convorbirile cu țarul Nicolae al II-lea și cu ministrul de externe rus, contele de Muraviev, precedîndu-le de o utilă notă explicativă (*Les papiers de Gabriel Hanotaux et la proclamation de l'entente franco-russe (1895—1897)*, 1965, nr. 3). Însemnătatea vizitei lui Faure în Rusia a constat în anunțarea publică a alianței franco-ruse, rămasă pînă atunci secretă. Lui Hanotaux îi aparține inițiativa de a introduce în textul toasturilor rostite la banchetul de pe vasul Pothuau cuvintele „cele două națiuni prietene și aliate”, care anunțau opiniei publice existența unui nou factor politic în arena internațională. Ziarul „Times” avea să scrie că din acel moment era hegemoniei germane pe continent era încheiată.

Pentru istoria alianței franco-ruse, contribuția lui P. Renouvin, *L'orientation de l'alliance franco-russe en 1900—1901* (1966, nr. 3), este deosebit de valoroasă. Marele istoric francez, întemeiat pe documentele diplomației franceze, arhiva lui Delcassé și acte din arhivele militare și navale arată că la începutul acestui secol alianța franco-rusă a căpătat temporar, în urma unei inițiative franceze, și o orientare antibritanică. Atitudinea Franței se explică nu numai prin teama față de o înțelegere anglo-germană, ci chiar de o

acțiune militară britanică. Protocolul franco-rus din 1900 a fost însă mai mult o realizare a statelor majore, fără consecințe însemnate. Pentru Delcassé, protocolul și sprijinul financiar acordat Rusiei în construcția căii ferate Orenburg—Tașkent era un mijloc de a exercita presiuni asupra Angliei și o măsură de precauție atît timp cît poziția Marii Britanii nu era limpede, definitivă; după 1903, astfel de preocupări deveniseră inutile.

De mare interes sînt concluziile studiului lui P. Guillen *L'implantation de Schneider au Maroc. Les débuts de la compagnie marocaine (1902—1906)*. Rivalitatea dintre Schneider și „Banque de Paris et des Pays-Bas” reflectă în fond lupta dintre marea industrie și marea finanță pentru asigurarea controlului pieței marocane, luptă în care victoria a revenit în cele din urmă capitalului bancar. Autorul izbutește să demonstreze că în timpul crizei marocane partea franceză a fost departe de a constitui un bloc unitar de interese. Băncile și Quai d'Orsay vedeau în asigurarea tutelei franceze asupra Marocului mijlocul cel mai eficace de realizare a politicii de „penetrare pașnică”. Schneider considera, dimpotrivă, că o anumită independență a sultanului egaliza șansele în competiția pentru concesiile și era deci mai favorabilă intereselor sale. În ajunul crizei marocane din 1905, „Companie marocaine” a lui Schneider era în pragul prăbușirii. Criza nu a fost o confruntare între Krupp și Schneider. Atît siderurgistii germani, cît și cei francezi erau interesați în egală măsură ca guvernul francez să nu dețină controlul exclusiv asupra Marocului; politica lui Delcassé amenința deopotrivă pe Schneider și Krupp. În ianuarie 1906, Schneider și Krupp puneau bazele unui „sindicat internațional al uzinelor metalurgice pentru exploatarea minelor în Maroc”. Deznodămîntul crizei și căderea lui Delcassé aveau să asigure „companiei marocane” o perioadă de prosperitate. Solidaritatea de interese dintre industria siderurgică franceză și cea germană demonstrează că izbucnirea crizei marocane nu a

¹ Th. M. Iiams, *Diplomatists and the Dual Alliance: Gabriel Hanotaux at the Quai d'Orsay (1894—1898)*, cf. recenziia lui J. Bariéty în „Revue historique”, t. CCXXXIII (avril-juin 1965), p. 485—488.

fost rezultatul unei competiții între cele două mari industrii siderurgice.

În anexă este reprodus textul unei note verbale remise ambasadorului german în numele lui Schneider de către contele Armand la 15 ianuarie 1906, prin care diplomatul german era informat de înființarea sindicatului internațional pentru exploatarea minelor marocane.

Două articole de caracter memorialistic privesc oameni și evenimente din epoca contemporană. Ambasadorul A. de Laboulaye evocă întâlnirile și legăturile sale cu Stressemann, Cicerin, Herriot și Roosevelt (1965, nr. 2), dar amintirile lui îmbogățesc mai mult cunoașterea personalităților enumerate decît istoria relațiilor internaționale. Sînt de reținut, totuși, informațiile privind conversațiile autorului cu von Papen cu prilejul conferinței de la Lausanne. Mult mai amplă este relatarea lui P. Arnal privind împrejurările desfășurării plebiscitului din Silezia superioară (*Souvenirs de Haute Silésie (1920—1921)*, 1966, nr. 1 și 2). În calitate de membru al misiunii franceze, autorul a putut urmări îndeaproape confruntarea dintre forțele interne sileziene și interesele marilor puteri. Rivalitatea franco-engleză și faimoasa *balance of power* au paralizat activitatea comisiei aliate; primejdia unei hegemonii franceze pe continent l-a determinat pe Lloyd George să sprijine în fapt Germania.

Dintre publicațiile sau prezentările de documente sînt de semnalat ampla dare de seamă a lui R. Darrican privind două volume din seria *Acta nuntiaturae gallicae*, care cuprind corespondența lui Innocenzo del Bufalo (1601—1607) și Ranuccio Scotti (1639—1641) și raportul adresat la 24 august 1841 de către A. von Humboldt regelui Prusiei, Frederick Wilhelm al IV-lea, privind situația politică și socială din Franța, descoperit de editorul său J. Theodorides în fondul Humboldt al bibliotecii Societății americane de filozofie (1966, nr.1).

Alături de articole, revista are și o bogată rubrică de recenzii, dintre care se cuvine semnalată darea de seamă a lui S. Pillorget asupra ediției franceze a lucrării colective *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900—1918)* (sufr. red.

acad. C. Daicoviciu și M. Constantinescu), București, Edit. Academiei, 1965 (nr. 3, 1966). Istoricul francez prezintă lucrarea istoricilor români în termeni efoșioși și subliniază importanța concluziilor desprinse de autori.

Prezentarea sumară a studiilor și materialelor apărute în revista franceză pun în evidență contribuția adusă de autori la aprofundare, unor aspecte ale relațiilor internaționale. Investigațiile documentare și cantitatea impresionantă de inedit folosită de colaboratorii revistei asigură articolelor o solidă bază de informație și o noutate remarcabilă de interpretare.

Ceea ce se poate reproșa revistei este caracterul prea îngust, prea special al temelor abordate. Firește că orice contribuție la cunoașterea unui fapt din istoria relațiilor internaționale este bine venită, dar dincolo de masa imensă a evenimentelor istoricul este chemat să distingă forțele profunde ale procesului istoric.

Deși într-o dare de seamă asupra volumului omagial dedicat lui P. Renouvin, J. Bariéty (1966, nr. 2) subliniază că unul din marile merite ale acestui îndrumător al studiilor privind relațiile internaționale este de a fi analizat aceste forțe de adîncime, se pare că autorii articolelor nu au mers întotdeauna pe calea trasată de marele magistrul. Pentru politica franceză în India, peripeziile amănunțit relatate ale lui Anquetil de Briancourt, numit consul la Surat, sînt oare atît de instructive? Un exemplu ni se pare suficient: „Lè consul a raconté longuement comment, le 2 février 1779, au petit matin, alors qu'il avait tout juste passé sa cullote et n'avait point encore coiffé sa perruque, il vit entrer dans sa chambre une troupe de cipoyes. Il était sommé de partir sans prendre le temps d'achever sa toilette” (Ducele de Castries, *Aventures consulaires aux Indes au temps de la guerre d'indépendance américaine*, 1965, nr. 1).

Revenind la prezentarea lui J. Bariéty, ne întrebăm din nou dacă nu e de dorit ca evenimentul să cedeze primul loc factorilor care îl explică : economie, demografie, situație geografică, structuri sociale, psihologie colectivă, personalități etc. ².

² Cf. P. Renouvin et J. B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, ed a 2-a Paris, 1966, p. 2.

Contribuțiile prezentate în paginile revistei de istorie diplomatică sînt de cel mai mare interes și cititorii sînt îndreptățiți să ceară erudiților autori efortul de a trece de la particularul evenimentelor la generalul concluziilor de largă perspectivă istorică.

Beatrice Marinescu

ISTORIA ROMÂNIEI

N. ADĂNILOAIIE — I. GH. CUPȘA. *Războiul pentru independența națională a României 1877—1878*. Edit. politică, București, 1967, 108 p.

Lucrarea, apărută într-un tiraj de masă, se adresează cercurilor largi de cititori, însă poate constitui și un instrument util de lucru la lecția de istorie sau cu prilejul diferitelor expuneri și seminarii în cadrul învățămîntului politic.

Într-o formă succintă, însă riguros științifică, autorii se opresc asupra principalelor momente care evidențiază lupta seculară a poporului român pentru independență, pentru a trece apoi la prezentarea premiselor interne și externe ale obținerii independenței naționale. Proclamarea independenței României și războiul de independență sînt amplu și sugestiv redate în lucrare. În partea de sfîrșit a lucrării sînt foarte bine marcate însemnătatea dobîndirii independenței naționale pentru poporul român și lupta pentru consolidarea și apărarea independenței naționale în perioada următoare anilor 1877—1878, pînă în zilele noastre. N. Adăniloaiie și I. Gh. Cupșa înfățișează cititorilor figurile marilor voievozi români din trecut ca Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul care au luptat pentru neatîrnarea țărilor române și au înțeles necesitatea

unei lupte comune a celor trei țări surori împotriva cotropitorilor otomani.

Autorii arată și condițiile în care țările române au fost nevoite să recunoască suzeranitatea sultanului, însă țările române nu au fost transformate niciodată în pašalcuri și s-au bucurat de autonomie politică și administrativă internă chiar în momentele cînd jugul otoman apăsa cel mai greu. Se subliniază în lucrare și faptul că K. Marx a cunoscut această stare de lucru din Principate¹.

Însă Poarta otomană nu și-a respectat obligațiile asumate prin capitulații iar suzeranitatea otomană frîna dezvoltarea politică și economică a țărilor române, mai ales după Unirea Principatelor, eveniment istoric care a marcat și un moment însemnat în lupta poporului român pentru independență.

Ideea luptei pentru unire și independență națională străbate marile evenimente ale secolului al XIX-lea, iar acest lucru se desprinde sugestiv din lucrare.

Sînt prezentate clar și convingător condițiile interne ale proclamării independenței naționale. Cauzele interne și externe sînt legate de dezvoltarea capitalistă a țării ca fenomen obiectiv, însă autorii nu exclud nici factorul subiectiv, adică dorința arzătoare a

¹ N. Adăniloaiie—I. Gh. Cupșa, *Războiul pentru independența națională a României*, p. 9 (în continuare trimiterile la această lucrare se vor da în text).

ntregului popor român de a înlătura jugul străin și a păși pe calea dezvoltării libere, alături de toate popoarele Europei. Se face însă și distincția absolut necesară în privința formelor în care diferite clase și pătri vedeau posibilă obținerea independenței naționale a României. Marea moșierime conservatoare și unele părți ale burgheziei așteptau independența țării de la bunăvoința marilor puteri ale Europei.

Se subliniază că forța socială hotărâtoare în lupta pentru independență au constituit-o masele largi populare care au impulsionat și sprijinit acest proces, iar burghezia română interesată în obținerea independenței naționale și pe calea armelor s-a alăturat acestui proces. Autorii evidențiază atitudinea patriotică a tinerei mișcări socialiste care se înfiripa pe atunci în țara noastră. Expunând punctul de vedere al cercurilor socialiste, ziarul „Socialistul” editat pe atunci scria: „Azi e timpul când românii, în avântul și entuziasmul suvenirilor trecute, iau armele pentru a-și apăra independența” (p. 21).

Cadrul extern în care s-a desfășurat lupta poporului român pentru dobândirea independenței naționale este înfățișat clar, riguros științific. Autorii prezintă lupta poporului român alături de a popoarelor srb și bulgar, subliniază faptul că în mod obiectiv politica Rusiei față de Imperiul otoman, cu toate scopurile ei anexioniste, a ușurat lupta popoarelor balcanice pentru dobândirea independenței naționale.

Autorii trec în revistă principalele etape ale desprinderii României de Imperiul otoman și proclamării independenței: tratativele din Crimeea din toamna anului 1876 continuate la București, semnarea convenției româno-ruse de la 4 aprilie 1877, trecerea trupelor rusești pe teritoriul României, bombardarea orașelor românești de la Dunăre de către turci, constatarea stării de război cu Poarta otomană și proclamarea independenței naționale a țării noastre.

Un loc însemnat se acordă în lucrare participării armatei române la război. Cititorul găsește toate datele ce-l întrecăză cu privire

la efectivele armatei române, organizarea ei, înzestrarea militară, dispozitivul de luptă.

Autorii descriu pe larg luptele la care au participat românii de la trecerea Dunării, în urma cererilor de ajutor insistente din partea marelui duce Nicolae, comandantul suprem al trupelor rusești.

Pe primul plan desigur că se evidențiază grelele lupte de la Plevna. Pe lângă descrierea acțiunilor militare, autorii prezintă eroii războiului de independență, curajul și hotărârea de luptă de care au dat dovadă soldații români. În paginile consacrate războiului cititorii pot urmări diferite aspecte ale colaborării militare româno-ruse, aprecierile de valoare asupra armatei române redată în ordinele de zi ale comandanților români și ruși, în presa din străinătate.

Sprrijinirea războiului de către întregul popor român a fost un factor de cea mai mare importanță în dobândirea victoriei. Sînt redată toate aspectele acestui sprijin masiv atât în vechea Românie, cît și în teritoriile locuite de români și aflate sub stăpînirea Austro-Ungariei.

În partea finală a lucrării autorii prezintă importanța războiului pentru independență și urmările sale politice, economice, sociale.

După desăvîrșirea unității naționale din anul 1918, se subliniază în lucrare, sarcina de a conduce lupta forțelor populare patriotice pentru progres social, independență și suveranitate națională a revenit Partidului Comunist Român.

Sînt evidențiate importanța insurecției armate din august 1944, a instaurării regimului democratic și a victoriei revoluției socialiste în țara noastră pentru consolidarea deplină a independenței naționale făurită și apărată prin jertfele întregului popor român.

„La 90 de ani de la cucerirea independenței de stat a României, idealurile pentru care a luptat poporul nostru în războiul din 1877—1878 și în anii dominației burghezo-moșierești au devenit realitate. România este astăzi

• țară socialistă, independentă, suverană, o țară cu un popor liber, singur stăpîn pe averea și destinele sale, creîndu-și sub conducerea partidului comunist o viață mereu mai prosperă” subliniază autorii în încheierea lucrării.

Considerăm lucrarea prof. N. Adăniloae și col. I. Gh. Cupșa ca necesară și utilă întrucît readuce în actualitate un moment din cele mai semnificative din lupta seculară a poporului nostru pentru apărarea neamului său.

Gh. C.

DAN BERINDEI, *Din începuturile diplomației românești moderne*, București, Edit. politică, 1965, 182 p.

Lucrarea lui Dan Berindei trezește un deosebit interes nu numai în rîndul specialiștilor, deoarece ea prezintă într-o formă larg accesibilă și la un nivel științific corespunzător evoluția diplomației românești de-a lungul unei perioade din cele mai frămîntate ale istoriei poporului nostru, perioada revoluției din 1848 și a Unirii Principatelor. Dovedind un apreciabil simț al sintezei istorice, autorul face, în capitolul introductiv al lucrării, o succintă analiză a acțiunilor și instituțiilor diplomatice de la apariția primelor formațiuni statale feudale pe teritoriul patriei noastre pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În această parte a lucrării se subliniază cum condițiile interne și externe specifice perioadei de descompunere a feudalismului în țările române au creat, spre sfîrșitul orînduirii feudale, perspective favorabile pentru o nouă orientare a diplomației, pregătind premisele unei noi etape de dezvoltare a diplomației românești: diplomația modernă, caracteristică orînduirii capitaliste, avînd ca trăsătură fundamentală caracterul ei unitar.

Primul capitol al lucrării este consacrat de către autor diplomației revoluției burghezo-democratice din Țara Românească. Avînd în

vedere cele două sarcini primordiale care stăteau în fața revoluției în țările române — socială și națională —, autorul subliniază trăsăturile generale ale diplomației Țării Românești în vremea revoluției, cînd de fapt a luat naștere diplomația românească modernă. Referindu-se la activitatea diplomatică a guvernului provizoriu, autorul arată că aceasta se concentra în direcția promovării în fața guvernelor străine, opiniei publice europene și cercurilor revoluționare a țelurilor urmărite de patrioții români în scopul determinării unui sprijin politic, diplomatic și chiar militar de peste hotare. În acest sens, autorul urmărește îndeaproape acțiunile desfășurate în capitalele europene de către I. Ghica, A. G. Golescu-Negru, I. Maiorescu ș.a., a căror menire era dobîndirea deplinei autonomii și apoi a independenței de stat. Aceste obiective vor constitui, de altfel, direcția activității ulterioare a emigranților revoluționari români în Apus și vor influența linia politicii externe a țărilor române după înăbușirea mișcărilor revoluționare.

În cel de-al doilea capitol, D. Berindei insistă asupra acțiunilor întreprinse de către emigranții revoluționari români, în condițiile exilului, pentru realizarea dezideratelor revoluției. Alături de agenții revoluționari acreditați în străinătate, care și-au continuat misiunile lor și în perioada post-revoluționară, exilații, răspîndiți în toate direcțiile, de la Abrud, Sibiu și Brașov pînă la Viena, Triest, Frankfurt, Paris, Londra, Constantinopol și Brusa, au depus eforturi constante în vederea creării și menținerii unui curent de opinie favorabil cauzei românești, reușind, în cele din urmă, să facă din chestiunea românească o problemă de interes european. Prezentînd cadrul internațional în care și desfășurau activitatea emigranții, autorul arată în ce măsură evenimentele politice europene au influențat asupra misiunii emigranților. Este nelîndoielnic că războiul Crimeii și implicațiile lui au determinat o intensificare a acțiunilor diplomatice ale pașoptiștilor exilați, care erau îndreptate în

direcția câștigării reprezentanților marilor puteri pentru adoptarea unor hotărâri favorabile intereselor poporului nostru.

În ultimul capitol al lucrării, autorul se ocupă de „Diplomația românească în perioada luptei pentru Unire, a formării și organizării statului național român”. Șirul conferințelor internaționale de la Paris și Constantinopol care s-au ocupat de laturile internaționale ale Unirii, insistența activitate desfășurată de reprezentanții partidei naționale din Moldova și Țara Românească pe plan diplomatic, îndeosebi, pe lângă cele șapte puteri sub ale căror garanții se găseau Principatele după războiul Crimeii, preocupările manifestate în adunările ad-hoc pentru apărarea drepturilor internaționale ale viitorului stat, desăvârșirea unirii pe plan politic și administrativ, ca și perspectiva înfăptuirii unității românilor, sînt tot atîtea momente semnificative evocate în lucrare. O deosebită atenție acordă autorul activității publicistice desfășurate — în țară și îndeosebi peste hotare — atît de către exponenții mișcării înnoitoare din Principate și din exil (D. Bolintineanu, Gh. Magheru, D. Brătianu, M. Kogălniceanu, V. Boerescu, V. Mălinescu ș.a.), cît și de către renumiți publiciști filoromâni, precum Paul Bataillard, J. A. Vaillant, Edgar Quinet, J. H. A. Ubicini, activitate care a contribuit substanțial la accentuarea caracterului de problemă europeană pe care-l dobîndise starea Principatelor.

Vorbînd despre importanța îndoitei alegeri a lui Al. I. Cuza pentru istoria poporului român în general și pentru istoria diplomației românești în special, autorul subliniază faptul că „abia de acum înainte se poate vorbi de o diplomație românească unitară oficială, cu activitate neîntreruptă, unitatea acțiunilor diplomatice fiind asigurată prin persoana domnitorului și prin aparatul diplomatic organizat” (p. 138). Sprijinit de cancelaria diplomatică nou instituită, de misiunile speciale care au activat îndeosebi în primul an al noii domnii, precum și de către agențiile diplomatice

înființate în capitalele unor state europene, Al. I. Cuza a imprimat un caracter înaintat activității diplomatice a Principatelor. „În ansamblu — conchide autorul —, diplomația românească din perioada formării și organizării statului național a dat dovadă că se găsea la nivelul general al diplomației europene. Prin acțiunile ei, diplomația românească din această perioadă a pregătit cucerirea independenței, trecerea statului român din situația unui stat vasal, supus ingerințelor Porții otomane și ale puterilor garante în situația unui stat suveran” (p. 172).

Lucrarea lui Dan Berindei reprezintă o cercetare valoroasă, care aduce, atît pentru specialiști, cît și pentru masele largi de cititori, un interesant și bogat material, menit să contribuie la înțelegerea justă a unor aspecte esențiale legate de începuturile diplomației noastre moderne.

D. V.

GEORGETA TUDORAN, 13 iunie 1916,
București, Edit. politică, 1966, 106 p.

Un moment însemnat în istoria tradițiilor revoluționare din țara noastră îl constituie puternica acțiune desfășurată de clasa muncitoare în perioada neutralității dinaintea primului război mondial, în vara anului 1916, la Galați.

Reliefînd poziția proletariatului din România, care s-a ridicat împotriva războiului și a condițiilor grele de trai generate de acesta cît și hotărîrea Congresului extraordinar al Partidului Social-Democrat din România din august 1914 care s-a declarat ferm pentru o neutralitate sinceră și definitivă, lucrarea insistă asupra contribuției P.S.D.R. la lupta pentru stringerea forțelor revoluționare proletare internaționale împotriva războiului imperialist.

Declarându-se de acord cu deputații din Germania care au votat împotriva creditelor de război, cu refuzul social-democraților din Duma rusească, care s-au opus măcelului mondial, cu gruparea socialistă franceză anti-războinică, organizând acțiuni comune în vederea menținerii neutralității cu grupurile de stînga din Balcani, socialiștii români, prin ziarul lor „Lupta zilnică”, au vestejit acțiunile socialiștilor de dreapta, care, votînd credite de război, au înșelat încrederea proletariatului mondial în solidaritatea muncitorească. Autoarea subliniază caracterul internaționalist al activității P.S.D.R., poziția sa înaintată prin inițiativa convocării celei de-a doua Conferințe socialiste interbalcanice la București în iulie 1915, care a dezaprobat inactivitatea Biroului socialist internațional, insistînd asupra necesității respectării principiului luptei de clasă ca singurul fir conducător pentru luptele proletariatului. P.S.D.R. și-a adus o contribuție valoroasă și la convocarea Conferinței de la Zimmerwald din septembrie 1915, care a constituit un prim pas în direcția rupturii cu oportunismul și socialșovinismul, iar Congresul al IV-lea, din octombrie același an, al P.S.D.R. a constituit un prilej important de reafirmare a poziției internaționaliste, declarîndu-se credincios luptei de clasă intransigente și hotărîrilor Conferinței de la Zimmerwald. Atît presa socialistă din Balcani, cît și socialiștii din întreaga Europă au apreciat poziția internaționalistă a P.S.D.R., lupta sa consecventă împotriva războiului și eforturile lui pentru restabilirea relațiilor din mișcarea muncitorească internațională.

Prezentînd întrunirile și demonstrațiile antirăzboinice ale proletariatului român după 1914, Georgeta Tudoran trece în revistă mitingul din mai 1915 din Cișmigiu, cînd a avut loc prima ciocnire dintre muncitori și armată, intentarea primului proces împotriva unor militanți socialiști, marea demonstrație a 6 000 de muncitori la Brăila din august același an, precum și cele din orașele țării și centrele muncitorești, care s-au ridicat cu vehemență împotriva războiului.

În 1916, acțiunile maselor populare au crescut în amploare, iar grevele au devenit mai puternice: la Galați, unde exista un însemnat număr de muncitori din port și întreprinderile orașului, ca urmare a închiderii străzilor, viața comercială a fost serios zdruncinată, numărul șomerilor fiind în creștere. După reorganizarea secției locale Galați a P.S.D.R. în aprilie 1915, în prezența secretarului Comitetului executiv al partidului, Dimitrie Marinescu, activitatea de mobilizare a muncitorimii la lupta împotriva războiului imperialist, pentru îmbunătățirea condițiilor de viață, împotriva șomajului, s-a intensificat. În iunie 1916, manifestațiile de stradă ale muncitorilor din fabrici, din porturi, ale cetățenilor din cartierele marginase ale orașului împotriva războiului și a scumpirii traiului au căpătat amploare.

La 6 iunie 1916, 1 000 de lucrători cu familiile lor au manifestat pe stăzile Galațiului, pentru ca la 12 iunie să aibă loc o altă demonstrație sub lozincile „Vrem 8 ore de muncă”, „Jos războiul”, „Vrem redeschiderea fabricilor”, „Vrem ieftinirea traiului”. Însăpăimîntate de amploarea combativității proletariatului gălățean, autoritățile locale au înăbușit în sine manifestația pașnică din 13 iunie, omorînd 9 muncitori, printre care Spiridon Vrînceanu, Pascal Zaharia, rîndind și arestînd pe alții.

Departate de a demobiliza în urma masacrului de la Galați, proletariatul din întreaga țară s-a solidarizat cu acțiunea muncitorilor gălățeni, condamnînd politica guvernului liberal și autoritățile burghezo-moșierești locale care au voit să servească o „lecție” proletariatului român. La București, în marile întreprinderi, au avut loc întruniri, consfătuiri, iar în 16 iunie greva generală de solidaritate cu acțiunea din 13 iunie. Și în alte orașe ale țării — Ploiești, Brăila, Focșani, Turnu-Severin, Iași, Botoșani etc. — au avut loc greve, întruniri, s-au expediat telegrame de protest ministrului de interne și de război.

La 20 iunie 1916, cînd se împlinea o săptămîină de la masacrul muncitorilor din Galați au demonstrat iarăși, arătînd că, departe de a fi însăpăimîntat, proletariatul era și mai

hotărât să lupte pentru pedepsirea asasinilor din 13 iunie.

După amnări succesive, din lipsă de probe și dovezi, în 1922 Curtea cu jurați a județului a stins procesul intentat demonstranților din vara anului 1916 din Galați.

Demonstrația muncitorilor din Galați, care reprezintă o pagină luminoasă din istoria

luptei muncitorimii din România împotriva exploatării, a constituit punctul culminant al acțiunilor desfășurate în anii neutralității, reflectând în mod cert întărirea aripii de stînga revoluționare din P.S.D.R., poziția internaționalistă și antirăzboinică a acestuia.

I. A.

ISTORIA UNIVERSALĂ

JOSEF MACŪREK, *K dějinám česko-rumunských vztahů u národně osvobozenském hnutí 19. století* (Contribuție la istoria relațiilor ceho-române în perioada mișcării de reînviere națională în secolul al XIX-lea), în „Slovanské historické studie”, Praha, 1966, VI, p. 187—205.

Prof. Josef Macŭrek — cunoscut îndeosebi prin lucrările sale asupra istoriei popoarelor din răsăritul Europei, dar și printr-o serie de studii privitoare la relațiile istorice medievale dintre cehi și români — atacă de astă dată o problemă mai nouă din secolul al XIX-lea. Aceasta cu atât mai mult, cu cât, într-adevăr, epoca modernă a relațiilor ceho-române a fost prea puțin sau aproape de loc cercetată. Macŭrek mărturisește de la început că nu e vorba de un studiu exhaustiv, care să epuizeze întreaga problematică din această epocă, ci contribuția sa are mai degrabă un caracter de semnalare, de subliniere a importanței unor probleme care se cer adîncite și soluționate, pe baza materialelor de arhivă. Autorul împarte epoca cercetată în trei momente sau faze, în timpul cărora aceste relații au fost mult mai strînse: prima fază se referă la anii '40, a doua cuprinde anii dintre 1860 și 1865, iar a treia se întinde de la 1867 la 1872. Înainte de a intra în miezul lucrării, Macŭrek face o expunere succintă a situației politice din țările cehi și din Transilvania la mijlocul veacului trecut. De ambele părți s-a simțit atunci nevoia puternică de a se găsi, încă înainte de revoluția din 1848, modalitatea unor legături între țările

și publicității cehi și ardeleni. Se spune clar acest lucru în scrisoarea lui Karel Havlíček-Borovský, gazetar, eseist și poet ceh (1821—1856), din 1846, adresată lui George Barițiu. Pentru realizarea unor relații cât mai strînse, Havlíček propunea lui Barițiu un schimb de gazete. Acesta din urmă trebuia să-i trimită publicistului ceh „Gazeta de Transilvania” împreună cu suplimentul „Foaie”, urmînd a primi, în schimb, „Narodní noviny” și „Včela”.

Analizînd conținutul acestei scrisori, Macŭrek afirmă că ea prezintă o deosebită importanță nu numai pentru istoria relațiilor ceho-române din această epocă, ci textul său contribuie la lămurirea programului politic al lui Havlíček înainte de 1878¹.

În faza următoare, autorul situează atitudinea și poziția cunoscutului om politic ceh František L. Rieger (1818—1908), care, în cursul anului 1861, a publicat în ziarul „Le Nord” din Paris o suită de articole, neseminate, privitoare la situația politică a naționalităților din Austria². Prin această acțiune de presă, Rieger urmărea un dublu scop: pe de o parte, căuta să mențină interesul puterilor occidentale față de problema

¹ În legătură cu această scrisoare, vezi și Tr. Ionescu-Nișcov, *Contribuții la relațiunile româno-cesoslovace*, în „Revista fundațiilor...”, 1938, nr. 3, p. 607—615.

² Articolele lui Rieger au apărut apoi în broșură, sub titlul *Les Slaves d'Autriche et les Magyars. Études ethnographiques, politiques et littéraires sur les Polono-Gallichiens, Ruthènes, Tchèques ou Bohêmes, Moraves, Slovaques, Slovénzits ou Wendes meridionaux, Croates, Slavons, Dalmates, Serbes etc. et les Hongrois pro-* Magyars, Paris, 1861.

cehă, iar pe de alta să informeze opinia publică europeană despre adevărata stare de lucruri din Austria, despre procesul de germanizare și maghiarizare la care erau supuse popoarele slave și neslavé din centrul și răsăritul Europei, dar mai ales despre năzuințele spre libertate și capacitatea acestora de a se conduce singure. În cîteva locuri, Rieger se ocupă și de soarta românilor din Transilvania, ca și de a celor de dincoace de Carpați, a căror singură vină era aceea că „au simțit cît de mult au fost dați uitării în epoca jugului otoman”. Rieger era bine informat asupra problemelor românești și n-a șovăit să-și exprime public speranța că, „într-o zi, progresele mari și fericite pe care națiunea română le-a obținut în urma Unirii Principatelor se vor răsfrînge și asupra românilor din Austria”.

Tot în această perioadă, Macûrek include și poziția lui Alex. Mocioni (1841—1909), fost multă vreme reprezentantul românilor bănățeni și transilvăneni în parlamentul de la Viena. Mocioni și-a exprimat deseori, în mod public, regretul că în consiliul imperial din care făcea și el parte, nu erau reprezentați nici cehii, nici moravii și nici slavii, în genere. Mocioni nu avea încredere în măsurile guvernului vienez privitoare la problema naționalităților și limbilor naționale din Austria. De aceea el susținea că e absolut necesar să se treacă la o serie de reforme, atît în politica internă cît și în cea externă, spre a se acorda autonomie administrativă tuturor naționalităților conlocuitoare.

În sfîrșit, în faza a treia a cercetărilor sale, Macûrek se ocupă de activitatea lui Ștefan Pop (1845—1890), care, în 1867 — deci în anul realizării dualismului austro-ungar —, studia la Praga științele naturale. Din corespondența lui Pop cu Barițiu reiese că acesta din urmă îl însărcinase să intre în legătură cu publiciștii și ziarele cehe, dar mai ales cu ziarul „Politik”, scris în limba germană, și să informeze opinia publică cehă despre situația românilor din Transilvania. Într-adevăr, pînă la întoarcerea lui în țară, la mijlocul anului 1867, Ștefan Pop a desfășurat o remarcabilă activitate publicistică, traducînd pentru „Politik” articole din „Gazeta de Transilvania” sau procurînd

aceeași gazetă, materiale românești. La rîndul său, Barițiu trebuia să scrie în foile ardelené despre tendințele politicii cehe. Se poate spune că, în prima jumătate a anului 1867, Ștefan Pop a reprezentat la Praga presa ardeleană și interesele politice ale românilor de peste munți. Datorită acestei colaborări, desfășurată cu multă rîvnă de Ștefan Pop, s-a creat o tradiție a informației reciproce care, cel puțin din partea cehă, a continuat pînă în 1872. Ziarul „Correspondenz” a urmărit cu regularitate și interes evoluția politică din Transilvania și saluta cu căldură orice mișcare a românilor ardeleni. În legătură cu aceasta, Macûrek subliniază interesul și simpatia cu care sînt urmărite rosturile și soarta românilor din Transilvania în presa cehă din această perioadă.

O deosebită importanță prezintă memoriul adresat cancelarului imperial din Viena de către František Palacký (1798—1876) și Fr.L. Rieger, în ajunul războiului franco-german. Memoriul este străbătut de o justă simpatie față de popoarele balcanice. Autorii se ridică împotriva tendințelor Austriei de a anexa România și doresc ca eforturile spre libertate ale popoarelor de la Dunărea de Jos să fie încoronate de succes. A urmat apoi așa-zisul „Testament politic” al lui Fr. Palacký, care fiind atacat cu vehemență de ziarele germane și maghiare, Alex. Mocioni a fost acela care a luat public apărarea tezilor lui Palacký. Dar nu numai atît; atitudinea categorică a istoricului ceh, Palacký, a avut răsunet și în România. La începutul lui iulie 1872, ziarul „Politik” din Praga publică o corespondență din București, un adevărat manifest, care exprimă punctul de vedere al opoziției libere din România față de orientarea progermană a guvernului conservator: „Voi din Cehia, se spune în acest manifest, vă aflați în Europa centrală, unde se soluționează marile probleme istorice. Nu dorim decît ca situația din Austria să evolueze altfel. Acest lucru va constitui și pentru noi un succes. De aceea, între noi și voi se întărește spiritul de solidaritate, care într-o zi va da roade”.

Studiînd acest dialog de opinii și convin-

cehilor și românilor ardeleni avea același obiectiv politic, Macúrek trage o concluzie dintre cele mai importante pentru istoriografia cehă, și anume: factorii de seamă ai politicii cehe din această perioadă — Karel Havlíček și František Palacký — au fost considerați ca adepți ai austroslavismului; însă, priviți prin prisma relațiilor cu reprezentanții celorlalte naționalități din Austria — în speță cu românii — acuzația de austroslavism se atenuază cu totul, ceea ce echivalează cu o adevărată reconsiderare. Studiul lui Macúrek, redactat pe baza unor materiale inedite, deschide o nouă cale pentru alte cercetări, care vor trebui să completeze profilul relațiilor cehoromâne din secolul al XIX-lea.

Tr. I.—N.

I. I. SMIRNOV, A. G. MANKOV, E. P. PODIAPOLSKAIA și V. V. MAVRODIN.
Крестьянские войны в России XVII — XVIII вв. Moscova—Leningrad, 1966, 327 p.+4 h.

Decenții de-a rindul în istoriografia sovietică au fost dezbătute problemele de bază ale contradicțiilor sociale din evul mediu prin acordarea unei atenții deosebite mișcărilor și răscoalelor țărănești. Lucrarea de față, în care sînt concentrate într-o monografie patru ample studii despre războaiele țărănești din 1606—1607 (răscoala lui Ivan Bolotnicov), 1667—1671 (răscoala lui Stepan Razin), 1707—1709 (răscoala lui Kondratie Bulavin) și din 1773—1775 (răscoala lui Emilian Pugaciov), cuprinde într-o formă nouă rezultatul ultimelor cercetări relativ la această problemă.

În introducerea, care precedă textul propriu-zis, sînt respinse tezele istoricilor burghezo-nobiliari și ale istoricilor burghezi actuali, care văd în aceste forme superioare ale luptei de clasă din evul mediu numai niște „răscoale crude și fără sens”, pe de o parte, iar pe de alta sînt expuse unele probleme care au stat în fața autorilor în vederea stabilirii unei concepții și a unei unități de vedere pentru alcătuirea lucrării. Într-un

principiile de bază ale istoriei războaielor țărănești, caracteristicile fiecărui război țărănesc în parte, influența războaielor țărănești asupra dezvoltării ulterioare a Rusiei în evul mediu, cele două drumuri ale dezvoltării imediate drept urmare a victoriilor războaielor țărănești.

Fiecare din cele patru studii care alcătuiesc monografia colectivă de față dezbate probleme asemănătoare, subliniind totuși acele particularități care le deosebesc. Astfel, I. I. Smirnov, în *Războiul țărănesc din anii 1606—1607*, tratează premisele și începutul războiului, campania împotriva Moscovei și asediul orașului, perioada de la Kaluga, apărarea orașului Tula. A. G. Mankov, în *Războiul țărănesc din anii 1667—1671*, se ocupă de condițiile istorice, prima etapă a războiului țărănesc (campania împotriva Iaicului și la Marea Caspică), campania de pe Volga și cucerirea Astrahanului, războiul în regiunea de pe cursul mijlociu al Volgăi, în slobozile Ucrainei și alte părți ale Rusiei, înăbușirea războiului. E. P. Podiapskaia, în *Războiul țărănesc din anii 1707—1709*, studiază condițiile și premisele războiului, oprindu-se în special asupra prezentării forțelor motrice și a delimitării celor trei perioade ale războiului țărănesc. În sfîrșit, V. V. Mavrodin, în studiul *Războiul țărănesc din anii 1773—1775*, consideră important să facă o analiză multilaterală a perioadei din ajunul izbucnirii războiului, după care cercetează cele trei perioade, ideologia și organele puterii răsculaților și armata acestora.

La toate cele patru studii a fost inclus cite un subcapitol consacrat sublinierii importanței istorice a răscoalei. Din acestea reiese că, deși aceste răscoale se deosebesc din punctul de vedere al limitelor ariei geografice, a amploarei pe care a luat-o lupta antifeudală a țărănimii ruse, a tacticii adoptate în timpul diferitelor lor campanii, a formelor de organizare a atacului și rezistenței, totuși la toate se întîlnește același element comun: lupta furibundă a maselor exploatate împotriva boierimii sprijinite de puterea centrală și lipsa unei concepții clare asupra perspectivelor de dezvoltare a societății după obținerea victoriei împotriva feudalilor.

Acordînd o atenție deosebită Inseși formelor sub care se cristalizează ideologia maselor răscolate în decursul celor două secole din istoria Rusiei, autorii ajung la concluzia că, pe măsură ce ne apropiem de sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ideologia țărănimii răscolate suferă transformări structurale.

Monografia colectivă consacrată războaielor țărănești din Rusia în secolele XVII—XVIII se încheie cu un interesant studiu, intitulat *Știința istorică sovietică despre războaiele țărănești din Rusia*, care nu cuprinde numai o amplă bibliografie tematică, ci și o analiză profundă a celor mai însemnate studii, articole și monografii apărute în ultimele decenii și consacrate acestei probleme.

Lucrarea care este însoțită de o bogată ilustrație, de hărți pentru fiecare studiu în parte (dar fără un indice general), reprezintă o importantă contribuție a istoriografiei sovietice consacrate cercetării luptei antif feudale a țărănimii din Rusia, parte integrantă a luptei de clasă din Europa medievală.

C. Ș.

KONSTANTY GRZYBOWSKI, *Mille ans. I. Les Débuts*, extras din „Perspectives Polonaises“, nr. 3—5, 1966, Varșovia, 31 p. + 5 clișee.

Cu prilejul comemorării a 1 000 de ani de la întemeierea statului polon, profesorul K. Grzybowski a publicat în „Perspectives Polonaises” o serie de articole, dintre care primele trei au fost adunate într-un volum. Ele urmăresc să rectifice o serie de teorii și de aprecieri eronate ale istoriografiei mai vechi și să înfățișeze realitățile istorice care au stat la temeliile constituirii Poloniei ca stat autonom, sub regele Mieszko I, în anul 966.

Prof. Grzybowski bazîndu-se pe unele descoperiri arheologice și etnologice recente, în lumina principiilor materialismului istoric și ale istoriei comparate, combate o serie de teorii idealiste și tendențioase pe care le

acceptase acum cîteva decenii istoriografia oficială poloneză.

Imaginea prezentată de aceasta din urmă și de o serie de lucrări datorate unor istorici apuseni, mai ales germani, era aceea a unui stat răsărit din neant, a unui mod de generație spontanee, în urma convertirii la creștinism a unui conducător genial, care a pus bazele integrării într-un singur stat monarhic și catolic a tuturor slavilor occidentali, pînă în Rutenia răsăriteană, și ai cărui succesori vor ajunge atît de puternici, încît se vor putea măsura cu împăratul german. Apoi, tot atît de neașteptat, s-a produs catastrofa lui Mieszko al II-lea, înfrînt și ucis, împreună cu toți frații lui și cu fiul său cel mai mare, în 1034. Pentru ca după năvălirea cehilor în 1038, regii Cazimir și Boleslav al II-lea să reconstituie puterea statului polonez.

Asemenea interpretări, idealiste, individualiste ale începuturilor istoriei Poloniei sînt înlocuite cu o viziune realistă și evolutivă, care ne prezintă dialectic fenomene profund structurate și desfășurate potrivit unei adevărate legități istorice.

Teritoriul pe care s-a constituit, în 966, monarhia poloneză, nu era un pămînt al nimănui, locuit de o populație primitivă și sălbatică. Numeroasele monede romane găsite pe tot spațiul dintre Carpați și Baltica dovedesc existența unei economii de schimb și a unor profunde influențe ale culturii romane și bizantine, chiar dacă, așa cum susține istoricul Henryk Lowmianski, aceste monede ar fi fost aduse de mercenarii germani și slavi înapoiați din oștile Bizanțului cu solda lor și aducînd, o dată cu acestea, și imaginea civilizației bizantine în căminele lor. Nu este nevoie deci să descoperim un „miracol istoric”, datorat creștinismului sau influenței civilizatoare și politice a Germaniei lui Otto I pentru a ne explica apariția, în 966, a unui stat polonez unitar și organizat. În momentul în care Mieszko I s-a botezat și a întemeiat statul polonez, teritoriile pe care s-a constituit acest stat aveau un trecut istoric și poporul care le locuia nu fusese lipsit pînă atunci nici de istorie, nici de cultură. Acceptînd creștinismul și integrîndu-se în „Civitas Christiana”, Mieszko a folosit mijlocul firesc pe atunci de a obține

accesul la bunurile culturii europene, al cărui monopol îl avea biserica. Integrarea în civilizația creștină mai însemna și dezarmarea statelor vecine, mai ales a noului Imperiu german, al cărui zel misionar era hrănit de veleități de expansiune teritorială. Și mai însemna și obținerea pentru noul rege al Poloniei a unei ierarhii ecleziastice competente, pe care o va folosi în scopuri administrative, indispensabile unui stat care se constituia. Iar această ierarhie, inițial, și multă vreme, alogenă, va fi multe secole supusă conducerii statului polonez și numai târziu, când se va constata o carență a puterii executive, va avea veleități de opoziție și de răzvrătire.

Impus de sus, instrument al puterii politice, slujit de o ierarhie administrativă și ecleziastică alogenă, creștinismul în Polonia va însemna justificare ideologică a unor raporturi sociale diferențiate, preexistente constituirii statului polonez, după cum preexistente erau și fenomenele sociale, politice și culturale pe care el le sancționa, ritmul și sensul dezvoltării ulterioare a statului polonez fiind însă accelerate prin constituirea ierarhiei ecleziastice. Chiar supraviețuirea statului polonez după catastrofele începute în 1034 dovedește solidaritatea și coeziunea poporului polonez.

În numele dreptului roman, creștinismul va sancționa însă și diviziunea claselor, exploatarea și oprimarea claselor de jos, în cadrul sistemului feudal care se încheagă în Polonia încă din secolul al XI-lea. Conceptul roman de *libertas*, introdus de biserică, va juca un rol important în procesul de diferențiere socială după criteriul economice, politice sau militare. Acest concept, aplicat de biserică, tinde spre independența bisericii față de stat, mai întâi sub aspect religios, apoi sub aspect fiscal, economic și politic. Coerentă și autonomă, stratificată din punct de vedere social, independentă față de puterea statală, biserica, prin monopolul moral care-i îngăduia să scruteze conștiințele, să califice și să sancționeze păcatele oricui, inclusiv ale suveranului, se va strădui să domine, de sus, puterea politică, așa cum va face peste tot în Europa.

Ceea ce va rămâne caracteristic feudalității poloneze în cadrul celor patru mari grupe sociale (nobilimea, clerul, burghezia și țărănimea), va fi un fenomen de osmoză între clase, apoi raportul direct, nemijlocit, între toți locuitorii și autoritatea regală (fenomen care se mai întâlnește numai în Anglia și care a dăinuit în Polonia până în secolul al XV-lea), precum și poziția nobilimii, clasă socială mult mai numeroasă ca în alte țări europene, dar care în Polonia constituia *un element de fapt al structurii sociale*, fără a avea la bază un principiu juridic diferențiator.

În secolul al XV-lea însă, ca urmare a unirii Poloniei în 1386 cu Lituania, unde puterea nobilimii era mult mai mare, iar situația țărănimii mult inferioară celei din Polonia, structura socială a Poloniei a început să se modifice, paralel cu evoluția rapidă a fenomenelor culturale care vor înflori în secolul de aur.

D.A.L.

V. I. POPOV, *Дипломатические отношения между СССР и Англией (1929—1939г.г.)*, Moscova, 1965, 516 p.

Relațiile internaționale complexe în perioada dintre cele două războaie mondiale continuă să rămână unul din subiectele majore ale istoriografiei din diferite țări. În acest sens, politica externă britanică, una din cele mai contradictorii în perioada menționată, a fecundat numeroase lucrări și studii de istorie. În monografia *Relațiile diplomatice dintre U.R.S.S și Anglia în anii 1929—1939*, cercetătorul V. I. Popov stăruie nu numai asupra relațiilor sovieto-britanice — prezentate în contextul larg al relațiilor internaționale și al influenței celor două mari puteri în politica mondială —, ci, printr-o analiză atentă, contribuie și la cunoașterea mobilurilor și metodelor politicii externe britanice.

Pentru elaborarea lucrării, autorul a cercetat, în afara izvoarelor editate, mai multe fonduri din arhivele sovietice, nefolosite până în prezent.

Lucrarea cuprinde perioada de la restabilirea relațiilor diplomatice dintre U.R.S.S.

și Anglia, la 3 octombrie 1929 (în mai 1927 guvernul britanic rupsesse relațiile diplomatice cu Uniunea Sovietică), pînă la tratativele tripartite anglo-franco-sovietice din vara anului 1939.

Autorul reușește să scoată în relief esența și particularitățile politicii externe a celor două țări. Politica externă a Uniunii Sovietice se caracteriza prin lupta consecventă pentru asigurarea păcii europene, prin fidelitate față de principiul securității colective. Conform acestor principii ale politicii sale externe, Uniunea Sovietică a căutat, în anii '30, căi de apropiere cu Anglia, în scopul colaborării reciproce împotriva tendințelor agresive, revanșarde ale puterilor fasciste. Printre alte măsuri întreprinse de diplomația sovietică în acest sens, autorul relevă propunerea făcută de M.M. Litvinov — cu ocazia participării sale la funerarile regelui George al V-lea în ianuarie 1936 — oficialităților britanice de a încheia un tratat de asistență mutuală anglo-sovietic, identic cu pactul franco-sovietic din mai 1935.

Toate încercările diplomației sovietice de a găsi căi de colaborare cu Anglia se loveau însă de împotrivirea unor cercuri influente ale claselor dominante engleze. Autorul arată că principiul de secole al diplomației britanice de a păstra echilibrul de forțe pe continentul european — principiu care logic ar fi trebuit să determine opoziția Angliei față de creșterea puterii și influenței imperialismului german — a fost subordonat, prin acțiunea contradicției fundamentale dintre socialism și capitalism, politicii îndreptate împotriva primului stat socialist din lume. De aceea principiul de bază al politicii engleze în tot cursul anilor '30, după cum consideră autorul, a fost realizarea pactului celor patru puteri (Anglia, Germania, Franța și Italia) sub egida imperialismului britanic. Totodată, V.I. Popov ajunge la concluzia că programul de acțiune al cercurilor guvernante engleze era de a nu duce față de Uniunea Sovietică o politică deschis dușmănoasă, ci, urmărind realizarea unui acord cu Germania, să încerce pentru orice eventualitate, să țină Uniunea Sovietică în „rezervă”.

Acest fapt explică inconsecvențele și oscilațiile în poziția Angliei față de U.R.S.S. Astfel, după cum arată autorul, relațiile anglo-sovietice au trecut în deceniul studiat prin mai multe etape. Restabilirea relațiilor diplomatice și creșterea rapidă a comerțului anglo-sovietic din 1929—1930 au fost urmate, în anii 1932—1933, de o răcire sensibilă, de ruperea acordului comercial și de declanșarea unui război economic de către Anglia împotriva U.R.S.S. După venirea hitleriștilor la putere, spre sfârșitul anului 1933, colaborarea anglo-sovietică a fost restabilită. În perioada care a urmat, guvernul englez și-a manifestat, cu anumite limite, azeziunea pentru principiul securității colective și a susținut, deși nu fără rezerve, ideea pactului oriental cu participarea Uniunii Sovietice. Vizita lui Eden la Moscova, în 1935, părea să consacre apropierea dintre cele două țări. Dar această îmbunătățire a relațiilor n-a durat decît foarte puțin timp. Autorul demonstrează că guvernul britanic a renunțat — tacit și treptat încă de la mijlocul anului 1936 și definitiv în 1937—1938 — la principiul securității colective. Noul cabinet britanic constituit în 1937, în frunte cu N. Chamberlain, a făcut din realizarea înțelegerii cu Germania un punct principal al programului său de politică externă, promovînd o formulă de compromis în vederea revizuirii tratatelor de pace și a reîmpărțirii limitate a lumii pe seama țărilor mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei, deschizînd astfel drumul expansiunii germane în direcția Uniunii Sovietice. După acordul de la München, la sfârșitul anului 1938 și începutul anului 1939, relațiile anglo-sovietice aparent s-au îmbunătățit, dar n-au putut fi valorificate, dat fiind că guvernul englez mai persista în politica sa conciliantă.

Complexitatea și contradicțiile politicii externe engleze sînt explicate în multe cazuri de autor prin influența exercitată de către opinia publică asupra guvernului, precum și prin faptul că în cercurile conducătoare engleze n-a existat o unitate de opinii în privința orientării politicii externe a țării. Cele mai reacționare cercuri, în funte cu gruparea fascistă a lui Mosley, considerînd că dușmanul principal al Angliei era Uniunea Sovietică, propagau

alianța anglo-germană îndreptată împotriva U.R.S.S. Deși fascismul n-a găsit o mare răspundere în Anglia, concepțiile lui Mosley au fost sprijinite de mulți reprezentanți ai capitalului bancar și industrial (Deterding, Mond, M. Norman ș.a.). Printre cei mai activi adversari ai Uniunii Sovietice și partizani ai alianței cu Germania se aflau de asemenea unele din cele mai vechi familii aristocratice ale Angliei: marchizul Carisbrook, contele Glasgow, lordul Londonderry, lordul Lothian ș.a.

Un alt curent puternic, arată autorul, sprijinea ideea așa-numitei „securități occidentale”, care trebuia realizată prin acordul cu Germania, asigurarea păcii în Europa Occidentală și acordarea libertății de acțiune pentru agresori în est și sud-est. Aceste idei erau împărtășite de un grup influent de conservatori: N. Chamberlain, J. Simon, Mac Donald, Baldwin, S. Hoare ș.a. V. I. Popov subliniază că deși numărul aderenților deschiși ai alianței cu Germania fascistă a fost, comparativ, destul de mic, acești oameni reprezentau cercurile foarte influente ale aristocrației și burgheziei engleze.

Aproape de acest grup de conciliatori se situa grupul așa-zisilor „izolaționiști”, care, punând pe primul plan ideea întăririi unității imperiale, se ridicau împotriva participării Angliei la combinațiile politicii europene, considerând că aceasta va slăbi rolul Angliei ca arbitru și îi va micșora influența pe continent. „Izolaționiștii” erau împotriva acordării garanțiilor engleze pentru Franța, împotriva politicii de securitate colectivă și a colaborării cu U.R.S.S. Liderii acestui curent erau lordul Beaverbrook, iar în parlament Amery, viceamiralul Taylor ș.a. (mai târziu o parte din „izolaționiști”, printre care și lordul Beaverbrook, dându-și seama de pericolul imens pe care îl reprezenta Germania pentru Imperiul britanic, și-au schimbat poziția).

După cum arată autorul, o apreciere cu mult mai realistă a situației internaționale și în special a caracterului politicii externe a Germaniei hitleriste era făcută de grupul lui Churchill—Vansittart. Din acest grup mai făceau parte Austen Chamberlain, Macmillan, A. Eden, Duff Cooper ș.a. Deși mulți din acești oameni politici nu simpatizau U.R.S.S., repre-

ciau că dușmanul principal al Marii Britanii era Germania și considerau posibil să folosească colaborarea cu Uniunea Sovietică în lupta împotriva Germaniei. După părerea acestei grupări, politica externă a Angliei trebuia să se bazeze pe principiul „nici o concesie germaniei”. Autorul arată că influența grupului lui Churchill—Vansittart asupra politicii externe a Angliei a fost însă cu mult mai mică decât cea a grupului condus de N. Chamberlain, care după venirea la putere și-a impus politica sa.

Analiza și caracterizarea de către autor a orientării politicii externe a principalelor grupări din sînul claselor dominante engleze contribuie la înțelegerea multora din contradicțiile și inconsecvențele politicii externe britanice și constituie una din laturile cele mai interesante ale lucrării.

Se face remarcată, de asemenea, tratarea nuanțată de către autor a poziției Franței în comparație cu cea a Angliei. Autorul scoate în evidență poziția ei deosebită în problema „pactului celor patru”, în problema pactului oriental și, în special, în tratativele din vara anului 1939. Astfel în tot cursul tratativelor dintre Anglia și Franța s-au manifestat unele divergențe însemnate, punctul de vedere francez fiind în toate problemele mai apropiat de cel al părții sovietice decât cel englez.

Deși poziția țărilor mici, printre care și România, nu este analizată în mod special, V. I. Popov subliniază aportul țărilor Mici în înțelegerea la promovarea politicii de securitate colectivă. Astfel, el menționează rolul Micii înțelegerea la prăbușirea „pactului celor patru”, rolul pozitiv jucat de delegația română la Conferința de la Montreaux (iunie-iulie 1936), faptul că după remilitarizarea zonei rhenane propunerea Uniunii Sovietice făcută în consiliul Societății Națiunilor de a se aplica sancțiuni Germaniei a fost sprijinită de către România, Cehoslovacia și Polonia etc.

A. L.

CHARLES HOWARD CARTER, *The Secret Diplomacy of the Habsburgs, 1598—1625*, New York and London, 1964, 321 p.

Cartea istoricului american Ch. H. Carter tratează, așa cum arată și titlul, diplomația secretă a Habsburgilor, dar a ramurii care

domnea în Spania. Autorul a folosit vaste surse documentare aflate în bibliotecile și depozitele de arhivă de la Bruxelles, Madrid și Londra. A avut de asemenea la dispoziție și numeroase manuscrise achiziționate de biblioteca cunoscutei Universității Columbia din New York.

Cele aproape trei decenii consemnate între 1598 și 1625 au fost decenii pline de evenimente decisive pentru Spania. Autorul subliniază că ne găsim într-o perioadă când Curtea de la Madrid, ca urmare a războiului de eliberare dus de Țările de Jos, a fost teatrul unei intense activități diplomatice, ale cărei ramificații s-au întins în capitalele occidentale mai importante Londra și Paris. Un rol precumpănitor în cadrul acestei vaste activități diplomatice l-au avut tratativele secrete care foarte adesea nu se duceau direct între șefii oficiilor diplomatice, ci între reprezentanți ai acestora, ale căror deplasări erau însoțite de cel mai profund mister. Așa a fost, de exemplu, Jean Baptiste Van Male, simplu secretar al ambasadei spaniole la Londra, pe care autorul îl consideră a *Renaissance Spymaster* (un maestru al spionajului din Renaștere). Alt agent a fost William Sterrell, un englez care spiona pentru Habsburgii la Curtea Angliei. Informațiile sale erau foarte prețioase, deoarece el avea acces la unele din personajele cele mai sus-puse din capitala engleză. Autorul arată că Anglia a fost în 1598–1625 foarte frecventată de agenții diferitelor puteri mai mari sau mai mici ostile Spaniei. Aceștia se perindau la Curtea lui Iacob I Stuart în căutare de alianță și de subsidii. La negocierile din capitala engleză participau trimiși din Franța și Olanda, în primul rând, apoi din Veneția, Savoia, Danemarca, Polonia, Suedia și Turcia. Toate aceste negocieri preocupau în gradul cel mai înalt Spania, ale cărei interese se aflau în Mediterana, pe țărmul Mării Nordului, în posesiunile ei din Țările de Jos și în Oceanul Atlantic.

Ch. H. Carter arată că intensitatea acestor negocieri a fost cauzată, în mare parte, și de planul Spinola pentru invadarea Angliei. În 1602, Federigo Spinola, comandantul naval al Spaniei în Țările de Jos, a plănuit o mare operație de debarcare pe coastele engleze și ocuparea a două porturi, necesare pentru adu-

cere de întărire și provizii. Operația trebuia să fie finanțată de Ambrogio, fratele lui Federigo și mare bancher la Genova. Până la urmă, escadra lui Spinola a fost nimicită de olandezi, dar existența planului de invadare a Angliei a dat loc la active tratative diplomatice, atât în culisele cancelariilor europene, cât și în mod public.

După 1610, activitatea diplomatică europeană a cunoscut noi motive de frământare. În Germania încep conflictele dintre statele protestante și statele catolice, conflicte care vor duce, în 1618, la izbucnirea războiului de treizeci de ani. Statele din vestul Germaniei se învecinau cu Țările de Jos spaniole, astfel că serviciile diplomatice ale cancelariei de la Madrid trebuiau să fie foarte atente la toate implicațiile pe care conflictul din Germania le putea avea în posesiunile Habsburgilor spanioli de la Marea Nordului.

În acești ani, diplomația engleză a acționat în așa fel încât să mențină o situație de echilibru pe continent — cunoscuta politică *the balance of power* (balanța puterii). Guvernul lui Iacob I a ajutat astfel pe hughenoti cu scopul de a slăbi monarhia franceză și, în același timp, a căutat să coopereze în mod permanent cu Spania în toate afacerile continentale. De astă dată Anglia sprijinea Spania, care nu mai prezenta nici un pericol pentru ea; monarhia Habsburgilor de la Madrid începea o lungă perioadă de declin, ca urmare a totalului eșec al Invincibilei Armada din 1588 și a înfringerii din războiul cu Olanda. De aici o vie activitate diplomatică pe linia Londra Madrid, activitate în care emisarii secreți au avut un rol de prim ordin.

În sfârșit, autorul menționează și conflictul de interese care începe să se schițeze după 1600 între Anglia și Olanda. Lupta pentru dominația comerțului maritim care va opune cele două țări în decursul a trei războaie — cunoscutele războaie anglo-olandeze pentru stăpânirea mării — își are originile în anii 1600–1620. În timpul acestei perioade, Olanda, victorioasă în războiul cu Habsburgii de la Madrid, va putea să-și consacre toate forțele unei activități care va face din ea principala putere maritimă a Europei.

DAVID B. DAVIS, *The Problem of Slavery in Western Culture*. New York, Cornell University Press, 1966, 480 p.

Una din marile plăgi ale civilizației apusene, sclavajul de culoare, ororile și desființarea lui își găsesc o reconsiderare istorică meritorie în cartea aceasta.

Pornind de la concepția paralelismului între sclavajul antic și cel negru din secolul trecut, autorul, profesor de istorie la Universitatea Cornell, crede necesar să arate părerile contradictorii asupra lui în istoria antică (civilizațiile elenă, romană, bizantină), dar și în istoria modernă (civilizația anglo-saxonă). Rînd pe rînd sînt citate și comentate corespunzător idelle filozofilor și scriitorilor mai de seamă, ca Aristotel, Augustin, Thomas de Aquino, Thomas More, Jean Bodin, Hugo Grotius, Thomas Hobbes, John Locke și Karl G. Suarez.

Se știe că legea care interzicea importul sclavilor în Statele Unite a fost votată și promulgată în 1808, totuși ea n-a fost respectată. Cultura intensivă a humbacului în statele din sud a făcut să se resimtă lipsa mîinii de lucru. Statele Maryland și Virginia, începînd să facă contrabandă prin transporturile masive de negri, au fost cauza de mai tîrziu a deosebirilor de păreri dintre statele din nord și cele din sud în privința desființării sclavajului. Pe bază de noi materiale documentare, autorul arată influențele nefaste exercitate de anumite păreri preconcepute, rău interpretate de anumiți profitori, crunta exploatare și practicile neumane la care au dat naștere. Un amănunt de reținut este părerea autorului, bazată pe aceeași documentare bogată, că statele din nord au fost de la început adeptele „abolitionismului”, fapt

care în ultimă analiză a dat naștere războiului de secesiune. Sînt tratați corespunzător factorii politici și economici care s-au opus mișcării, natura cererii pentru continuarea importului de sclavi și aspectele joshnice ale chestiunii.

Mai este tratat locul sclavajului în expansiunea comercială a Europei cu multe puncte de vedere utile. Considerațiile morale neomenești ridicate de sclavajul indienilor americani, lipsa de discernămint a unor oameni politici americani din secolul al XIX-lea sînt înfățișate cu toată competența și obiectivitatea.

Fiecare capitol se bazează pe cercetarea, analiza și sinteza unui material documentar în mare parte inedit.

Cartea nu constituie, totuși, un tratat istoric propriu-zis asupra problemei. Multe părți importante pentru istoria „abolitionismului” în civilizația vestică lipsesc. Din acestea pomenim începuturile campaniei „abolitioniste” în Anglia; meritele lui William Wilberforce, ale lui Abbé Henri Grégoire, Evêque de Blois, ale englezilor Richard Brinsley Sheridan, Charles James Fox și Sir S. White Blake nu sînt tratate.

Concluziile autorului s-ar putea reuni în jurul ideii că: împotriva unei mari părți a literaturii și a opiniei publice, sclavajul negru american n-a fost deosebit în forme, dezvoltare și excese față de alte forme de servitutine ale civilizației apusene, cum s-a crezut. Apoi, cauzele unor probleme actuale de supra-populare de culoare a districtelor din sud sînt o consecință a greșelilor trecutului.

Cartea deschide o serie de volume, despre același subiect, în curs de apariție.

C. J.

BIZANTINOLOGIE

ANDREAS N. STRATOS, Τὸ Βυζάντιον στὸ Ζ' αἰῶνα (Bizanțul în secolul al VII-lea), t. I, 602—626, t. II, 626—634, Atena, Librăria Estia, 1965, 960 p.

Publicînd rezultatele cercetărilor sale private la istoria Bizanțului din anii 602—634, autorul promovează prin această lucrare

studiul multor probleme ale societății bizantine din perioada respectivă. Potrivit aprecierilor pe care le exprimă savantul bizantinist D. Zakythinos în prologul său, lucrarea se recomandă ca erudită și temeinică. O largă documentare stă în sprijinul cercetărilor autorului. Bibliografia sa este amplă (p. 1—20). Autorul folosește multe informații docu-

mentare rămase necunoscute cercetătorilor anteriori. Cunoaște bine nu numai izvoarele bizantine, ci și pe cele orientale și pe cele apusene.

După o scurtă prefață, în care indică bibliotecile pe care le-a cercetat, printre care și Biblioteca Națională din Paris, autorul examinează în introducere situația internă a Imperiului bizantin anterioră secolului al VII-lea, arătând că din punct de vedere social și politic statul bizantin începuse să fie slăbit datorită luptelor religioase cu tendințe disidente față de biserica oficială, ereziile și schismele fiind susținute de mișcările separatiste ale diferitelor populații din imperiu.

Sînt cercetate succesiv, în capitole deosebite, răscoala din anul 602 împotriva împăratului Mauriciu și uciderea acestuia, situația externă și internă a imperiului sub domnia lui Focas, răscoala din anul 610 împotriva lui Focas și uciderea acestuia, începutul domniei lui Heraclios, războiul împotriva perșilor, situația din Europa, pregătirile militare, prima fază a campaniei împotriva perșilor, invazia arabilor, continuarea campaniei împotriva perșilor, întoarcerea lui Heraclios în Asia Mică, asedierea Constantinopolului de către arabi în anul 626, Caucazul și cea de-a doua campanie a lui Heraclios împotriva perșilor, răscoala perșilor împotriva lui Chosroes, întoarcerea lui Heraclios, situația economică și reorganizarea administrației, problemele religioase și eforturile pentru soluționarea lor, situația din Asia, situația din Peninsula Balcanică, Italia, Spania și Africa, grecizarea Imperiului roman de răsărit.

După cum se poate deduce din această sumară învedereare a conținutului lucrării, pentru a cerceta istoria Bizanțului din anii 602—634 autorul urmărește succesiunea cronologică a evenimentelor respective. Este de regretat, desigur, faptul că autorul nu a cercetat întreaga domnie a lui Heraclios, care se încheie prin moartea acestuia în anul 641. S-ar fi putut releva mai bine insuccesul final al politicii religioase a acestui împărat, explicabil prin mișcările sociale cu tendințe autonomiste ale populațiilor din imperiu, și s-ar fi putut pune în lumină cauzele pierderii Palestinei, Siriei și Egiptului. Săptămânii

riului bizantin către finele domniei lui Heraclios trebuie explicată nu atît prin loviturile din afară, cît mai ales prin contradicțiile sociale interne: societatea bizantină începuse să se feudalizeze.

Autorul examinează istoria Bizanțului în lumina istoriei universale, cercetează structura economică a Bizanțului, relevă și conflictele sociale, dar mai ales învederează caracterul multinațional al societății bizantine. În încheierea lucrării, autorul insistă asupra faptului că marele pericol pentru Imperiul bizantin din perioada respectivă l-au constituit neomogenitatea lui etnică, tendințele autonomiste ale populațiilor și neputința statului de a face față revendicărilor populațiilor din imperiu.

Convingătoare este dovedirea faptului că la începutul secolului al VII-lea Bizanțul începuse să piardă caracterul său romanic, elenizându-se și suferind influențe orientale. Pierzînd caracterul universal al statului roman, Bizanțul s-a adaptat noilor realități istorice, asigurîndu-și astfel supraviețuirea în condițiile transformărilor substanțiale care ridicaseră la suprafața vieții publice noile forțe sociale din provincii și în condițiile luptelor de apărare împotriva noilor popoare și state care atacau imperiul.

Cuprinzătoare și analitică este mai cu seamă prezentarea domniei lui Heraclios. Politica religioasă a acestui împărat n-a dat rezultatele așteptate, ci a provocat noi dezbinări între populațiile eterogene, care vedeau în „unitatea credinței” preconizată de împărat un instrument al oprîmării bizantine. Sînt studiate victoriile și insuccesele lui Heraclios în războaiele purtate pentru apărarea Bizanțului. Sînt examinate reformele sale interne. Personalitatea acestui împărat este reliefată prin caracterizări sugestive. Numai că, potrivit concepției sale privitoare la rolul decisiv al personalităților în istoria Bizanțului, autorul susține și faptul că Heraclios n-a putut asigura integritatea imperiului, deoarece începînd din anul 630 „obosise psihic și fizic” (p. 842).

Prețioase prin explicațiile ce se dau cititorilor sînt însemnările istorice și identificările cuprinse în indicele geografic

cu care se încheie lucrarea. Figurează în ambele volume un număr de 16 hărți. Așa cum apreciază profesorul atenian D. Zákynthinos, această lucrare își va avea locul ei meritat în bibliografia internațională a istoriei Bizanțului.

Gh. C.

N. ADONTZ, *Etudes armeno-byzantines*, Lisabona, 1965, 440 p.

Fundația Gulbenkian a luat inițiativa editării studiilor celebrului armenolog N. Adontz, publicate între 1931 și 1942 în diverse periodice. Cunoașterea profundă atât a izvoarelor armene, cât și a celor bizantine fac ca studiile sale să constituie o contribuție din cele mai prețioase pentru sublinierea aportului populației armene la istoria Bizanțului.

Fără a se putea contesta rolul important avut de armeni în acțiunile militare întreprinse de Bizanț, în special în secolele IX—X, nu putem subscrie totuși la unele păreri ale autorului, care vădesc un naționalism exagerat. Astfel, după părerea sa, „oamenii de acțiune în Bizanț, atât în palatul imperial, cât și pe câmpul de luptă, au fost în special armenii sau cei de origine armeană” (p. 21) sau chiar că „armenii sînt adevărații artiști ai acestei construcții complicate care este Bizanțul” (p. 9). Datorită acestor tendințe, autorul caută să ajungă la unele concluzii care sînt în contradicție cu realitatea istorică.

Legendarul erou al eposului bizantin Digenis Akritas este considerat armean. Bunicul său după niamă se numește în unele versiuni Muselom și acest nume este socotit de Adontz o deformare a numelui armean Muset. Celălalt bunic ar fi fost tot armean. Epopeea ar fi luat naștere în mediul armean din valea Eufratului și subiectul ei s-ar apropia de o veche epopee populară armeană, David din Sasoun.

Într-un alt studiu acordă un credit excesiv informațiilor istoricului armean Asolik, considerînd că țarul bulgar Samuel ar fi fost un armean originar din Derjan. Venit în Bulgaria cu armata bizantină, ar fi trecut de partea

adversarilor Bizanțului și, după moartea țarului legitim Roman, i-ar fi luat locul. Pe baza unor ingenioase deducții, crede că informația lui Cedren, după care Moise și Aaron ar fi fost frații lui Samuel, ar fi greșită.

În realitate, aceștia ar fi fost fiii lui Ioan, un frate al țarului bulgar Petre. Teza lui Adontz a fost combătută la timpul ei cu destule argumente de istoricii bulgari; este aproape imposibil de admis cum un fugar din armata bizantină de origine străină să fi putut ajunge țar și coaliza toate forțele poporului bulgar cu atita succes împotriva Bizanțului.

Unul din cele mai ample și documentate studii este istoria politică a principatului Taron, iar după Incorporarea Taronului la Bizanț în anul 968 autorul urmărește activitatea fostei familii domnitoare în Bizanț. Se insistă asupra lui Grigore Taronites, unul din cei mai importanți demnitari de la Curtea lui Alexis Comnen.

Ocupîndu-se de originea împăratului Leon al V-lea, autorul dovedește că el se trăgea din familia domnitoare armeană Arzounides, refugiată în Bizanț după înfrîngerea răscoalei împotriva arabilor.

Într-un alt studiu, autorul face o dezvoltată relatare a vieții lui Vasile I, stabilește data nașterii sale în 836 și legături de rudenie cu Leon al V-lea. Sînt combătute o serie de relatări legendare din jurul persoanei sale, puse în circulație de istorici aflați în cercul lui Constantin Porphyrogenetul.

În opoziție cu părerea lui A. Vogt, autorul susține cu destulă temeinicie că Leon al VI-lea a fost fiul lui Vasile I.

În continuare sînt analizate două legende de proveniență armeană despre împăratul Mauriciu, care conțin numeroase confuzii, majoritatea informațiilor referindu-se în realitate la Vasile I.

Într-o serie de note armeno-bizantine, autorul identifică pe sigilii cîțiva demnitari bizantini ca fiind de origine armeană, aduce corecturi traducerii făcute de Dulaurier scrisorii împăratului Tzimiskes adresată regelui armean Așhot și se ocupă de mai multe familii armene care au dat conducători militari de seamă Bizanțului, ca Vrachamios, Theodorokan, Dalassen, Lips, Krinites.

Tornik Călugărul, ambasadorul bizantin la Curtea lui David Curopalatul, care izbutește să obțină sprijinul acestuia împotriva rebelului Bardas Skleros, important și prin copierea a numeroase opere religioase, formează obiectul unui alt studiu.

În sfârșit, sînt făcute unele observații pe marginea *Cărilor ceremoniilor* a lui Constantin

Phorphrogenetul; se semnaleză lipsa unor texte, inversări de paragrafe, se aduc de asemenea corectări și unor date eronate cu privire la vizita prințului Taronului, Krikorik, și a lui Ashot în capitala imperiului.

E.Fr.

BIBLIOGRAFIE, ARHIVISTICĂ, MUZEOGRAFIE

* * *Bibliografia Historii Polski, t. I, Do roku 1795*, sub redacția lui Heleny Madurowicz-Urbanskiej, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965; partea I: *pnă la 1454*, XX + 759 p.; partea a II-a: *1454—1795*, 399 p.; partea a III-a, *indice*, 269 p. + erata (Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk).

Istoriografia polonă, atît de bine echipată sub raportul instrumentelor de lucru, s-a îmbogățit de curînd cu o nouă bibliografie istorică, menită să aducă cele mai de seamă servicii specialiștilor istoriei Poloniei, cercetătorilor străini care se ocupă cu relațiile externe ale statului polon, cadrelor didactice, studenților și cercurilor largi de cititori care manifestă interes pentru studiile de istorie polonă. Cel dintîi volum al acestei noi bibliografii istorice — concepută în trei volume — cuprinde publicațiile referitoare la istoria Poloniei medievale pînă în 1795. Prima parte cuprinde, după o introducere explicativă, un substanțial capitol de referințe cu privire la bibliografiile istorice polone și străine, atît cele cu caracter general, cît și cele speciale, delimitate din punct de vedere tematic sau cronologic. Toate instrumentele bibliografice care interesează direct sau indirect istoria polonă sînt grupate în cîteva rubrici: bibliografii istorice internaționale, bibliografii istorice naționale străine (unde țara noastră nu figurează însă decît cu *Bibliografia românească veche*, de N. Hodoș și I. Bianu), bibliografii istorice străine asupra Poloniei, bibliografii de bibliografii polone, bibliografii polone generale, bibliografii istorice polone, bibliografii speciale. Urmează rubricile consacrate enciclopediilor polone speciale și

nerale, cataloagelor de tipărituri și manuscrise și dicționarelor. După un șir de capitole consacrate metodologiei cercetării și predării istoriei, organizării științelor istorice, problemelor de istoriografie, arhivistică, biblioteconomie și științelor auxiliare, bibliografia trece la tratarea istoriei polone în epoca cuprinsă în primul volum, împărțită în mai multe perioade: cea dintîi din cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul primului mileniu, a doua din veacul al VI-lea pînă la mijlocul secolului al X-lea, a treia din secolul al X-lea pînă în 1138, a patra din 1138 pînă în 1454, a cincea din 1454 pînă în 1648, a șasea din 1648 pînă în 1748 și, în sfârșit, a șaptea din 1748 pînă în 1795. În cadrul fiecărei subdiviziuni cronologice, materialul e grupat în trei rubrici: *izvoare* (cronici și anale, culegeri de documente, colecții de legi și de monumente de drept, colecții de memorii, publicații de izvoare de diferite tipuri), *studiul izvoarelor* (probleme generale și metode de editare) și *lucrări* (pe domenii: probleme economice și sociale, probleme politice, juridice-constituționale, militare, ideologice și culturale).

Ultima fasciculă a primului volum cuprinde un indice complet de persoane și lucrări, care înlesnește și mai mult munca cercetătorului și altminteri atît de ajutat în efortul său de această excelentă lucrare. Noua bibliografie a istoriei Poloniei, care nu o scoate din uz pe cea veche a lui L. Finkel, este un model de instrument de lucru, dintre acelea pe care le făurește știința zilelor noastre pentru economisirea și cîști-

garea timpului. Istoricii români vor utiliza fără îndoială cu cel mai mare folos noua realizare a istoriografiei și a științei bibliografice polone.

Ș. P.

SASHEGYI OSZKÁR, *Az abszolútizmuskori levéltár* (Arhiva perioadei absolutismului), Budapesta, Akadémiai Kiadó 1965, 552 p. + 1 pl.

Arhivele statului din Ungaria (Magyar Országos Levéltár) elaborează în ultimul timp inventare care se tipăresc de către Editura Academiei Maghiară de Științe despre principalele fonduri de arhivă pe care le păstrează. Seria „Levéltári Leltárak” (Inventare de arhivă) constituie prima serie a culegerilor pregătite și publicate de arhivele amintite. În această serie au apărut, printre altele, inventarele: Ember Győző, *Az 1848—49 — i Minisztérium Levéltára* (Arhiva ministerului din 1848—1849) și Felhő Ibolya și Vörös Antal, *A Helytartótanácsi levéltár* (Arhiva cancelariei). Cartea la care ne referim constituie al patrulea volum al inventarelor de arhivă tipărite. Ea prezintă în mod sistematic arhiva politică din perioada imediat următoare revoluției din 1848, a perioadei absolutiste dintre 1849 și 1867, deci până la încheierea pactului dualist. Arhiva perioadei absolutismului s-a format — după cum ne informează Oszkár Sashegyi — abia după al doilea război mondial, din fonduri diferite, cind a fost organizată după criterii științifice. Partea cea mai mare a arhivei a rămas de la Cancelaria Ungariei. Actele perioadei dintre 1861 și 1867 intrate însă în arhivele ministerelor au fost înglobate abia mai târziu în fondurile arhivei absolutismului. Pe baza convenției din 1920, Haus-, Hof- und Staatsarchiv din Viena a predat de asemenea un număr mare de acte legate de activitatea organelor de stat din Ungaria și Transilvania din perioada absolutistă arhivelor din Budapesta. În sfârșit, în fondurile arhivei perioadei absolutismului au intrat documentele preluate în 1951 de la Arhiva de la Viena în 1857; 84, lista de acte;

Inventarierea fondului a început în 1949, actele perioadei absolutiste fiind inventariate separat de acele ale perioadei feudale. Au fost inventariate împreună arhivele Cancelariei ungare, ale Cancelariei Transilvaniei și cele ale Consiliului de locotenență. După ce inventarul de bază era gata, s-a început trecerea în revistă a arhivei din punctul de vedere al istoriei, multiplicându-se în 1959 inventarele pe fonduri. Arhiva perioadei absolutismului a primit în cadrul Arhivelor statului din Ungaria denumirea de *S e c ț i a D*. Împărțirea materialului în cadrul secției s-a făcut după principiul provenienței. Arhiva perioadei absolutismului cuprinde în total 17 174 de unități de păstrare, dintre care 14 617 pachete, 2 517 volume și inventarele.

Oszkár Sashegyi arată că arhiva perioadei absolutismului a fost folosită de cercetători și din ea au și fost publicate volume de documente. Dintre istoricii străini, mai ales cei slovaci au cercetat mai amănunțit fondurile ei. Autorul inventarului subliniază deosebita bogăție în informații a acestei arhive nu numai pentru istoria poporului maghiar, dar și pentru istoria popoarelor vecine.

Cartea este însoțită de un studiu introductiv amplu, în care sînt expuse pe larg problemele legate de conducerea politică a Ungariei și Transilvaniei în perioada amintită și de activitatea organelor administrative civile și militare.

Ceea ce ne-a făcut să prezentăm mai pe larg această publicație este interesul istoricilor români față de fondurile privitoare la Transilvania din arhiva amintită. Primul fond (D.3. Akten «Siebenbürgen») de acest gen cuprinde perioada 1848—1860 și constă din 88 de unități de păstrare, dintre care 83 de mape. Mapele 1—75 conțin documente dintre 1848 și 1860; 76—78, „Protokolle über die Untersuchung des Geschäftsumfanges der gemischten Bezirksämten und Untersuchungsgerichte”; 79—81, „Übersichten über die Ergebnisse der Volkszählung vom Jahre 1857”; 82, „Concretal-Status der bezirksämtlichen Beamten” din 1857—1859; 83, „Ranglisten und Stammbuchblätter der Statthaltereien und Kreisbeamten und den Bezirks-

85—87, „Elench der vom K.K. Ministerium des Intern abgetretenen Vorakten” (în trei volume) și, în sfârșit, unitatea 88 de păstrare este un volum de indice. La paginile 146—148, autorul precizează cum s-a format acest fond și expune pe scurt conținutul actelor păstrate în el, legat de activitatea organelor care l-au creat. Ne vom opri puțin mai pe larg asupra pachetelor ce conțin recensământul din Transilvania din 1857. Cele trei pachete cuprind date centralizatoare pe cercuri și plăși ale recensământului de populație și de vite cornute. Sînt păstrate în original, poartă semnătura șefilor cercurilor „Kreis — Übersicht über die Ergebnisse der Volkszählung” și conțin datele referitoare la populația cercului împărțite pe plăși sau pe orașe de rangul unor plăși. „Kreis — Viehstand — Tabelle” conțin datele referitoare la numărul animalelor cornute pe plăși și pe orașe de rangul plășilor. „Vergleichende und aufklärende Übersicht über die Ergebnisse der Volks—Zählung vom Jahre 1857 gegen jene der vorhergegangenen vom Jahre 1850” conține datele referitoare la populația din 1857 în comparație cu 1850, iar „Vergleichende Übersicht über die Ergebnisse der Viehstands—Zählung...” datele din 1857 asupra numărului vitelor în comparație cu 1850. Autorul menționează că datele acestor ultime două tabele nu au fost publicate în publicațiile statistice ale Ministerului de Interne austriac din 1857. Pe lângă tabelele de mai sus, în pachetele amintite mai sînt tabele referitoare la cei care au părăsit localitatea și unde s-au așezat ei, precum și la străinii stabiliți în cercuri. Există toate aceste tabele pe plăși și localități. Din păcate s-au păstrat doar tabelele a cinci cercuri din Transilvania, anume Brașov, Odorhei și Șimleul Silvaniei (pachetul 79), Sibiu (pachetul 80) și Orăștie (pachetul 81).

Al doilea fond, în care sînt multe documente privitoare la Transilvania, este „D. 4.K.K. Ministerium des Cultus und Unterichtes Akten «Ungarn», «Woiwodina» und «Siebenbürgen»”. Documentele din acest fond se referă la aceeași perioadă 1848—1860 și sînt împărțite în 158 de pachete și un volum. Pachetele 62—73 conțin „Cultus und Unterricht der rumänischen Bevölkerung in Siebenbürgen”.

Siebenbürgen”, iar 140—151 „Studien — Akten Siebenbürgen”. Fără aceste fonduri azi este imposibil să se studieze o serie de aspecte majore ale vieții culturale din Transilvania din perioada amintită, este cu neputință să ne formăm o imagine adecvată despre învățămînt.

Fondul „K.K. Ministerium für Handel, Gewerbe und Öffentliche Bauten”, păstrat la cota D. 5—6, conține 30 de pachete și 2 volume, dintre care cinci pachete și un volum privitoare la istoria Transilvaniei din 1855—1859. Documentele provin mai ales din corespondența care s-a purtat între Ministerul Comerțului, Industriei și Construcțiilor Comunale și Cancelaria Transilvaniei cu sediul la Sibiu. Ele se referă mai ales la construcțiile de drumuri și muncile de diguire a Mureșului, cale pe care trebuia să fie asigurată scoaterea sării de la ocele din Uioara. Printre acte se păstrează și o serie de schițe ale construcțiilor de clădiri cu caracter obșteșc, administrativ, acte normative și dispoziții concrete cu privire la treburi edilitare din orașele Transilvaniei.

Fondul D. 7. K. K. „Justizministerium” constă exclusiv din acte transilvănene referitoare la perioada 1849—1865 și se păstrează în 58 de unități. Acte extrem de valoroase se păstrează și în fondurile D. 36—38 „K.K. Armee Commando für Ungarn und Siebenbürgen : Polizei Section” din perioada 1849—1851.

Fără îndoială că cel mai mare interes prezintă pentru istoria Transilvaniei și a luptei politice desfășurate de românii din această provincie fondurile D. 228—230, care cuprind actele Cancelariei aulice regale a Transilvaniei dintre 1860 și 1867. Aceste fonduri conțin un imens material din 388 de unități de păstrare, dintre care 325 de pachete și 54 de volume. Este vorba de o perioadă foarte frământată din istoria Transilvaniei, cînd se desfășura lupta pentru menținerea autonomiei, împotriva alipirii ei la Ungaria. În funcția de cancelar al Transilvaniei a fost numit Francisc Kemény, om politic cu vederi arhiconservatoare și șovine. El ducea o politică împotriva manifestării rolului românesc în viața politică și culturală a Transilvaniei române. Printre actele

cancelariei este amintită petiția românilor transilvăneni din 1860 cu privire la nedreapta compoziție a administrației centrale. Francisc Kemény respinge revendicările românești. Se deschide o luptă ascuțită. Un număr mare de acte necunoscute cercetătorilor noștri se referă la preludiul convocării dietei din 1863, care s-a ținut la Sibiu, unde deputații maghiari și secui au refuzat să participe. Printre actele respective este amintită petiția înaintată de Ladislau Popp, care propunea să se țină dieta la Sibiu și printre punctele care figurau pe ordinea zilei să se includă și legislația recunoașterii națiunii române și egala îndreptățire a națiunilor. Propunerea lui Popp a fost susținută de Schmerling, astfel că Kemény trebuia să-și dea demisia. În etapa următoare, în viața politică românească un rol mai mare i-a revenit lui Dumitru Moldovan. Un mare număr de acte, toate inedite, se referă la dieta din 1863 și la lupta politică ce se desfășura în Transilvania în jurul hotărârilor sale. Cîteva zeci de pachete

se referă la viața politică din Transilvania dintre 1863 și 1867, pînă cînd Transilvania a fost anexată statului ungar, în cadrul sistemului dualist austro-ungar. Dar printre documente sînt și pachete care se referă la viața economică și culturală a Transilvaniei din perioada amintită. Printre acestea amintim interesanta mapă „Eisenbahnen in Siebenbürgen”, care cuprinde actele și proiectele inginerului Francisc Kazda cu privire la începuturile de construire a căilor ferate din Transilvania, împreună cu o serie de schițe etc.

Desigur nu numai în aceste fonduri se păstrează acte și documente privitoare la istoria Transilvaniei. Noi ne-am referit doar la acelea care privesc aproape exclusiv țara noastră. Credem însă că și aceste relatări sînt suficiente pentru a trezi interesul cercetătorilor noștri care se ocupă de această perioadă din istoria patriei.

L. D.

„Studii” revistă de istorie, publică în primă parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane, a României și univei sale. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: *Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare)*, *Discuții*, *Viața științifică*, *Recenzii*, *Revista revistelor*, *Insemnări*, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografate la două rînduri, în 4 exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE
ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE-CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE-IAȘI
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
— SERIA ARTĂ PLASTICĂ
— SERIA TEATRU—MUZICĂ—CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- * * * Istoria României, vol. I, 1960, 891 p. +190 fig. +16 pl., 45 lei; vol. II, 1962, 1 159 p. +20 pl., 45 lei; vol. III, 1964, 1 259 p. +11 pl., 45 lei; vol. IV, 1964, 863 p. +16 pl., 45 lei.
- * * * Din istoria Transilvaniei, vol. I, ed. a 3-a, 336 p. +15 pl.; vol. II, ed. a 2-a, 552 p. +1 pl., 1963, 65,60 lei.
- ALEXANDRU GRAUR, La romanité du roumain, „Bibliotheca Historica Romaniae 9”, 1965, 68 p., 2,75 lei.
- V. CURTICĂPEANU, Die rumänische Kulturbewegung in der österreichisch-ungarischen Monarchie, „Bibliotheca Historica Romaniae 10”, 1966, 191 p., 5,75 lei.
- N. ADĂNILAOIE și DAN BERINDEI, La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application, „Bibliotheca Historica Romaniae 11”, 1966, 128 p., 4,25 lei.
- ION POPESCU-PUȚURI, AUGUSTIN DEAC, La première Internationale et la Roumanie, „Bibliotheca Historica Romaniae 12”, 1966, 155 p., 6,50 lei.
- DAN BERINDEI, L'union des Principautés Roumaines, „Bibliotheca Historica Romaniae 13”, 1967, 224 p., 7,75 lei.
- MIRON CONSTANTINESCĂ, V. LIVEANU, Sur quelques problèmes d'histoire, „Bibliotheca Historica Romaniae 14”, 1967, 159 p., 5,50 lei.
- * * * La désagrégation de la monarchie austro-hongroise 1900—1918. Communications présentées à la Conférence des Historiens du 4 au 9 Mai 1964 de Budapest, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monographie 1”, 1965, 291 p., 12 lei.
- * * * Nouvelles études d'histoire, IIIe vol., publiées à l'occasion du XIe Congrès des sciences historiques, Vienne, 1965, 1965, 508 p., 29 lei.
- * * * Documenta Romaniae Historica; B. Țara Românească, vol. I (1247—1500), 1966, 633 p., 31 lei; vol. XXI (1626—1627), 1965, 596 p., 28 lei.
- * * * Documente privind relațiile agrare în vechiul al XVIII-lea, vol. II, Moldova, 1966, 795 p., 41 lei.
- * * * Brève histoire de la Transylvanie, „Bibliotheca Historica Romaniae. Monografie III”, 1965, 468 p., 38 lei.
- VALENTIN AL. GEORGEȘCU, Preemțunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de profit în Țara Românească și Moldova, „Bibliotheca Historica Romaniae XII”, 1965, 418 p., 23 lei.
- * * * Cronica Ghiculeștilor, Istoria Moldovei între anii 1695—1754, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Arladna Camariano-Cloran, „Cronicile medievale ale României V”, text grecesc însoțit de traducere, glosar și indice, 1965, 809 p., 38 lei.
- * * * Inscrupțiile medievale ale României, vol. I, Orașul București, 1395—1800, 1965, 936 p., 62 lei.
- GEORGE KRAUS, Cronica Transilvaniei 1608—1665, 1965, 606 p., 27 lei.
- D. PROTASE, Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticei, „Biblioteca de arheologie IX”, 1966, 251 p., 21 lei.
- * * * Cronici turcești privind țările române, Extrase, vol. I, sec. XV — mijlocul sec. XVII, „Izvoare orientale privind istoria României I”, 1966, 563 p., 27 lei.
- Sub îngrijirea acad. EM. CONDURACHI, Histria, vol. II, 1966, 541 p., 11 pl., 58 lei.
- D. BERCIU, Cultura Hamangia. Noi contribuții, vol. I, 1966, 323 p., 4 pl., 23,50 lei.
- * * * Arheologia Moldovei, vol. IV, 1966, 374 p., 3 pl., 39 lei.
- ALEXANDRU VULPE, Necropola hallstattiană de la Ferigile. Monografie arheologică, „Biblioteca de arheologie XI”, 1967, 208 p., 42 pl., 27 lei.